

A magyarországi hitbizományok Atalakításáról. Az Academia által 1846-ban a baro Dercsenyi Janos-fele jutalmakkal koszorurott palyamunkak. (Über die Umgestaltung der Fideikomnisse in Ungarn.) hung.

Eggenberger
Pest 1847

Signatur: 12493-B
Barcode: +Z160306901
Zitierlink: <http://data.onb.ac.at/ABO/%2BZ160306901>
Umfang: Bild 1 - 310

Nutzungsbedingungen

Bitte beachten Sie folgende Nutzungsbedingungen: Die Dateien werden Ihnen nur für persönliche, nichtkommerzielle Zwecke zur Verfügung gestellt. Nehmen Sie keine automatisierten Abfragen vor. Nennen Sie die Österreichische Nationalbibliothek in Provenienzanangaben. Bei der Weiterverwendung sind Sie selbst für die Einhaltung von Rechten Dritter, z.B. Urheberrechten, verantwortlich.

Hinweis: Das Dokument enthält hinterlegte Textdaten, die eine Suche in der Datei ermöglichen. Diese Textdaten wurden mit einem automatisierten OCR-Verfahren ermittelt und weisen Fehler auf.

St. B. E. 34.

KAIS. KÖN. HOF BIBLIOTHEK

12493-B

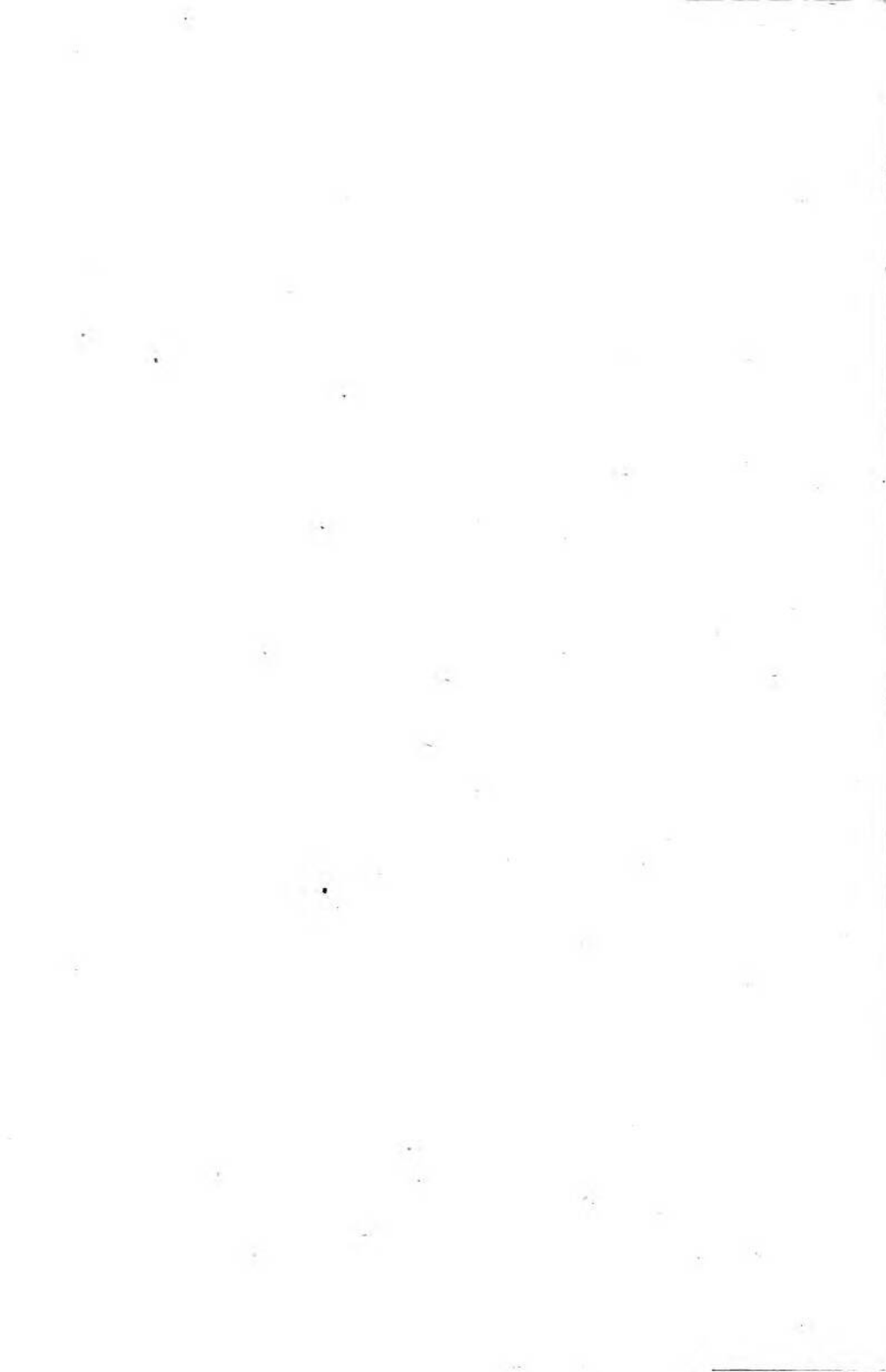
ALT-

12493-B.

12493-B.

A'

MAGYARORSZÁGI

HITBIZOMÁNYOK'

ÁTALAKÍTÁSÁRÓL.

AZ ACADEMIA ÁLTAL

1846-BAN BÁRÓ DERCSÉNYI JÁNOS-FÉLE JUTALMAKKAL

KOSZORÚZOTT PÁLYAMUNKÁK.

PEST,

EGGENBERGER JÓZSEF ÉS FIA ACADEMIAI KÖNYVÁRUSOK BIZOMÁNTA.

1847.

ELŐSZÓ.

B. Dercsényi János cs. kir. udv. közkamarai tanácsos és referendár úr' kérésére az academia a' következő jutalomtárgynak kihirdetését, a' pályairatok' elfogadását, megvizsgáltatását 's a' jutalmak' kiadását elhatározzák: a' kérdés, a' tisztelt jutalomtevő által szerkesztve, aug. 24. közzé tétetett ekképen:

„Feltevén mindenkiről, ki ezen jutalomkérdésben versenyezni szándékozik, azt, hogy a' *Communismusnak* egy *humanus ellenszerét* írt munkám' tartalmával 's szellemével közelebbről megismerkedendik, elég lesz itt a' következőket említeni.

A' jutalomíratnak feladata két részre oszlik:

Az első részben igyekezzék a' versenyző részszerint azok' nyomán, mik a' fennevezett munka' tartalmából e' célra használhatók, részszerint másszerű saját nézetei által minél áthatóbban bebizonyítani azt: mennyire kívánatos, sőt szükséges és hasznos volna a' nemesség' eddigi hitbizományi jószágait pénztökékre átváltoztatni, 's a' haza' anyagi szükségére szolgáló országos pénztárba felmondhatlan, 's olyan tökemínőségben, melly a' hitbizományi örökösödések' magvaszakadása' esetében az országos pénztár' tulajdona maradna, folytatni, melly viszont a' kamatokat a' hitbizományok' birtokosainak, magok 's örököseik' számára, átváltoztatás' idejekori törvényes kamatláb szerint, teljes biztosítás és szoros kötelezettség mellett fizetni tartoznék; és hogy

ezentul más akármilyen rendű személynek is szabadságában álljon, maradékai anyagi jólléte biztosítása végett, hitbizományokat, akár egyes, akár minden maradékai számára, olly pénztökek által alakítani, mellyek a fentebbi feltételek alatt az országos pénztárba fizetendők volnának.

Hogy a hitbizományi fekvő jószágok pénztökekre való átváltoztatások a jószágoknak kötyavetye útján, még pedig a nagyobb terjedelmüeknél annyi részre osztva, mennyit a gazdaság 's vidék' viszonyai javaslanak, intézendő eladása által eszközzendő, ez magában értetik.

Hogy azonban azon egész részét, mellyben a hitbizományi családnak rendes lakása volt, nem különben azt is, mellybe elhunyt kedveseit temetni szokta, elsőégi joggal olly formán válthassa magához a hitbizomány' akkori birtokosa, ki alatt az átváltoztatásnak törvényesen megtörténnie kell, hogy ezen résznek csak becsárát tartozzék az országos pénztárba hitbizományi töke gyanánt befizetni, ezt a humanitas követeli.

Hogy az átváltoztatás nem egyszerre, hanem csak olly mennyiségben és időszakokban eszközölhető, mint azt az országos pénztár' érdeke kívánja, de egyesülve a hitbizomány' birtokosainak azon érdekével, mellynél fogva nem czélirányos, túl a módon sok jószágot egyszerre eladóvá tenni, az is magában érthető. Világos azonban az is, hogy nincs ok ebben szerfeletti tartózkodással lenni, mivel a jószágvételre vágyóknak nagy ingerül szolgálnd az, hogy majd csaknem minden hitbizományi jószág elpörölhetlen gyökeres jogu; tehát a vevőnek addig is, míg az ősiség fennáll, tökéletes bátorságot nyújt.

Ennélfogva, 's mivel nagy terjedelmű jószágok' gazdaságát nehéz a birtokosnak vagy főtisztjének mindig jól áttekinteni; mivel továbbá a mi nem olly birtokunk, mellyet, ha épen tetszésünk úgy hozná magával, eladhatnánk, abba javításokra stb. jövedelmeink' egy részét befektetni ritkán szeretjük: tehát kétséget nem szenved, hogy a legtöbb nagyterjedelmű hitbizományi jószágok' jövedelme, melly a hitbi-

zományi tőkének kamatját képezi, azon alul marad, a' mit kisebb osztályu eladások által elérendünk.

Hogy ezen nyereség a' minden évi jövedelemmel vagyis kamatnál nem mást, hanem a' hitbizományi jószág' volt birtokosát 's örököseit, az országos pénztárt pedig csak ha azoknak magva szakadna, illetheti, az ismét magában értetik.

Az irat' második része álljon olly részletes törvényjavaslatból, mellyben a' versenyző igyekezendik a' fentebbi célznak elérését legjobban 's úgy eszközölni, hogy a' törvény' tartalma mind a' hitbizományi birtokosnak, mind az országos pénztárnak úgy is karöltve járó érdekeit a' földologban, a' mennyire csak lehető, biztosítsa.

Egyesül ugyanis mindkettőjüknek érdeke abban, hogy a' hitbizományi jószág' eladásából keletkező tőke minél nagyobb legyen.

Kíváncsok tehát mindkettőjükre nézve, hogy a' kót्यavetye nagy renddel, 's mind annak a' lehetőségig való elhárításával történjék, mi a' versenyzés' élénkségének árthatna, vagy a' versenyzők' egymás közti káros egyetértésének tért engedhetne. Kíváncsok továbbá mindkettőjükre az, hogy az eladandó hitbizományi jószágok' sora olly vidékeken vegye kezdetét, hol a' gazdaság és üzlet' viszonyai már kifejtettebbek, 's hogy a' sor, erre mindig tekintet leendvén, haladjon a' kevésbbé kifejtett viszonyu vidékek 's jószágok felé.

A' fizetés ne követeltessék egyszerre, hanem csak egy tetemes részben a' jószág' átvétele előtt, aztán pedig több évi rátákban, mint az a' kir. adománylevél mellett nyert jószágok' vételárának letisztázásában is divatozik. Magában értetik, hogy mihelyt a' hitbizományi birtokos kezéből a' jószág ki van véve, a' mi káros viszonyok aztán a' vételi sommát netalán érhetik, abban a' hitbizományi birtokos ne részesüljön, 's ennél fogva a' vételpénz iránti kezelésbe viszont semmi befolyással ne birjon. Az országos pénztár' érdekében fog tehát állani: a) hogy a' mint már azon bánatpénz, melly a' kót्यavetyénél való versenyzésre szükséges, nem másult, hanem csak vagy az országos pénztárba, vagy egy tőkéletesen biz-

tos másféle közpénztárba lenne befizethető, 's a' kótyavetyénél csupán a' nyugtatvány előmutatandó, úgy mind az, a' mi későbbben a' vétel' árában fizetendő, egyedül magába az országos pénztárba tétessék le; b) hogy a' mi a' vételárból fizetetlenül marad a' jószág' átadásával, az tán legjobban az által biztosíttassék, hogy a' vevő, míg csak valamivel még tartozik, ne másképp legyen a' jószág' birtokában, hanem csak mint haszonbérelője az országos pénztárnak.

Az, hogy az országos pénztár mikép kezelje ezen hitbizományokból álló pénzeket, nem lehet feladata e' jelen törvényjavaslatnak, az az országgyűlésen fog elhatározatni, ha csakugyan az ige testté válik.

Szükségesnek látszik azonban a' gondoskodás a' törvényjavaslatban még az iránt, hogy azon hitbizományi birtokos, kinek józága' eladásán van a' sor, az eladást (mellynél az illető vármegye tán legjobban egy küldöttség által működhetnék, mind a' nagyobb terjedelmű jószágok' részekre való elosztásában, mind az utolsó 5 vagy 3 évi jövedelme szerinti kikiáltási somma, 's a' kótyavetye' határidejének elhatárolásában, természetesen meghallgatván mind ezek iránt a' hitbizományi birtokost) se ne akadályoztathassa, se ne késleltethesse.

A' ki ime' törvényjavaslat' kidolgozásához ügyszeretettel és józan ítéllettel járul, az csakhamar fogja tán — úgy reméllem én legalább — azon meggyőződést nyerni, hogy a' pályakérdést jól meg lehet oldani.

Kinek pedig ez sikerülend, olly valamit fog utilisálni az egész haza, az egész nemzet 's magára a' nemességre nézve is, a' mi még most a' nemzet' egy részénél gyűlöletes. Olly fia lesz az a' hazának, kit a' haza' istene áldjon meg, 's kit én irigylendek, hogy vele — teljességgel nem lévén rá elegendő időm — nem versenyezhetek. B. Dercsényi János, s. k."

Az első rangu munka' részére hetven, a' másodikéra harmincz darab arany tétetelt le a' tisztelt báró által.

E' jelentésre azon évi nov. 15-keig mint határ-napig hat pályairat érkezett, illy jeligékkel:

1. Du traegst sehr leicht, wenn du nichts hast, aber Reichtum ist eine Last. Goethe.

2. Figyelmet kérek, és hetven aranyat!

3. Ki az emberiséget mindenkiben tiszteli, van abban magában is tisztelnivaló. Fáy András.

4. Erős lesz országunk, nagy a' király, hol ennyi ember boldog hont talál. Vörösmarty.

5. Nil nisi iustum.

6. Én honunk' magyar és alkotmányos felvirágzása után sovárgok. G. Széchenyi István.

Bírálókul a' nov. 16. tartott kis gyűlésben Fogarasi János, Bertha Sándor és Császár Ferencz nevezettek; az utóbbi helyett, ki gátoltatva volt az eljárásban, Trefort Ágoston helyettesített. Tudósításaik a' december' 12. volt kis gyűlésben tárgyalattak. Fogarasi János és Trefort Ágoston a' 2-dik számúnak 's illy jelmondatúnak „Figyelmet kérek és hetven aranyat!“ adják az elsőséget, de az első azt megjutalmaztatn csak azon esetre kívánja, ha a' jutalom minden esetre kiadandó. E' két bíráló szerint ez irat' szerzője a' többiek felett tárgyát legszerencsésebben 's leghelyesebben fejtegeti, szilárd hangulat, az az anyag' kiválasztásábani tapintat és férfias előadás által kitűnik. Bertha Sándor l. t. ellenben a' jutalmat három, u. m. a' 4., 2., és 6. számú pályamunkák közt felosztatni, 's mind a' hármat ki is nyomtatni kívánná, ezek közt mégis a' 4. számúnak 's illy jelmondatúnak „Erős lesz országunk, nagy a' király, hol ennyi ember boldog hont talál. Vörösmarty!“ adván az elsőséget. Másod rendbeli jutalomra Fogarasi János és Trefort Ágoston a' 6.

számot 's illy jelmondatút „*Én honunk magyar és alkotmányos felvirágzása után sovárgok. Gróf Széchenyi István*“ ajánlják, mint a' mellynek szerzője a' kitűzött kérdést több oldalról vitatja és szép ismeretek 's a' tárgyra vonatkozó tanulmányok' jelét adja. Az utóbbi ezen felül még a' 4. 's 5. számmal jegyzett iratoknak is kinyomattását kívánná.

A' jutalomtevő báró úrnak irott nyilatkozata szerint az első és másod rendbeli jutalom a' többek közt legjobbaknak ítélendő munkákat minden megszorítás nélkül illetvén, a' bírálók' többségének véleménye szerint, a' 2. számú munka a' 70 arany, a' 6. számú pedig a' 30 arany jutalomra ajánlatott; ezen felül a' jutalmat kitett bárónak tudtára adatott, miszerint a' 4. számúnak is kinyomatása ajánlatott.

A' XVII. nagy gyűlés, dec. 15. tartatott ülésében megnyugodván a' kis gyűlés' ajánlatában, az illető jeligés levelek felbontattak; 's az *első rangunak* ítélt értekezés' szerzőjeül, *Keresztúry József*, a' másodiknak *Benczúr János* találtatott. Utóbb a' harmadik ranguének *Varga Soma* vallotta be magát, kinek értekezése a' jutalomtevő báró által csakugyan tizenöt darab arannyal tiszteltetett meg.

'S ime e' három értekezést veszi már itt a' közönség, a' jutalomtevőnek költségein; kinek kívánatára a' következő levél bocsáttatik itt előre:

„Különösen tisztelt Magyar Academia! A' hitbizományi ügyben keletkezett 's velem közlött hat pályaművet már a' mult hónapban vala szerencsém azon kéréssel visszaküldeni: hogy nemcsak ama' két munka, mellyet az Academia koszorúzásra méltatott, hanem azon harmadik is, mellynek kinyo-

matását hasonlólag javasolta, az én költségemre csakugyan kiadassék.

Ezen pályaművek meggyőzendnek tán minden olvasót arról, hogy a' hazánkban hitbizományok' tervezett átalakításában, jogsértésről sem a' hitbizomány' alapítója sem pedig utódjai' irányában — szó annyiban nem lehet, a' mennyiben tagadhatlan először az: hogy az alapító' valódi célja így is eléretik — még pedig a lehető legbiztosabb módon, t. i. az egész ország' jóállása által; 's a' mennyiben tagadhatlan másodszor az: hogy az alapító' utódjainak valódi joguk úgy sincs máshoz, mint a' hitbizomány' jövedelméhez, ez pedig az eddigihez képest, az átalakítás által igenigen sok esetben szaporodni fog, csökkenni pedig, olly ritka eseteket kivéve mint az enyém, tán egyben sem.

Birtokos parasztrendnek alakítása (mellyet már „Tanulmányok“ czímű tavali munkám' 65. lapján Angliának én is teljes meggyőződéseim szerint ajánlottam vala) és hasonló örömömre a' hitbizományi földek' egy részének a' hitbizományi bilincsektől való felszabadítása is, javasoltatott legújabbán az ez idei angol parlamentnek — Irlandot 's fölvirulását illetőleg — a' mostani whig-ministerium által. Sir Robert Peel, a' nem rég lelépett tory-ministerium főnöke, pedig tüstént elismerte a' parlament' színe előtt, hogy kivált ezen utóbbi rendszabálytól lehet a' legüdvösebb eredményeket reményelni; a' miért is ő ennek kivitelére kezét fog ideiglenesen elleneivel.

Történni látjuk pedig mind ezt azon országban, melly arról, hogy a' törvények 's alapítványok' rendelkezéseit szentül 's betű szerint teljesíti, világszerte híres lett. Történni ott, hol az aristocratiai institutiók a legszilárdabbak 's virágzóbbak. De Anglia 's aristocrátiájának nagyobb része elhatározottsággal tudja felfogni azt, a' mire intik őt mind az otthoni (jelenleg inséggel 's nyomorral körülövezett) tapasztalások, mind pedig az ollyas külföldi események, mint a' majnai Frankfurt' ama' tavali törvénye, melly szerint ott a' birói hatalom, hitbi-

zományi javak' eladása vagy eladásítása' eseteiben, nem tartozik többé gátoló befolyást gyakorolni.

Illy formán Frankfurt' törvényhozása nem nyult ugyan magokhoz a' hitbizományi javakhoz 's alapítványokhoz; de megszüntette a' biróihatalom irántoki fölvi gyázását 's eljárását. 'S midőn így, a' tulajdon' szentsége' irányában, e' törvényének szebb szint adott: végkép meghiusította 's tönkre tette azon fiui bizodalmat, 's kívánságot, mellyel viseltettek iránta — még pedig a' statusróli fogalom 's előbbi törvények' nyomán — mind azon honfiak, kik ott hitbizományokat alapítanak.

Ha egyszer a' törvényhozás, egyik vagy másik régibb intézvénye iránt, az idők' folyama alatt olly tapasztalást tett, miszerint a' közjóra való tekintet neki többé nem engedi, hogy az intézvénynek mind veleje mind betűje föntartassék, ugyan nem jobb-e ekkor olly átalakulást eszközölni, melly megváltoztatja ugyan a' dolog' formáját, de megmenti velejét 's célját?

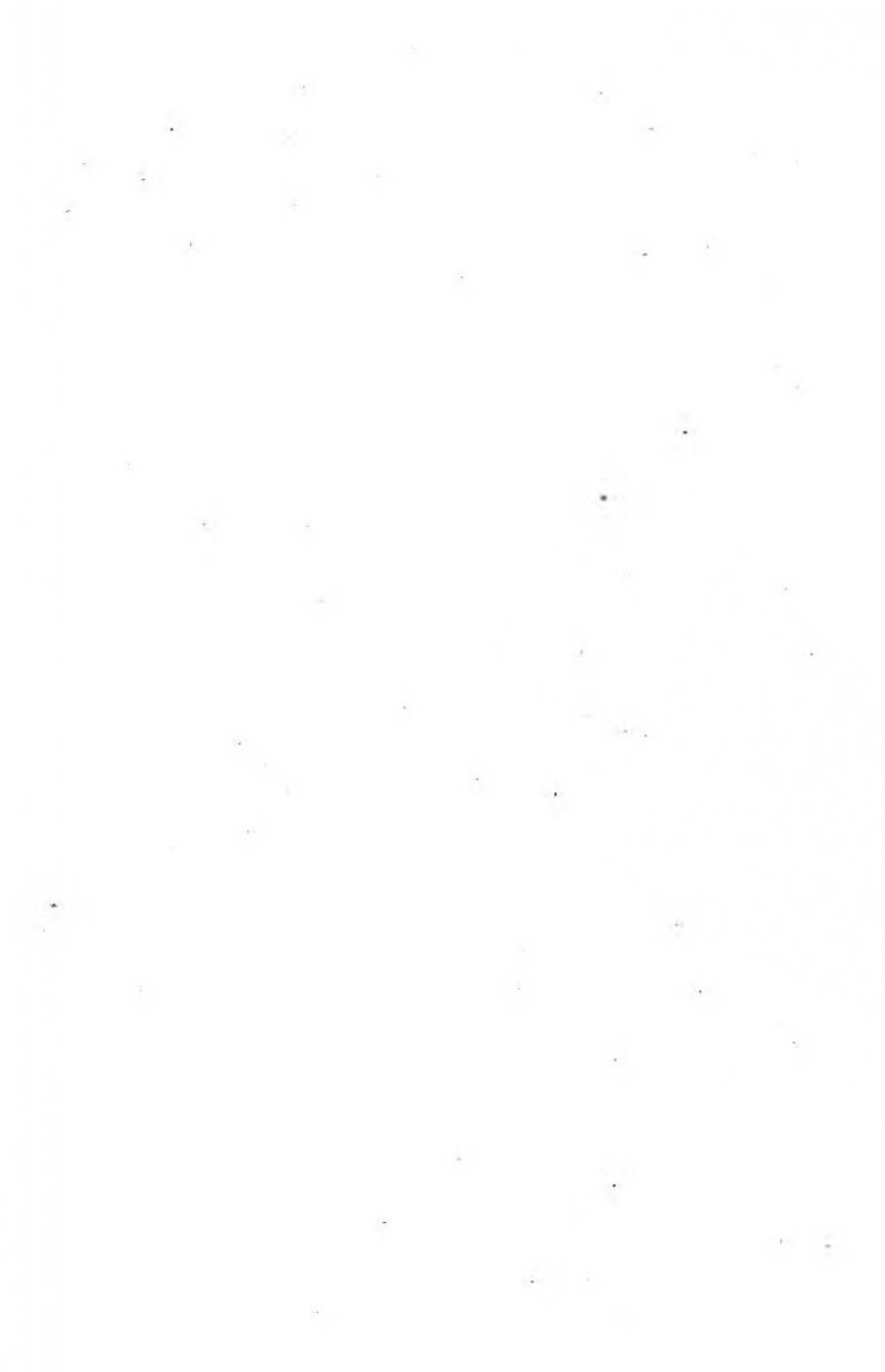
A' mi pedig a' hazánkban hitbizományoknál a' királyi fiscus' örökösödési jogát illeti, ez kétségkívül ugyan; de nézetem szerint ez sem lehet akadály, hanem csak alkudozási tárgy az országosan egybegyült Rendek 's királyunk ő Felsége közt, azon esetre t. i. ha e' terv többséget nyerne.

Én, családom' hitbizományának jövedelméből azon egy negyed részen felül, melly engem mint örököszt illet, húzom egyszersmind az egésznek hatod részét úgy, mint a' többi örökösök által megválasztott igazgató. Ha az átalakulási terv törvényesen elfogadtatnék, 's így családom is hitbizományi jövedelmét az ország' pénztárából húzná: nem volna hitbizományunkban többé mit kormányoznom; megszűnnék tehát a' hatod rész nekem járni. És így, ha szükséges itt szemügyre venni azt is: ki legyen az, a' ki tervem' kivitele által nyer vagy vesz? én csak veszítő lehetek; de leszek ez a' haza' ol-tárán édes örömet.

Minden esetre nagyon lekötelezve érzem én magamat mind a' magyar Academia' ez ügybeni eljárása, mind a' versenyzők' pályaművei által, 's ebbeli köszönetemet mindnyájoknak tudomására kívánván juttatni, ezen leveletem a' kiadandó pályamunkákhoz csatoltatni kérem. Bécs, február' 18. 1847. B. Dercsényi János. s. k."

Költ Pesten, julius' 12. 1847.

Toldy Ferencz s. k.
titoknak.

I.

A HAZÁNKBAN LÉTEZŐ

HITBIZOMÁNYOK

ÁTALAKÍTÁSI TERVE.

ELSO RANGU PÁLYAIRAT.

IRTA

KERESZTÚRY JÓZSEF.

FIGYELMET KÉREK, ÉS HETVEN ARANYAT!

„Azon ország, mellyben nagy gazdaság csak igen keveseknek, nagy szegénység ellenben igen sokaknak jut osztályrészekül: hasonlít egy vulkánhoz, mellynek hátán ma imitt-amott még gyönyörű virágokat, sőt szőlőt is lát díszleni az ember, miket azonban már holnap az izzó láva- s hamunak kitörése megsemmisíthet.“

B. Dercsényi János.

„Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci.“

Horác.

SZERZŐ ELŐSZAVA.

Engem e pályamű iratára (a kitűzött jutalom kívül természetesen) két körülménynek ingere bírt.

Első volt a pályakérdést kijelölő nemes bárónak azon saját munkája, melyet ő múlt 1846-dik évben közre bocsátott illy czím alatt: „*Tanulmányok a communismusnak egy humanus ellen-szeréről.*” — A tisztelt báró ezen munkájában tartalmazott elveket és nézeteket, melyek az általa kitűzött pályakérdésre vonatkozáttal vannak, eme kérdés megfejtésénél is felhasználandóknak ajánlá. Én ennél fogva a czímzett munkát megvettem, megolvastam három ízben, s midőn annak foglatját lehető teljesen kimerítettem, s mintegy betanultam: ösztön támadt bennem, csaknem ellenállhatlan, a kitűzött pályakérdésben igénytelen dolgozattal is versenyre lépni, daczára a határidőnek, mely rövidebbre tán soha pályaműveknél még nem szabott. Igen; én az érdeklött munkából meritém a kiváltképeni ösztönt, miszerint szinte versenyre lépni bátorkodtam: mert azon munka alapelvei nekem nem csupán ritka jószágoknak, de korunk igényeit s az ész föltétlen követeléseit egyaránt kielégítőeknek látszottak és látszanak. Illy munkát mintegy tovább fűzni, az abban rejlő eszméket felkarolni, nemcsak általános emberi, de jelesül hazafiui (erkölcsi) kötelességnek és egyszersmind dicsőségnek tekintém. Én is úgy hiszem, miként a közgazdászati tan eddigi rendszerei mind szépek, mind nagyon bölcssek; de kétségkívül mindnyájokban hiányzik ama szükséges, egy rendszert mindig áthatni kellő, vezérelv, mely nélkül a rideg kalmárszámítás — bármilly igaz- és csálhatatlannak mutatkozzék is a rendszer eredményeiben — de egyetemes, hogy úgy mondjam *emberi* iránynyal és hatással soha nem bírhat. Hiányzik t. i. mindnyájokban ugyancsak *ezen emberi, ezen humanisticus irányzat elve*. És ez azon elv, melyet nem alélező közgazdászati rendszerekbe mintegy befoltozni, hanem azt egy új, egy saját rendszernek — a közgazdászat humanitási rendszerének — vezérelveül tűzni és alkalmazni kívánja a tisztelt báró — fencímzett munkájában. Ezen vezérelv alkalmazása körül a *miképent* is magában foglalja e munka. S a ki igazán *olvasni* szokott, és pedig csupán átiramlani egy könyvnek lapjain, az abban vajmi sokszor meg fog állapodni figyelő gondolattal, sőt meglepetve az eszmék abszolút becsétől, melyek által ezen *miképent* röviden bár, de a legmélyebb okszerrel fejtegetni szemléli. Hogy példában szóljak: — én ama munkának halk olvasása és fontolása közben, abból többi közt a következő közgazdászati elvet olvasám ki: „Minden rendezett statusban a közjóléttel összeütköző elemek, vagyis minden olly intézmények, melyek

a közboldogítás terén nem *egyetemes* hatásuk, — vagy kiirtandók, vagy átalakítandók. S a társadalomban tulajdonkép csak olylly institutiók létegesítendők, mellyek a jót, a hasznót, a boldogságot mindig egyetemes irányban vezetik a népre és a népbe.“ Illy nyomon következeti a tisztelt báró egyszersmind a létező hitbizományok átalakítása szükségét is stb. — Még itt csak annyit jegyzek meg igénytelenül eme munka felett, hogy az: egy *kisded könyv* külterjére nézve; de tömörebb tartalmat hasonló testben én még soha nem olvastam; s így ama munka egyike azoknak, mellyek a külről itélőt csalódásban hagyják, de a mélyebben pillantókat ritka élvezettel s ismeretgyarapodással jutalmazza.

Második fő indító okom a jelen pályamű irására az volt, mert reméltem, hogy míg a hitbizományok felett mélyebb combinációba merülök, s azok miségét és egész természetét vizsgálom, — reméltem, mondom, hogy ez alatt egy úttal az *ösiség* kérdése és kérdései körül is mind valódibb fogalmak- és adatokhoz jutandók. És ez olylly másodrendű cél volt előttem, melly a hitbizományi institutio taglalása közben, úgyszólván magától, és szükséges eszmekepcsolat gyanánt állott lelki szemeimnek elébe. Nem akartam én az *ösiségi kérdést* is művembe foglalni, de enmagamnak tanulmányul tűztam azt ki egyedül, olylly tanulmányul, melly napjainkban már elkerülhetlenné lön mindenkinek, ki e hon politizai életében cselekvő érként akar mozogni és hatni. Egy vágással két fát akartam tehát, ha lehetend, megdönteni. És most az egyszer mondhatom, hogy e műtétel nemcsak nehéz nem vala; sőt ha nem akartam volna is az ösiség iránt egy úttal enmagam tisztába jöni, ezt úgyszólván — természetesen csak parányi képességem fokozata szerint — ki sem kerülhettem. A hitbizomány és ösiség két rokon fogalom, a hitbizomány az ösiségnek valódi alapfogalma. És azt lehet mondani, hogy csak a hitbizomány egyedül: a *tiszta ösiség*, míg a hazánkban úgynevezett ösiség csak: *egyes ösiség*. T. i. a hitbizományi javak egyedül azok, mellyeknek föltétlenül és öfökké az alapító családjában kell megmaradniok: míg minden ösi birtok az ismeretes két föltét alatt (szükség és okszerűség) *elidegeníthető*. És így tovább. — Egy szóval, a hitbizományi pályakérdés az avval foglalkozónak kettős haszonnal kínálkozott; mert nem lehet az *ösiségi viszonyok* körül, úgy köz- mint magánjogi szempontból, egykönnyen alaposabb ismeretekre szert tenni, mint — taglalva a hitbizományokat. Én első és másod rendű célomat egyaránt elértem, s hízlekdem magamnak, hogy a mennyire csekély erőm engedte, az ösiségtörtézés kérdésében is lehető legtisztábban látásra jutottam az által, hogy a hitbizományok átalakításáról gondolkoztam.

Nyitrán, január hónapban, 1847.

S z e r z ő.

I.

A HAZÁNKBAN LÉTEZŐ

HITBIZOMÁNYOK

ÁTALAKÍTÁSI TERVE.

ELSŐ RANGU PÁLYAI RAT.

IRTA

KERESZTÚRY JÓZSEF.

ELSŐ RÉSZ.

ELSŐ FEJEZET.

A hitbizományalapítási jog elve, és közelebbi okfeje.

I. SZAKASZ.

A hitbizományalapítási jog *elve*.

Az 1687: 9. tczikk így szól: „Ad avertendam Magnatum, et Procerum Regni ruinam, refrenandamque licentiosam attemptari solitam bonorum abalienationem et prodigalitatem justo statutum est: Quodsi quispiam a modo inposterum eorundem Magnatum seu Procerum de bonis suis, per servitia aut proprio Marte, sive ex fructibus aviticorum bonorum acquisitis, per dispositionem testamentariam praevis in Comitatibus publicandam, Fideicommissum et Majoratum, a S. C. R. Majestate confirmatum, constituerit, haeredes et successores ejusdem de ejusmodi bonis, testamentariae dispositioni paternae subjectis, contra tenorem ejusdem nullam habeant quoad capitalem acquisitionis illorum summam inpignorandi et abalienandi facultatem; verum duntaxat de iisdem bonis usum et fructum capere possint — sub poena amissionis Majoratus. Hoc tamen articulo ad nobiles se nullo modo extendente.“

Az 1723: 50. tczikk pedig ekkép szól: „Siquidem ex articulo 9 ai 1687 de instituto ac instituendo per Magnates Regni

Majoratu sonante quaequam difficultates emersisse comperiantur: ideo pro evidentiori ejusdem intelligentia, ex benigno S. M. Sacratissimae assensu decernitur, ut ejusdem institutio n. solum per dispositionem testamentariam, sed etiam authenticas Fassiones, et donationes regias, per Acquisitores obtentas, salvo tamen jure, deductoque aere alieno, ante Majoratus institutionem et publicationem contracto, imposterum quoque, praecedente semper confirmatione regia, libera maneat. Ne tamen per Majoratum institutionem Creditores vel alii quicumque circumveniantur, ejusmodi seu jam instituti, seu vero instituendi Majoratus in generalibus Cottuum congregationibus, ubi bona Majoratus adjacebunt, publicari, et inprotocolari debebunt. Per hoc tamen statui nobilitari, et fundamentalibus Legibus, de libera dispositione sonantibus, neutiquam praejudicetur, quin potius uniuscujusque de propriis acquisitis libere disponendi; si vero quispiam nobilium ejusmodi Majoratum instituere voluerit, ad S. M. Sacratissimam eidem recurrendi facultas in salvo permaneat.“

Szolgáljon ezen két czikk *definitiója* gyanánt a magyar hitbizományi intézetnek.

Hogy a hitbizományalapítási jog *elvét* logice kifejtessük, szükség előbb eme *definitio* körül némieket megjegyeznünk.

Mi azt hisszük, hogy az idézett két törvény rosszul nevezi el fideicomissumnak (hitbizottságnak) azon családörökségi alapítványt, melyről ezen törvényekben szó van. Maguk ezen törvények legerősebben tanúsítják, hogy a magyar úgynevezett hitbizomány egyáltalában nem *hitbizomány*. Ugyanis az alapító inkább egyenes bizalmatlansággal van utódainak jó hite iránt, s ez okból nekik a jószág körül semmi más jogot a haszonvételen kívül nem enged, nem bizván bennök, hogy ők saját törzsük fényét, nagyságát önkint is szintűgy ápolni fognak, miként ő — az alapító — ápoltatni óhajtja.

A hitbizomány *valódi* eszméje romai eszme volt, s a legelső hitbizomány egy fontos romai törvénynek kijátszásából nyerte létét. Quintus Voconius törvénye (a fényűzés korláto-

zását czélozva) a nőszemélyeket egyedül bizonyos meghatározott értékmennyiségig engedte örökölni: azon tul csak *adománykép* volt joguk valami vagyont elfogadni. — Már a polgárok, kik leány gyermekeiknek, nőjeiknek, avagy egy szóval nőszemélyeknek akarták hagyni javaikat, ezen törvényt ekkép kerülték ki, hogy valamelly meghitt férfi személyt szintleg örökössé névezvén, ezt maguk közt megkérték, hogy az örökséget részben vagy egészben a kívánt nőszemélynek adományozná.

Rómában tehát egyenesen becsületére, jó hitére volt bizva az álörökösnek a vagyon; s ekkép ott igenis valódi hitbizomány létezett.

Nem így hazánkban. Itt a ki hitbizományt (magyar értelemben) alapítani akar, biztos törvényre támaszkodva, aggodalom nélkül hagyhatja utódaira javait; mert ezeknek mindegyike az utána következőre *szükségképen, törvényes kötelességileg* bocsátja át az egész örökséget. Jóhitű vagy hitlen legyen az egyik örökös, ez a következőknek legkevesebbet sem árthat: senki az előtte valónak csak egy fillérnyi adósságát sem tartozik az örökségből letisztázni, hanemha azon adósság a vagyon tőkéjébe ruháztatott. Itt a családtagok jó hitére valamint semmi bizva nincsen, úgy ezen hitre semmi szükség sincsen. A törvény eldöntött mindent, szentesítvén s biztosítván az alapító akaratját századokiglan.

Azt lehetne talán mondani, hogy a magyar hitbizomány inkább *örökös-helyettesítésnek* (haeredis substitutio) nevezhető. Igen de ez sem a romai értelemben, miszerint a tulajdonos csupán azon *egy* esetre, ha a nevezett örökös az örökséget el nem fogadta vagy fogadhatta, egy harmadik személyt is jelelt ki, mint örökös-helyettest, ki azután a vagyonnak *teljes tulajdonosságát* nyeré meg. — A magyar hitbizományokban a helyettesítés *végtelenig* megy, s mindaddig tart, míg a családból valaki létezik, a nélkül hogy a közbeeső személyek egész az utolsó (magszakadói)-ig az örökség bármi csekély részére nézve legkisebb tulajdonosságot igényelhetnének.

Látható ezekből, mikép a magyar hitbizomány, egész céljára s jellemére szintugy, valamint jelentésére nézve de csak nem is hasonlított a romai fideicommissum- avagy substitúcióhoz. A romaiknál, de sőt egy régebbi nemzetnél sem találjuk fel a mai hitbizományi intézetet. Roma ennek az ő fideicommissumában csak névalapját bírta. A *családfenntartás*, *családfény-örökítés* eszméje, úgy, mint jelenleg, még az időben ismeretlen volt. Hazánkban ez eszmét a XVII. század testesíté meg, — miután a családfenntartásnak *tágasabb* értelemben vett eszméje (a mai *ösiség*) már azelőtt három századig fennállott volt. És azt hiszszük, miszerint amaz eszmének nagy összeköttetése van egy megszilárdultabb, biztosítottabb, társadalmi rend eszméjével. Mert hajdan, mikor igen is érezték az állodalmak, hogy az ő létök minden belső rend mellett is, kültre nézve az összes akkori világ viszonyai miatt igen kérődző, igen biztosítatlan : ök ez okból a *családlényörökítés* eszméjéről még nem gondolkodhattak. A *status*-fentartás és örökítés egyedüli gondja sokkal inkább elfoglalá a hajdani nemzeteket, hogysem egyes családok conservatióját közgondoskodás alá vehették volna. Igenis, egy szilárdabb jogállapot, s megfeneklettebb — hogy úgy mondjam — társadalmi rend létezésének legalább *hite* kellett ahoz, miszerint ezen másodrendű eszme kifejlődjék, és az állodalom gondja-inak *különös* tárgya legyen.

És ime ezekben kimondtuk a mai úgynevezett hitbizományok *elvét*; melly nem egyéb, mint a minden emberi egyénben rejlő ösztön: tulajdon családját lehető leghosszabb idő-kig fentartani s fényét megörökíteni.

Nem a romai fideicommissum, nem a substitúcióból kell tehát leszármaztatni ezen újabb kori intézetet — mint sokan teszik. Régebb, és eredetibb ennek nemző elve, mint maga Roma is. Olly régi ezen elv, mint maguk az emberi ösztönök. A *név* pusztá külsőség, a dolog lényegével semmi köze. S hogy a kor, mellyben a mai hitbizomány létre jött, erre is ráadta a romai *fideicommissum* nevezetet: ezen sokat csudálkozni nincsen ok. A középkori felhők elfoszoltával az újabb

idők törvényhozásai, tudjuk, milly nagyon ragaszkodtak a romai codexek műszavaihoz. Ott is, hol egy egészen eredeti eszmét testesítenék meg, azt rendszerint romai névre bér-málták. Igen, mert nagy vala a classicus időknek tekintélye a középkoron tul és innen is, még igen sokáig. És újra föl-támadtak a törekvések és ezekkel az igények, hasonló szel-lemi nagyságra. S ezen törekvések és ezen igények többnyire romai köpenyben léptek színre. — De a legujabb kor *külön-böztetni* tanult.

Ezért mi helyesnek tartjuk, fönnebbi analysisünk nyo-mán, a mai úgynevezett hitbizományt „*családörökségi alapít-vány*“ névre átkeresztelni. Úgy érezzük, hogy ezáltal egy korszerű szükségét elégtünk ki, melly: a világosság. Ennek már mi ismerjük jó következéseit. Csak azért kérünk tehát bocsánatot, hogy egy kissé hosszasa a név, mellyet helyette-sítünk. A családörökségi alapítvány azonban egy egész *nemet* fejez ki. Az egyes fajok (a mint t. i. egyik másik családban az egyik vagy a másik faj alapított) már rövidebbek, u. m.: *előfiség, időbség*.

És már most ezen, családörökségi alapítvány érintett *elve* körül fogjuk tájékozni az olvasót.

Sokan szólnak napjainkban körülbelül ekképen: „Már maga a hitbizományalapítás *célja*: a családfény örökitése, hasztalan ideologia, s egyáltalában nem életrevaló gondolat. Mert vajjon biztosíthatja-e magát az alapító, hogy minden tagja az ő nemzetségének, avagy csak minden majoresco, senior, derék jeles emberek lesznek? Ha ezt az illy örök-ségi alapítványok által még senki nem biztosíthatja előre: ak-kor hasztalan a kitűzött cél maga. Tíz jeles családtag után következék egy semmirevaló, oda az egész családi nimbus. S aztán egyáltalában nem észszerű: vagyonban, gazdagság-ban keresni egyedül a család fényét. Erkölcsebb alapon er-kölcsibb cél kell célul kitűzni.“

Ezen, és sok más hasonló — igen járványos — okoskodási példányokból kitűnik, hogy azok, kik illy nézeteket terjesz-tenek, nem ismerik, avagy félre ismerik magát azon *elvet*,

mellyből a mai hitbizományok megfejtendők, és lehozatan-dók, t. i. az *emberi természetet*. Nem ismerik, avagy félre ismerik azon velünk született örök hajlamot, melly fajunk gyarapítását fajunk emelésének s minél tovább tartó boldogításának gondjával elválhatlanul összeköti. Csak atyává kell lennetek, hogy érezzétek, mikép legédesb és legnemesb öröme minden családfőnek ezerszer inkább alapszik utódinak jövőendő boldogsága, anyagi és erkölcsi emelkedése reményén, mint gyermekeinek pusztá létezésén. A *jövőendő* az, mellynek reményei a jelent minden családtyának megédesítik. S a ki tehette, hogy nemzetteinek egy boldog, egy fényes jövőendő állandó eszközét hagyhatá maga után, az kétszeres hit és kétszeres remény üdvözületével vesz bucsút az élőkötől, s emberi rendeltetését mintegy betöltöttebbnek, bevégzettebbnek álmódhatja örök álma közben.

És a ki azt mondja, hogy *nem észszerű: gazdagságban keresni a család fényét egyedül*; a ki ezt mondja, felette zavart fogalmat árul el. Mert összetéveszti az eszközt a czéllal. Hogy a gazdagság, a külső szerencse magában véve nem alkotja a családi fényt, sem a boldogságot, — hiszen ez kétségtelen. De hogy itt a földön, emberek között, egy család *állandó* boldogsága, szintugy, mint *állandó* erkölcsi nagysága, egyedül a külső szerencsének, tehát gazdagságnak, megfelelő mértékbeni állandó bírása által van föltételezve: ez olly egyetemes szabály, mellyből sok kivételt aligha jegyzett fel a világtörténet. Ne zavarjuk tehát össze a fogalmakat, se öntudatlanul, se szándékosan.

És azt sem mondhatjuk talán okkal, hogy mivel nem minden majoresco és senior épen követendő példánya az emberiségnek: tehát az egész családörökítési eszme hasztalan és egyáltalában nem életrevaló gondolat. Mert azonkívül, hogy némelly családtagnak dicstelen jelleme épen nincs olly összeköttetésben a hitbizományi alapítvánnyal, mint *ok és okozat*, — ezenkívül mondjuk, mindig valószínű, sőt bizonyos marad az, hogy egy olly családnak, melly állandó és megfogyhatlan jövedelemmel bír, csakugyan sokkal több jeles

tagjai lehetnek, mint olly családnak, melly bárha nagy, de nem állandó és nem biztos kedvezéseit élvezi a külső szerencsének, s ennélfogva sokkal gyakrabban jő kísértetbe, le térti az erkölcsi nagyság ösvényéről. Más szóval: mindig bizonyos marad az, hogy a hitbizományos családok sokkal több szolgálatot tehetnek az emberiségnek, mint a hasonló, sőt nagyobb gazdagsággal bíró családok is, mellyeknek jövedelemforrása nem állandó, nem biztos, és nem fogyhatatlan.

Látható a mondottakból, miszerint a családörökségi alapítványok *elvé* egy azon elvek közül, mellyek okszerűen felhasználva, egyedül a jónak és kellemesnek szoktak lenni forrásai.

Azonban szerencsétlensége az igen sok dolognak és eszmének, hogy olly *alakban* vitetnek és alkalmaztatnak az életbe, minőben az embereknek vagy éppen nem, vagy csak kevés ideig birhatják tetszését. S ilyenkor aztán mi történik? Rendszerint az, hogy a köz megvetésnek, megutálásnak egy kiméletlen érzete fakad ki, és fejlik sokszor eldöntő közvéleménynyé; olly közvéleménynyé, melly föltétlenül ítél, nem tekintve, nem kimélve a dologban és eszmében a jónak, szépnek és nagynek magkövét sem, hanem melly a rosszat megorvoslandó, megsemmíti a dolgot egészen. Legnagyobb baj aztán, ha az illy közvélemény soha fel nem világosodik, és a megsemmített jó örökre elvesz általa. De ez, hála istennek! csak ritka eset. „Minden jót multával érez az ember” — szokták mondani. S ez azon czélzó jelentéssel is bír, hogy a feldúlt jót csak hamar megbánva, igyekszünk azt a régi salakrészeknek, a régi buroknak és alaknak elhagyásával egész tisztaságában újonnan előteremteni. És ez nagy szerencse. De még nagyobb szerencse az, ha találkoznak egyesek, kik ama homályos és dúló közvéleményt jókor megelőzik hatásában, s a halálnak szánt dologból az alapeszmét — miként buvár a tenger gyöngyét — kiemelve, olly burookban mutatják fel a világnak, minő azon alapeszméhez egyedül méltó.

Immár *ama* szerencsétlenség készül érni a magyar hit-

bizományi intézetet is. De egyszersmind *eme* szerencse is jelentkezik azokra nézve. — Figyelmet kérünk!

Bizonyos gyógyszeres üvegre a szerész eltévesztette az igazi rendeletet írni, s óra helyett *óranegyedet* írt. A beteg ekkép vette be a szert, és bajából, melyben szenvedett, teljesen kigyógyult; de elméjében — megtévelyodott. Nagy igazság fekszik tehát a latin mondásban: *Forma dat esse rei*. És még nagyobb emebben: *Sunt certi denique fines, quos ultra citraque nequit consistere rectum*. — A mai hitbizományi intézet is igazolja ezt. Az alak, vagyis a köntös, melybe ezen intézet alapeszméje burkoltatott, kétszeresen sérti a jól gondolkozó ember lelki szemeit.

Először az, hogy egyedül földbirtokban alapíthatni hitbizományt, tehát oly alapon, melyet csupán egy osztálya birhatott eddig a nemzetnek, — s hogy ezáltal az összes nép $\frac{19}{20}$ részének lehetlenné tétetett hasonló alapítványok javadalmait élvezhetni, — és hogy ekkép a nemzetbeni szakadások még inkább szaporodtak;

Másodszor az, hogy egyedül földbirtokban alapítható a hitbizomány, tehát oly alapon, mely az adás vevési forgalomból teljesen kivéve, s holt természetüvé téve, legcsekélyebb gonddal, s legkevesebb beruházási költséggel mivelve, már csak az által, hogy ekkép nem adja azon haszonnak $\frac{1}{10}$ -dét sem, melyet adhatna s adnia kellene, az állodalmat is állandón károsítja:

Ezek képezik ama zordon *alakot*, mely oly nagyon és méltán szemet szúr, — s mely miatt az egész hitbizományi institutio felett megkonditá már a halálharangot azon közvélemény, melyet mi fentebb *kiméletlennek* neveztünk.

Ha nem folya ennyi anyagi és szellemi közveszteség a hitbizomány ferde alkalmazásából, zordon alakjából: egészen természetes intézetnek tartatnék az mindenki által; eszébe sem jutna senkinek, hogy azt hasztalan ideológiának s életrevalótlan gondolatnak bélyegezze erőszakosan, s mint illetet végkép megsemmítni törekedjék. Valamint a *tulajdonjogot* egész a legujabb időkig nem jutott eszébe senkinek eltörölni

akarni. Mondom, a legujabb időkig. Mert ma már sokan kezdik hinni, hogy a tulajdonjog sem a legszerencsésb köntöst viseli mindenütt magán. Eme hiedelem az itt-ott feltűnő communisticus irányzatokból világosan kitetszik.

Mi általában, föltétlen jót és föltétlen rosszat nem ismerünk. Hányszor hallani már ma például azt is, hogy a javak összehalmozása felette kártékony, s ezért megakadályozandó avagy korlátozandó. A mélyebben pillantó, lehetlen, hogy át ne lássa itt is az *előítéletet*, mely a gazdagságok összehalmozását *föltétlenül* kárhoztatja; holott pedig ez is csak *föltételes* rossz. Képzeljük csak magunknak, ha p. o. egy status törvényhozása azt határozná, miszerint bizonyos értékmennyiségen felül senki az országban bárminő vagyont nem bírhat. Mi lenne ez által elérve? Kétségtelenül vagy *semmi* (ha t. i. a legtermészetesb érdekek és ösztönök ezen önkény ellen fellázadnának), vagy pedig az *iparnak elzsibbadása*. Azt, igenis, ki lehet mondani törvényleg, még pedig jogszerű törvényleg is, hogy a *földbirtokban* bizonyos maximum létezzék: mert hogy a földbirtoknak kevés kezekbe központosulása káros is, veszedelmes is, ezt minden *népes* ország fia a legközépszerűbb elmével is felfoghatja. De hogy általában a nagyobb gazdagság bármely alakban föltétlenül kárhoztatandó volna: ezt a régi és ujabbkori cynicusok egyike sem tudta még meggyőződésünnké okoskodni. — Sokan azt állítják, hogy az ország bátorsága, a rend és szabadság mindig veszélyeztetve van a nagy gazdagságok által. Ezen urak bizonyosan a tüzet sem szeretik, a vizet sem, a levegőt sem; mert a tűz is veszélyes, a víz is veszélyes, a levegő is veszélyes — lehet. Ők ex principio úgy akarják a veszélyt legyőzni, ha az előbb megszűnik *lenni*. — Uraim! ez nagyon szűkkörű philosophia. A bölcs (értve a valódit) nem a könnyű, de mindig a dolgok nehéz oldalaival mérkőzik, s *bölcs* nevét is onnan bírja, mert ama nehézségeket le tudta győzni, vagy legyőzősők módját oknyomozólag felfedezte. A lerombolásban és megsemmítésben nem rejlik nagy philosophiai Achilles.

Ha ki a hitbizományokat is *csak azért* akarja föltétlenül

megsemmíttetni, mivel azok, már czéljoknál fogva, nagyobb gazdagságot vesznek igénybe: — no az igazán azt akarja, hogy előbb elkergezzék előle a mumust, s ő majd aztán neki megy, és — levágja.

Míg tehát sokan-a mai hitbizományokban csak rosszat látnak (mert csak a rosszat nézik), és ennél fogva azokat tösgyökerestül kiirtani törekesznek: addig mások lenyúlnak egy kissé a mélyre, felmutatván az ép erőteljes jó *magot*, a hitbizományi intézet nemző *elvét*; és ezt nagyra becsülik, mert tudják, hogy a sok rossz, mi abból sarjadzani látszik, épen nem a természet kinövése, hanem a természetet elfojtó *kontár alkalmazásé*. És ezek illy formán okoskodnak: „Ha a hitbizományi intézet egyenesen a természetből, az embernek örök hajlamából (és pedig egyáltalában nem a gonosz hajlamok valamelyikéből) veszi eredetét: nem láthatni által, miért kelene azt egészen megsemmíteni, föltéve hogy annak olly alapot és alakot lehet helyettesíteni, minőben és mellyen többé ártalmas lenni megszűnik?”

Ennyit a hitbizományok *elve* körül.

II. SZAKASZ.

Lássuk most azoknak *közelebbi okfejtét*.

„A Törvények Lelkéről“ címzett munkájában Montesquieu, ha jól emlékezünk, a *képviselési rendszert* következő egyetlen okadathból vonja le: — „A képviselési rendszer, úgymond, természetes és szükségképeni rendszer minden olly (különben már alkotmányos) országokban, hol az emberek, *sokaságuk miatt, tanácskozni, és választani, egy helyen össze nem gyűlhetnek*.“

Mi is eléghelhetnők a hitbizományalapítási jog támogatásánál azon egyetlen okot, hogy: „miután ezen jog az ember jobb természetének örök ösztönéből veszi eredetét, nem lehet azt észszerűen többé megtámadni.“

De mi azon hittelvagyunk az olvasó közönség irányában, hogy meggyőződését mindig szereti több okokból meginteni; s habár az első ok meggyőző is, szívesen veszi, hogy azt egy második mintegy megpecsételje.

Aztán megint némellyki úgy is vélekedik, hogy igen sok dolog lehet, melly az emberi természet és hajlamok elvéből, nagyon is helyeslendő; de más közvetlenebb ok által nem támogatván, ezért minden figyelem nélkül mellőzhető. Mondjuk, hogy némellyki így is vélekedik; nekünk magunknak ez nem hitünk. — De a dologra!

Közelebbi okfeje a hitbizományalapítási jognak: a tulajdonunkkal *rendelkezhetési szabadság*.

Ismerünk egy férfit, ki azt állítja magáról nyilvánosan, hogy ő a szabadságnak rendithetlen barátja. És hogy ezt joggal állithatá, eddigi köznyilvános élete teljesen igazolta is. Ezen férfi a hitbizományokat nagy hatással ostromlá, teljes és föltétlen eltörléseket követelvén. Hatásán nem csudálkoztunk. De azt még ma is csudáljuk, hogy ezen férfi a hitbizományokat homlokegyenest ellenkezni mondá a rendelkezési szabadsággal, és hogy azok alapítási jogát emeből levonni akarni, képtelenségnek nevezé.

Ő azt mondta, hogy merő képtelenség, mikép egy ember saját tulajdonáról akkép rendelkezhezzék hogy az, az ő utódinak kezei közt felszámíthatlan századokig többé rendelkezés alá ne kerülhessen. Egy ember, úgymond, észszerűen nem viheti magával sirba a tulajdonjogot, s egy haldónak egykori rendelkezése nem lánczolhatja le örökre az ő utódinak szabadságát.

Ha ezen férfitől valaki azt kérdezte volna: „vajjon X. saját 100 ezer ftját eláthatja-e, elégetheti-e jogosan, mint tulajdonos?” — mi nem kételkedünk, hogy a leghatározottabb *igen*-nel fogott volna válaszolni. S ő mégis azt mondá, hogy hitbizományt alapítani egyáltalában nincs észszerűen joga egy tulajdonosnak sem; hogy idáig nem terjedhet ki a rendelkezési szabadság. — Megengedte, hogy a *tulajdon* eszméjében befekszik a jog is, eme tulajdont *megsem-*

mithetni — , és a hitbizományalapításban fekvő *kevesebb* jogot mégis tagadta.

Lám mi épen megfordítjuk a dolgot s azt mondjuk: „társas életben *megsemmíteni*, felhasználás nélkül, legsajátabb tulajdonunkat bár, észszerűen jogunk nem lehet; ellenben sajátunkról rendelkezhetni *mások javára* egy örökkévalóságig is jogunknak kell lenni.“ Igen, mert mi a *rendelkezési szabadság* alatt nem értjük a megsemmithetési, minden szükség nélkül elrombolhatási szabadságot. Ilyennel csak az első ember birt talán, vagy a szó legszorosb értelmében vett *vad* ember, kinek a jogról még sejtelve sincsen.

Mi azt véljük, hogy a rendelkezési szabadság, noha föltételelesen egy örökkévalóságra is kiterjedhet — ott azonban már határát leli, hol az egyesek rendelkezéséből a köztársasági jólétre szembetűnő kár következnek.

Legjobb lesz, ha a rendelkezési szabadságnak, úgy, a mint mi értjük, értelmezését ide iktatjuk. Szerintünk az abban áll: „hogy a tulajdonos saját tulajdonjogát részben vagy egészben, hosszabb vagy rövidebb időre, avagy örökre, egy vagy több személynek, s a kiknek tetszik, haszonvevésre, vagy tulajdonképen, élteben vagy halála esetére szabadon adhassa és hagyhassa — azon egyetlen korlátozó föltétellel, hogy ezen rendelkezésből a társaság tagjaira avagy a társadalomra sem jelenben, sem jövőben, nyilvános és előre látható kár ne háramoljék.“

Ezen értelmezésben, úgy hiszszük, fáklya van gyújtva, mellynek világánál a jelen kérdés tisztába hozható. Különösen kitetszik ezen értelmezésből hogy, ha én p. o. igazi tulajdonosa vagyok javaimnak, szükségképen jogomnak kell lenni, azokkal kényem és akaratom szerint rendelkezhetni; mert különben mind azon kivétel és korlát, melly rendelkezésemre nézve fenállana, tulajdon jogomat semmitené meg: s ekkor csak hínának tulajdonosnak, de az valósággal nem lennék. Csupán azon egyetlen korlát, mellyet ezen értelmezés végére jegyeztünk (miszerint t. i. rendelkezésünk akkor már többé *nem szabados, nem jogos*; midőn az által egyesekre vagy a

társaságra nézve ártalmat okoznánk), csak ezen egyetlen korlát az, mely tulajdoni jogunkat és észszerűen vett rendelkezési szabadságunkat nem sérti meg. És pedig nem sérti azért, mert azon körön *tul*, melyben még ártatlanul rendelkezhetünk, már semmi szabadságunk nincsen, s így ama korlát is semmit meg nem sérthet. Más szóval: rendelkezési szabadságunknak, mint minden egyéb szabadságnak ott van a határa, hol, ha még tovább mennénk, már ártatlanok lenni megszűnénk, és átlépni egy tiltott körvonalba, melyben az előnkbe vetett korlát által már nem rendelkezési szabadságunk korlátozhatnánk, — hanem *rendetlenkedési szabadoságunk*.

Már most ha elismerjük azon elvi igazságot, hogy a társaság egyenes rendeltetése: a szabadságot mindenben egész azon határig fentartani s ápolni, meddig az a közjólétre nézve ártatlan marad: ekkor szükséges elismernünk azt is, hogy a ki rendelkezési szabadság kifejtett határi közt hitbizományt alapít, ezt észszerűen mindig teljes tökéletes joggal cselekszi. S az állodalom, mely *a köz és magán érdekét semmiben nem sértő* hitbizomány-alapíthatást eltiltaná: ez által úgy az egyesek legtermészetesb jogát, valamint a társaság előbb érintett magas rendeltetését kétségbe vonhatlanul megsértené.

Hogy tehát a hitbizományalapítási jog egyenesen folyik a rendelkezési szabadságból: ez elvitathatlan. S nem áll az, hogy a hitbizomány a rendelkezési szabadságnak *ellentéte*; és hogy a ki rendelkezési szabadságot akar, az következetesen hitbizományalapítási jogot nem akarhat. Azonban figyelmet kérünk. Mi nem értjük azt, mintha a hitbizomány *bármely alakban*, vagyis mintha a hitbizományalapítási jog *föltétlenül* következne a rendelkezési szabadságból. Sőt egyenesen azt mutattuk meg, hogy lehet, igenis, a hitbizományalapítás valóságos *visszaélés* a rendelkezési szabadsággal. Így p. o. ha napjainkban alapítana valaki új hitbizományt olyat, minők az országban jelenleg léteznek, földbirtokalappon: mi ezt korunkban nem csekély *visszaélésnek* tartanók az észszerűen vett rendelkezési szabadsággal. S hogy az illy káros és ártalmas

hitbizományokat nem pártolhatjuk, épen onnan van, mert magát a rendelkezési szabadságot sem pártolhatjuk azon határon túl, midőn az észszerű szabadság lenni megszűnt, és lett — *szabadosság*.

S ekkép, a ki azt mondaná, hogy a hitbizományalapítási jogot a rendelkezési szabadság elvéből *föltétlenül* meg kell engedni, az, nézetünk szerint épen ellenkező tulságot mondana annak irányában, a ki megint a rendelkezési szabadság elvéből még a *föltételes* hitbizományt sem véli deriválhatni. Az egyik felejténé, hogy statuséletben semmi jog nem olly közönyös, hogy annak gyakorlatát *minden alakban* meg lehetne engedni. A másik pedig felejténé, hogy statuséletben, a mi *jog*, az a szükséges korlátok között mindig fentartandó.

Minden esetre különös tünemény marad előttünk, hogy találkoznak, kik, míg a rendelkezési szabadságot a hitbizomány-alapíthatásig kiterjeszteni, vagyis századokra hatóvá tenni, észszerűen lehetlennek tartják: addig a rendelkezési szabadságot a tulajdon *megsemmíthetőség*ig jogosan kiterjedni hiszik. Mintha csak mondanák, hogy: a századokig tartó káros hatást ellenzik, s a megsemmítésnek örökké tartó hatását már nem ellenzik.

De az élet kineveti néha a logikát, s a mit az ember nagy magasztosan álmodott fejében, az gyakran megfordítva látható az élet konyha-kertében. És sokszor igenis jó, hogy így van. Már p. o. sokan így szólnak: „és vajjon miért ne volna szabad a tulajdonosnak, sajátját, ha úgy akarja, megsemmíteni is? hiszen a tulajdonjog fogalma ezt is egészen magában foglalja.“

Mi erre két példát idézünk.

V. 1000 holdnyi termékeny pusztájáról olly végrendelet tesz, hogy, mivel neki örökesei nincsenek, bizonyos Y. 50 évig hagyja azt parlagon, s akkor a szomszédok közt oszssa el egyenlő arányban.

W. Pedig olly végrendelet tesz, hogy egyetlen fia Z. ha magtalanul találna egykor kihalni, a reá hagyott 100 ezer ftnyi értékű különbféle ékszereket vettesse halála előtt a Dunába.

Ezen két példát szándékosan, és keresve hozzuk fel. Azt akarjuk általok és velök megmutatni, hogy sokan illy értelmű rendelkezési szabadságot is követelnek. De az élet, és a természet kineveti az ő logicájokat, és — *res humanae semet expediunt*. — Mert hol van azon állodalom itt a kerek földtekén, mellyben az első példát s illetőleg végrendelést a statushatalom végre hajtatni engedné, és meg nem akadályozná? — A második példára pedig azt jegyezzük meg, hogy az ahoz hasonlókat már maga az emberi természet sajátása olly kevés számban engedi meg az életben, hogy illy esetek megakadályozására a törvényhozás még soha csak nem is gondolt — azon elvből: *praetor modica non curat*. S e szerint nincs igen mit félnünk a tulajdonnak megsemmítéseig terjedni áhító határtalan rendelkezési szabadságtól. Mert *ingatlanokban* az illy megsemmítés részint lehetetlen, részint pedig (a haszonvehetés megsemmítése) minden társadalmi hatalom által meggátoltatnék. *Ingókban* pedig, épen azért, hogy ingók, s mint illyenek könnyen megsemmíthetők elrejtés vagy szétrombolás által, mondom, épen ezért senkinek nem jön kedve azokat megsemmíteni — azon elvből: mert a gyarló ember csaknem egyedül a tilosra és a nehéz kivitellő dologra vetemül minden további indok nélkül; s a megengedett vagy könnyen végbe vihető rosszat, ha nincs egyéb okunk rá, abba szoktuk hagyni.

Azok tehát, kik a rendelkezési szabadságot a tulajdon megsemmíthetése jogáig kívánják (rendezett társaságban is) terjesztetni, igazán felhőt ölelnek. Azok pedig, kik a hitbizományalapítási jogot nem akarják a rendelkezési szabadság határiba befoglalni, ez által — árnyék után kapkodva — elejtik a konczot.

Az eddig írottak után már nem fogja csudálni senki, ha mondjuk, hogy mi a hitbizományokat pártoljuk is, nem is. És pedig pártoljuk a rendelkezési szabadság elvéből, és viszont nem pártoljuk ugyanezen elvből. — A dolog egy kissé talányszerű, de természetes. Pártoljuk t. i. a hitbizományt észszerű alakban; nem pártoljuk a jelen ferde alakban. És ismét

pártoljuk a rendelkezési szabadság elvéből az olly hitbizományt, melly magának azon szabadságnak határin tul nem terjed; nem pártoljuk, ha tul terjed. — A talány meg van oldva.

Végezzük be tehát a szakaszt.

Bebizonyítottunk hiszszük az eddigiek nyomán, hogy valamint a hitbizományalapítási jognak elve: az *emberi természetnek egy örök hajlama*, ugy annak közelebbi okfeje: a tulajdonunkkal *rendelkezési szabadság*. Más szóval: valamint az, hogy hitbizományokat alapítani *szoktunk*, természeti hajlamunkból ered; ugy az, hogy hitbizományokat alapíthassunk: rendelkezési szabadságunknak szükséges következménye.

III. SZAKASZ.

A hitbizományi intézet okfeje, különösen magára az állodalomra nézve.

Sokan vannak statusférfiaink között, kik így okoskodnak: „nem elég az, hogy a hitbizományalapítási hajlam egyenesen az emberi természetben gyökerezik; nem elég az sem, hogy a hitbizományalapítási jog a rendelkezési szabadság által követeltetik; és habár minden köz ártalom nélküli lenne is az illy hitbizományi alapítvány: ez még mind nem elég arra, hogy azt az állodalom tevőleges gondoskodása, és szárnyai alá vegye. Az állodalom csak olly intézményeket ápolhat tevőlegesen, mellyek nyilván hasznosak a társaságra nézve.“

No mi ezen tételt egyáltalában nem írjuk alá; mert ez igenis sokat bizonyít, s következékei képtelenek. Mennyi mindenféle dolog van a társadalmi életben, mellyek (legalább látszólag) semmi positiv hasznára magának a társadalomnak nincsenek, és mégis, ha kivételnének a köz gondoskodás tárgyai közül, csakhamar kézzel fogható lenne füle a baknak, a politicainak, a statustaninak, a meglőttnek.

De mi olly gyöngédek akarunk lenni, hogy még ezen tételt sem hagyjuk méltánylás nélkül; s habár nem is a végre, hogy az illy illiberalis liberalismusnak tömjénezzünk, készek

vagyunk ezen harmadik kelléknek is szemébe nézni, s kimutatni mikép: a hitbizományalapítási jog (föltéve, hogy észszerűen rendeztetik el) a társadalom köz jóllétének is egy nem sejtett, legalább nem méltányolt fontos tényezőjét képezi. — S ezen kimutatás lesz a jelen szakasznak igénytelen tárgya.

Ha így teszszük fel a kérdést: vajjon van-e érdekében a statusnak a családok fénye fentartása? Ez, a mellett hogy nem igen szerencsésen van föltéve, még egy igen kellemetlen illiberalis eszmét is költ az emberben, mintha t. i. a status azért léteznék, vagy legalább mintha az volna rendeltetése, hogy a családok fényét maga dajkálja. Avagy tehát csakugyan az állodalom hivatása lenne az, hogy a családok conservatióját s fényét közvetlenül ápolgassa? Inkább megfordítva, a társaság tagjainak áll kötelességökben, hogy az állodalom fényét elősegítsék.

Ám de vajjon elősegíthetik-e a társaság tagjai az állodalom fényét, közjavát máskép, mint ha önmaguk jóllétének, anyagi s erkölcsi emelkedésének megvetik állandó biztos alapját? Nem is lehet különben. Hiszen maga a természet rendelte el, hogy az egyesek jóllétén épüljön mindig a társadalmi jóllét; valamint az atomok helyes és erős képződéséből áll össze az organicus világ.

Akkép kell tehát föltenni a kérdést: vajjon van-e érdekében a statusnak, hogy a családok önmagukat fentartsák, s fényöket (anyagi és erkölcsi nagyságukat) lehető századokig megörökítsék? — Már erre *nem*-mel csak az felelhetne, a ki, szegény! írást nem tanult.

És nekünk úgy látszik, mintha ezen kérdésben már a felelet is befoglaltatnék, miszerint: a hitbizományalapítási jog, igenis, üdvös a statusra nézve, mert a társadalmi lét elvét általjában erősíti. De mi ennél is tovább megyünk, az általányról t. i. a részletekre, különösen iparkodván bebizonyítani: *mikép, minő processus útján* erősíti a hitbizományalapítási jog a társadalmi lét principiumát?

Kettős a hitbizományalapítási jognak hatása. Az első *politikai*, a második *közgazdászati*.

Lássuk az elsőt.

Föltéven, hogy a hitbizományalapítási jog általában minden embernek megengedtetnék: kiki átlátja, hogy az illy alapítványu családok minden tagjainak egészen természetes érdekekben fekünnék az állodalom boldogsága, közjava; s vész idején épen ezen hitbizományos családok védnék azt legszilárdabban. Az illy családoknak összesen és egyetemben a létező jogállapot conservatiója legközvetlenebb érdekek lenne, s ők tulajdonkép a statushatalommal egy ugyanazon érdekűek lennének, a nélkül hogy a statusban a zsarnokság, kormányi önkény, s hatalom bármi visszaéléseinek baráti lennének, jól tudván, hogy ekkép szinte csak a létező jogállapot feldulására adnának okot, azon jogállapotéra, melynek ők mindenöket köszönik.

Ha igaz az, hogy a vagyon általjában egy szükséges *stabilitási elemet*, a *főntartó elvnek egy erős támaszát* képezi: akkor ezen czél a hitbizományok (de mindig csak az észszerűen rendezett, és nem a mai ferde alaku hitbizományok) által még sokszorososan potentírozhatnák, a nélkül azonban, hogy az illy hitbizományok ama hibás irányu conservativismusnak kedveznének, melly az óságok javítatlan, merev, és korhadt állapotban tartásának támasza egyedül. Az észszerűen rendezett hitbizományok azon faját fognák megalapítani a stabilitási, a főntartó elemnek, melly akkép definiálható, hogy az épen a kor és körülmények által parancsolt s az észjog által igényelt reformok, rendezések létrehozásával *tartja fenn* a régi jót. Vagyis, a conservativismusnak cselekvő és munkás, nem pedig csupa szenvedő és tespedő faját teremtenék meg, azaz olly stabilitási elemet állítanának elő, melynek nem jelleme hogy *rontson*; de jelleme hogy *alkosson*. Következőleg a stabilitás legészszerűbb, legszabadabb értelmében hatnának.

És, ha a hitbizományalapítási jog nem csak a nemességnek de minden osztálynak megengedtetnék: ennek az az alkotmányyszerű következete is fogná lenni, hogy *minden* néposztály egy új ösztönt nyerne, nem csupán a statust fel nem fogatni, de annak közügyeiben részvételt keresve, azt egy

szilárdabb alapzatra emelni. Egy eszköze lenne az illy közös természetű hitbizományi intézet egyszersmind a chinai falak leomlásának, és a nemzeti érdekek kiegyenlítésének. A szellemi pedig, melly ez új aristocratiát már kezdetben át- és átlengené, az olygarchiai és aristocratiái önhittségnek szinte nem volna csak távolról sem analagonja.

Hitünk és legbensőbb meggyőződésünk szerint a békeszeretetnek, s a legszabadabb elvű conservatiónak alig képzelhetni népszerűen szilárdabb alapját, mint ha egy ország lakosságának minél nagyobb része hitbizományos családokból állana.

Bizton állíthatni ezek nyomán, miszerint a hitbizományi intézetnek ha nem nagyobb, nem is kisebb közjogi, mint magányjogi alapja van. Szintannyi benne azon alap, melly a társadalmat érdekelheti, mint a magánosokat. Ugyannyira hogy, ha egyesek maguktól nem követelnék is a jogot, hitbizományt alapíthatni, egyenesen a statusnak volna érdekében azok alapíttatását előmozdítani.

Ha a világbéke nem álom, s ha a világbéke az állodalmak békeszeretete által föltételeztetik közvetlenül: akkor nincs bizonyosabb, mint hogy a hitbizományalapítási jog *közvetve* a világbéke eszköze, s mint ilyen az emberiségnek egy közérdekű alapjoga.

Térjünk a hitbizományalapítási jog *második* (közgazdasági) hatására.

Vannak, kik azt állítják, hogy a hitbizományi intézet és a status kára synonym. És, ha ezt a *mai* hitbizományra értik, akkor kezdet fogunk velök. De ha föltétlenül szólnak itt is, s a hitbizományban rejlő alapeszmére is ráértik emez állítást, úgy mi a következő tételt állítjuk ellenökbe fel: „valamint igaz az, hogy a földbirtokra nézve a szabad adás-vevés leghasznosabb investitio, s értékesítési mód: szintolly igaz az is, hogy az észszerűen rendezett hitbizományok általános divatja minden ország közigazdaszatának egyik legjelentékenyebb előmozdítója.”

Képzeljük magunknak, ha egy országban, mellynek 10

millió lakosa van, bár csak 100 ezer család fénye volna is egy-egy biztos állandó tőke által századokra megalapítva: vajjon közgazdászati tekintetből is nem volna-e már ez magában hasznos?

A mely nemzetben a hitbizományalapítás egyetemes irányban lábra kapna, az, hitünk szerint, szükségkép egyik lenne a legiparosb és legfényesb nemzetek közül. Mert hogy a családfenntartási ösztön a gazdagsággyűjtésre, tehát a köz iparra hatna vissza: ez minden bizonyítási szükséges felül áll. S ha p. o. némi szégyen volna abban, hogy egy családátya a nélkül halna meg, miszerint egy bizonyos tőkeértéket hagyott volna utódinak: ezen szégyen többet tenne a köz iparkodás kifejlesztésére, mint minden parancsoló törvény. De hogy a hitbizományalapítás egyetemes ösztöne és iránya csak hamar felköltené eme szégyen érzetét, az lélektanilag egészen természetes és bizonyos. S csak a jog engedtesse meg egyetemesen, nincs kétség, hogy a természet és a dolgok ereje megteszi a többit. És ha az állodalom lehetővé teszi, hogy kiki saját szerzeményi tőkéjéből hitbizományt alapíthasson utódai számára: ekkor nem kell kétleni azt sem, hogy a hitbizományalapítási hajlam egészen egyetemes irányt vesz.

A mit a politikai hatás szempontjából mondtunk, hogy t. i. a statusnak magának ha nem jobban, nem is kevésbé fekszik érdekében a hitbizományi intézet fennállása, mint a magánosoknak: ugyanezt köz gazdasági szempontból szintazon joggal mondhatjuk. Mert mi nem hiszszük, hogy a köz ipar minden ágának s a köz gazdagulásnak életerősebb ösztöne lehessen, mint az, ha az emberek keresményeiket saját családjuk fentartására, s ez által önmaguk örökítésére is szabadon és könnyű módon fordíthatják. Ha ezen ösztönnek bármi módon eleget tenni valamelly statusban tilos volna, avagy lehetetlen: ott a *pazarlási* hajlamot egészen természetesnek, a takarékoságét pedig csaknem természetlennek tartanók. Ha a társaság az ipart, s ennek eredményét, a köz gazdagságot szereti: ekkor felettébb következtelen volna elvéhez, ha sem-

míнемű alakban meg nem engedné, vagy lehetővé nem tenné a hitbizományalapítást.

Midőn az egyes ember pártolja a hitbizományi institutiót, magára nézve, ő csak *egy* indokból teheti azt, t. i. természeti hajlamának kielégítése indokából; de az állodalom már *két* okból támogathatja azt, t. i. a magánosok természetes joga, s a maga haszna végett.

S a nagyobb gazdagságok összegyűjtésének a magánosokra nézve nem is igen lehet egyéb célja, mint hogy azok által saját családai fényét lehető századokig örökötsék. És *akkor* igenis, a magánosokra nézve talán kártékonynak, s korlátozandónak kellene a nagyobb gazdagságok összehalmózását tartani, hahogy elvétetnék, vagy meg nem adatnék a jog és a mód, miszerint mindenki saját szerzeményi tőkéjét a *legtermészetesb* célra, öncsaládja állandó boldogítása – és emelésére szabadon használhassa.

S ekkép bevégeztük a jelen szakaszt is.

Legyen szabad ennek sarkára jegyeznünk egy igazságot, miszerint: csak a legnagyobb felületesség mondhatja ennyi szellemi és anyagi, jogi és politikai hasznok mellett is azt, hogy a hitbizományalapítási jognak absolute semmi észszerű célja s magasabb rendeltetése nincsen.

MÁSODIK FEJEZET.

I. SZAKASZ.

Fennállhatnak-e a hazai hitbizományok még sokáig *in statu quo*?

A jelen szakaszban az lesz feladatunk, hogy megfejtjük: mit értünk a status quo alatt?

Hogy minden társadalmi intézményt kettős szempontból kell megítélni, nevezetesen a társaság irányábani, és az egyesek irányábani hatás szempontjaiból: ez régi igazság. Hogy egy országban, minő Magyarország, a föld ma és mindenkor az állodalom alapkincsét képi, következőleg hogy az okszerű földmivelés minden illy állodalomnak egyik legfőbb érdeke: ez szintolly elismert igazság. Következik ezen két igazságból ama harmadik, miszerint olly intézmény, melly az itt érintett legfőbb állodalmi érdeket sérti, habár némelly egyeseknek látszólagos hasznával járna is, jogszerűen sokáig fen nem állhat.

Vegyük tehát sorra az okszerű földmivelés *alapföltételeit*.

Első a *szabad föld*. — Minden dolognak a világon csak úgy van értéke, ha haszna is van; és annál nagyobb értéke van, minél nagyobb haszna. Ha bárminő vagyon olly kezekben van, hol semmi hasznót nem hajt: ott semmi értékkel sem bír; ha olly kezekben van, mellyek csak kevés hasznót tudnak belőle vonni: ott csak kevés értékkel bír. És ha az illy

birtokos, ki vagyonából semmi hasznót vagy csak igen csekély hasznót tud vagy akar előteremteni, meg van kötve, miszerint vagyonát jobb kezekbe bocsáthassa szabad adás-vevés útján: ekkor az illy birtokossal egészen hasonló történik ahoz, kinek tőkepénzét kamatra adni megengedtetnék ugyan; de semmi esetre nem több mint 2%-ra akkor, midőn mások körülte 6%-it szednek biztosan. — Ha még aztán az illy vagyont egész *végtelenig* lehet egy bizonyos osztály embereinek összevásárolni és századokiglan saját utódaiknál megörökíteni: hogy itt csak a jó isten, meg a jó szerencse akadályozza az ország köz romlását, lehetetlen át nem látni.

A földnek szintugy a szabad adás-vevési forgalom ad értékét, miként a pénznek. Van ugyan a földnek bizonyos abszolut értéke akkor is, habár örökké *egy* birtokos kezében marad; de ez csak ölyforma érték, mint a papirosé, mellyre valami kontár első dramáját írta, ahoz képest, mellyen Shakespeare remeke áll.

A statusnak a földre nézve nem csak az az érdeke, hogy egyesek által *birassék*, de hogy *lehető legnagyobb haszonnal műveltesék is*. Olly országban, hol hanyag és oktalan a földművelés, maga a föld alapértéke sem nagy; és p. o. a kis szász királyság 272 mföldje aligha ha lesz kisebb abszolut értékű, mint a nagy Magyarország földterjedelmének jobb fele. — S akár azt kérdezzük: mi teremt becsét a földnek közvetlenül? Akár azt: mi teremt okszerű gazdálkodást legbiztosabban? Mindig a *szabad föld* eszméjével kell és lehet egyedül felelünk. A mivel nem vagyunk szabadok, az nem tulajdonunk; s a mi nem tulajdonunk, azt nem ápoljuk jobban, mint épen szükségünk parancsolja. S a melly ország merő lekötött földekből állana, az a legnyomorultabb kinézésű földművelést mutatná fel egész világon.

Az okszerű földművelés

Második alapföltétele: *hogy az ország földje egyes, kivált holt, kezekben szertelenül össze ne halmaztassék*. A ki Smith Ádám munka-felosztási elvének egész értelmét felfogta, az

tudni fogja: minő mértékkel mérjen ítéletet az illy congeriesek felett.

Vannak sokan, kik híg velővel azt hiszik, és azt hangoztatják úton-útfélen: mintha a közvélemény csak azért volna ellene az igen nagy földbirtokoknak, mivel ezek illy roppant nagyok. De ezt binni, gyermekes kábaság. Én fogadom, ha 100 családnak egymás után fekvő illy földbirtokaik volnának, melyeknek mindenike külön egy-egy magyar mföldre terjedne, de mindenik p. o. illy impopulációval bírna, millyen-nel aránylag az országban sehol egy mföld sem, vagy csak ritka helyütt volna betelepítve, s ezen nagy intensív népség mindnyája kellő bőséget élvezne szorgalmas művelése után eme jószágoknak: itt bizonyosan nagyon elhallgatna amaz el-lenszenves közvélemény, s mintegy átsuhanna az *illy* nagy-ságokon — kivált ha még ezen példás ipar *állandóságára* nézve is találna némi biztosságot, és nem kellene gondolnia, hogy ez csak igen mulékony földesúri ösztönök eredménye.

Bizonyosnak látszik csak ebből is, hogy tehát a közvé-leményt nem egyedül a fekvő birtokok nagysága per se pro se ingerli; de azon tapasztalás, hogy az illy roppant birtokok vagy soha, vagy csak felette rendkívül műveltetnek illy in-tensív szorgalommal, mint a középszer embere műveli a maga kis vagy középnagyságu vagyonát. A nagy birtokoknak *rend-szerint csekélyebb aránylagos utilisatiója* az, mit a közvéle-mény kárhoztat, és méltán. Igenis; mert koránsem elég tud-ni, vagy hallani ez vagy ama mérföldek uráról, hogy neki 50 ezer gyönyörű birkája van, és két válogatott gulyája, meg ménese. Ezen adatok még nem szükségkép kötik össze az ember képzeletében a valódi intensív ipart a nagyság, a híres gazdaság eszméjével. Vagyis mind ez egyáltaljában nem mér-lege s biztos mutatója annak, hogy az illy nagy jószágok csak középszerű művelésben is reszesülnének egészben véve, viszonylólag azon birtokosok földjeihez, kik szükség- és kedv-telésből önmaguk viszik a gazdaság vezérletét s gondjait. — S azok az úgynevezett példánygazdaságok csak hasonló rop-pant terjedelmű javakra nézve lehetnek valódi *példányok*.

Sokkal megnyugtatóbb és érzelmünkre kielégítőbb volna azt tudni vagy hallani az illy birkák, ökrök, lovak stb számadati helyett avagy mellett: hogy a nevezett uraság kis országában szintannyi *ember* élvezi ipara gyümölcsét. És már kevesen is vannak a kik nem tudnák, hogy *sok ember* sokkal több jövedelemnek is lenne forrása az illy nagy birtokok uraira nézve, mint a sok ló, juh, és ökör egyedül, *emberek* arányosan-hasonló száma nélkül.

Lássunk egy példát.

N. belép egy társaságba. Ismerjük őt. Fényes öltözetén már jelölve látjuk 50 ezer hold birtokát, 500 darabból álló ménését, 2000 darabú gulyáját, 25000 darab vegyes fajú juhait s általában 200 ezer pforintnyi jövedelmét, minden levonás és minden adósság nélkül. — Belép utána O., középszer ömlik el ruházatján tetőtől talpig. De egész lénye elárulja benne a boldog és szerencsés halandót, kinek 300 hold földén egy gyár 100 embernek nyújt állandó foglalkozást, s 1000 darab birkája a legnagyobb gonddal ápoltatik s gyarapíttatik, és gabona meg burgonya is a legszebb minőségben s mennyiségben természetlik; ezeken kívül egy szőlő, értelmes munkában részesülve, 5 holdnyi hegyföldön nemes életnedvet fizet évenként 50 hordóba, mellynek mindenike 10 cseber. S összes jövedelme 30 ezer p. forint.

Adjunk ehhez egy kis commentárt.

Míg amaz *első* belépő uraságnál a bőség és nagyság eszméje mindig némi hiány és hézag eszméjét is költ fel az emberben: addig eme *második* urnál a teljesség eszméje jár karöltve a 3-szorosan kiérdemlett szép jövedelem gondolatával. *Amott* csak nagyságot képzel az ember, *itt* teljességet. *Amott* extenziót ritkán megfelelő intenzióval: *emitt* csupa intensivitást. *Ott* a (gondolkozó) lélek még töprenkedik, és agg: *emitt* megnyugszik. Az elsőnél mindig azt gondoljuk: hogy ott még lehetne igen sokat adni a sokasághoz: míg a másodiknál a teljességhez már alig fér legkisebb adalék. S az is eszébe ötlik az embernek hogy, ha minden birtok egy országban amolyan volna, mint amaz első: akkor még igen sok hiány lenne az ország-

ban; míg ha minden birtok emilyen volna, akkor a hiánynak csak felette kevés nyoma látszanék. Igen, igen; amott minden nagyság és sokaság mellett önkénytelen is feltámadt fejünkben a hiány gondolata: míg emitt kisebb számok adatai mellett is *a kerek teljesség* semmi kívánnivalót fen nem hagy. Két ellenkező pszichológiai hatás; de mellyeknek az élet legvalódibb képe adja a kétségbe vonhatlan erős alapot.

Még egy más példát, ha úgy tetszik.

Képzeljünk egy jószágot 1 millió forint értékűt. Szakasszassék ez 100 egyenlő részre, s osztassék el 100 birtokos között, kiknek mindegyike családós ember, kiket a szükség is késztet szorgalomra, de kik különben is nem magyar parasztok hajlamait örökölték: ki kételkedik, hogy mind sokkal több haszna, mind sokkal nagyobb alapértéke lesz ezen javaknak eme birtokosok kezei között, mint *egyetlen* birtokosában, bár milly beruházásokat tenne is ez néha? S nem lesz-e különösen a statusra nézve végtelenül nagyobb hasznu eme jószág 100 birtokos kezében, mint egyetlenében? — P. o. mind a 100 birtokos öt tagot számlál családja körében. Vajjon ezen 500 egyén nem hasonlíthatlanul nagyobb jövedelemnek lehet-e forrása a statusra nézve, mint ha egy gazdag úr talán 50 vagy 100 jobbágyot tartana, s aztán vagy 10 ezer juhot, s egy pár ezer szarvas marhát (az 500-ig hiányzó) *emberszám* helyett?

Az okszerű földmivelésnek

Harmadik alapföltétele: *hogy a birtokos maga is okvetlenül értsen a gazdászathoz, s a legfőbb vezérletet ön maga vigye.*

Közveszélyességű előítéleteihez tartozik Magyarország népének azon vélemény, mintha a gazdászati vagy éppen nem is volna *tudomány*, vagy ha az: bizonyosan a legkönnyebb, mellyet egy pár évi *ügynevezett* tapasztalás is kimeríthet. Ezen előítéletnek köszönhetjük hogy, míg más nemzetek olly csekély téreken, minőket mi csak *kertnek* használunk, egész család létezését bőkenyelmesen biztosítják; míg más nemzetek kivétel nélkül csaknem minden földminőséget bámulatra ragadólag értékesítenek; egy szóval míg más nemzetek a földmivélést egyik legtudományosb iparszak gyanánt üzve,

csaknem olly csudálatosan teremtik elő csekély földjükből boldogságuk s gazdagságuk eszközét, miként a kézműves, ki szűk műhelyében a maga egész szükségé- s kényelmére szolgálандó alapértéket csupán *értelmes ügyessége* által állítja ki: addig mi előítéletes fiai egy roppant terjű szép országnak, egy év szeszélye által a földi természetnek már éhség borzalmai közé sodortatunk! — Kebelszakgató, sokszor 30—50 éves jó birtoku gazdákat az időjárás- s több e féléből szedett kesergő panaszok által földművelési értetlenségök minden fölszínességeit elárulni hallani! Ismerünk egy birtokos urat az alföldön, a ki 200 p. mérőnyi legjobb minőségű földét, másfél órányira egy 20 ezer lakosú előkelő várostól, 30 évig művelvén, ennyi évnek leforgása közben szakadatlanul küzdött a dilemmával: vajjon mi lenne neki tanácsosb, *eladni*-e, avagy *haszonbérbe adni* ezen földbirtokát? S 30 éviglen tartott földbitorlás, és 30 éves éretlen habozás után — mit tön? Felelet: eladta 6 szép ökrét, lovát, két béres szekérét, gazdaságának csaknem minden csengő bengő szerszámaival egyetemben, és..... nos?..... és oktalan szegény oláh parasztoknak kiadogatta szép birtokát *felében*, fele termésérti művelésre! Érti az olvasó, mit mondunk? Oh lehetetlen; ennyi értetlenséget nem lehet megérteni. S hát ha még hozzá tesszük, mikép ezen birtokos úr egy püspökuralmi előkelő hivatalnok volt!

Az okszerű földművelés

Negyedik alapföltétele: *hogy a birtokos mindenkor bizonyos affectióval viseltessék saját jószágai iránt.* — Kiki tudja, hogy a legtudományosb ismeret is csak a ládába zárt kincshez hasonlít akkor, ha nem alkalmaztatik. És mi nyitja fel az illy ismeretládának zárait, s mi teszi működésbe a tudományt, hanemha azon szenvedély, mellyel javaink iránt viseltetünk? — Szegény Irhon! te jutsz itt eszünkbe önkénytelenül is. Elhagynak téged a te földeidnek hatalmas urai, és elmennek ők szomszédországokba, hol a társaság nagyobb szerű élvezeteket nyújt, hol a kéjek édesebbek mint otthon: és élőknek végeiglen alig térnek egyszer-kétszer vissza oda,

hol jövedelmeiknek forrása van, s akkor is csak beszedik az aranygyümölcsöket, melyeknek fáit nem ők ültették; megrakodnak az az arannyá változott kalászkok terhével, és mennek ismét oda, a hol nekik örök tavasz virúl. Már az illy birtokos urak mikép viseltessenek aztán affectióval jószágaik iránt? Ha ezeknek birtokaiban virágzó intensiv ipart talál néhol az ember: jusson eszébe, hogy a földesúrnak birtokai iránti szenvedélytelenségét csak a zsarnokság, az afféle irhoni bérrendszer zsarnoksága pótolhatja néminemüképen; de ott, hol egyébként emberibbek a viszonyok, s ott hol az alkotmányt illy bérrendszertől tisztogatni törekeshetnek: ott bizonyosan a föld csak amaz affectio következtében lesz egyedül gazdagon kamatozó tőkévé; ott ezen affectio a legelső, legszükségesebb investitio. Menjetek Franciaországba, s különösen Éjszak-Amerikába, hol a föld olly szabad, mint az a ki míveli; s látni fogjátok, hogy a birtokosnak affectiója nem ábránd, de a legrealisabb kelléke az okszerű földművelésnek. A szabadság itt a földtulajdonnak kiegészítő eszméje, s a birtokos szenvedélyének (birtoka iránt) nemzője. S midőn azt szoktuk mondani, hogy a szabad föld mindig virágzóbb, s hogy a szabadság a földre nézve legelső trágya: ekkor mindig azon affectiót is értjük hallgatólag, mellyről jelenleg szólnunk. Igen; mert a szabadság azt szüli a földbirtokra nézve, hogy ez mindig olly kezekbe kerül, melyek nem csupa szükségérzetből, de valódi szenvedélylyel művelik azt; s mihelyt ezen szenvedély a birtokosnál megszűnik, azonnal becseréli földet pénzzel, ezt ismét olly dologgal, mi iránt új affectiója támadt, a mi t. i. nagyobb vagy könnyebb nyerhető haszonnal stb kecsegtet. Addig, míg a földet bírjuk, szenvedélyből szükség azt művelnünk; s midőn nincs iránta többé szenvedélyünk, csak az eladási szabadság eszközli, hogy el ne parlagosodjanak legszebb viránu szántóföldeink is.

Az okszerű földművelés

Ötödik alapföltétele: a *folytonos beruházás* (investitio). Ez is egyike azon kellékeknek, melyeknek szükségességét sőt elkerülhetlenségét egyedül azon gazdák és földesurak

nem látják át, kik míg 20—30 éves gazdálkodás után a rozs és buza vetése közt is alig tudnak okadatos különbséget tenni; a *könyv szerinti földmívelést* (mint ők mondják) mégis hóbortosságnak ócsárolják; — kik mindig a tapasztalást emlegetik, a nélkül hogy valaha följegyezték volna akár papíron, akár emlékezetök tábláján csak egyetlen illy ugynevezett tapasztalásnak is — az ő nyelvökön szólva — *csinját binját*, a mi nyelvünkön pedig: *okait*.

Csak egy olly földesuracska is, a kinek szemetes curiája előtt már csupán 50—60 holdacska terül ősi maradékként, mintegy száz ezüst ftot bizonyosan számíthat *évenkénti beruházás fejében*, ha buzakenyérrel akar különben élni, és egy kissé malasztosabb dohányt füstölni, nem *sár*-pipából. — Ha illy kis birtok kétségkívül legalább ennyi beruházási költséget igényel, hogy állandón meglehetősen karban maradjon: talán nem szükség sok szót pazarolni a végett, hogy az aránylag nagyobb birtokokban a beruházásnak is növekedő mennyiségére huzhassunk szoros következményt.

Hogy a földmívelés folytonos investmentalis tőkét igényel, és pedig sokkal nagyobbakat mint a műipar: ezt Liszt Fridrik Angolhon földmíveléséről szóltaiban és Hollandiáéről, igen is világos számokkal kimutatta a Politikai Gazdálkodás Nemzeti Rendszerében. És nekünk úgy látszik, hogy a föld mindig és mindenütt nagyobb kosztból él mint a műipar, a nélkül hogy jövedelme egészben véve emezéhez hasonlítana.

És ime megírtuk az okszerű földmívelés alapföltételeit.

Már most logice tehetjük a kérdést: „*vajjon czélszerű alapja-e hitbizományoknak a föld*

a) *gazdászati*

b) *politikai* tekintetben?“

Lássuk az első.

Hogy a hitbizományi föld mindenekelőtt, *nem szabad*, ez a hitbizomány fogalmában mindjárt az első betűt képezi. Nem csak eladni, elzálogítani, sőt csak elcserélni sem szabad azt; csupán haszonbérbe adhatni a birtokos halálaig. Már mi ezen

megkötöttségnek aztán természetes következéke? Feleljünk példában. X. ma mint senior bír egy jószágot, és van némi passiója a gazdasághoz is; ez vagy 100 ezer forintot beruház a birtokba, és nagyobbítja ekkép a jövedelem tőkéjét, s ekkép hagyja azt maga után a következő seniorra. Emez azonban sem szenvedélylyel a gazdaság iránt nem viseltetik, sem ismeretei e szakban teljességgel nincsenek, sem (pazarló hajlama miatt) investitiókra csak egy fillért sem költ; de él 45 évig nadályként a szép birtokon, kiszíja azt úgy, miként ember vérének még semmi piócza, s midőn kimulván ez árnyékvilágból, az utána következő a jószágot általveszi, — mit talál? Földeket alig jobb állapotban, mint isten megalkotta; épületeket, nagyrészt alig jobb karban mint a jeruzsálemi templom volt a pusztulás után; de talál gazdatiszteket cserépfedelű csinos kastélykából, négyes fogaton, fényes pitykékkal *tűzött kurtafarku frakkos bedienterekkel* a bakon, elrobogtatni a vakolathulladékos kastély kapui előtt, s midőn az illy bonorum inspectort hivatja, nem jő, mert beteges; hanem elküldi inasát, ki megkérde a maga urának urától, hogy mit — *parancsol* talán? nem, csak mit *akar*? — Fellábadván a nagyságos inspector úr, megérkezik batáron, kiszáll és fölmege az inogó lépcsőkön urához, az újhoz, és minden kínálás előtt leül ömértósága előtt, és megkezdődik a — *párbeszéd*, mellynek themája: vajjon lehetséges-e a jószágot valamikép restaurálni, s mennyi költséggel? Az inspector jól tud számolni, s még jobban forog gyakorlott nyelve, és elmondja, hogy 25 év alatt mind helyre hozhatni lassanként a kárt, mit az előd, az az áldott jószág, kegyesen okozni méltóztatott, s nem kell rá nagyobb investmentalis summa, mint a jószág tőkeértékének egy negyedrésze. Erre az új senior el nem ájul ugyan; de a nagyságos inspectort — miután jól szeme közé nézett — megajándékozza egy bizonyáglevéllel, hű pontos, és értelmes hivataloskodásáról. — Igen, mert *más* uraságoknak szívesen ajánlja őt a mlgos senior ur száz írott phrasisban is; de szóval azt sugja neki, midőn ajtaján kibocsátja: „Inspector úr egy csalárd semmirevaló ember — volt.“ És az

inspector örömduzzadtan, hogy 45 éves hű és pontos és értelmes hivataloskodása után, mint írva van, illy tisztességesen quietálva, hátra levő napjait bűnbocsátnak szentelhet, haza kocsiz, és egy évtized múlva — meghal. Gyermekei megtalálva atyjoknak irományai közt a hites bizonyossági oklevelet is, melly el van telve a legajánlóbb dicséretekkel, örvendenek, és megüllik a hű pontos és értelmes hivatalnokatyának azon napját, mellyen olly hivatalba lépett, hogy becsületteljes(?) szolgálata által mintegy 130 ezer pengő flocskát hagyhata szeretett Dini és Lépold fíjaira, kik most azzal akarják atyjok nagyságát kitüntetni, hogy a szép pénzhagyományon egy kis donatiót s illetőleg nemességet szerezve, fejöket egész halálokiglan — az *ég felé viselik*.

És vajjon mi volt itt ennyi dúlásnak és gonosznak igazi és természetes oka? Felelet: csak az hogy ama második senior, ki se szenvedélylyel, sem ismeretekkel nem bírt a gazdálkodáshoz, meg vala kötve, javait olly kezekbe bocsátani szabad adás útján, hol mind ezen következményekkel ellenkező történik vala.

A ki tehát a szabad föld barátja, az hitbizományt földalapon soha nem akarhat; mert mind azon okok, mellyek a szabad föld mellett harczolnak, ellene fordulnak illy alapon a *hitbizománynak*. — S a ki ismeretes a közvéleménnyel, melly az *ösiségnek* általjában, épen a szabad földtulajdon hijánya miatt, már annyira alá ásta egész fenmaradhatását, hogy azt nem támogatja többé semmi józan gondolat, — a ki ezt tudja, bizonyosan nem gondolhatja még álmában sem miszerint: míg egy ártalmas *genust* általjában el akar törölni a törvényhozás, annak épen legkárosabb *speciesét* hagyná fen. Mert ez igazán nem lenne egyéb, mint az úgynevezett ösiségeket szabad tulajdonná tenni csak azért, hogy más kezekben, avagy ugyanazon kezekben is, ezen szabadságuktól ismét szabadon fosztathassanak meg, s előbbi tág lánczaik közül még szorosabbak közé jussanak. Vagyis nem lenne egyéb, mint az ösiséget *tág* értelemben eltörölni, de *legszorosb* értelmében fenhagyni. Így az ösiség eltöröltetnék, azért hogy

ezen eltörlés célja: a *birtok szabaddá tétele* soha el ne érthessék.

Azt mondhatná valaki, hogy ezt csak a jövőben alapítandó hitbizományokra nézve teheti a törvényhozás; de a már létezőkre visszaható törvény nem hozathatik. Ám de itt a képzelt jogot és igazságot a *logica* még nagyobb igazsága rontja le. Mert t. i. azon okoknak egész logicája, mellyek a szabad földet s ösiségtörlést olly nagyon sürgetik, ellene fordul a létező hitbizományok földalapjának szintugy, mint a még nem létező hasonló hitbizományok alapításának. A politikai erkölcstannal semmikép össze nem volna egyeztethető hogy, míg az egész nemzet ősi birtoka szabad tulajdonná átalakíttatnék, ugyanakkor néhány család eme generalitásból kivéve, a nemzet általános akaratjával, s köz érzelmével ellenkező kiváltságos helyzetben még századokig is conserváltassék. Így fentartani családi fényöket maguk a hitbizományosok sem akarhatnák.

A hitbizomány fogalmában *második* helyen áll: a földbirtoknak egyes kezekbe tulságos összehalmozása. Ezen pontot itt elmellőzzük, és áttesszük oda, hol majd a földalapú hitbizományoknak *politikai* hatásáról szólándunk.

A hitbizomány természetéből foly harmadszor a hitbizományi birtokosok gazdasági ismeret-*hiánya* is. Ezen pontot összeköthetjük a negyedikkel, azzal t. i. miszerint a hitbizomány természetéből foly egyszersmind a hitbizományi birtokosok *affectiohiánya* is a gazdálkodás iránt. Ha meggondoljuk, mikép a hitbizományi javakban rendszerint olly családtagok örökölnék, kik addig, míg az örökség reájok vagy ők az örökséghez eljutnak, egészen különmemű többnyire ellenkező keresetszakokban mozognak, s a földmivelést sem nem *tanulták*, sem nem *kedvelték* meg (igen, mert hogy olly személyek, kik sokszor egészen reményökön kívül, csupán egy véletlen s előre nem sejthetett halálozás következtében jutnak p. o. katonai életből, vagy más, a földmiveléssel ellenkezőből, roppant örökséghez, melly azonban nem lett *tulajdonuk*, megtanulták vagy megszerették volna a gazdaszat gyönyö-

reit, s gondjait: ezt józanul rendszerint fel sem lehet tenni); ha ezt meggondoljuk, szinte egy pár felette fontos okadatot nyerünk azon kérdés megoldásához: vajjon czélszerű alapja-e hitbizományoknak a föld? — S ha továbbá meggondoljuk azon következményeket, melyek eme két kellék hiányából a gazdaságra hárulnak, úgy, mint azokat már az illető pontok alatt ecsetelni meg is kísértettük: ebből megint azon további kérdés megfajtésához nyerünk némi alapos adatot: vajjon lehet-e érdekében az állodalomnak a földbeli hitbizományokat ápolni még tovább is, miután azokból ama következmények származnak.

A hitbizomány természetéből foly ötödször, hogy a birtokban levő majorescók, seniorok rendszerint nem hajlandók a megkivánt folytonos beruházásokat tenni csupa *haszonvételi urodalmokba* (*dominium utile*).

Ezen pontnál leginkább kimutatható a földalapú hitbizományok közgazdasági ártalmas léte. Nekünk egy valaki nem régen így szólott, midőn vele a hitbizományok felett mintegy fél óráig értekeztünk: „Lássa, barátom! úgy monda ő, a hitbizományokra csak *föld* az alkalmas alap; mert a föld *az* egyedül, melly a család fényének fentartására századokiglan nagyobb és nagyobb jövedelmet szolgáltathat, miután a föld terményző ereje felette nyulékony, s alig lehet annak netovábbját előre meghatározni.“ Mi azt kérdeztük barátunktól: és miképen lehet századokiglan azt a nagyobb és nagyobb jövedelmet a földből kicsalni? Ő azt felelte: „Tehát kellő mivé-
lés és a szükséges investitiók által.“ Láthatja az olvasó, hogy a mi emberünk nem igen sokat gondolt arra, a mit mi e szakasz elején kifejeztünk, miszerint minden intézményt a társaság és az egyesek irányábani kettős hatás szempontjából szükség mérni s megítélni. Mi azt tartjuk, hogy a statusnak legelső érdekében áll, hogy az ország összes földje mi hamarabb elérje a terményző erő azon potenciáját, mellynél feljebb már sokkal nem hágthat; és homlokegyenest a status érdeke ellen van az, hogy a föld terményző ereje csak azon *szükségi* kulcs szerint fejtsék ki mindig, melly szükség az egye-

seket nagyobb iparra ösztönzi. Azonban még jó volna, ha legalább az idővel párhuzamosan tennének a hitbizományok birtokosai investitiókat jószágaikba. De mi éppen azt akarjuk e pontban bebizonyítani, hogy a kívánt és folytonosan szükségelt beruházási költségeket egyáltalában nem hajlandók viselni a hitbizományosok. Ugyanis kétségtelen, hogy a hitbizományi birtokosnak rendszerint semmi más oka és érdeke nincsen az általa birt jószág értékesítésére, mint egyedül a nagyobb jövedelemnyerés. Igen; de hogy nagyobb jövedelme legyen idővel, e végett folyó jövedelmei egy részéről kellene lemondania, s mi éppen azt valljuk, hogy ezen lemondásra rendszerint nem hajlandó az actualis birtokos. Mert kiért kurtítsa ő meg folyó jövedelmeit? Őt utódai sorsa vagy éppen nem (mint a senioratusokban), vagy csak egy nemzedékig érdekli, mint a majoratusokban; de mind ezekért nem lehet hajlandó sok beruházásra, miután a hitbizományi birtokos még saját gyermekét sem nézheti úgy, mint *saját* örökösét, mivelhogy a hitbizományokban minden örökös nem a közvetlen elődnek, de egyenesen az alapítónak örököse. Aztán ha lenne is némi érdeke az actualis birtokosnak, saját gyermekeiért (majoratusokban) investitiókat tenni, őt visszatartja ettől azon gondolat: hátha az én gyermekeim idő előtt kihalnak, kiért tettem én akkor magamnak a rövidséget? És aztán egy birtokos a javak tökéjét felettébb nem is igen növelheti, hacsak maga igen nagy nélkülözéseket szenvedni nem akar; némi csekélyebb beruházással pedig, azt gondolhatja, saját utódja sorsát és fényét sem öregbítné szembevetően. Az actualis birtokos rendszerint így okoskodik: „Ha én saját tulajdon jövedelmemből beruházásokat teszek: akkor természetesen az én folyó jövedelemem csökken; már pedig nekem — mint az ekléziának — de praesenti van csak hasznom s örömem; megelégszem hát inkább a szokott jövedelemmel, és nem kurtítom azt azért, hogy netalán azok vegyék hasznát, kiket én gazdagítani nem akarhatok. S valóban ha meggondolja, mikép az ő utódja, bárki legyen az, az övénél kisebb jövedelmet úgy sem fog húzni semmi esetre: ekkor még saját gyermekei sorsa sem igen indítja őt a tökevagyon

gyarapítására investíciók által. Ha már csakugyan akar tulajdonon gyermekeinek hagyni valamit: inkább kész pénztöket hagy, mint investmentalis hasznokat, tudván, hogy a pénz senki másé, csak épen gyermekeié leend.

Ha valahol igaz a tréfaszó: *prima persona incipit ab ego* — ez bizonyosan a hitbizományi actualis birtokosokra nézve legigazabb.

Azon pszichológiai ok tehát, miszerint az ember, hacsak saját gyermekeinek boldogságát közvetlenül elő nem mozdíthatja, melléкроkonokért avagy idegenekért önáldozatot hozni felette ritka esetben hajlik, — mondjuk, ezen pszichológiai ok az, melly miatt a hitbizományi javakba a legsoványabb investitio jár rendszerint, vagyis hogy a hitbizományi javak a leggonoszabb értelmű *mivelésnek* örvendenek. — És itt ne vegye el szemfényünket azon látnány, hahogy itt-ott némelly hazai hitbizományi urodalmakban egy-egy szép birkanyáját, szarvasmarhagulyát stb látunk. Megmutattuk fönnebb, hogy ez még egyáltalában nem biztos mérlege annak, mintha a hitbizományi javak csak középszerű műveltetésben is részesülnének viszonylólag olly birtokosok jószágaihoz, kiket az intensív művelésre a szükség és kedvtelés is ösztönöz. — A status tehát, míg a *lucrum cessans*-t, s a *damnum emergens*-t számítja önmagára nézve, addig a családokra nézve is csak a legalacsonyabb jövedelmet látja folyni a hitbizományi roppant földbirtokokbul. — — S a kik ezt úgy látják, mint mi, és mégis védelmezik a mai földalapu hitbizományokat, csak azért, mivelhogy a földből még századokik is *egyenlőn* meríthetik (?) ezen családok fényök világító olaját, — azok egyenesen az állodalom kárával védik az egyesek magán céljait, s ellenébe teszik emezeket a statusérdeknek. Így tulajdonkép épen azzal védik a mai hitbizományokat, a mivel mi ellenök harczolunk. — Ők azt mondják: „Fen kell tartani tovább is a *földet* hitbizományi alapúl, mert a föld századokig is egyenlőn fen tarthatja a családok fényét.“ Mi ellenben azt mondjuk: „Ki kell venni a hitbizományok alól a földalapot; mert a közjóllét ezen alapon sokkal többet szenved, mint nyer az egyesek csa-

ládi érdeke; aztán mert a kor, melyben élünk, már más alkalmas alapot is tud kimutatni az egyesek eme céljaira.“ —
 — Hogy tehát a föld csakugyan nem czélszerű alapja a hitbizományoknak — *közgazdászati szempontból*: ezt, a mint isten felfognunk engedte, bebizonyítottuk.

Hátra van még kimutatni a czélszerűtlenséget, *politikai szempontból*.

És itt már felhasználjuk a fentebb elmellőzött második pontot is, miszerint a földbirtoknak egyes kezekbe tulságos összehalmozása a hitbizomány fogalmában mindjárt második helyen áll.

A földalapú hitbizománytól két politikai métely elválhatlan. Első a birtoktalan proletariuskok elszaporodása; második a castszellem kifejlése vagy megszilárdulása.

Hogy hitbizományt kis terjű birtokban alapítani józanul nem lehet, ennek igen természetes két oka van; *először* a kis birtok nem arra való, már magában véve, hogy egy család fényét kivált századok hosszú során keresztül egyenlőn fentartsa; de *másodszor* már a hitbizományokban szokásos öröklési rend természete okozván, hogy a birtokba jutó örökösök sem ismeretekkel, sem a szükséges affectióval föld és földmívelés iránt nem igen bírnak: ennélfogva magát a hitbizományt szükség akkép alapítani, hogy az *extensio* minden egyéb kellék és intensivitás hiányát kipótolja, azaz hogy a jószág terjedelme már magában egy nagy absolut jövedelemnek legyen forrása.

Ha már e szerint a földbirtok nagy összehalmozása minden hitbizományalapításnál *sine qua non*; továbbá ha a hitbizományok alapjaúl nem ősi, de egyenesen és csupán *szerzett* javakat szabad törvényesen alkalmazni: vajjon, kérjük, lehetséges-e ennyi földbirtokot összevásárolni a nélkül, hogy számtalanon tulajdonuktól ugyanakkor bucsút ne vegyenek, avagy legalább a nélkül, hogy számtalanon, kik maguknak kisebb szabad birtokot szerezni kívánnának, az illy nagy vásárlók mellett mindenünnen kiszoruljanak, s tőkepénzecskejüket is elköltségelve hoppon maradjanak? Sőt már maga

azon körülmény is, hogy hazánkban olly tömérdek a mindenféle hitbizomány, vagyis az elidegeníthetlen holt birtok (az egyháznál, városoknál, magánosoknál), miszerint igen sok eladnivaló többé nem is igen található, mondjuk, maga ezen körülmény is, minden újabb versenyzők nélkül, már eddig is lehetlenné tette számtalan embernek kisebb szabad birtokot szerezni. Csudálatos dolog! A földnek értéke csekélység, jövedelme még csekélyebb, és csupán azért nem lehet szabad birtokot szerezni, mert a mindenféle fideicommissumok a különben eladhatót és biztosan megvehetőt úgyszólván mind kimerítették. — Még több okot is hozhatnánk fel; de minek? Ugy hiszszük, senki nem kételkedik már a mondottak után sem, sőt csupán saját tudomása s tapasztalása után sem arról, hogy a földalapú hitbizomány, miután a birtokok nagy összehalmozásával együtt jár, egyszersmind a birtoktalan proletariusok szaporodását is maga után vonja. Mi még csak arra akarjuk — nem tanítani, de — emlékeztetni a türelmes olvasót, hogy nem lehet egy-egy veszélyesebb politikai kór a polgári társaság keblében, mint ha igen megszorodik azon emberek száma, kik egykor boldogak voltak, de most sorsukkal elégedetlenek — mert birtoktalanok.

De a castszellem — minden szellemek közt ezen legrosszabb szellem — is hű árnyékként követi a földbeli hitbizományokat. A föld igen céltalan, igen észszerűtlen alapja a hitbizományoknak; de kétszer észszerűtlen alappá válik akkor, ha földet bírni csak egy kiváltságolt osztálynak engedtetik meg. A hitbizományi intézet ez által egyenesen castalis intézet lön, s a kiváltságtalan osztályt már nem egy, de két magas fallal választotta el a kiváltságosoktól, miután ekkép csak a nemes és a főúr biztosíthatta utódai fényét több századokon által.

Erre, képelem, azt felelitek, hogy a *szegény* nemtelen úgy sem akarhatott alapítani hitbizományt; a gazdag pedig nagy tőkepénzein nemességet s ezzel együtt jószágokat szerezhetvén, közvetve a hitbizomány-alapítás is hatalmában állott. No de ez a legnyomorúbb kikerülése azon vádnak, hogy a hitbizományok (földalapon) csak egy magas fallal többet állítanak

fel a nép és a kiváltságosok között. Mert épen azért, hogy a melly nemtelen talán hitbizományt akart volna alapítani, előbb donatiót s illetőleg nemességet kell vala vennie, mondom, épen azért egy nemtelen sem kapott kedvet illy feldicsőítésére családjának. Igen, mert a nem-nemes osztály két részre oszlik e tekintetben: az egyik nem becsüli annyira a nemességet, hogy azt pénzen is megvenni hajlandó lenne; a másik rész pedig sokkal többre becsüli azt, hogysem a valódi (érdem-adta) nemességet a pénzen vásárolttal egyértékűnek képzelhetné; és eme rész azt hiszi hogy, habár volt is annyi pénzök hogy egy nagyszerű donatiót szerezhettek volna, azt eme gondolkodás miatt közölök 1687 óta talán egyetlen egy sem tevő.

Megmutattuk az I. Fejezetben, hogy a hitbizomány-alapítási jog az emberiségnek közös egyetemes joga; nem lehetett tehát szerencsétlenebb gondolat, mint ezen jogot szinte *előjoggá* tenni, s ekkép azt, a mi az egész emberiség, egy kis *osztálynak* ajándékozni.

És most azon boldog hiedelemben vagyunk, hogy híven lerajzoltuk a magyar hitbizományi intézet egész *status quo-ját*. Kiderül jelesen értekezésünkől, hogy ezen intézet hazánkban a földet, melly már csaknem minden képzelhető rossz rendszerek bilincseivel (millyenek: az *általános ösiség, aránytalan tömegek összehalmozása, tökehiány s előítéleteink miatti okatlan művelés, úrbéri viszonyok, a nemesség birtokmonopoliuma*) különben is meg vala terhelve, még pro superabundanti egy új bilincsbe békozta. Kiderül másodsor az hogy, midőn hazánkban a castszellem már úgy is *tizenkettedrétű* volt, a földalapú hitbizomány még egy új tömör rétegét toldott ahoz, csakhogy kiállhatatlanabb legyen.

Ezen taglalat után nem lesz nehéz már most a kitűzött kérdésre felelni: vajjon fennállhatnak-e még sokáig a hazai hitbizományok *in statu quo*? — Nincs olly pessimista, és nincs olly megátalkodott conservatív, a ki erre *igennel* feleljen.

II. SZAKASZ.

Eltöröltethetnek-e a létező hitbizományok föltétlenül, *jog és érdekek sérülése nélkül*?

Föltétlen eltörlés alatt értjük azt, ha a létező hitbizományok megsemmíttetnének a nélkül, hogy bármi más alapon és alakban tovább fennállniok törvényesen megengedtetnék, vagyis ha a létező hitbizományok eltörlésében a hitbizomány-alapítási jog eltörlése is bennértetnék. — Mi azon legbensőbb meggyőződést tápláljuk, hogy mind *jog*, mind *érdekek* az illy föltétlen eltörlés által sokat szenvednének.

A jogot illetőleg: ha sikerült igénytelen értekezésünk I. Fejezetének első s második szakaszaiban kétségtelenül bebizonyítani azt, hogy (status és egyesek kára nélkül) a hitbizományalapítás minden társasági tagnak, saját emberi természetében gyökerezett, s rendelkezési szabadsága által is tápolt egyenes *joga*: ekkor nem lesz, a ki kételkedjék azon sem, hogy tehát ezen természetes jog föltétlen eltörlése csakugyan jogsértő volna. Ez olly egyszerűen világos, hogy bővebb bizonyítgatással csak az olvasó logikája iránti csekély suppositumot árulnók el.

De az egyenes jogon kívül egyszersmind számos törvényszerű *érdek* is megsérülne a föltétlen eltörlés által.

Hogy ezt kimutathassuk, el kell mondanunk: mikép akarják a kik akarják, a hitbizományok föltétlen eltörlését eszközöztetni.

1) Azok, kik rögtöni eltörlést kívánnak, ezt már a jelenleg birtokban levő családtagoknak tulajdonosokká tétele által szándékoznak elérni.

2) Azok, kik némi haladékot akarnak engedni, s ekkép némi kiméletet tanusítani, a most birtokban levők *közvetlen utódait* (tehát a mai után jövő első nemzedéket) kívánják tulajdoni joggal felruházni.

Nézetünk szerint, ezen mindkét mód csak *visszaható*

törvény által lenne eszközölhető. S mi azt tartjuk, hogy a *második* (melly pedig az első módnál szelidebb- s kedvezőbbnek látszik) valósággal még érzékenyebben sértené a hitbizományos családok tagjainak érdekét. — Legkényesebb pont az *eltörlés* kérdésében: a családok *örökülési rende*. A törvény, mely hazánkban hitbizományok alapítását megengedte, nem csak azt döntötte el, hogy az illy alapítványi javak a családtól elidegeníthetlennék; de egyszersmind az alapítónak jogot adott, az örökülési rendet saját tetszése szerint a családban örök időkre meghatározni. Már az alapító eme törvényre támaszkodva, s annak állandó erejében bizakodva, többnyire akkép határozta meg az örökülés rendét, hogy vagy a családban *legidősb*, vagy az ágak (lineák) *első szülöttje* legyen mindenkor a senior, avagy majoresco. De ezen rendezés által nem akarta még csak hallgatólag sem azt mondani, hogy öneki egyik tag a családban kedvesebb mint a másik. Az, hogy mindig csak *egyetlen* tag bírja a jószágot, egészen más okból van rendelve, koránsem a tagok közti különbségtétel okából. Ha már e szerint a hitbizományalapító szándoka se nyilván, sem hallgatólag nem az volt, hogy p. o. Pál, és ne Péter legyen egykor a majoresco, vagy senior, hanem *akárki* a családból: ekkor, uraim! a törvényhozás, mely ma az actualis birtokost *tulajdonosává* tenné a javaknak, az alapító szándokával homlokegyenest ellenkezőleg, sőt az alapítónak természetesen praesupponált akaratját, s így a családtagoknak azon épült érdekeit *sértőleg* intézkednék; mert egyetlen egy tagját a családnak sokkal kedvezőbb állapotba helyezné a többi tagokénál nemcsak, de sőt a többi tagoktól az örökülési lehetőséget, a reményt, a virtualis jogot is elvenné, holott mind ezt az alapító természetes szándokával (a törvényen alapulttal) megegyeztetni semmikép sem lehet. Illy törvény a családban szükségkép az *irigység* átkos és veszélyes indulatát fejlesztené ki. És p. o. azon tag, kit a törvény ekkép előnyösítne: vajjon mit tudna emez, ajándéku kapott, előjog támogatására, a megkurtított családtagok irányában felhozni mást, mint az egyoldalú igazságtalan törvényt? Igen; de ekkor méltán ellene

fordulhatnának a többi tagok, s mondhatnák neki, hogy az illy sérelmes törvény hozatalát ő könnyen megakadályozhatta volna, ha kijelenti nyilván, mikép illy egyoldalú előnyt a többi családtagok kárával s jogveszteségével, és az alapító szándékával ellenkezőleg el nem fogadhat. — S valóban nem csekély gyöngédtelenségnek volna az jele: hahogy egy tag illy önkénytes előjogi ajándékot (mellyre mellesleg mondva, mi a törvényhozást sem tartjuk felhatalmazottnak) elfogadna. Mert azon kis körülmény, hogy valaki *előbb* született, mint más családtagok, észszerű igényt talán csak nem képezhet illy előjogra? — A törvényhozás sokkal kevésbbé sértené az igazság elveit, ha a hitbizományos családok élő tagjai közt egyenlő osztályra bocsátaná a javakat; mi ezt sokkal igazságosbnak, de méltányosabbnak is tartanók amaz egyoldalú előjogositásnál, melly már azon elvből sem lenne jogszerű, mert ekkép a törvényhozás a hitbizományalapító tulajdonjogáról maga rendelkeznék, vagyis a tulajdonosiak rendelkezési szabadságát (minden jogfogalmakkal ellenkezőleg) maga gyakorolná — még pedig az osztó igazsággal is nyilván összeütkezőleg. — Azt sem lehetne támo­kúl felhozni, mivelhogy: „a hitbizományalapító maga sem akarta utódait mind egyenlőn gazdagítani.“ Mert, ha az alapító gondolhatta volna előre, hogy a törvényhozás egykor így dulanja fel az ő szabad rendelkezési művét: bizonyosnak tarthatjuk, hogy inkább maga is az egyenlő osztály elvét alkalmazta volna rendelkezésében, és nem alapított volna hitbizományt. És aztán, ha az alapító maga sem akarta utódait egyenlőn gazdagokká tenni; de bizonynyal azt sem akarta, hogy egyik utódja a többit végkép kirekeszsze az összes birtok virtualitásából.

Ezeknél fogva kétségbe vonhatlan az, mikép az olly eltörlési mód, melly szerint a jelenleg birtokban levő tagok tulajdonosokká tétetnének, s csupán p. o. az appanage-ok tökéjét tartoznának a nem-birtokos tagoknak vagyis virtualistáknak kiadni: nyilván visszaható, még pedig sértőleg visszaható törvény leendene.

De az *még* méltánytalanabb törvény fogna lenni, melly

akkép törölné el a hitbizományokat, hogy a mai után jövő első (vagy tán második) nemzedéket tenné *tulajdonossá*. Ekkor ugyanis méltán kérdezhetnék a családok kirekesztett tagjai: „és vajjon minő okon és alapnál fogva tétetett tulajdonossá épen ez s ez nemzedék? S minő okon és alapnál fogva rekesztettek ki minden utóbb szülött tagok?” — Azaz, míg az első mód szerinti eltörlésnek legalább azt lehetne felhozni némi támogatására mikép: a törvényhozás a közérdeket tovább egy pillanatig sem akarván alája rendelni egyesek érdekeinek, ez okból rögtön eltörlé a hitbizományokat: addig a második módu eltörlés mellett ezen oknak már látszólagos ereje sem volna; mert, miután a törvényhozás egy nemzedékig csakugyan háttérben hagyná a közérdeket nyugodni, talán joggal kérdezhetnők: „és miért nem hagyhatta már tovább is nyugodni ama közérdeket, miért épen csak *egy generatióig*?”*) Hiszen ha nem csupa hasztalan szójárásként szoktuk mondani: „*Salus reipublicae suprema lex esto*“ — úgy a köz érdeket, miután azt tisztán felismertük, csak egy pillanatig sem szabad subordinálni semmi más érdeknek a társadalomban; mert ekkor a köztársaság üdve nem *suprema lex* aztán többé. — S ha már az egyszerre élő családtagok egyike, csupán mivelhogy ő jelenleg birtokban van, avagy mivel holnap birtokba lép, kirekeszti a másikat virtualis jogából végképen, — vajjon, kerdjük, nem érzékenyebben sértetik-e ekképen az ily kirekesztett családtag, ha ezen jogától elűttetik, mellyet már csaknem kezében tartott?

Igenis, uraim; az *illy* eltörlés nem volna jobb egy cseppel sem annál, mint ha a törvényhozás azt decretálná hogy: a

*) Itt a generatiókat nem csupán úgy kérjük értetni, mintha *egyik* még nem is született volna meg, midőn már a *másik* világon van. Mert p. o. X. már életben lehet akkor, midőn az ő atyja Y. vagy nagyatyja Z. mint *majoresco*, a birtokban van. S mi ezen két, vagy három tagot is külön külön nemzedéknek vesszszük, természetesen.

Avagy p. o. M. az ő bátyjára N-re nézve (ki seniorként ül a birtokban) szinte egy *külön nemzedék*.

birtokban lévő családtagok a birtokonkívüliek reménybeli jogát respectálni legkisebbé sem tartoznak. Vagyis mintha csak fölhatalmazná a birtokban levőket, hogy: haszonvevőkből tegyék magukat *tulajdonosokká*. — — — Vagy azt mondjátok talán: „No hiszen, habár tulajdonosa lesz is ezentul kiki a maga vagyonának; de az öröködesre nézve csak lesznek szabályok, és p. o. a családnak egyik lineája köteles lesz a másiknak, az atya gyermekeinek hagyni javait“ — erre én azt felelem, hogy ekkor ott lennénk a hol voltunk, s a *tulajdonjog* tovább is hazugság vagy szójáték maradna.

Látható tehát világosan, hogy a hitbizományok eltörlésében legkényesb pont csakugyan az *öröklési rend*. Föltétlenül eltörölni a hitbizományokat akképen, hogy ezen öröklési rend, s ezzel a már élő családtagok érdekei ne sérüljenek, teljes lehetetlen. Ha tulajdonossá tétetik az actualis birtokos akár ma akár egy, vagy több nemzedék után: ez praeiudicium a többi családtagra nézve; ha pedig p. o. egyenlő részekrei felosztás rendeltetnék az összes családtagok közt: ez praeiudicium a családtagok közül *arra* nézve, kit az egész reménybeli jog legközelebb illet.

Sőt mi egy harmadik esetet is tudunk képzelni, miszerint a hitbizományos család tagja *kétszeres* érdeksérülést szenvedne a föltétlen eltörlés által. P. o. W. családban már csak három élő tag létezik: kettő igen koros, egy fiatal. Emez bizonyos benne hogy, ha csak isten csudát nem teszen, a két öregnek már nemzetsége nem lesz; magát tehát úgy nézi, mint (a két öreg halála után) a család utolsó sarjadékát, kire nem csak a birtoknak el kell szállani, hanem az egész jószág vételára s az abba tett összes beruházások tőkéje feletti szabad rendelkezés jogának is — miután a hitbizományok alapítását engedélyező törvényben, de egyéb törvényekben sem töröltetik el a hitbizományos családbeli utolsó sarjnak szabad rendelkezési joga, szintugy valamint más akármelly ősieikben (ha a javak egyébként pénzen szereztettek) ezen jog az utolsó sarjadékot föltétlenül illeti. Már illy esetet véve fel: vajjon nem kétszeres sérelmet szenvedne-e az említett legifjabb családtag ak-

kor, ha a törvényhozás ama két öreg közül akármelyiket tulajdonossá tevén, ekkép őt először általános virtualitasától, mint rendes hitbizományi örököst, másodsor rendelkezési szabadságától, mint utolsó sarjadékot, tekintet nélkül megfosztaná?

Mi részünkről, — mindenérdeksérülések daczára, melyek az érintett bármely módu eltörlésből a családtagokra szükségképen háramolnának (föltéve, hogy csak a következő két lehetőség közül kényszerülnénk választani: vajjon eltörltessenek-e föltétlenül a létező hitbizományok, vagy fentartassanak-e tovább is *in statu quo*?) mégis inkább a föltétlen eltörlés pártjához állanánk, mintsem a jelen állapot merev fentartásához. Mert halálunk órájaig híven őrzendjük keblünkben az elvet, miszerint: minden olly intézmény, melyben sokkal nagyobb részt foglal el a rossz, mint a jó, inkább kiirtandó, mint fentartandó.

Örülünk azonban mindenkor, ha ember találkozik ki, midőn eljött a kenyértörés ideje, magasabb ihletésből felfedezi az ösvényt a keskenyt, a köznapi lelkeknek láthatatlant s a sokaságnak rendszerint járhatatlant, mely a *rossznak és gonosznak* meredekei közt, szűk mélységen keresztül, vezet — az *igazsághoz*.

HARMADIK FEJEZET.

Minő reform fekszik az idő kellékében, a létező hitbizományokra nézve?

I. SZAKASZ.

Az átalakítás *kellékei*.

Ha az ország törvényhozása meggyőződven a föltétlen eltörlés nehézségéről, s úgy szólván erkölcsi lehetetlenségéről, inkább átalakítani kívánja a hitbizományokat: akkor a szükségelt átalakítás kellékei következők.

Első (általános) kellék: hogy a hitbizományalapítási jog mind azon közigazgatás-, politica- és jogellenes ragadványoktól lehető leghamarább megtisztíttassék, mellyek azt mai napság éktelenítik.

Második kellék: hogy a (hitbizományalapítási) *jog* szükségképen tovább is fentartassék.

Harmadik kellék: hogy ezen jog föltétlenül minden honpolgárra, nem- és rangbeli tekintet nélkül kiterjesztessék.

Negyedik kellék: hogy a földalap a létező hitbizományok alól kivéttessék.

Ötödik kellék: hogy föld helyett a hitbizományok olly alapra fektetessenek, mellyen további czélszerű rendezés mellett, úgy a köz érdek, mint a hitbizományos családok érdeke biztosítható és előmozdítható legyen.

Hatodik kellék: hogy a hitbizományok alól kivett föld-

alap iránt hozandó további rendszabályok a közgazdászati és politicalai érdekeknek egyaránt megfelenek.

Hetedik kellék: hogy sem maximum, sem minimum az alapítványi tőkére nézve ne határozottassék.

Nyolczadik kellék: hogy a törvényhatósági kihirdetésen kívül, az eddig szükségelt királyi megerősítés ne föltételezessék.

Némi commentar talán nem ártana ezen nyolcz kellék után. De mi bízunk olvasóink értelmében, és nem betűzünk fel minden apróságot, — miután a jelen fejezet folytatában különben is mind ezen pontokra bő világot vetendünk.

II. SZAKASZ.

Kiviteli mód.

Mikép létesítendő a hitbizományok ollynemű átalakítása, melly az előbbi szakaszban megírt kellékeknek mindenben megfeleljen?

Mi e kérdésre, ide iktatjuk Dercsényi János báró úrnak saját szavait, mellyekkel ő ezen átalakítás kiviteli módját körülírta, úgy, miként ez a m. t. társaság közbenjárása útján általa kitűzött pályakérdésben foglaltatik:

„A létező hitbizományi jószágok — úgy mond a nemes báró — pénztökékre átváltoztassanak, s a hon anyagi szükségére szolgálendő országos pénztárba, felmondhatlan és olly tökeminőségben, melly a hitbizományi örökösök magvaszakadása esetében az ország tulajdona maradand, letétesse: s az országos pénztár a kamatokat a hitbizományok birtokosainak maguk s örököseik számára, az átalakítás idejeki törvényes kamalláb szerint, teljes biztosítás és szoros kötelezettség mellett fizetni tartozzék *) — és ezentul a ne-

*) A ns báró ezen teljes biztosítást és szoros kötelezettséget „a Communismusnak egy humanus ellenszeréről“ czímzett munkájában, 72-dik

messég körén kívül is minden rendű személynek szabadságában álljon utódai anyyagi jólléte biztosítása végett, hitbizományt akár egyes, akár minden maradékai számára olly pénztökek által alakítani, mellyek a fentebbi föltételek alatt az országos pénztárba fizetendők lesznek.“ — „A hitbizományi fekvő jószágok pénztökekre való átváltoztatása a javaknak árverés útján történendő eladatása által eszközzendő; s a nagyobb terjedelmű javak annyi részre osztva adatnak el, megnyit a gazdaság és vidék viszonyai javasolnak.“ — „Hogy mindazáltal azon egész részt, mellyben a hitbizományos családoknak rendes lakása volt, nem különben azt is, mellybe elhunyt szeretteit temetni szokta, elsőségi joggal ollyképen válthassa magához a hitbizomány akkori birtokosa, ki alatt az átváltoztatásnak történnie kell, hogy ezen résznek csak *becsárért* tartozzék az országos pénztárba befizetni — ezt a humanitas követeli.“ — „Az eladás nem egyszerre, hanem csak olly mennyiségben és időszakokban eszközzendő, mint azt az országos pénztár érdeke kívánja; de egyesülve a hitbizományos családoknak azon érdekével, minélfogva nem czélirányos túl a rendén sok jószágot egyszerre eladóvá tenni.“ — „Azon nyereség, melly az eladásból a javak addiglan jövedelme tökéjét felülhaladólag bejöne, a kamatokban is nem mást, mint a hitbizományi jószág volt birtokosát s örököseit, az országos pénztárt pedig csak akkor, ha azoknak magva szakadna, illetendi.“

Ime itt a kiviteli módnak egész lényege. *)

Meggyőződésünk szerint, ezen mód és javaslat a fönnbb megírt átalakítási kellékeknek tökéletesen megfelel. — Kisért-

lapon úgy értelmezi hogy a hitbizomány tulajdonosa mindenkor, ha az esedékes jövedelem maga idején, s azon teljes érték szerint, mellyben a tőke adatott, ki nem fizettetnék, jogosítva legyen az *állodalmat* rövid törvénykezés útján megidéztetni, és a foglalást a lejárt jövedelem kétszeres értékeig s a perköltségek erejéig, tetszése szerint szabadon választandó állodalmi birtok ellen intézni.

*) A kivitel *részleteit* lásd a Második Rész *törvényjavaslatában*.

se meg bárki az *összevetést*, ha szavainknak föltétlenül nem hiszen. Mi nyíltan megvalljuk, hogy a létező hitbizományok átalakítása iránt magunk is olly nézettel voltunk, hogy az annyira nehéz egy talány, mellynek aligha fog akadni szerencsésen megfejtő Oedipusa. Az úgynevezett *juste milieu* baráti nem vagyunk, mert egy nem rég meghalt statusférfiúval azt tartjuk, hogy az alatt rendszerint a *jó* és *rossz* közötti közép értetik, melly valamint a rosszat, úgy fájdalom! a jót is oldalvást hagyván természetesen maga sem az igazi való; — ámde most az egyszer mi is hirdető apostolul szegődünk a *juste milieu*höz; mert úgy hiszszük, úgy látjuk, úgy vagyunk mélyen meggyőződve, hogy a nemes báró terve a *juste milieu* igazi értelmének legvalódibb kinyomata, melly t. i. a *föltétlen eltörlés* rosszaságát s a *föltétlen fentartás* még nagyobb rosszaságát egyaránt kikerülve, magát a tiszta igazságot fejezi ki, melly itt csakugyan a *középen* keresendő. Legjobban kitűnik pedig mind ez abból, ha a javasolt pénzalapú hitbizományokat kimerítőleg összevetjük a földalapú hitbizományokkal, és ha azon ellenvetések is rendre szigorú bírálat alá vesszük, mellyekkel a tervezett pénzbeli hitbizományokat látszólag ostromolni lehet.

III. SZAKASZ.

Tájékoztató eszmék a tervezett átalakításhoz.

Pillantsunk a fentisztelt bárónak érdeklött munkájába. — Ő a communismus ellenszeréről szólóban kivonatossan előadja a politizai gazdaszat eddigi ismeretes rendszereit, és rövid de mély combinatióját oda irányozza, hogy mind azon rendszerek egy lényeges, egy soha nem menthető, annál kevésbbé *igazolható* hiányban szenvedtek; hiányzott t. i. valamennyiből a *humanitas* magas szempontja, azon szempont, melly egyedül nyomhatja a maradandóság és minden oldalú helyesség peccsébélyegét bármelly rendszerre, melly nélkül félszeg és be-

végzetlen a legjobbnak látszó közgazdászati rendszer is. Ezen hiányt pótlendő a tisztelt báró, alapvonalait írja le a közgazdászati humanitási rendszerének, mellynek *elveiül* teszi: hogy azon emberek száma mindenekfölött szaporíttassék az állodalomban, kik sorsukkal megelégtültek. S ezen elvből vonja le amaz alapszabályt, hogy minden olly intézmény, melly az érintett elvvel meg nem egyező eredményeket szül, vagy töröltessék el, vagy alakíttassék át. S ekkép inducálja egyszersmind a mai hitbizományok átalakítási szükségét is. — A közgazdászati humanitási rendszere ugyanis követeli, hogy a javak fölosztásában (az alapjavakat, a földet t. i. értve) kevesebb egyenletlenség uralkodjék; hogy egyes kezekbe roppant földbirtokok össze nem halmoztatván, ekkép az ipar egyrészt el ne ölessék, másrészt a csupa üvegházi ipar ne fejlődjék, melly gyakran sok csillámot láttat ugyan, melly csillám azonban töméredek nyomort fedez maga alatt. Az ország dicsőnek, fényben uszónak *látszik* a külföldnek, vagy a felületes vizsgálónak, ki nem állapodik meg semminél odáig, míg szeme a mélybe, a valóig juthatna, hanem a káprázatot látva, azonnal itél, és — tovább megy. Az illy felületes csillámzatot a t. báró egyenesen a közgazdászati humanitással nem gondoló rendszereinek tulajdonítja. És fölötte igaz nézetből mondja hogy: nem minden kifejlés a gazdaszatban egyszersmind kívánatos és utánozandó. Érti t. i. azon kifejlést, melly nem általános, de csupa osztály-, csupa castszerű. Hasonló az illy egyoldalulag fejlődő csillám a gunyhóra emelt bádogtető csillámához, mellyet azért tétetett a gunyhóra fel egy szeszélyes földesúr, hogy messze ragyogjon a térben; s ha nem is valódi fényt, legalább rendkívüliséget mutasson, és ámulást szüljön azoknál, kik futólag szoktak vizsgáldni.

Elvéhez hűven, a tisztelt báró mind azon akadályokat, mellyek a közgazdászati humanitási rendszerének útjában állnak, elmozdítani kívánja, s innen a földalapú hitbizományokat sem tűrheti meg, miután azok a sorsukkal elégedetlen birtoktalan proletariusok számát szaporítva, a communismus veszelését nevezetesen öregbíti.

Vannak emberek kik, a báróval ellenkezőleg, épen azt hiszik, hogy minden társadalmi bajoknak, tehát a kommunisznak is, az a legjobb ellenszere: ha egy bizonyos osztály a nemzetnek az eddiginél is nagyobb, eldöntő befolyásra képesítetik a törvényhozásban azáltal, ha még az ősiségnél is ősi, azaz korlátozottabb birtokviszonyok alakulnak hazánkban. Ezen uraknak az ősiség nem eléggé biztosítja ama kizáró befolyást; mert mégis csak az a *szükség*, meg az az *okszerűség* (mellyek az ősi javak eladhatására utat nyitó föltételeket képeznek) sokszor nagyon széles magyarázatúak, és nem védnek meg teljesen némely családokat a nimbus és törvényhozási kizáró befolyás elvesztése ellen. Ezért ezen urak ama két föltételt is vérszeggel nézik, és szeretnék, ha az ősiséget még szorosabban definiálná a törvényhozás, miszerint az alatt a *családok köréből teljességgel elidegeníthetlen birtokjog* értessék. Azaz, ők nem elégesznek meg 30—40 hitbizománnyal; ők a magyar földet egészen hitbizományi békókban szeretnék látni. Igen; mert ők azt tartják egyetemesen elismert igazságnak miszerint: „egy bizonyos osztályka kizárólagos befolyása képezi a status boldogságát, biztosságát, vagyis a társadalmi jóllét palladiumát.“ De aligha eltalálták ezen urak: mi a jelen korban az *egyetemesen elismert igazság*? Legalább Dercsényi János báró nem ezen nézetet tarja ilyennek; a mi kitetszik munkájának azon sorából, melyekben szükségesnek állítja, hogy a mai aristocratiába általjában demócratai szellem oltassék be, — mint mondja, a kor észszerű igénye nyomán. És mi ebben is egészen a báró hitével s logikájával tartunk. Mert ő általjában úgy gondolkodik hogy: „Az állodalomban minél több megalégült embert teremteni, s különösen az alsóbb osztályokat (minden statusalkotmány ezen *természetes* alapját) jóllétben gyarapítani: isten és ember előtt olyan cél, melly föltétlenül csak szép és üdvös lehet, — akár félünk a communismus veszélyeitől, akár nem.

A báró tovább elvéhez hűven, azt akarja, hogy az ország földének egy igen nagy része egyedül a parasztrend tulajdona legyen úgy, hogy ezen földek ezen rendtől más

felsőbb osztályoknak el se idegeníttethessenek; ellenben a felsőbb és középosztályok birtokaikat a parasztrendnek szabadon adhassák. No ezen rendszabály a legtisztább demokratiai elvet foglalja magában. Másutt mindenütt a világon eddig épen az arisztocrácia bírta az ország legnagyobb részét; a báró pedig oda kívánná vinni a dolgot, hogy e viszony mintegy megforduljon, s azon osztály, melly *maga miveli a földet*, maga bírja annak legnagyobb részét is. Nem tudjuk: mennyire tetszik vagy nem tetszik ezen gondolat másoknak; nekünk fölötte fontosnak és helyesnek látszik az. A báró tisztán felfogta azt, hogy egy ország, mellynek legfőbb rendeltetése a földmivelés, eme rendeltetésének csak úgy felel meg, ha a *földmíves* osztályt intensive legerősbbe teszi. A báró felkarolta a legdemocrataibb elvet, nem divatkórságból, nem ábrándosan, de okadatosan, értelmesen. Ő ugyanis crös *alapot* keres az állodalomnak, s ezt a dolgok rende szerint olly országban mint Magyarország, egyedül a földmíves osztályban találja fel. — Ő a minimumot a parasztra, s a maximumot a felsőbb osztályok emberére nézve egyaránt meg akarja határozni — ama demokratiai elvhez következetesen. Ő nem akar sem ösiséget, sem hitbizományt *fekvő javakban*, s egyáltalában *szabad föld* az eszméje, azon egyetlen korláttal, hogy a parasztrend birtoka ne kerülhessen a felsőbb rend kezére, míg emez a magáét a parasztrendnek szabadon adhassa. — Mind ez a nemes báró említett munkájában részint nyíltan kifejezve, részint elvileg befoglaltatik.

Mind ezekből igen szembetűnően kitetszik, hogy a t. báró reformtervében kettős eredménynek rejlik magköve: egyik eredmény a jelen *rossznak* megszüntetése, másik egy új *jónak* előteremtése. Ő a régi káros hitbizományi institutiót csak gyökereig vágja le, s ezzel a rossz kinövéseket mind egyig kiirtja; de a meghagyott gyökérbe életerős friss ágakat olt, hogy rajtok nemesb gyümölcsök teremjenek, melyekből a hitbizományos családoknak is jusson, a közjónak is maradjon. A közgazdászati ártalmak helyébe új hasznokat teremt; a castszellem helyébe józan democratai szellemet ültet.

IV. SZAKASZ.

Az átalakítási terv összehasonlítva a *status quo*val.

Igen megfogható ösztönből kérdezendik sokan: „De nem lesz-e a *pénzbeli* hitbizomány aztán szintolly káros, mint a *földbeli*?” Ennek megfejtése azonban igen könnyű, mondhatni, természetes. Már csak azon egyetlen körülmény, hogy a földalapú hitbizománynál, tőke és kamat *ugyanegy* személy kezében van, nem kevésbé hat a csekély jövedelemre; — míg a pénzbeli hitbizományoknál tőke és kamat két kézben levén, melyeknek mindenike gyarapítani törekszik a magánál levő részt: már ez okon is szembetűnő a pénzbeli hitbizomány előnyössége. Az állodalom (mellynél a tőke leszen) törekszik gyarapítani a tőke értékét, hogy könnyebben fizethesse a kamatot; a hitbizományos törekedni fog haszonhajtólag — *productive* — fölhasználni a kamatot, már csak azért is, a mint Dercsényi János báró megjegyzi, mivel mindenkinek kellemes: több forrást bírni a jövedelemre. — A földbeli hitbizományos mindig csak kamatosítani szeretné földtőkéjét is, azaz minél több és több jövedelmet szeretne abból húzni (habár investitiókra hasonló nagy kedve nincs is): neki egyetlen érdeke a nagy jövedelem; ellenben a pénzbeli hitbizományos a kamatot is nagy részben tőkésíteni igyekszik, mert neki nem egyetlen érdeke a napi érdek, az actualis jövedelem; ő a jövőre még a kamatból egy jövedelmező állandó tőkét fog kiteremteni igyekezni, s ezt el is éri már csak azon okból is, mert ő nincs kettős gonddal elfoglalva, mint a földbirtokos, t. i. a tőke mivélése gondjával is, a jövedelem miképeni fölhasználásával is; ő csak a kamatot veszi minden fáradság nélkül pontosan, s minden gondját oda fordíthatja: mikép tőkésítse eme kamatait? És megtörténendik, hogy p. o. a ki 50 ezer pftot húz kamatúl évenként, egy jószágot szerez, melly 4—500 ezer pftot ér, és az ezért járó tőkét

30—40 év alatt akkép törleszti le, hogy p. o. fiával olly kötelet tesz, miszerint ha ő (az atya) a törlesztési idő közben meghalna, azon esetre fia (avagy egyéb utódja) köteles legyen évenként a meghatározott összeget folytatólag fizetni — egész a vett jószág értéke letisztázásaig. Ezt és ehhez hasonló szerzéseket, vállalatokat csak a pénzbeli hitbizományos tehet, kinek meghatározott, és semmi véletlennek alája nem vetett évi jövedelmei folynak; földbeli hitbizományos már csak a nem egyenlő, nem egészen biztos jövedelem miatt sem képes az elsővel e részben versenyezni.

Mind ezekből kitünik, hogy a pénzbeli hitbizomány egyenesen a szorgalomnak és értéknövesztésnek lesz kútfeje; míg a földbeli hitbizományosnak összes körülményei épen nem kedveznek a szorgalomnak és értékszaporításnak.

Igen; a *pénzbeli* hitbizománynál egyenesen Smith Ádám munkafelosztási elve uralkodik, azon elv, melly az értékgyarapításnak leghatalmasb eszköze és tényezője. A tőkét a status, a kamatot a hitbizományos bírja s kezeli. A *cél* itt is, mint a gyárban, ugyanegy a két munkarészesnél: mindeniknél t. i. az értékek szaporítása. Hogy ezen megosztott, s ekkép megkönnyített munka, ezen kettős iparkodás, a statusra csak nagyhasznú lehet — kétséget nem szenved. — — De haladjunk a bizonyításban tovább.

A hitbizományi földbirtok — miként már másutt megmutattuk — mindig kevesebbet jövedelmez általjában véve, mint más szabadabb birtokok. És különösen azon öszvegi tőkéhez képest, mellyen a hitbizományi jószág kisebb részekre osztva eladatnék, maga a jószág in statu quo okvetlenül kevesebb évi hasznót hoz. Mert a lehető leggazdagabb investitio hitbizományos javakban: épen a kisebb részű eladás; vagyis, mert értékben semmi beruházás nem volna képes annyira nevelni olly rövid idő alatt a hitbizományi javakat, mint mennyire az okos eladás növeli. — Már most ha felvesszük, hogy a hitbizományi fekvő javak azon affectiohijány, közönyösség, értetlen és fukarkezü mivelés stb alatt maradnak tovább is a családok kezeiben, mellyek szeretnének ugyan

több több jövedelmet húzni azokból, de nincs kedvök ezen nagyobb haszonért folyó jövedelmeiket kurtítani, ekkép, mondom, ha így marad a dolog tovább is: az állodalmat szintugy közvetlen veszteség érendi, mint (relative) magukat a családokat. Ellenben pénzzé téve, következőleg más kezekre bocsátva ezen hitbizományi javak mind magok azonnal nagyobb értékűek leendenek, és nagyobb jövedelemre is képesítettnek arravalóbb iparosabb kezekben, mind más részről az érettők bejövő pénztőkék hasznosan fordíthatnak a status közjávára is; tehát azon kívül, és a mellett, hogy a hitbizományos családok tovább is biztos, sőt egyenlőbb és nagyobb jövedelemre is tehetnek szert, s ekkép egyetlen érdeköket, a *jövedelmet*, annál kívánatosabban elérik: még a status is közvetlen és nyilvános hasznot veend az általa kezelt tőkepénzekből. Míg e szerint a *status quo* csak *kettős veszteséget* mutat fel eredmény gyanánt: addig a tervezett átalakítás kettős sőt hármas hasznot mutat ki mint eredményt: — nevezetesen 1) a hitbizományos családok részére a nagyobb egyenlőbb pontosabb évi kamatjövedelmet; 2) a vevők és a status részére az eladott földbirtokok öregbedett alapértékét s jövedelmezési nagyobb képességét; 3) különösen a status részére, a pénztőkék által eszközzendő országos vállalatok soknemű üdveit.

— De haladjunk.

A *pénzbeli* hitbizomány minden tekintetben ellenkező jellemmel birand, mint a *földbeli*. Míg emez semmi föltételét nem rejti magában az iparnak s iparkedvelésnek; addig amaz *kétszeresen* is előmozdítja azt. Már láttuk, mikép a hitbizományosok azon kamatjövedelmet, melyet huzandnak, egy szersmind érdekelve is lesznek nyereségesen fölhasználni, s ekkép a pénz az ő kezökben is rendszerint haszonhajtó leend. De még nagyobb *azon* ipareredmény, melyet a pénzbeli hitbizomány *visszahatólag* teremt, t. i. azoknál, kik még csak akarnak hitbizományt alapítani. Miután ugyanis mindenkinek teljes szabadságában álland — a terv szerint — kisebb nagyobb alapítványt alkotni: az ösztön ezen szabadságot használni, általánossá teendi az ipart és iparkedvelést. Tehát a

pénzbeli hitbizomány visszahatólag is terjesztendi az iparos szellemet.

Továbbá, míg a földbeli hitbizomány, *épen azért* mivel a földbirtokban magát mindenki függetlennek és mintegy kis királynak képzei, a magánosok és status közti kötelékeket sem nem szaporítja sem nem szilárdítja: addig a pénzbeli hitbizomány (miután a status maga volna az, kinek kezébe letenné a nemzetnek egy nagy, épen a legtehetősb része a maga tehetségét, pénzeit) szembetünöképen összébb vonná a status és az egyesek közti kapcsokat. De ezen kapcsok nem lennének az önkény és szolgaság kapcsai, sőt a legalkotmányoszerűbb s mindig jótékony kapcsok volnának. — Hogy példában szóljunk, vegyük csak fel épen a status-pénzügyet: vajjon nem nyerne-e az ország pénzügye egy alkotmányos garancia-szaporodást a létező és támadandó hitbizományok összes birtokosaiban? Nem bizonyos-e hogy, midőn az illy hitbizományos családok saját közvetlen érdekek miatt a hitbizományi tőkék biztosságára, czélszerű kezelésére ügyelni kívánnának: ez csak akkép történhetnék meg, ha egyszersmind az egész országos pénzügy állapota általok és az ő leghatalmasb hozzájárultokkal folytonos ellenőrség alatt és evidentiában tartatnék? — Az illy hitbizományosok nem lesznek a statushatalom titkos kiadásának s alattomos pénzügyi politicájának igen nagy baráti s támjai. Ők e pontban az alkotmányos ellenőrség legérdeklettebb pártolói lesznek. És ha tovább bonczolnók: mennyire van az *egész társadalmi jóllétnek* legszorosh egybefüggése a társaság *pénzügyével*; sőt mennyire képezi ezen ügy az egész társadalmi létnek élet- és erőadódó kútfejét: ekkor rájönnénk, miszerint a pénzbeli hitbizomány, úgy a mint terveztetik, az egész állodalmi gépezet főfő mozgatóját alkotandja. A pénzbeli hitbizományosok gyámolói lesznek minden olly köz vállalatnak, melly az egészre hasznos, s ellenzői olly terveknek, mellyek a nemzetre s így rájok is kétések, vagy épen károsak lehetnek. S tulajdonkép legfőbb elvök az lesz, hogy a jót (a nyílt és nem a kétértelmű jót) érdeketes sympathiájok erkölcsi erejével, s gazdag pénzbeli

jövedelmeknek anyagi hypomocionával mindenkor előmozdítsák.

Ha valaki a pénzbeli hitbizományok előnyét a földbeli hitbizományok ellenében egészen föl akarja mérni: ismerkedjék meg mindenkifölött a pénz *természetével*. A ki ezt ismeri, különösen tudni fogja, hogy a pénzzel egyszerre mindig legalább *kétfelé* ügködhetni, — és azon idő alatt, míg bármi más vagyonból csak egyszeres hasznót húz az ember: addig a pénzből ugyanannyi haszon sokszorosan is előáll. A pénz a nélkül, hogy fekünnie kellene, mint a földnek, *tőke* is, *jövedelem* is lehet *ugyanazon időben*. És nem kíván trágyát, mint a föld, hanem éppen azáltal, hogy *folytonos* hasznót hajt, maga magát is újra teremti és fentartja. S a földdel ellenkezőleg, ha fekünni és nyugonni hagyjuk, nem nyer újabb erőt; de vesztesége éppen azáltal, hogy *hever*, bizonyos, és kipótolhatatlan. Míg a hitbizományi föld semmi hasznót nem ad, mint egyedül azon sovány jövedelmet, mely a birtokosnak foly, és másnak senkinek; addig a pénzalap a hitbizományi birtokon kívül még számtalan magánosoknak s ez által a statusnak is hasznót hajtva, háromszoros haszonnak lesz egyszerre forrása.

Legrövidebben és legtalálóbban akkép lehet a pénzbeli és földbeli hitbizomány között kifejezni a különbséget, hogy az első mindig *activ*, mindig *terményző*: a második mindig *passiv*, mindig *meddő*. Igenis; mert, ha minden dolog *meddőnek* nevezendő, a mely csak egyszeres sovány hasznót hajt, midőn nagyobb sokszorosan is hajthatna: úgy a földbeli hitbizomány amaz epithetonra kiválólag érdemes. — Kisértene meg csak valaki, olly tőkepenzes embert, a ki a pénz természetét ismeri, és azzal a szerint bánni is tud, arra bírni, miszerint *földbirtokot* szerezzen, hogy abból aztán hitbizományt alapítson: ugyan hamis keveréke támadna benne a gondolatoknak. Azt talán nem tudná, hogy az, a ki őt kisértgeti, tulajdonkép mit akar: csalni-e, ámítani-e, avagy csupán híres-nevessé tenni őt századokiglan? De azt bizonyosan igen jól tudná hogy, ha az ajánlatot elfogadná, *számtanilag* is igen nagyon megcsalód-

nék. — S mi hiszszük hogy, ha csak egy évtizedig is fogott már fennállani a tervezett pénzbeli hitbizomány, többé egy ember sem akad Magyarországon, ki a földalapú régiséget visszaohajtaná. Már ha csak azon egy körülményt vesszük is, miszerint legalább minden század-negyedben a hitbizományi birtokosnak, nolle velle, csupa szükségből is, *investálni* kell; ha jövedelmeit s kényelmeit a régi lábön akarja fentartani; ellenben a pénzalaphoz soha csak egy fillérnyi feltöltéssel sem szükség járulnia —, mondom, csak ezen egy körülmény is eldöntő elsőséget ad a *pénzbeli* hitbizományoknak.

A földbeli hitbizomány — a közelebbi mondatokból következő is — annál károsabb a statusra nézve, mennél több földalapot kimerít; ellenben a pénzbeli hitbizomány annál üdvösebb és nagyobb szerű eredményekkel jár, mennél többek által, és nagyobb tőkékből alapítatik. *Ezen* összehasonlító tétel legjobban fejti meg: miért nem a mai korba való már többé a földalapú hitbizomány? És miért kell azt különösen pénzalapra fektetni?

A földbeli hitbizomány t. i. azáltal, hogy roppant birtokokat egybehalmozva, az aristocrátiát is nagy részben elbirtoktalanítja, s annak körében nagyszámu proletariusokat teremtve és ezeken uralkodva, a statust is *néhányak* hatalmába-cíjtéssel fenyegeti — mondjuk, ez által a földbeli hitbizomány korunk közgazdászati és political irányával homlokegyenest ellentétben áll; a tervezett pénzbeli hitbizomány ellenben azáltal, hogy minden osztálynak s ez osztályokban mindenkinek szabadjára állván, már eleinte sem vonja egy kis körbe össze a gazdagságot s hatalmat, később pedig az iparos szellem kifejlődésével, a legalsóbb osztály embere is szorgalma megta-
karított gyümölcséből valószínűleg hitbizományt alapítand, és szinte örökíteni sietend családját — mondjuk, ez által a pénzbeli hitbizomány korunk közgazdászati s political szellemével szoros rokonságban van. Más szóval: míg a *földbeli* hitbizomány korunk szellemével s érdekeivel ellenkezőleg mindig *constrictive* hat, és olygarchiát állít fel; addig a *pénzbeli* hitbizomány mindig *expansive* hat, és a legrealisabb democratiának lesz alapjává.

Mondjuk el még azt is, mikép a pénzbeli hitbizomány a földbelitől abban is különbözik hogy, míg a földbirtokban levő majoresco egypár tízed alatt csupa hanyagság, könnyelműség által százezrekre menő *kárt* is okozhat utódjának: a pénzbeli hitbizományban egyik örökös a másikat semmiben sem károsíthatja, s jövedelmeit csak egy fillérrel sem csökkentheti.

S a földbirtok mellett, a hitbizományban rejlő családörökítési eszme csaknem minden *erkölcsi* alap nélkül szűkölködik korunkban; a pénzbeli hitbizománynyal pedig ezen alap is visszaáll. — Mert vajjon a köz erkölcsiséggel összefér-e az, hogy egypár száz egyén családi fénye miatt a nemzet száz-ezrei rövidséget szenvedjenek? És nem erkölcsibb alapja lesz-e a családfényörökítési eszmének akkor, ha az egyesek érdekével karöltve járand a közérdek is?

Vessük össze még *röviden* a tervezett pénzbeli hitbizományokat az előbbi szakaszban megírt átalakítási kellékekkel egyenként is. — Első általános kelléknek mondtuk: hogy a hitbizományi intézet eddigi közigazdászati-, politica- és jogellenes rágalványitól lehető leghamarább megtisztíttassék. Már hogy az új hitbizomány a gazdaszat észszerű elveivel egészen megegyezik, bizonyos abból, mert a pénzbeli hitbizomány felállítása következtében a földbirtokok visszaadatulnak a szabad forgalomnak, visszaadatulnak a legtermészetesb kezekbe, t. i. a földmivelő osztálynak, és pedig nem a jelen tulajdonságos tömegekben; mi által eme földbirtokok alapértéke, valamint jövedelmezési képessége is növeltetni fog. S hogy eképp *lehető leghamarább* menekszik meg az ország a mai hitbizományok bilincseitől: ez szinte bizonyos. Ekkép egy *nemzedékig* sem szükség várakozni, hanem egy *évtized* alatt keresztülmegy az egész reform. — Második kelléknek mondtuk, hogy a (hitbizományalapítási) *jog* szükségképen fentartassék. No hiszen a pénzbeli hitbizomány által ezen jog nem csak fentartatik, de sőt könnyítettik. — Harmadik kelléknek mondtuk, hogy a hitbizományalapítási jog minden honpolgárra kivétel nélkül terjesztessék ki. Kiki láthatja, mikép a leírt reformterv

ezen jogot föltétlenül mindenkire nézve követeli. — Negyedik kelléknek mondtuk, hogy a földalap a létező hitbizományok alól kivétessék. Hiszen kivétetik, mert pénzalap tétetik helyébe. Ötödik kelléknek mondtuk, hogy föld helyett a hitbizományok olly alapra fektetessenek, mellyen köz és magán érdek egyaránt előmozdítható legyen. Talán sikerült bebizonyítanunk, mikép a *pénz* per eminentiam illy alapot képezend. — Hatodik kelléknek mondtuk, hogy a hitbizományok alól kivett földek iránt hozandó további rendszabályok közgazdasági és politicalai érdekeknek egyaránt megfeleljenek. Erre nézve, úgy hiszszük, a kisebb részekben történendő eladás, s ezen eladásnál a földmives osztályra leendő fő tekintet mind a közgazdasági mind a politicalai érdeket kielégítendi. — Hetedik kelléknek mondtuk, hogy sem maximum sem minimum az alapítványi tőkékre nézve ne szabassék. A ki a tervet még egyszer átfutja, észreveendi, hogy abban maximum- és minimumról legkisebb említés sincsen; sőt, miután a jogkiterjesztést minden honpolgárra nézve föltétlenül követeli, implicite azt is követeli, hogy a ki mennyi pénzből akar hitbizományt alapítani, annyiból alapíthasson. — Nyolczadik kelléknek mondtuk, hogy a királyi megerősítés, melly a dolog lényegével s természetével semmi szükséges összeköttetésben nem áll, jövőre mellőztetvén, csupán a törv.-hatóságoknálí kihirdetés föltétele kívántassék. No ezt a terv ugyan szinte nem érinti, de annak logicájából szorosan következik.

S ekkép ezen szakasszal is készen volnánk, s azt bátran befejezhetnők. De nem tartjuk célíránytalannak még itt a sarkon egy kérdést érinteni. T. i. azt: miért történt hát egykor hogy, noha a pénz mindenekfölött czélszerű alapnak mutatkozik a hitbizományokra nézve, mégis mind hazánkban, mind egyéb országokban a hitbizományi intézet kizárólag földalapra állítatott?

A jelen pályamű érdemes kitűzője, eme kérdésre nézve, munkájának 74. lapján ezeket mondja: „Régibb időkben, midőn a hitbizományok keletkeztenek, a pénznek kölcsön útján biztos kiadhatására vagy épen semmi vagy csak igen hiányos

alkalom volt. Az országos adósságok ügyének olly elrendezéséről mint a mostani, olly vállalatokról minők a vaspályák, csatornák, s kivált az urbéri terhek megváltása, akkoron az embereknek még sejtelmök sem volt. E szerint tehát hitbizományok alapjául akkor természetesen csak fekvő javak vétethettek. S a szokás hatalmánál fogva az emberek mai napig is ennél maradtak meg.“ — Mi ezen okot egészen természetesnek tartjuk, s így minden historiai kimutatás nélkül is elfogadjuk azt. De még két más okot is gondolunk felhozhatni a hitbizományok *földalapja* megfejtésére, melyekről, hiszszük, a tisztelt báró sem felejtkezett meg elméjében, csak talán bizonyos megfogható indokból nem említette azokat. Ugyanis mi azt hiszszük, hogy azon kornak, mely a mai vaspályákról, gőzcsudákról, és az urbérváltásról sejtelemmel sem bírt, ellenben sok más nem legjobb dologról igen is tiszta nézetei voltak. P. o. azon kor annyira felismerte az olygarchia hasznát, hogy annak leghatalmasb eszközét, a földalapú hitbizományokat is éleselműleg fölfedezte. Igen; mi teljesen meg vagyunk győződve hogy, midőn a földbeli hitbizományok divatkora volt, ez nem csak *sejtelve* miatt történt annak, hogy ekép az olygarchia — vagyis a legfőbbek uralkodása — erősödni avagy lábra kapni fog — mondjuk, ezt ama kor nem csak *sejtette*, de talán világosabban tudta felfogni is, mint mi jelenleg, kik az olly institutiónak, melyet nem szeretünk, alapelveit s genesise körülményeit sem keresgetjük igen mélyen, s addig inkább közelebb fekvő és egyetemesb hasznok forrásáról, p. o. vaspályákról, elmélkedünk. Az *olygarchia kifejtése vagy erősítése* tehát szinte egyik oka volt a földbeli hitbizományoknak.

De még egy más természetes oka is volt azoknak. T. i. a hitbizományok keletkeztekor az országok népessége többnyire csekély lévén, a *szükség*, ezen leghatalmasb fejlesztő mestere az emberi tapasztalásoknak, nem mutatta ki a köz- és magángazdászati veszteséget a hitbizományi földtömegeknél; jól érezte sőt tudta a nemesség már akkor is, hogy hasonló roppant földbirtokok a városok és egyház kezében összehal-

mozva károsak politicalai okokbul ugyancsak a nemességre nézve; de a közgazdászati szempontra még nem emelte az akkori legislatiót amaz érintett nagy életmester: a *szükség*. Ezért, habár a földbirtok összehalmozása ellen meghozatott is hazánkban már 1542-ben az úgynevezett amortisationalis törvény: mégis a hitbizományi intézet 1687-ben (miután előbb 40 évvel az amortisationalis törvények megerősítették) honunkban is fölállítatott. Ez nem volt elvbeli összeütközés, mint sokan talán hiszik; hanem a politicalai és gözgazdászati szempontok különbségből származó okozat volt. S egyenesen azt erősíti, a mit az olygarchia körül előbbi pontban mondtunk, miszerint t. i. a törvényhozás akkoron igen is tisztában volt a politicalával e részben *); de nem vala tisztában a közgazdászattal. Azonban ma már az elszaporodott népesség még Törökországban is meg kezdi tanítani az embereket amaz örök igazságra, hogy előbbvaló a kenyér, mint a nagyok czégéres előjogai, kiknek földén buzakalász helyett csak erdő zöldel — vadászni való. Igenis; a szükség, a szaporodott népességből támadó szükség az ok, hogy ma már a politica e részben alája lön rendelve a közgazdászathoz, vagy inkább, hogy a politica a közgazdászattal karöltve jár. Mintha csak a porleányt látnók ő excellentiája karjain, és mintha hallanók emennek bölcs képpel azt sugni fülébe: „Kegyelmes úr! Ma már a hitbizományoknak vagy eltörlése, vagy átalakítása egy ártatlan formában lön az idő kellékévé.“ — Mondanunk kell ezek után, hogy annak, miszerint hajdanában egyedül fekvő javak véttettek a hitbizományi intézet alapjául, *három* oka van:

Első az, hogy a pénznek biztos kölcsönre kiadhatási helye nem volt; legalább nem volt olyan hely, hol századokiglan teljes biztossággal kamatoztatni lehetett volna nagyobb tőkéket.

Második ok az, hogy a kornak mintegy szüksége volt az olygarchia, s az olygarchiának felállítására a föld legtermészetesb alapot képezett.

*) Állításunk igazolására ott áll az 1542 : 33. czikk.

Harmadik az, hogy a köz- és magángazdaszatnak e részben sinórmértékül egyedül szolgálható szempontjaig a törvényhozás az időben még nem emelkedett, miután az oda-emelkedésnek szükségét nem igen érezte.

V. SZAKASZ.

ELLENVETÉSEK.

a)

Lesznek némellyek, a kik így okoskodnak: „A hitbizományi jószágok az illető családok tulajdonát képezik. Már a törvényhozás a tulajdonjogot egyáltalában meg nem sértheti. Tehát csak, ha a hitbizományos családok maguk megegyeznek az eladásban, akkor lehet javaikat elárvereltetni. De ők megegyezni már csak azért sem fognak, mert sajátja iránt kiki olly féltékeny, hogy azt eladni vagy arról bármikép rendelkezni mintegy legszemélyesb jogának tartja, melyet teljesen függetlenül önmaga ohajt mindenkor gyakorolni.“

Mi ezen ellenvetésre a következőkkel válaszolunk:

Föltevéen, hogy a törvényhozás a hitbizományos családok javait csak teljesen megfelelő pénzbeli hasonérték előállításával mellett kívánja elvenni, — ezt föltéve, az ellenvetés minden erejéből kivetkezik. Ugyanis a mi azt illeti, hogy a törvényhozás a tulajdonjogot meg nem sértheti: ez így nagyon is *meztelenül* van mondva. Mert ebből még nem tudjuk azt: mit ért az ellenvető a tulajdonjog *sérelme* alatt? Midőn az országos törv.-hozás egy nem régi dictán a kisajátítási törvényt alkotta: ekkor is voltak olly nézetben sokan, mintha a tulajdonjog alatt valami föltétlen *ne nyúlj hozzám* értetnék. S ezen két nézet közül az ész dicsőségére, eme *második* lőn a diadalmas, mert elismertetett az 1836-diki országgyűlésen: mikép a tulajdonjog sokkal szentebb ugyan, minthogy ahoz elegendő

okok hiányában nyúlni lehessen; de mégsem olly függetlenül szent, hogy ahoz, magasabb érdekek parancsára bár, nyúlni egyáltalában ne lehessen. Elismertett, hogy a tulajdonjog, bármi fontos jog is magában véve, de mindig csak magánjog a társaság irányában; következőleg hogy vannak más olly jogok, nevezetesen a társaságé, mellyek még sokkal, mellyek annyival fontosabbak, mennyivel egy erkölcsi személy (maga a köztársaság) a physicali személynél, a magános egyénnél, fontosabb. S ezen elismert észjogi elv nyomán valósággal ki is mondatott a 25-dik tczikk: miszerint pénzbeli hasonérték megtérítése mellett, a közjó úgy kívánván, bárkinek is a társaságban vagyonát elvehetni és becserélhetni. Ha már így van a dolog: akkor minden berzenkedő magába szállhat, s át kell látnia, hogy a törvényhozás a hitbizományi javakat, a közjó úgy kívánván, minden családtól, igenis elveheti, a nélkül hogy a tulajdonjogot (habár ez olly természetű tulajdonjog volna is, mint Péternek az ő keztyűje) legkevésebbé megsértené. — — Még hát csak az ellenvetés második ágával kell megküzdenünk, miszerint a hitbizományos családok már csak azért is ellenezni fogják javaik eladását, mert stb (lásd az ellvetés szavait).

Mi azt hiszszük, hogy egészen hiába senki sem gáncsoskodik örömet; már pedig ha a hitbizományosok az eladást elleneznék, nemcsak hiába, de igen esztelenül gáncsoskodnának. Mert éppen azért, hogy a hitbizományos javak iránt az illető családokban egyáltalában nincs meg azon elfogultság, azon affectio, melly az ellenvetésben állíttatik és követeltetik, miszerint azon javaknak már csak eladását is a legszemélyesb jognak, s autonómice gyakorlandónak igényelnék ama családok —, mondjuk, éppen ezért még csak eszökbe sem igen juthat a törvényhozás által szándéklándó eladást controvertálni. De lássuk hát *bizonyítva* is, a mit mi állítunk: hogy t. i. a hitbizományos családok éppen nem a legforróbb szenvedelemmel csüggenek fekvő jószágaikon.

Ott hol a javakban rendes örökülés van; hol nem csupán egyetlen tagja a családnak jő mindig a birtokba, de minden

családtag bírja rendszerint valósággal az ősök hagyományának bármilyen részecskéjét: ott igenis megfogható az elfogultság, az előszeretet. De a létező hitbizományokban, uraim, egy előre megszabott változhatlan rendelkezésnél fogva soha csak egy szilvafa sem lehet egyszerre két birtokosé. A hitbizományi javakban mindig csak egy családtag örökölvén, a többiek rendszerint a jószágon kívüli más forrásokból szerzik legnagyobb részét jövedelmeiknek; s a hitbizományos család nem-birtokos tagjai közt annyira szükségképpen és szokássá válik idegen forrásokból keresni jövedelmeiket, hogy azok, lehetetlen, mikép olyan affectióval tekintsék ősök hagyományát, mint más szabadabb ösiséget tekintenek az azokban rendszeren örökölő családtagok. Hasonlít a hitbizományos családok elfogultsága (birtokaik iránt) egy fejős tehén ideiglenes gazdájaéhoz, ki annyira mennyire szinte szereti a maga szarvasát, kivált ha bő tejelő; de, miután az csak fejésre van neki adva, és csak élete végeig: ezért inkább ma mint holnap ohajtani azta naponként nyert tejjövedelem pénzbeli hasonértekeért akárkinek odaadni. — Nem azért alapít bárki is hitbizományt, hogy utódainak egy nagy birtok *szerelmét* hagyja hátra; hanem hogy ezen nagy birtok nagy jövedelme alapul szolgáljon az ő és családja lehető anyagi és erkölcsi örök (földi értelemben véve, örök) nagyságának. A hitbizományi javakban egyedül a jövedelem lehet a fő érdek, nem pedig a javakbani meddő gyönyörködés. — S ez okból, ha azt gondolná valaki, hogy a hitbizományi javak eladására nézve sokat akadémizálnának az illető családok, az nem fontolta meg azt: miszerint éppen ezen javak iránt van természetesen is legkisebb affectióval eltelve minden illető tulajdonos család. S ha ennél fogva az ilyen javak jövedelme (mi egyedül érdekli a családtagokat) az eladás által egyenlőbbé, pontosabban folyóvá tétetik: ezen csak örülniök lehet az illetőknek, és az ellenkezés itt természetlen és megfoghatatlan volna.

Nincs a hitbizományi javakon kívül semmi más jószág, melly iránt kevesebb elfogultsággal lenne a tulajdonos, és mellyből mindig csak több-több jövedelmet akarna huzni; ho-

lott abba legkevesebb investitiót fordít. Ezért van aztán, hogy az illy jószágok mindig felette csekély értékűek a tulajdonos családra nézve. Ellenben gyökeres erős jogu természetöknél, vagy annál fogva is, hogy mind jó pénzen szereztettek egykor, az illy javak mindig igen nagy becsűek az *idegenre nézve*, a ki venni akar. Az eladás tehát ezen tekintetből is épen olly kívánatos a hitbizományos családoknak, mint az idegen venni-szándékozóknak.

De érdekökbén van a hitbizományos családoknak, javaik pénzzé változtatása azért is, hogy így tudhassák előre és b'ztosan mindenkor évi jövedelmeiket, s e szerint éltök kényelmeit, s minden dolgaikat, vállalataikat rendesebben intézhessék, — hogy ne kelljen félniök tisztjeik csalásitól, sem idő viszontagságától; hogy ne kelljen a jövedelem nyerhetéseért sem költséget, sem fáradságot szenvedni; hogy független s gondtalan életök minden pillanatját igazán családjok fénye emelésére fordíthassák.

És vegyük tekintetbe azt is hogy, ha a hitbizományi javakba koronként nagyobb beruházási tőkék nem fordíttatnak, vagyis ha a birtokban levők néha folyó jövedelmeik igen nagy részét a jószág restauratiójára oda nem áldozzák: még anyagi fénye is igen igen visszásan ragyogna a családoknak; holott a pénzkamat folyton folyik, míg a család ki nem hal, szakadatlanul, egyenlőn, minden levonás és megnyirbálás nélkül. Már pedig el lehet bizon mondani, miszerint sokkal inkább elfogadhat akárki p. o. 100 ezer ftnyi mindig egyenlő s könnyen folyó kamatjövedelmet, mint, rendszerint, másfél annyi bizonytalan pontatlan izzadságos földhasznót. És még ez nem minden. Tudni kell még, hogy a status nem *azon* jövedelmet fogja a hitbizományosoknak évenként fizetni, melly nekik jelenleg jószágaikból foly, hanem egy jóval nagyobb, a kisebb részekben eladandott jószágok ártökéje aránya szerint. S ekkép p. o. azon birtok, melly *in statu quo* 1 milliónak 6 ^o/_o-ját hozza be, eladtván, bizonyosan néhány száz ezer forinttal, sőt némelly javaknál két annyival is nagyobb pénztőkét eredményez; s ekkép másfél vagy két annyi jövedelemnek

lesz biztos örök tőkéje: olly tőke, melyet idő, hanyagság, könnyelműség, értetlenség, affectiohiány stb soha meg nem csappant.

Mind ezek után kiki átláthatja, hogy a tervezett pénzzé változtatás mintegy ezen kérdést foglalja magában: „*ti hitbizományosok! akartok-e nagyobb, egyenlőbb és pontosabb jövedelem uraivá lenni?*“

Mi azt hiszszük hogy, ha találkoznék ember, dús mint egy Darius, bőkezű mint egy Ulászló, de hosszabb életű mint Mathusalem, és ezen ember hazánk hitbizományosinak azt mondaná: „Adjátok nekem a ti jószágaitokat! Én az átadás napjától fogva úgy investálom azokat, hogy legott $\frac{25}{100}$ -val *nagyobb* jövedelmet hozandnak, s ezen jövedelmet mind és mindig nektek adom, azon szerint, mint az öröklési rend családaitokban követeli, végiglen, míg csak létezni fogtok“ — mi azt hiszszük, hogy ezen ajánlatra nem csak kedv kerekednék bennök, javaiktól azonnal megválni, sőt kétségkívül a törvényhozást is megkérnék, hogy ezen ajánlatot valósággal létrejöni engedje. Akkor maguk elsőik hoznák fel azon okot, hogy: hiszen nekik úgyis *csak a jövedelem* fekszik érdekében, miután az alapító rendelkezése miatt egyebet úgy sem követhetnek. Más szóval, maguk is úgy okoskodnának: „Jobb ma és holnap egy tűzök, mint ma és holnap egy csirke.“

Már ha egy illy ajánlatot — ha az lehetséges is volna — két kézzel ragadnának meg okvetlenül a hitbizományosok: nem lehet józanul föltenni, hogy a törvényhozás szándékát, a status közakarátját, mely ezen terv analogonját megvalósíthatja, maguktól visszalökni komolyan csak gondolhatnák is.

Egyébiránt meg vagyon írva amott fentebb, hogy a kisértési törvény a legicsőbb észjogi elvet valósította meg: miszerint teljes pénzbeli hasonérték megtérítése mellett, a közjó úgy kívánván, bármely magántulajdon a birtokostól elvehető — legkisebb *jogsérelem* nélkül.

b)

„Az átalakítási tervezetben az mondatik, hogy a hitbizományi javak eladatván, az érettök bejövő pénztökéék az or-

szágos tárba akkép tétetnek le, hogy a hitbizományos családok kihaltáig is felmondhatlanok legyenek; azok kihaltával pedig egyenesen az ország tulajdona maradjanak. Ez már nemcsak megsértése a tulajdonjognak, sőt több; ez szépített rablás. Mert, míg a korona öröklése (a fiscalitas) el nem töröltetik, addig minden hitbizományos családnak utolsó sarjadéka, pénzen szerzett javakban a vételárról s az összes családi beruházásokról, — az érdemekért nyert tiszta adományzása javakban pedig az összes beruházások tőkéjéről teljes rendelkezési szabadsággal bír; ha pedig a korona öröklése eltöröltetik: akkor az utolsó sarjadékok egyenesen a hitbizományi javak természeti tőkéjéről is a legkorlátlanabb rendelkezési joggal bírandanak. Már ha ezen jog ellenére, mégis a hitbizományi javak pénzzé változtatandott tőkéi felmondhatlanul az ország tulajdonává tétetnek: ez nem más, mint a tulajdonjogon elkövetett (szépített) rablás, a törvényhozáshoz felette illetlen jogsértő cselekedet.“

Mi ezen ellenvetésre mindjárt hevenyében, csak úgy ideiglenesen, azt feleljük:

Ha az eladandott javak ártőkéi *felmondhatók* lesznek: akkor az olly sok közhasznu eredményeket ígérő átalakítási terv örökké csak *terv* marad. Mert hogy a status századokig p. o. 6 pcentet fizessen kamatúl, s egykor a tőkét is visszatérítse: illy föltét alatt ugyancsak 100 váltó frtot sem vesz biztos kezelése alá. Ha pedig ezen átalakítás meg nem történik: vajjon mi fog történni maholnap szükségesképen és elkerülhetlenül? Ugyan mi más, mint a *föltétlen* eltörlés, mind azon jog- és érdeksérülés kíséretében, mellyeknek egy részét a *második fejezetben* előadtuk? Igen; akkor az fog történni, hogy vagy már a jelenleg birtokban levő majorescók és seniorok, mindenik egy egy *tulajdon* dominiumhoz jut igazán per fas et nefas, s aztán a ki utánok jönne, tegye be az ajtót; vagy pedig még elvár a törvényhozás ex peculiari gratia egy vagy két nemzedékig, s a jogtalanságot (igen; mert ha nem *jogtalanság* a föltétlen eltörlés: miért kétségeskedik a törvényhozás rögtön eltörlöni a hitbizományokat?),

mit *ma* nem akar elkövetni, elkövetendő majd még érzékenyebben *holnap*, s kiteszi addig az országot tovább is mind azon káros hatásnak és eredményeknek, melyeket a hitbizományok földalapjából olly bőséggel folyni már bebizonyítánk; azaz, elvetvén a tervezett átalakítást (mint úgy látszó rosszat) elfogadja a föltétlen eltörlést, mint már nem úgy látszó, de *valóságos* rosszat. Mert hogy a *status quo*-t, mint már éppen a legrosszabbat, fogadná pártfogásába a törvényhozás még századokiglan, ezt ugyancsak *credat iudaeus Apella* — mint Dessewffy Emil szokta mondani.

De mások ezen ellenvetést még azzal élesítik: „Hogy a törvényhozás (mint mondják ők) nem csak az utolsó sarjadékot rendelkezési jogától fosztja meg a hitbizományi tőkéknek felmondhatlanul az ország tulajdonává tétele által; de megfosztja a hitbizományos családok valamennyi létező tagjait is a jogigénnytől, melyet a szabad rendelkezhetésre nézve, mint lehető virtualitást, követelnek. Igen; mert p. o. ha X. családnak az átalakítás idejekor 10 élő tagja van, ezeknek mindenike azt gondolhatja: vajjon nem eshetik-e meg, hogy a halál kasszája közölünk *kilenczet* egy-két év alatt is levág, s ekkor a fenmaradó 10-dik, mint utolsó sarjadék, a javak szerzési tőkéjéről, s a beruházási összevegekről szabadon rendelkezhetendik. És így a törvényhozás nyilván nem csak az utolsó sarjnak már erőbe lépendett jogát, de valamennyi családtagnak egyszersmind jogigényét is kegyetlenül megsemmíti, s az állodalmat egyenesen a magánosok kárával gazdagítja; mert ekkép a kincstár már kétszeresen veszi fel ugyanazon családtól ugyanazon javak értékét: először midőn a javak szereztve voltak, másodszor a család kihaltával. Már pedig a fiscusra nézve is áll azon szabály, melly a magánosokra nézve kötelező: miszerint t. i. ezek az egykor eladott javakat nem követelhetik vissza a vevő magszakadása után máskép, csak ha az elalási árt, s a beruházási összevek tőkéjét megtérítik.“

Ezen *kiélesített* ellenvetésre azonban mi a dolog és okoskodás *másik végét* fordítjuk, mondván: valamint a 10 családtag mindenike azt képzelheti, hogy rövid idő alatt kilenczet

elsodor közölök a halál: úgy viszont azt is gondolhatja, hogy számukat 99-czel még szaporítani fogja a nyilas Amor. Sőt tán inkább valóbb színű, a rövid idő alatti elszaporodást tenni fel, mint a megfogyatkozást. S ha így: akkor az utolsó sarjadék és egyéb családtagok korán álmodott rendelkezési joga szétfoszlik, mint hajnalkor a sötétség. — De mi ezt is csak úgy érintőleg (per tangentem) válaszoljuk. Érdemleges feleletünk itt következik:

1) Azon örökségi rendet, melyet a hitbizományi javak szerzője alapított, jog és érdeksérülés nélkül eltörölni úgyis lehetetlen mert, ha tulajdonossá tétetnék az actualis birtokos: ez praecudicium a többi családtagra nézve, kik a majoratushoz vagy senioratushoz reménybeli joggal bírnak; ha pedig p. o. felosztást rendelne egyenlő részekre a törvényhozás minden családtagok közt: ez meg iniuria lenne azon tagra, kit a virtualis jog legközelebb *egészen* illet, vagy a ki actu birtokban van. Ebből kitetszik, hogy az örökségi rendet úgy kell meghagyni a törvényhozásnak, miként azt az alapító rendelé — ha csakugyan a törvényhozás jog és érdekek iránt kiméletet akar mutatni. Igen; de éppen ezen *örökségi rend* értelme szerint is, az utolsó sarj, ki még vagy életben sincs, vagy nem tudathatván a létező családtagok közt: ki legyen az különösen, ekkép csak képzeletben létezik; az illy utolsó sarj, mondjuk, már az örökségi rend értelme szerint is semmi joggal nem bír, minthogy *non entium nulla sunt jura*. Pedig a törvényhozást csak ezen utolsó sarj eventualis rendelkezési joga akaszthatná meg némileg intézkedésében. Ha már e szerint az utolsó sarj, mint még nem létező tekintethetik: ekkor mi sem akadályozza: hogy a törvényhozás akkép intézkedhessék, miszerint a közbeeső összes családtagok örökségi joga a jövedelem pénzbeli hasonértékére szentül fenmaradván, egyebként a tőke felmondhatlanul az országos kincstárra szálljon, s a leendő utolsó sarjadékok szintugy csak haszonvevők legyenek, mint a közbeeső tagok.

Ekkép jogosan kisajátíthatja a törvényhozás pénzkamat-tal a földjövédelmet; s ekkép a létező családtagok igazi ér-

dekét semmiben nem csorbítja; a ki pedig azután jó lételbe, több jogot már a praecedentiák miatt sem igényelhet, mint elődei. — E mellett azt sem lehet mondani, hogy a törvényhozás a szerző szándékát megzavarná; annak ugyanis a hitbizományalapításnál egyéb szándoka nem volt, mint családja fényét lehető századokiglan fentartani, s ebben a törvényhozás csak egy hajszálnyi zavart sem teszen. A törvényhozás csak mintegy azt mondja ki intézkedése által hogy, miután a létező hitbizományokban a *tulajdonosság* eszméjét a már élő tagok között, ezek megalégedésére, úgy sem lehet többé gyakorlatba tenni; a jövő nemzedéket pedig (és itt szinte jövő nemzedék a *fititius* utolsó sarj is), mely ma nem létezik, előre *tulajdonossággal* megajándékozni semmi igazságos érdek nem követelné; — vagyis miután a hitbizományokban a tulajdonjog eszméje jelenleg nem létezik, s annak jövőre létet adni, a törvényhozás tanácsosnak nem látja: ezen okból a jelen birtokok árát tőkésítvén, ezen tőkék törvényes kamatait, az alapítók akaratja józan értelme szerint, mindenkor pontosan kiszolgáltatja, s hogy azon kamatokhoz az illetők biztosan hozzá juthassanak, elrendeli.

Azt tartjuk, hogy a ki figyelő pillantással átolvasta ezen sorokat, meg lesz győződve a fentebbi ellenvetés erőtlenségéről. — De mi olly fontosságot helyezünk, csupa deferentiából, amaz ellenvetésben, hogy ezen sorainkkal még nem elégejlük reá a czáfoló választ, hanem szükségesnek látjuk tovább menni, s az aggódókat kézzelfoghatóbban is capacitálni. Tehát

2) A ki számolni tud, meg gondolkozni, bizonyosan átlátandja s elismerendi, hogy a status — miután a hitbizománys családokat javaik okos eladatása által nagyobb jövedelemhez jutatá; miután a nagyobb tőkék kamatait több századokig mindig egyenlőn, mindig pontosan fizetendi, semmi pénzcrisisnek, semmi kamatláb-csökkenésnek stb ki nem téve, és egyenlőn akkor is, midőn magán forgalomban talán csak félannyi % jár —, mondjuk, a ki számolni tud: elismerendi, hogy ekkép a statustól jog szerint a tőket visszakövetelni nem

lehet. — A felhozott ellenvetést tehát inkább illy alakba kellene travestálni hogy: „ugy látszik első pillantásra, mintha a hitbizományos családokon nagy igaztalanság történnék, ha az utolsó sarj nem rendelkezhetendik a tőkeértékről.“ De ez igazán csak úgy *látszik*; mert sokkal inkább lehetne azt mondani: hogy a *statuson* történnék nagy igaztalanság, ha az századok mulva még a tőkét is visszafizetni tartoznék, avagy ha netalán a hitbizományos utolsó sarjak *hagyományosinak* is folyton folyó kamatfizetésre köteleztetnék. Ezt akarni annyi volna, mint az állodalmat nyilván károsítani akarni, s az átalakítási célnak *lehetlen* föltételt tűzni elébe. Mert ki nem tudja olvasóink közül hogy, ha a status külföldi kölcsönt akarna fölvenni, 30—40 éves törlesztésre is kapna a mennyit akarna, és — jól jegyezzük meg — a mai törvényes kamattal olcsóbban is. Világos képtelenség lenne tehát, századokig történt 6 % kamat-fizetés után még a tőkét is visszakövetelni. — És hiába! Már csak a hitbizományi javakat soha nem tekinthetni egészen úgy, mint más szabad birtokokat. A hitbizományok félig-meddig közalapítványoknak tekinthetők; mert királyi megerősítés, kihirdetés, s mindenekfölött törvény kellett hozzá, hogy létrejöhessenek. S az utolsó sarjadék joga tulajdonkép olly valami hibridum, miután az alapítók maguk családjok *összes* tagjait, következőleg az utolsót is csak haszonvevőként akarták javaikba örököltetni. És aztán az utolsó sarj különben is, épen azért, mert már utolsó és egyetlen, senkinek még csak appanage-t sem köteles többé adni, hanem maga élvezzi a jövedelmet osztatlanul, egészen.

Kívált ha valaki azt akarná, hogy ne a *tőke* fizettség egykoron vissza a családi utolsó sarjak *hagyományosinak*, hanem azoknak is folyvást *kamat adassék*: ez még nagyobb igaztalanság lenne az állodalomra nézve; mert századok mulva hihetőleg a közönséges kamatláb nem álland a *haton*, mint jelenleg; s ekkor, ha választani lehetne a statusnak, bizonyosan inkább a tőkét fizetné vissza, mint a kamatot folyvást; mert így lehet, hogy *két annyi* tőkét kellene a kamatokra fel-

használna: holott a tőkét magát egyszerűen lefizetve, csak a kamatok felének fizetné vissza akkori tőkéjét.

A kik tehát azt hiszik, hogy a status, miután több vagy csak egy századig is fizette a 6 %-as kamatot, még ekkor is az egész tőkét mintegy *nyereségül* kell tekintenie, ha az felmondhatlanul az ő tulajdona marad: a kik ezt hiszik, ugyan-csak vastag öncsalódásban szenvednek.

Ha akarjuk és ohajtjuk, mikép a létező hitbizományok *minden érdeksérülés nélkül* alakíttassanak át: ez csak úgy érhető el, ha maga a status veszi biztos szárnyai s kezelése alá a tőkepénzeket. Ámde a status, teljes lehetetlen, hogy átvegye világos praedudiciuma nélkül, csupán a végett, hogy ő örökös kamatfizetője legyen még a hitbizományosok hagyományosinak is. A ki tehát illy föltételt tűz ki az átalakításnak, az nem akarja, hogy érdeksérülés nélkül menjen végbe a hitbizományi reform; az nem akarja magát ezen reformot, az kétségkívül a status quoba szerelmes. Az illyen ember azt akarja, hogy a status vegyen fel vagy 30—40 millió pftnyi kölcsönt, *örökös*, soha meg nem szünő kamatfizetéssel, még pedig nem kisebb, mint 6 %-val. No ez igen kegyesen gondolkozik épen hazája jólléte felől! Hogy az isten bocsássa meg bűnét!

Vegyük, uraim! méltó figyelemre, hogy a status törvényhozása midőn a tervezett átalakítást akarja, szintugy hatalmában áll, akarni a föltétlen eltörlést is, vagyis a sikeres fogorvoslás helyett a kontár foghuzást is; — és vegyük tekintetbe, hogy a törvényhozás csupán a békes reform szeretete elvéből eszközölné azt, hogy a hitbizományos családok általjában nagyobb, biztosabb, pontosabb jövedelemhez jussanak, mint jelenleg bírnak: ez minden esetre a status *jótekonysága* a hitbizományos családok irányában; ők is tehát, az utolsó sarjadékok — úgyis csak gyenge alapu — virtualis rendelkezési jogát mintegy capitulatióképen feladhatják. A hitbizományosok egészen ollybá vehetik a dolgot, mintha ők a nagyobb, pontosabb, egyenlőbb jövedelmet az utolsó sarj — még csak eventualis — rendelkezési joga árán váltanák meg.

Sezt annál is inkább tehetik, miután az igazi és nem csupa fictitius utolsó sarj talán a magyar hitbizományos családok egyikében sem él még, s ekkép már most létező jogot nem is adnának fel. S így egészen magukra alkalmazhatják itt is a közmondást: „Jobb nekünk ma és mindenkor egy veréb, mint valaha másnak egy tűzok.”

A tervezett átalakítás röviden oda megy ki, mintha csak a status így szólna a hitbizományos családokhoz: „Én a ti jószágaitokat eladatom, részint hogy a status ennyi rosszul kezelt birtoknak kárát tovább ne vallja, részint hogy ti magatok is nagyobb, egyenlőbb jövedelmet kaphassatok. S ezen vállalatom- és fáradtságomért a jószágok eladási árát mintegy kölcsön veszem fel tőletek, akképen hogy azt törvényes kamatfizetés által a ti magszakadáستokig amortisáljam. Az én szerencsém lesz, ha ti netán hamarébb kihaltok, mint tőkepénzeitek letörlesztve is lennének; s az én gondom, ha több századokig folyvást kamatot kellend nektek fizetnem.”

Uraim! Kézzelfoghatóan kiviláglik ezen érdemleges feleletünköl, hogy a *felmondhatlanság* nem csak nem káros (praejudiciosus) a hitbizományos családokra nézve; de sőt épen a követelt *felmondhatóság* nem lehet kívánatos azokra nézve, úgyannyira hogy, ha maga a törvényhozás úgy alakítná át a létező hitbizományokat, hogy például a tőke akármikor felmondható legyen: még nekik állana érdekökben, a törvényt oda módosíttatni, hogy a status csak tartsa meg a tőkét mindenkorra magának, s csupán a kamatot fizesse a családok magszakadtláig. Mert vegyük csak, hogy p. o. 100 év múlva a kamatláb 6-ról 3-ra száll alá: vajjon kívánhatja-e józanul ekkor valaki tőkéjét felmondani, midőn a legbiztosabban elhelyezve, a közönségesnél kétszerte nagyobb kamatot nyújt? Igen igen; csak egy század múlva is átlátandja mindenki, a ki számolni tud, hogy a lehető legkedvezőbb kikölcsönzésnél is többet érő volt a hitbizományokra nézve a tervezett reform.

c)

A b) alatti ellenvetés czáfolatát olvasva, némellyek talán megfordítják a logicát, és arról aggódnak: „hogy tehát

ekkép a status maga nem fogja akarni elvállalni a hitbizományos családok tőkepénzeit olly sokáig tartó kamatfizetés mindig egyenlőn terhes föltétele alatt, miután külföldi kölcsönt legfeljebb 50 évig tartó törlesztésre eleget kaphat, talán 6%-nál olcsóbban is.“

De ezen aggodás szinte alaptalan.

Ha valaki azt kérdené tőlünk: mit akarnánk inkább, — itt ben az országban teremteni elő egy országos pénztárt, honfiak összeadásai után, avagy külföldi kölcsön útján? — Mi egy pillanatig sem kétségeskednénk az elsőhez állani, kivált ha látnók, hogy benn az országban elegendő pénzalapot lehet a célra találni. Mert hiszszük és valljuk hogy, ha saját honfiainktól vesszük át a pénzt: mind ezen honfiak maguk, mind az ország maga függetlenebbek maradnak. — De már most nézzük szét magunkat: hol és miben találunk dúsabb, könnyebben megnyitható s állandóbb forrást benn a honban, mint a hitbizományi pénztökekben? Van forrás talán másban is; de illy önként ajánlkozó, illy, úgyszólván, *minden teher nélküli*, aligha képzelhető egyébben. Ugyanis gondoljuk meg hogy, ha minden században csak 4—5 hitbizományos család kihal is a létezők és leendőek közül: már ezek után a tökéek minden további rajtok fekvő kamatfizetési teher nélkül kizárólag a statuséi lesznek. S ekkép azon csekély veszteség is, melly netalán a status pénztárát azáltal fenyegeti, hogy századok mulva is folyvást *egyenlő* kamatokat kell fizetnie, ki lesz egyenlítő a magvaszakadt családok kamatmentesekké vált tökéi által. A status tehát már csak ezért is aggodalom nélkül vállalhatja el a hitbizományi tőkepénzek gondjait. — De a törvényhozás még azon okból is ráállhat ezen reformra, mert ekkép az országos pénztár rövid idő alatt igen nagy összegekhez juthat, a nélkül hogy a forgó pénz mennyisége növekednék, s ekkép becse alább szállana. — Végre azonban még egy, minden másnál nyomosabb, indok javasolja a törvényhozásnak, ezen reformbill elfogadását. Ugyanis mindenki fogja tudni olvasóink közül, hogy úgyszólván nem is mondható statusadósságnak

azon adósság, mely saját korunkból ered. Van itt is hitelező, és adós, az igaz: szintűgy mint a külföldi kölcsön mellett volna. Ámde az illy adósság *ki* soha nem foly, tehát az egész nemzetre és statusra belőle semmi részecske el nem vesz. És ez fölszámíthatlan előny! Olly előny, melyet a statuspolitica pénzügyet érdeklő s kezelő részének alphajaként szükség tekinteni, ugyannyira hogy egy jól számító statusférfinak addig nem is kellene csak gondolni sem külföldi adósságra, míg a honi lehetőségek mind egy cseppig ki nem merítették e pontra nézve. Mert mindaddig valóságos megtagadása a honi érdekeknek a külre áhítozás, míg a segítséget bent is föl lehet találni. S habár a legkedvezőbb föltételek alatt lehetne is idegen kölcsönre szert tenni, s a honi kölcsön terhesebb fölvételének látszik is: ez igazán csak *látszat*, sőt jobban megfontolva, egyenesen *csalódás*.

Ne féljünk tehát, hogy a józanul számító status és törvényhozás nem fogja akarni elvállalni a hitbizományos családok tőkepenzeit — *fölmondhatlanság* feltétele alatt.

d)

Lesznek talán a mai hitbizományos családoknak több olly tagjai is, kik azért fogják ellenzeni a tervezett reformot, mivel e szerint — mint ők gondolják — a hitbizományosok egészen a status pensionariusává válandnak, mindenkor a pénzügyminister kegyétől, vagy az országos pénztár szerencsétől s eventualitasaitól függő pensionariusokká.

Mások megint attól tartandnak hogy, ha mindenkinek megengedtetik a hitbizományalapítás, s ezen egyetemes szabadság következtében maholnap vagy 100,000 hitbizományos család leszen hazánkban: vajjon nem egyesülhetnek-e ezek közös érdekből minden nyomon az ország java ellen?

Ime két ellenvetés ismét két ellenkező elvből!

Mi az elsőre ekkép válaszolunk:

Az érdemes báró reformtervének, s illetőleg pályakérdésének legelmésebben gondolt pontja épen az, hogy ő egye-

nesen a statust tűzte ki a hitbizományi pénztökéek kezelőjeül. Úgy látszik, a báró azon véleményben van, hogy nem csak hajdanta, de még ma sem találathatnék oly pyhsikai vagy erkölcsi személy a statusban, a statuson kívül, a kire számos milliókat bízni lehetne századokiglan elveszés vagy megcsonkítás, s különösen kamatláb-csökkenés félelme nélkül. És ezen véleményében — ha csakugyan eltaláltuk — a nemes bárónak mi is teljesen osztozunk, azt hívén mikép, ha maga a status nem lép fel a jelesen tervezett átalakítást *közvetítőképen*, az okvetlenül elmarad és füstbe megy, mint annyi sok más szép reményeink; mert köztársaságban csak maga a köztársaság alkalmas, századok-, vagy még továbbra számított intézmények fentartására. Csak a köztársaságnak áll hatalmában, azon teljes biztosságot és megnyugtatótást előteremteni és állandóul fentartani, melyet a hitbizományos családok mindig pontos, mindig egyenlő jövedelme igényel. S míg illy, minden gyanún s nyugtalanságon felül emelő teljes, biztosítékot nem látnak a hitbizományos családok: addig mindig méltán okoskodnak ekképen: „Habár ma kevés és nem egyenlő jövedelmünk van is fekvő javainkból; de, mivel az legalább biztos alapon fekszik, és semmi kegynek, sorsnak kitéve nincs: mégis inkább kívánunk a mellett tovább is maradni.“ — És mi fel tudjuk fogni, sőt méltányoljuk is ezen aggodalmat és ellenkezést azon esetre, ha nem a status, de a statusban bármely egyediség avagy testület kezelésére bizatnának a hitbizományi pénztökéek; de más részről, ha maga a status, törvényhozási úton, a szükséges garantiák kellő törvényes megkötetése mellett, fogadja szárnyai alá azon tökéket: ez esetben már az aggodalmat egy pessimista scrupulusának tartanók; — és bátran utalunk minden illy tépelődőt Anglia példájára, hol köztudomásul, a 800—1000 millió font sterlingnyi statusadósság főbb része honi tőkékből, honfiak pénzeiből áll. És ki nem ismeri Anglia népét, s közéletét, alkotmányos hányatásait, sőt criseit, örökös forrongásait? Ott igazán a statushajó is úgy lebeg a közélet hullámozó tengerén folyvást szüntelen, valamint a kalmár vitorlása a földteke vízövében. És ki az, a ki

ott pénzét, mint hitelezője a statusnak, ezen criticus statusnak kezében mégis *féltené*? — Uraim! Én is azt mondom nektek, mit az istenség második személye mondott a bárkában vele evező Jónásnak, midőn ez a háborgó tenger látásán megfélemlült vala, hogy: *ne legyetek kicsiny hitűek!*

Az ellenvetés második részére miszerint, ha p. o. 100 ezerre szaporodnék az átalakítás következtében a hitbizományos családtagok száma: ekkor ezek szüntelen felforgatással fenyegethetik az országot, közös érdekből egyesülésök által —, alig tudunk mit válaszolni, hogy igen furcsán ki ne essék. Nem tudjuk: csudáljuk-e, vagy ne vessük a *következtetést*. Mintha csak mondaná, a ki mondja: „hogy mivel az ég derült, a nap fénylik; tehát esni fog.“ — Igen; mert mi, ha kérdené tőlünk valaki: és mi képezzük a legjobb garantíát a tervezett pénzbeli hitbizományoknál? Épen azzal felelnénk hogy: *ha minél nagyobbra szaporodik a hitbizományos családok száma.* És ha azt kérdené: mi eszközöl legszilárdabb békét, rendet egy állodalomban? — Megint csak avval felelnénk hogy: *ha minél nagyobbra nő azon emberek száma, kik sorsukkal megelégedettek.*

Igenis, uraim! Ez képzendi úgy a *rendnek*, mint a *szabadságnak* egyenlőn szilárd és erős garantíáját. És mi újra mondjuk Jézussal: *ne legyetek kishitűek!*

e)

„Csak aztán elvégre az a kérdés — fogják mondani némelyek: — vajjon élhet-e minden hitbizományos család az eladott javak árának kamatjaiból olly kényelmesen mindig, miként a földjövedelemből élhetne? És ez a kérdések kérdése. Mert, ha nem élhet minden hitbizományos család olly kényelemmel többé, hanem talán minden század mulva egy szörnyű kamatlábszökkenéstől, vagy is pénzbeli olcsóságtól kellend tartania: akkor már sem a hitbizományalapítóknak, törvényeink által istápoltt családfenntartási célja el nem lenne érve, sem a statusnak az átalakítás által célzott szándéka,

melly természetesen az alapítók szándékával öszszeesik, s melly abban áll: hogy az eladott jószágok jövedelmének nem csak nominalis, de realis értékben is mindig megfelelő kamat biztosíttassék. — Az tehát a nehézség: vajjon lehet-e végbe vinni és eszközölni, hogy p. o. 1 millió pfnyti tőkéjü hitbizománynak 6-tal számítva 60 ezer ftnyi kamatjövedelme az átalakítás után 100 vagy több év múlva is mindig hasonló abszolút értékkel bírjon a hitbizománnyosra nézve, mind a mellett, hogy akkoron talán a dolgok becse vagy a pénz becse általjában megváltozott?”

Mi ezen nehézségre a következőkben válaszolunk:

Épen nem szükséges nagyon félni attól, hogy idővel a hitbizománnyosok abszolút értékben veszteni fognának azáltal, hogy csak az átalakításkor meghatározott kamat fog nekik folyton folyva járni. Ezen veszteség is inkább csak látszólagos. Ugyanis meglehet, hogy a ki folyvást mindig csak 60 ezer fíot kap 1 milliónyi tőke után, talán nem fog vehetni ezen a summán p. o. annyi *gabonát*, egy század múlva, mint ma, s ekkép úgy látszik, mintha már nem élhetne többé olly fénnyel s kényelemmel, mint élt az átalakítás ideje táján. De jól jegyezzük meg, hogy nem áll Smith Ádámnak föltétlenül azon szabálya, mintha a *gabona*, legállandóbb becsmérték volna minden dolgok között; — és jegyezzük meg azt is, hogy nem csak kenyérrel él az ember fia; sőt minden, csak közepszerűleg mivelte egyén is sokkal többet ad ki egyéb kellekre, mint az ugynevezett első szükségre. Különösen hazánkban legjobban tudhatjuk hogy, midőn egy hízott sertés 3 váltó ft, egy czégréges ökör 6 ft, egy mérő tisztabuza 10 garas volt, ugyanezen időben egy mázas szekrény 200 ft, egy zsebóra 2—3 s több száz ft egy selyem kalap 30—40 ft, egy pár úri csizma 25—30 ft, stb volt. És így a kinek 60 ezer ftnyi jövedelme vagyon, csak annyi füstöt sem csinálhattott, mint ma 10 ezerrel csinálhat; holott ma, ha csupán gabnát vagy szarvasmarhát akarna pénzén vásárolni, az akkori időkhez képest igen csekély mennyiséget kaphatna. S meglehet, hogy mától 50 esztendőre a kinek 60 ezer ft ka-

matjövédalma lesz, ismét az első szükségű árukból szerezhend többet, mint egyéb haszon-, vagy kényelembeli czikkekből. Azonban szintugy meglehet, hogy p. o. a gabna mérője 20—25 ft lesz; de egy kocsit, egy órát, egy csizmát, egy kéztyűt stb még a mai árnál is olcsóbban, s talán a mainak éppen csak fele vagy $\frac{1}{3}$ árán is adandnak.

Azt akarjuk mind ezekkel mondani hogy, mikor a kamatláb alacsony vagyis a pénz olcsó, még ezért nem szükségkép következik, hogy *minden* áruért sokat kellessék ezen olcsó pénzből is kiadni; vagyis nem következik, hogy minden áru szükségképen drága legyen; valamint midőn nagy a kamatláb, tehát a pénz drága, nem következik, hogy minden áru föltétlenül olcsó legyen.

Mert akkor egy mérő tiszta buza fél forint volt, és egy ökör 6 ft: akkor, tudjuk, hogy sok és olcsó pénz bizony a csekély népességhez képest sem forgott hazánkban (már csak azért sem, mert úgyszólván mi kereskedésünk sem volt), és mégis azon kevés és drága pénzből egy női selyemöltönyért 2—300 ftot is ki kellett adni, sőt egy czipő is 5—10 jó magyar ftba került. Így, meglehet, hogy midőn egy mérő gabna rendesen 20—25 ft lesz, egy hasonló női selyemöltöny csak 15 ft lesz, egy czipő pedig 15 garas. — Más szóval: a pénz is olcsó lehet, az árúk is; megint a pénz is drága lehet, az árúk is. — Az tehát, a kinek 60 ezer ftja járand akkor is, midőn a kamatláb közönségesen csak 3% leend, következőleg midőn a pénz a mai árnak csak felén árultatandik: ezért még nem félhet, hogy szükségképen kisebb urat kellend játszania, mint ma, midőn a kamatláb 6%, vagyis a pénz kétszer olyan drága. — Hiszen szemeink előtt foly az életingásnak ezen processusa! És látjuk, hogy a zayugróczi posztónak azon *mínősége*, melly ez előtt csak 5 évvel még 6—8 pft volt, ma 3—4 pft; s egy nadrágkelme, melly néhány rövidke év előtt még 30 frton is olcsó vala, ma 15-ön is drága.

Elmondhatjuk tehát, hogy: *res humanae semet expediunt.*

De minden esetre ne felejtjük ki a számításból, hogy a tervezett *átalakítás* sokkal nagyobb összevhez jutattandja egy-

szerre a hitbizományosokat, mint minövel eddig birtanak. Mert a ki ismeri a honi hitbizományos családok jószágkezelését, és tudja, hogy azon jószágok a legközépszerűbben mivelte más birtokok irányában is nevelésesen csekély intenzív jövedelmet nyújtanak, úgy hogy azt lehet mondani, mikép a hitbizományi birtokosok csak *tizedet* vesznek józágaikból: — a ki ezt tudja, az nem fog kétkedni, ha mondjuk, miszerint az eladás, okosan felosztott kisebb részekben, a mai jövedelmi *status quonak* legalább két annyját fogja minden bizonynyal eredményezni.

S ekkép kérdjük: vajjon azon századokra kitolt casuistica, miszerint netalán ekkor s ekkor, de senki sem tudja, mikor, a kamatjövedelem már absolut értékben talán nem fog fölérni az átalakítás idejekori absolut értékkel, — kérdjük, vajjon ezen ki nem számítható, de minden esetre csak több század mulva kepelhető casus nyom-e csak annyit is, mint Brennus kardja az ezüstmérésnél? Nyom-e annyit, hogy lenyomhatná az okos eladás útján teljes bizonyossággal remélhető kétszeres töké s jövedelem súlyát?

Hátha még felvesszszük, hogy nem is lehet a hasonlítást akképen tenni, mintha a kamat, melyet a status fizetend, a *mai földjövedelemmel* lenne összehasonlítandó. Igen; mert ha át nem alakítja a törvényhozás a létező hitbizományokat, akkor nincs bizonyosabb, mint hogy *eltörtendi föltétlenül*. És ekkor no s? Ekkor csak ekkor jöne aztán a hideg megfontolás órájában az iszonyú *szánom-bánom*, hogy az olly, minden érdeket kielégítő, reformot nem sürgettük szükséges erélylyel.

Rajta tehát, uraim! míg a nap fen van, és az éjszaka be nem áll — nehogy késő legyen.

Itt a sarkon mi is mondunk még egy casust a casuistica tömkelegéből. Tudniillik:

Még ha azt tennők is fel, hogy a létező földalapú hitbizományok in statu quo tovább is fenhagyatnak: vajjon nem kepelhetőnie-e, hogy a földmivelés coniuncturái csak egy fél század alatt is akkép változandnak p. o. némi szerencsés és

nagyszerű találmányok következtében és segedelmökkel: hogy a ki mai napság p. o. 10 ezer mérő gabonát termeszt, akkoron nem több költséggel 2—3-szor annyit is előállíthat, s ezen szerencsés véletlen által olcsóvá lenne természetesen a nyers productio, hogy már a megkésztetett mennyiséget nem csak az előbbi egyszerű terményzési mennyiség árán el nem lehetne többé adni, de általában az egész újabb mennyiségre vevő sem találkozna — ugyan kérjük: nem történnék-e meg akkor, hogy azon hitbizományi birtokosok, kik ma 60 ezer ftot vesznek be földtermékeikből, akkor két-három annyi terméknek $\frac{1}{4}$ sőt $\frac{1}{8}$ áron sem fognának vevőt lelhetni? — Miután ha valamiből igen nagyon sok van, avagy igen könnyen előállítható, tudjuk, ha legszükségesebb dolog is az különben, értéke mégis felette csekély, mint p. o. a jó vízé.

Mondtuk, csak egy casus a casuistica tömkelegéből.

Igy így, uraim! Midőn jóval kínálják az embert, nem soha használ az az igen nagy skepticismus. S különösen a *casuistica* nem számoló táblának való. Abból csak vég nélküli scrupulusok, de *ismert mennyiségek* (notae quantitates) soha sem kerülnek ki. — Gondolja meg nagyságtok practice, hogy az okszerű eladás által a hitbizományi jövedelem minden kétségen kívül legalább két annyira emelkedik; gondolja még továbbá, hogy a mi most bajjal jön, s még sem pontos, még sem egyenlő, az az átalakítás után mind másképp leszen; gondolja meg, hogy a pénz sem nem eszik, nem iszik, sem trágyát sem beruházást nem kér, mint a gazda marhái, földé, épületei; gondolja meg végre, hogy a tervezett reform a haza, az édes hon kiáltó szüksége, melyet már sokáig elutasítani nem lehet.

A ki munkánk eddigi folyamát csak némileg is eszmélve olvasta, szemébe fogott tűnni bizonyosan hogy: mind a ns

báró az általa kitűzött pályakérdésben, mind mi ennek feldolgozásában, a *hasznost az édessel* (avagy kellemessel) egyesíteni törekedtünk. A tervezett átalakítás azonban azt, a mire mi csak *törekedtünk*, meg is *valósítá*.

MÁSODIK RÉSZ.

HITBIZOMÁNY-ÁTALAKÍTÁSI TÖRVÉNYJAVASLAT

(HITBIZOMÁNYI REFORMBILL).

BÉVEZETÉS.

A törvényhozás azon örök igazsága elvből indulva, miszerint a tulajdonjog észszerű rendezése, úgy a köz mint magán javadalmakat illetőleg, mindenkor a statushatalom köréhez tartozott, már csak azért is, hogy az egyesek és családok közvetlen haszna a birtokviszonyok czélszerűsége által kellőleg előmozdítottassék, de azért is, hogy a nemzet összesége a javak összvegéből nagyobb közvetett hasznot láthasson; továbbá a törvényhozás azon tapasztalás által ösztönözöttve, melyet hazánkban az úgynevezett hitbizományi fekvő jószágok okszerűtlen, hanyag és fukar kezű műveléséből, s ennek következtében a nemzet egyetemére is igen érezhetőleg viszszaható soknemű kár- és veszteségekből eddigelé meritett; végre fölhívatra s mintegy kényszerítve a hitbizományi intézet (jelen alapján és alakjában korunk igényeihez egyáltaljában nem illő) status quojának átalakítási szükségétől: a már elutasíthatlanná vált reformot ezen intézetre nézve, következő törvényczikkek által hozza létre:

I. SZAKASZ.

1. §. Miután minden ember, természeténél fogva vele született hajlammal bír, önfaját nem csak szaporítani, de lehető leghosszabb időig fenn is tartani, s úgy anyagilag mint erkölcsileg mindinkább emelni; és mivel a hitbizományalapítási jog, észszerűen gondolva és alkalmazva, ezen emberi természetes hajlammal nem csak nem ártalmas, de sőt több tekintetből üdvös kifolyása és postulatuma: ennél fogva a *jog*, hitbizományt alapíthatni, mint az emberiség természetes joga, ezen túl is fentartatik.

2. §. A jognak első és legfőbb ismertető vonása lévén az általánosság, s a hitbizományalapítási jog különösen az embernek mint tisztán *embernek* levén egyetemes joga: ennél fogva ezen jog minden honpolgárra, nem és rang tekintete nélkül, egyenlőn kiterjesztetik.

3. §. Hitbizomány alapjául egyedül pénztőke alkalmaztathatik.

4. §. Minthogy a hitbizományalapításnál törvényeink által feltételezett királyi megerősítés a fölségi hatalomra nézve sem gyarapodást sem csorbulást szülő jognak nem tekinthetik; a hitbizományok alapítóira nézve pedig legalább is az időhataldék hátrányát, s a várakozás kedvetlenségeit okozza: ezeknél fogva a jövőendőben alapítandó hitbizományokat illetőleg ezen megerősítés nem föltételeztetik.

5. §. A törvényhatóságokbani kihirdetés, miután

ez már a magánjogok védelmezhetése tekintetéből, de egy-
szersmind az alapítandó hitbizományok mindenkori köztudo-
másra jutása végett is elkerülhetlenül szükséges kellék: ez
okból a hitbizományt alapítónak rendes lakhelyi hatósága ut-
ján maga az alapítvány szükségképen mindig kihirdetendő, s
a közvetlen hatóságok által a kormányzéseknek is tudomásul föl-
terjesztendő leend.

6. §. Minden családfő, a ki hitbizományt alapítani akar,
csak maga határozhatja meg: aránylag minő fokú anyagi jól-
létet, minő gazdasági alapot tartson családja fényére elegendő
eszköznek; azt pedig, hogy egy pár ezer váltó forint hosz-
szabb időre egy család fényét meg nem alapítja, ugyis min-
denki tudván, illy csekély intenzióra a családi állandó nagy-
ság extenzióját fektetni kísértetbe sem jöhet: ezen okoknál fog-
va a tőkepénz minimumát, szintugy mint maximumát, a tör-
vényhozás meghatározni céliránytalannak tartván, e részben
kinek kinek saját belátását leghelyesebb zsinormértéknek te-
kinti.

II. SZAKASZ.

1. §. Az ország határai közt létező minden hitbizományi
fekvő jószágok pénztökére fognak átváltoztatni. S e végből:

2. §. A jelen törvény kihirdetése után 15 nap alatt, mind
azon megyékben, hol illy hitbizományi jószágok létez-
nek, szokott módon közgyűlés tüzetik ki, a jelen országgyű-
lés eloszlásától legfeljebb három hónap múlva okvetlenül
megtartandó. Ebben az illető megyék rendei törvényes módon
választani fognak egy-egy állandó küldöttséget, melynek el-
nöke mindig az alispánok valamelyike, s a megyei főmérnök
szükségképeni tagja leend. A többi tagok (jegyzőn kívül)
számra legalább hárman, a gazdasázhoz jól értő, s köz becsü-
lésben álló személyekből választatandván.

3. §. Ezen megyei küldöttségeknek feleletteherrel
összekötött tisztök lesz, megválasztatásuk napjától egy hó-

nap alatt az illető megyei hitbizományos család (vagy családok) birtokban levő tagjaival, avagy ezeknek e végre ki rendelt gazdasági tisztjeivel egyértőleg, az egész családi birtok állapotját körülményesen megvizsgálni, fölméretni, minden ősi ingóságokkal együtt az egész ingatlant egészben is, és azon részekben külön is, melyekre osztva eladás alá bocsátani határozandják, megbecsülni. A becsárt, vagyis a kikiáltási összevetet nem csupán az utolsó öt évi jövedelemnek, de egyszersmind a jövedelmezési nagyobb képességnek kettős általagja (diametrum) szerint számítandván ki. — Munkálatjokról kimérítő hiteles jegyzőkönyvet s illetőleg naplót viendenek. S a hónap elteltével egy, már kitűzendett újabb, közgyűlésnek eljárásuk összes művét hitelesítés okáért előterjesztendik. Melly ebbeli egész munkálatot minden egyes megye hiteles párban a nm. m. k. H. Tanácsnak azonnal fölterjeszteni tartozik. — Ha egy ugyanazon családnak több külön megyében fekünnék hitbizományi birtoka: ennek minden illy külön (megyei) részei az illető megyék külön intézkedése alá tartozandnak.

4. §. A megyei küldöttséget helyszínen tett munkálatai közben, valamint a javak eladásában, a hitbizományi birtokos sem maga sem mások által nem gátolhatja, sem nem késleltetheti. Mit ha a jelen tczikk ellenére mégis megkísértene: az eljáró küldöttség elnöke megyei karhatalom, és szükség esetén katonai erő használásával (mellyért azonban a megye közönségének minden esetre felelni köteles) fogja a dolog törvényes menetét biztosítani.

5. §. A nm. H. Tanács, fölterjesztés után 7 hónap alatt az összes munkálatokat átvizsgálni, s netalán szükséges észrevételeit, ezen 7 hónapi idő elteltével azonnal a megyéknek, kellő kijavítás, avagy a kívánt egyéb teendők megtétele végett, visszaküldeni köteles leend.

6. §. A megyék ezen felsőbb észrevételeket, s hiányokat 3 hónap alatt a visszaküldés idejétől, illető küldöttségeik által elintéztetvén, pótló jelentéseiket, közgyűlésileg

meghitelesítve, a H. Tanácsnak késedelem nélkül fölterjeszteni köteleztetendnek.

7. §. Annak meghatározása, s a megyei küldöttségnek tudtúl adása: mikor? mennyi érték erejeig? és minő vidéken tétessenek eladóvá hitbizományi javak? — egyedül a nm. H. Tanácsot, vagy a felállítandó országos pénztári hivaltalt illetendi. E végre szolgálnak leginkább a hozzá felterjesztendő megye-küldöttségi munkálatok.

8. §. A megyéket pedig s nevezetesen az érdeklött állandó, választott küldöttséget illetendi a köz árverés joga és kötelessége közvetlenül.

III. SZAKASZ.

1. §. Hogy a létező hitbizományi javak eladása ugy a köz, mint magán érdeknek teljesen megfeleljen: a H. Tanácsnak (vagy az országos pénztári hivatalnak) nem állandó szabadságában, a létező hitbizományi jószágok összes tömegéből egyszerre eladatás végett többet kijelelni, mint mennyi a vétel általános vágyát s a vevők közti verseny élénkségét mindig fentartja s alább szállni nem engedi.

2. §. Miután kétségtelen volna, hogy gazdasági és iparüzleti tekintetben fejlettebb vidékeken az eladó javak aránylag mindenkor nagyobb áron kelnek, már csak azért is, mivelhogy illy vidékek lakosi aránylag mindig nagyobb haszon-eredménnyel kezelik a földbirtokot; továbbá miután bizonyosnak tartható miszerint, ha a hitbizományi fekvő javak eladásai már kezdetben csekélyebb árakon történének, ez a későbbi eladásokra jó hatással épen nem lenne; végre miután a törvényhozásilag megállapítandó hazai vállalatok s iparos kezdemények czélszerű megindítása végett eleinte legtöbb pénztökékre leendő szükség: ezen indokokból köteles lesz a H. Tanács (vagy az országos pénztári hivatal) a hitbizományi

javak eladását oly vidékeken kezdeni, sőt mindenkor folytatni is, melyek a későbbi eladásra szánt jószágok vidékeihez képest már fejlettebbek az érdeklött gazdaszáti és iparüzleti tekintetekből.

3. §. Fő gondjok lesz a megyei választott küldöttségnek, mind azon akadályokat, melyek a vevők közötti versenyzés élénkségének, s ekkép a javak eladási ára emelésének bármikép útjában állanak, elhárítani; s mind azon segéd-eszközöket, melyek által a versenyzők közti élénkség s az eladási áremelkedés előmozdítható, tehetségek szerint fölhasználni.

4. §. Köteles lesz pedig, a vevők közötti verseny élénkítése tekintetéből, a megyei küldöttség az eladandó javakat oly módon osztani fel, miszerint már ezen felosztás által is lehető legnagyobb vételvágyat ébresztszen, s lehető legtöbb versenyzőt egybegyűjthessen. E végből a jószágok azon részeit, melyekben drága épületek, s általjában csak nagyobb birtokhoz illő gazdasági fölszerelés talátnak, igen felaprózni, valamint ellenkezőleg a teljesen szereletlen földeket ezer vagy több holdas osztályokban eladásra kitűzni egyenesen tiltatik. Egy szóval: a vidék gazdaszáti s iparüzleti viszonyait szigorún szem előtt tartani, s helyes számításba venni, a küldöttségeknek törvényszerű és feleletteherrel járó kötelelességök leend.

5. §. Köteles leend a megyei küldöttség a H. Tanács (vagy országos pénztári hivatal) által kijelelt vidékekben is, árverésre mindig azon józágrészeket tűzni ki *előbb*, melyekért általjában nagyobb vételárt reméll bevehetni.

6. §. A vevők közötti verseny élénksége tekintetéből, köteles lesz továbbá a küldöttség, a megnevezett s körülményesen leirt birtokrészek árverési határnapját, közzététel végett, nem csak az ország hírlap-szerkesztőségeivel tudatni, de egyszersmind az illető megye minden községeiben szolgabíróilag is kihirdettetni. Melly határidő három hónapnál sem hosszabb sem rövidebb nem lehet.

7. §. Ugy a hírlapokbani kihirdetés, mint az illető

megye községekbeni köröztetés szükségképen magában foglalja azon tudtul adást is: mennyi legyen az eladandó birtokrészek kikiáltási ára? és milly összeg kívántatik bánatpénzül azoknak árverésénél? — A kikiáltási ár a jószág általános jövedelme tőkéjénél kisebb soha nem lehet, valamint a bánatpénz soha több mint $\frac{25}{100}$, és soha kevesebb mint $\frac{10}{100}$ szinte nem lehet.

8. §. Miután az 183 $\frac{2}{6}$ -ki, végrehajtást szabályozó, törvényben a kettős határidő felette gyakran csak a venni-szándékozók összeszólalkozását, s maguk között a vagyonárnak titkosan intézett megállapítását, s rendszerint a becsárnál is alábbszállítást, és ekkép a szegény, végrehajtás alá került, birtokosnak törvény neve alatt a legtörvénytelenebb megkárosítását eredményezte: ennél fogva a megyei állandó küldöttség a hitbizományi javak eladásánál ezen szomorú tapasztalásra újabb tért nem nyitand, hanem egyedül *egy* határnapot tűzvé ki a szándéklott árverésre, ekkor a kikiáltási áron is a kitűzött birtokrészt okvetlenül eladandja.

9. §. Annak elérése végett, hogy a hitbizományi fekvő javak eladásából általjában lehető legnagyobb ártólke folyjon az országos pénztárba, s hogy egyszersmind a vevők érdeke a birtokszerzethetési és vételár-lefizetési könnyűség által előmozdítottassék; de kiváltképen hogy a hitbizományi jószágokban annyira hiányzó ipar a vevők által minél nagyobb mértékben, s minél előbb kifejtessék: a vételár letisztázására következő föltételeket jelel ki a törvényhozás:

Az árverésen legtöbbet ígérő az általa megvett birtok árának egyelőre csak *felét* köteles lefizetni. Az árnak másik *fele* tíz évi időköz alatt leendő letisztázandó akképen, hogy *három* év mulva az eladástól számítva a hátralevő fél árnak ismét fele tétessék le. A többi idő (7 év) alatt pedig a még fizetetlen $\frac{1}{4}$ rész árának évenként $\frac{1}{7}$ -de lerovandó, — minden részfizetés a kiszabott időre eső törvényes kamatokkal együtt járván.

A ki ezen kedvezéseket hanyag fizetéssel viszonzná *egy ízben*: az az elmulasztott résztartozást kétszeresen térítendi meg, rövid útu perköltségekkel együtt. A ki pedig

másod ízben is hanyagnak tapasztaltatnék: az, a már fizetett minden pénzösszegetnek $\frac{50}{100}$ -dikát elvesztve: úgy, miként az elébe szabott föltételeket nem teljesítő haszonbérő, a vagyonától egyszerűen megfosztatik.

IV. SZAKASZ.

1. §. Minden, jövődre alapítandó, hitbizományok tőkéi, a megyének, azon közgyűlés színe előtt, melyen az alapítvány kihirdettetik, fognak átadatni; nem különben az eladandó hitbizományi javak árának a birtok átvétele előtt fizetendő részei, — úgy szinte a hátramaradandó részletek maguk idején — s előlegesen a bánatpénz is közvetlenül azon megyének lesznek mindenkor átadandók, melyben a javak, részben vagy egészben árverés alá kerültek. S csak közvetve az illető megyei hatóságok által fognak minden illy alapítványi pénzek az országos tárba biztos uton áttétetni, — s egyszersmind a hitbizományi javak vevői által elhanyaglandó részfizetési föltételek iránt az országos pénztár hivatalosan értesítetni.

2. §. Hogy a hitbizományos családok érdeke, s az ezekkel nem messze rokonságban levő nemzeti közjóllét minden időkre biztosítva legyenek; s hogy különösen az egyeseknek és családoknak egyedül a nemzet erkölcsi hatalmába vetett határtalan bizodalma soha fogatkozást, a közjó kárával is, ne szenvedjen:

E végből az ország jelen gyűlése, s alkotmányos törvényhozása azon kötelességet rója a hitbizományi tőkéket kezelendő országos pénztárra, hogy az a hitére bízott tőkéknek jelenleg folyó törvényes kamatait mindenkor, pontosan és egyenlőn, minden levonás és visszatartás nélkül az illető hitbizományos családok tagjainak, az alapítók által megszabott örökülési rend értelme szerint fizetni tartozzék mindad-

dig, míg az illető hitbizományos családok tagjai közül csak egy is élni fog.

3. §. Ezen kötelességet a jelen törvényhozás nem csupán az országos pénztári hivatalra rója, de egyszersmind az egész magyar nemzetre; s a magyar birodalom szent koronájára olyképen ruházza, hogy maga a nemzet egyeteme, törvényhozásilag képviselve, ezen kamatfizetési állandó és egyenlő kötelességet az érdeklött hitbizományos családok jogai megsértésével magától elhárítani, s az alól magát mentesíteni soha nem fogja.

Melly ebbeli határozat erősségeül és állandó biztosítása végett mostan mindenkorra a létező és jövőben keletkezendő hitbizományok valóságos örököseit felhatalmazza és jogosítja, hogy azon esetre, ha netalán az országos pénztári hivatal családi tőkepénzeik szokott törvényes kamatait megszabott időszakonként teljesen ki nem fizetné: követeléseiket annyiszor mennyiszor rövid perúton az ország pénztárán kereskessék, s a végrehajtási foglalatást szabad tetszésök szerint választandó bármely magyar állodalmi köz birtok ellen intézhessék.

4. §. A magszakadás által kihalandó hitbizományos családok tőkepénzei föltétlenül az ország koronájára szállandván, az állodalom köz tulajdonát képezendik. Miért is azon tőkék az illető családok által az országos pénztárnak soha fel nem mondathatnak.

5. §. Ha már egyszer valamely hitbizományi jószág-nak egy részét avagy egészét, mint árverés alá bocsátandót, a megye kihirdetetté: ezen időtől fogva az illető család többé nem kezelheti azt; hanem húzni fogja az országos pénztárból a kikiáltási árnak megfelelő törvényes kamatjövedelmet mindaddig, míg a jószág egészen el nem adatik; mikor aztán a *valóságos eladási ártőke* törvényes kamatait élvezendi.

6. §. Ha a hitbizományi birtokos meg akarná magának tartani a házat; kastélyt, mellyben családja rendesen lakott volt, és talán a családi temetkező helyet: ezt az állandó megyei küldöttségnek előlegesen bejelenteni tartozik, melly a

kivánt dolgokat különösen megbecsülendvén, árverés alá nem bocsátandja, hanem a hitbizományi birtokosnak szabad tetszésére hagyandja: akár a becsűárt azokért kész pénzzel lefizetni, akár azt az eladási tőkébe, mint —t (minust) beszámíttatni. Úgy hogy, ha p. o. az eladási tőke tenne 1 millió ftot, a megtartott rész becsára pedig 100 ezer forintot: természetesen nem 1 millió 100 ezer frtnak, de csak 1 millió ftnyi tőkének húzandja a család törvényes kamatjait.

II.

A MAGYARORSZÁGI

HITBIZOMÁNYOK

CZÉLSZERŰ ÁTVÁLTOZTATÁSÁRÓL.

BÁRÓ DERCSÉNYI JÁNOS CS. KIR. UDV. KÖZKAMARAI TANÁCSOS
ÚR PÁLYAKÉRDÉSÉRE.

MÁSOD RANGU PÁLYAMUNKA.

IRTA

BENCZÚR JÁNOS.

JELIGE:

„Én honunk magyar és alkotmányos felvirágzása után sovárgok.“

Gróf Széchenyi István.

PÁLYATÉTEL.

Feltevén mindenről, ki ezen jutalomkérdésben versenyezni szándékozik, azt, hogy a' „Communismusnak egy humanus ellenszeréről“ irt munkám tartalmával és szellemével közelebbről megismerkedendik, elég lesz itt a következőket említeni.

A jutalomírat feladata két részre oszlik:

Az első részben igyezzék a versenyző részszerint azok nyomán, mik a fennevezett munka tartalmából e célra használhatók, részszerint másszerű saját nézetei által mentől áhatóbban bebizonyítani azt: mennyire kívánatos, sőt szükséges és hasznos volna a' nemesség eddigi hitbizományi jószágait pénztökékre átváltoztatni, s a haza anyagi szükségére szolgálándó országos pénztárba felmondhatatlán s olyan tökéletességben, melly a hitbizományi örökösök magvaszakadása esetében, az országos pénztár tulajdona maradna, folytatni, melly viszont a kamatokat a hitbizományok birtokosainak magok, s örökösök számára, átváltoztatás idejekori törvényes kamatláb szerint teljes biztosítás, és szoros kötelezettség mellett fizetni tartoznék; és hogy ezen túl más akármi rendű személynek is szabadságában álljon, maradékai anyagi jóléte biztosítása végett hitbizományokat, — akár egyes, akár minden maradékaik számára olly pénztökéké által alakítani, melyek a fennebbi feltételek alatt az országos pénztárba fizetendők volnának.

Hogy a hitbizományi fekvő jószágok pénztökékre való

átváltoztatásuk a jószágoknak kótyavetye útján, még pedig a nagyobb terjedelműeknél annyi részre osztva, mennyit a gazdaság, s vidék viszonyai javaslanak, — intézendő eladása által eszközzendő, ez magában értetik.

Hogy azonban azon egész részt, melyben a' hitbizományi családnak rendes lakása volt, nem különben azt is, melybe elhunyt kedveseit temetni szokta, elsőségi joggal olyformán válthassa m gához a hitbizomány akkori birtokosa, ki alatt az átváltoztatásnak törvényesen megtörténnie kell, hogy ezen résznek csak becsárát tartozzék az országos pénztárba hitbizományi tőke gyanánt befizetni: ezt a humanitas követeli.

Hogy az átváltoztatás nem egyszerre, hanem csak oly mennyiségben s időszakokban eszközölhető, mint azt az országos pénztár érdeke kívánja, de egyesülve a hitbizományi birtokosainak azon érdekével, mellynél fogva nem célirányos, tul a módon sok jószágot egyszerre eladóvá tenni, — az is magában érthető. Világos azonban az is, hogy nincs ok ebben szerfölötti tartózkodással lenni, mivel a jószágvételre vágyóknak ingerül szolgáland az, hogy majd minden hitbizományi jószág elpörölhetetlen gyökeresjogú, tehát a' vevőnek addig is, míg az ősiség fennáll, tökéletes bátorságot nyújt.

Ennél fogva, s mivel nagy terjedelmű jószágok gazdaságát nehéz a birtokosnak, vagy fő tisztjének mindig jól áttekinteni; mivel továbbá a mi nem oly birtokunk mellyet, ha épen tetszésünk úgy hozná magával, eladhatnánk, abba javításokra stb jövedelmeink egy részét fektetni ritkán szeretjük: tehát kétséget nem szenved, hogy a legtöbb nagy terjedelmű hitbizományi jószág jövedelme, melly a hitbizományi tőkének kamatját képezi, azon alul marad, a mit kisebb osztályu eladások által elérendünk.

Hogy ezen nyereség a minden évi jövedelemnél vagy is kamatnál nem mást hanem a hitbizományi jószág volt birtokosát, s örököseit, az országos pénztárt pedig csak, ha azok magva szakadna, illetheti, az ismét magában értetik.

Az irat második része álljon oly részletes törvényjavaslathól, melyben a versenyző igyekezendik a fennebbi célnak

elérését legjobban, s úgy eszközölni, hogy a törvény tartalma mind a hitbizományi birtokosnak, mind az országos pénztárnak úgy is karöltve járó érdekeit a fő dologban, a mennyire csak lehető, biztosítsa.

Egyesül ugyanis mindkettőjük érdeke abban, hogy a hitbizományi jószág eladásából keletkező tőke mentől nagyobb legyen.

Kívánatos tehát mindkettőjökre nézve, hogy a kótyavetye nagy renddel s mind annak *lehetőségig* való elhárításával történjék, mi a versenyzés élénkségének árthatna, vagy a versenyzők egymás közti káros egyetértésének tért engedhetne. Kívánatos továbbá mindkettőjökre az, hogy az eladandó hitbizományi jószágok sora olly vidékeken vegye kezdetét, hol a gazdaság, s üzlet viszonyai már kifejlettebbek; és hogy a sor, erre mindig tekintet leendvén, haladjon a kevésbé kifejlett viszonyú vidékek és jószágok felé.

A fizetés ne követeltessék egyszerre, hanem csak egy tetemes részben a jószág átvétele előtt; azután pedig több évi ratákban, mint az a kir. adománylevél mellett nyert jószágok vételárának letisztázásában is divatoz. Magában értelik hogy, mihelyt a hitbizományi birtokos kezéből a jószág ki van véve, a mi káros viszonyok aztán a vételi sommát netalán érhetik, abban a hitbizományi birtokos ne részesüljön; s ennél fogva a vételpénz iránti kezelésben viszont semmi befolyással ne bírjon. Az országos pénztár érdekében fog tehát állani: a) hogy a mint már azon bánatpénz, melly a kótyavetyénél való versenyzésre szükséges, nem másutt, hanem csak vagy az országos pénztárba, vagy egy tökéletesen biztos másféle közpénztárba lenne befizethető, s a kótyavetyénél csupán a nyugtatvány előmutatandó: úgy mind az, a mi későbbben a vétel árában fizetendő, egyedül magába az országos pénztárba tétessék be; b) hogy a mi a vételárból fizetetlenül marad a jószág átadásával, az tán azáltal biztosítások legjobban, hogy a vevő, míg csak valamivel még tartozik, ne másképp legyen a jószág birtokában, hanem csak mint haszonbérelője az országos pénztárnak.

Az, hogy az országos pénztár mikép kezelje ezen hitbizományokból álló pénzeket, nem lehet feladata jelen törvényjavaslatnak; az az országgyűlésen fog elhatározatni, ha csakugyan az ige testté válik.

Szükségnek látszik azonban a gondoskodás a törvényjavaslatban még az iránt, hogy azon hitbizományi birtokos, kinek jószága eladásán van a sor, az eladást (mellynél az illető vármegye tán legjobban egy küldöttség által működhetik) mind a nagyobb terjedelmű jószágok részekre való elosztásában, mind az utolsó öt vagy három év jövedelme szerinti kiáltási somma, s a kótyavetye határidejének elhatározásában (természetesen meghallgatván mind ezek iránt a hitbizományi birtokost) se ne akadályozhassa, se ne késleltethesse.

A ki ezen törvényjavaslat kidolgozásához egyszerűtettel, s józan ítélettel járul, az csakhamar fogja tán — úgy remélném legalább — azon meggyőződést nyerni, hogy a pályakérdést jól meg lehet oldani.

Kinek pedig ez sikerülend, olly valamit fog utilisálni az egész haza, az egész nemzet, s magára a nemességre nézve is, a mi most még a nemzet egy részénél gyűlöletes. Olly fia lesz az a hazának, kit a haza Istene áldjon meg, s kit én irigylendek, hogy vele, teljességgel nem lévén rá elegendő időm, nem versenyezhettem. B. Dercsényi János s. k.“

ELSŐ RÉSZ.

I. SZAKASZ.

A hitbizományok jellemzése.

1. §. *Beköszöntés.*

„Birtoktalanok harcza a birtokosok ellen!” Sokat emlegetett mondat főleg napjainkban, a haladás korában, és minden esetre olyan, mely olykor olykor Sp. Cassius sorsára emlékeztet, kinek fejére a patriciusok azért, hogy az általok kizárólag használt ugynevezett közföldekben a népet is egyaránt részesíteni törekedett, ugyanczen néptől halálítéletet eszközölvén ki, ő mint kikiáltott hazaáruló elvérzett, háza lebomboltatott, s elátkozott telke komolyan intő jelül pusztán maradt. — A birtokot illetőleg a javaslat, vitatás és küzdés sikere minden esetre leginkább attól függ, hogy kitől jő az. A jelenleg fejtegetendő nagyszerű eszme legalább bizonyosan érintetlenül fogott volna maradni, — és érintetlenül maradása kíváncsi is leendett, ha azt nem olly hazafi pendíti vala meg és szorgalmazza, ki azonfelül, hogy sok évi tanulmányai s tapasztalatai nyomán a jól értett érdek tanát mélyében felfogni, s az illetőknek korszerűleg felmutatni képes és példásan buzgó, egyszersmind maga is úgy érdekeltetik az eszme által, mint bárki más; kire tehát nem a birtoktalanokra

kiáltatni szokott mondat, hanem inkább a „pro domo sua” alkalmazható. És midőn ilyen férfiú hozza szóba az eszmét, melynek valósulásához nem csak az egyes családok érdekeinek újabb megszilárdulása, hanem a haza és nemzet szebb jövőndője is nagy részben kötve van: bátran üdvözölhetem azt magam is, miként mindenki, a discussio nyilvános és tüskés mezején. Tüskés mező ez kivált a jelen esetben, hol anynyi s olly féltékenyen őrzött érdek csiklandós szálaival találkozik a mindnyáját lehető legnagyobb mértékben öszhangzásba hozni iparkodó ész. Ámde ha a megkívántató tehetség érzete nem is, a szándék tisztasága minden esetre bátorít. És azért hagyjátok vizsgálnom a hazánk roppant részét elfoglaló hitbizományok sajátságait, s hatásait minden oldalról; aztán tekintsük: milly indulattal öleli az újabb kor szelleme ezen őskor ivadékait; végül lássuk az eszközt, melly az ellankadt erekre ifju vért önteni, s az új alakot a kor igényeivel kibékíteni képes volna; a második részben pedig taglaljuk a módot, melly szerint ezen vállalat fogamatba veendő, miszerint általa mindenekelőtt nemzetiségünk ne csak ne gyengíttessék, hanem telhetőleg emeltessék, és ugy a hitbizományos családok, mint az országos pénztár érdekei kielégítőleg biztosíttassanak, a törvényjavaslat bemutatásával fejezendvén be az értekezést.

2. §. Történeti előjegyzetek.

Hogy a földsját elrendezésétől szokott függeni a társadalomnak egész élete; hogy ebből fakad erőteljes egészségnének vagy nyavalyás vonaglásainak legbővebb kútforrása; hogy a telektörvények úgyszólván képét teszik az alkotmánynak, melynek arczonásaiból megolvashatni az egész alkat egyes elveit, s megérthetni egész szellemét: ennek némi felderítéseül s illetőleg figyelembe hozásaül kétségkívül nem lesz czélszerűtlen s érdektelen, rövid pillantásokat vetnünk a földsját hajdankori állapotjaira.

Az egész hajdankort általában ezen elv jellemzi: misze-

rint a status mindenben minden, és az egyes polgár magában véve semmi, hanem csak mint tagja az egésznek jelent és bírhat valamit. Ezen elvhez híven a legrégibb Aegyptusban a földbirtokot illetőleg olyan elv uralkodott, miszerint a status vagy Pharao volt az ország egész területének fő tulajdonosa, s minden magánbirtok csupán az ő engedelményének tekinteték. A földnek egy része az ország s a papok számára volt kihasítva; más része a hadászok castja közt évenként újra osztatott ki, 12 arurát (mintegy hét holdat) kapván minden hadász adómentesen, s minden évben más más helyen; a többi föld részint mint községnek sajátja legelőül maradt, részint az alattvalóknak, egyenlő részekben elidegeníthetlen birtokul osztatott el. Ilyen telekalkotmányon nyugvék a híres castrendszer; s miként a Nil körül fenmaradt gazdasági emlékek is tanusítják, a földművelés a civilisatio ezen legrégibb honában országilag intéztetvén, oly magas polczon állott, hogy Aegyptus a régi Olaszhon gabonatarának tartatnék.

A zsidók országának földje Jehovah tulajdonának tekintetett; és a zsidók országa a családok országa volt, s ez minket közelebből érdekel. A föld szabad parasztok közt egyenlő részekben osztatott el s minden részhez ház is lévén kötve, a lakhelyek a telkeken valának elszórva. A birtok más kézre jutásának módjait illetőleg szokássá vált, miszerint a jószágot csupán a fiak öröklék a leányok kizárásával, és ezek csak a fiak hiányában; ilyenkor azonban a leányoknak családukbeli férfihöz kellett nőül menni. Ha fiak öröködtek: az első szülött két osztályrészt kapott. De a legkisebb osztályrésznek is legalább akkorának kellett lenni, mellyből egy férfi megélhete. Sajátját kiki eladhatta; hanem az elidegenített jószág minden *örömében* magától visszaesett a családra, úgy hogy tulajdonkép csak a használat adaték el, s ez is csak az öröméig hátralevő időre; sőt a tulajdonosnak vagy rokonának joga volt a birtokot az örömév előtt is a vételár megtérítésével magához váltani. Az örömév minden 50-dik évben jelent meg, s ekkor arról való megemlékezésül, hogy a föld a Jehovah tulajdona, nagy örömnép ültetett.

Látnivaló innen, miszerint ezen telektörvényhozás főleg azon igyekezett, hogy a földmivelő népesség közt lehetőségig egyenlő jólét alapíttassék, s a családok fenmaradása biztosíttassék. Azonban kívánt célját távolról sem érte el. Az első felosztáskori eredeti egyenlőség a családok első osztályai által felbomlott s folyvást zavarodván, az emberek közt mindinkább különböző birtokállapot fészkelte meg magát. És a családok erőltetett fentartására tett ezen első törvényhozói kísérlet, az örömev, sem felelt meg a várakozásnak; mert a ki egyszer szerencsétlenség, vagy önvétke miatt jószágát eladni kényszerült, az rendszerint az örömev után sem tarthatta azt meg, hiájával levén a felszerelés s beruházás szükséges tökéjének, úgy hogy az örömevkori visszaesése a birtoknak szükségkép merő színlés jelenetévé vált *). És így Mozes kísérletéből is azon tanulságot vagyunk elvonni kénytelenek, miszerint a családok legtermészetesben s legcélszerűbben csak saját iparkodásuk által tartatnak fel.

A *görögök* egyes statusainak telektörvényei nem foglalhatván itt helyet, legyen elég megérítenünk miként Spartában a földbirtokra nézve azon alapelv állott: miszerint az egyeseknek lehetőségig kevés rendelkezési szabadság, a statusoknak ellenben lehetőségig nagy hatalom engedtessek. Maga a föld a status, király, spartiatok és periökök tulajdonaül volt osztályozva. A periökök földje 30,000 egyenlő telekre (*κλήροι*), a spartiatoké pedig szinte egyenlő de amazoknál nagyobb 9000 telekre volt osztva. Ezen telkeknek nem csak a házak, hanem rabszolgák is elválhatlan járulékaí valának; sőt maguk a tulajdonos családok is úgy a telkekhez köttettek, hogy ezeket sem el nem idegeníthették sem fel nem oszthatták, az első szülött levén a föld és tűzhely egyetlen ura, úgy azonban, hogy a ház többi tagjai is a közös vagyonból élének. Azonban véget vetett ezen viszonyoknak Eptadeus ephorus által eszközölt azon törvény, miszerint házáí s vagyó-

*) Dr. Schütz: Ueber den Einfluss der Vertheilung des Grundeigenthums auf das Volks- und Staatsleben. 1336. 4, 5. II.

nát úgy életében mint végrendeletileg kiki tetszése szerint elidegeníthette; mit örökséglesés s a vagyonnak egyes dús kezekben összehalmozása követett. Nem így azonban Athenaeen; itt Solon bölcsen tudta a szabadságot kinekkinck érdekeivel összekötni a maximum megalapítása által, mellyen felül egy polgár sem szerezhett földet, hanem ezen mértékig mindenki szabadon vásárolhatott s eladhatott. És ez intézkedés a legüdvösb befolyással volt az állodalom jólétére. E szerint a földsjátra nézve is Athenaeen találjuk fel legelőbb az egyedül üdvösséges elveket.

Azonban a földbirtok elosztásának mély befolyását az állodalom virágzó, sorvadó vagy bomladozó létére mindenekelőtt a romai telektörvényekből, s történetekből fogjuk legjobban méltányolhatni; de mellyeknek előadása itt szinte csak dióhéjba szorítva foglalhatván helyet, a velők bővebben megismerkedni vágyót kénytelenek vagyunk Niebuhr historiájára *) figyelmeztetni. Ezen jeles történetbuvár sikerteljes fürkészéseinek köszönjük a romai földbirtoki viszonyok iránt az első alapos felvilágosításokat. Ezekhez képest a királyok korában a földnek egy része a király, s az isteni tisztelet számára hasították ki, másik magánosok tulajdonaúl, harmadik rész pedig mint közföld legelőül osztatlanul hagyaték. A magánosok tulajdonaúl esett rész eleinte 200, később több iugerumot magokban foglaló négyszögekre (quadratum) s ezen négyszögek mindegyike ismét száz kisebb, tehát 2 iugerumnyi négyszögre méretett fel, melly utóbbi 100 rész ugyanennyi polgár közt, tekintet nélkül a minőségre, sorshuzás által osztott ki. Egy nagy négyszeg, egy centuria birtokosai egy politiai egységet, curiát képeztek, s erre szállott az örökösök nélkül kihalt tulajdonos birtoka. Az így kimért darabok feloszthatlanok, s az adónak állandó alapjai valának.

Idővel a hódítások által nagyobbodván s egészen megváltozván a birodalom, a telekszerkezet is más és sajátos alakot öltö magára. Azon elv szerint, hogy a meghódított or-

*) Niebuhr: Römische Geschichte. Berlin 1830. II. 146, 176, 694; III. 1. l.

szág földsajátja a győztest illeti, minden tartomány meghódításakor új kiosztani való föld levén, ez úgy esett meg miszerint, ha a meghódított nép kiköltözött vagy megsemmítettet, a földnek egy része a csatában részt vett közkatonáknak egyenlő részekben sorshúzás által tulajdonul adatott; egy rész közlegelőül, a harmadik rész pedig a status számára hasíttatott ki; ha pedig a meghódított nép nem hagyta el hazáját: akkor ez a földnek nagyobb részét megtartá, s rendszerint csak egy harmada foglaltatott el. Az ekép a statusnak esett részt kizárólag a patriciusok vették használatba, szintén előleges felmérés után és sorshúzás által, ámde csak használatba, s nem sajátul vették. A patriciusok jól tudták, mit cselekesznek; tudták hogy a tulajdontól adót kell fizetni; tudták hogy a nagyobb birtok szemeteszúr; tehát hogy az adó alól kibujanak, s a roppant jószágokon megütközöket azzal elnémíthassák, miszerint nekik semmi tulajdonuk nincs, a plebeiusok ellenben tulajdont kaptak: inkább akarták a földsajátot nélkülözni, s a pusztá birtokkal (possessio) beérni. És ezen birtoklással be is érhatték, mert annál fogva korlátlanul rendelkezhettek a vagyonról, azt öröklék, szabadon eladhatták, elcserélhatték; hanem a statusnak is maradt joga hozzá, mert a jövedelem egy része ezt illette, s az összes közföldet a birtokosok elűzésével bármikor elfoglalhatta, nem állván ellene semmi usucapio. Így foglaltattak el például Hannibal elleni háborúkor a közföldek Roma környékén, s azoknak adattak zálogba, kik a hadviselésre pénzt kölcsönöztek.

Ezen bitorlása a közföldeknek idő haladtával, midőn a népesség megszorodott i s a patriciusokkal minden jogokban egyenlőn osztozni törekedett, iszonyú és tartós zivatarokat idézett fel, s a köztársaságot nem egyszer örök enyészet sírszéléhez állítá. A patriciusok sokáig győztek, névszerint akkor is, midőn Cassiust a néppel eliteltették, azon néppel, mellynek javáért küzdött volt. Mindazáltal ezen gyászos esemény örökre nem riasztván el a nép ügyének barátait, mintegy 60 évvel később, 378. év körül határozott irányt vettek a küzdelmek. — „A köz inség legmagasb fokra hágott, na-

ponként adósok személyei íteltettek meg a patriciusoknak, s házi börtönökbe vitettek. A közönség összeroskadt a nyomor alatt, s elélt dermettségbe süllyedt; — a szabadok száma szemlátomást csökkent; azok kik még fenmaradtak, adósságok által függökhé lettek. Roma egy nyomorú oligarchiává készült süllyedni; a latin város neve a görög könyvekben, ha ezek a romaiak világrendező hatalma nélkül megtartathattak volna, leendett mind az, mit felőle korunk tudna; ha a végképi elsüllyedés ezen pontjában két férfiú nem tűnik vala fel, kik a nemzet és világ sorsát megfordítanak.“

Ollykor ollykor a legnagyobb vészek közepett küldi le mentő nemtőit az ég, s most C. Licinius Stolo, s L. Sextius tribunusok személyeiben jelentek meg azok. Átlátták ők, hogy a patriciusok mindinkább terjedő szerzeményeikkel az önálló polgárok számát folyvást fogyasztják; hogy jószágaikat főleg marhatenyésztésre használván, és szolgálatjokba leginkább rabszolgákat alkalmazván, a népességet főleg a szabadok számát ez által is szemlátomást csökkentik; érezték s éreztették ők, mikép a nemzetségek s a nép a decemviratus törvtörvényhozása óta egyetlen egy romai polgárságot képeznek, s mikép a plebeiusok azok, kik a legiókban a csaták diadalait kiküzdik; tudták s értésre adták, hogy a statusnak szám-talan kised, de a tulajdonos által mívelt pórtelken alapulnia s a nagyobb jószágokkal csak ékeskednie kell. És öt évi nyugott, higgadt, ernyedetlen férfias küzdelmököt, melly különben egy polgárnak sem háborítá meg nyugalma, azon törvényekkel ajándékozá meg a siker, mellyek Romát végképi elsüllyedés örvényétől új és hatalmas életre vezették. Ezen törvények értelme következő volt:

Első vala: hogy egyik consul szükségkép a népből választassék; midőn ez megvolt, a tribunusok minden ellenzés daczára kivívták a telektörvény reformját is, melly többi közt elrendelé, miszerint: 1) a romai nép községföldének határai alapíttassanak meg, s azon földek, miket abból magánosok bitoroltak, a köztársaságnak vindicáltassanak; 2) minden romai polgárnak joga legyen, újon szerzett közföldet, mennyi-

ben az a régi tulajdonosok birtokában meg nem hagyatik, sem a községnek tulajdonaúl el nem osztatik, vagy rajta gyarmat nem telepítettik: birtoklásával használni, ha az ezen törvény-szabta mértéket túl nem haladja; 3) a közföldről 500 iugerumnál senki sem bírhat többet, sem a közlegelőn 100 darab nagy, s 500 darab kisebb marhánál többet nem járathat; ki ez ellen cselekszik, azt az aedilisek a nép elé pénzbírságra idézzék, s az a törvénytelenül bírt földrészét veszítse el; 4) a közföld birtokosai szántóföldtől a tizedik vékával, faültetvények-, szőlőktől pedig a jövedelem ötöd részével tartozzanak a köztársaságnak; s a közlegelőn járó minden darab marhától bizonyos évi fűbért fizessenek; 5) a censorok a közföldtől a romai népet illető évi járandóságot mindig egy lustrumra a legtöbbet ígérőnek adják el, a finanzia-bírók köteleiségeik teljesítésére nézve a köztársaságnak biztosítékot nyújtsanak, s a jövedelem a seregek zsoldjára fordíttassék; 6) *a közföld birtokosai kötelesek földjeik műveltetésére birtokukhoz képest bizonyos meghatározott arányban szabadokat használni* —

Ezek valának Licinius nagyszerű törvényhozásának főbb pontjai, mikhez még megjegyzendő, miszerint az 500 iugerumnyi maximum csupán a közföldre s nem egyéb magán földesajtra terjed ki; és hogy, mit az egyesek a törvény hozatalakor a törvényes mértéken felül birtak, az a plebeiusoknak 7 iugerumnyi sorsokban sajátul osztatott ki.

És kétséget nem szenved, hogy ezen törvényhozás enyészet örvényéből ragadta ki Romát, s gyönyörű mezőt biztosított további haladásának. És hogy Roma mégis elveszett, és siralmasan veszett el, annak oka mindenekfölött ismét az: hogy ezen törvény ereje örökké vagy legalább míg kellett, fenn nem tartatott. Búba merül az ember kedélye, midőn érté- sére csik, mikép maga Licinius Stolo 407-dik évben saját törvénye szerint elítéltetett, mivel ezer iugerumot bírt, felét szinleg emancipált fiának neve alatt. És kétséget nem szenved, hogy Licinius törvényinek folyvást életben tartása mellett a gracchusi iszonyú zavarok egészen elmaradtak volna, a köz-

társaság abszolutismussá nem fajult s „a dolog annyira nem jutott volna, hogy Roma néhány ezer gazdagra s végetlen ringy rongy csoportra oszlanék.“

Ámde a nagybirtokok a császárság korában kezdtek csak igazán gyarapodni; mert nem kell feledni, mikép az öröködési s végrendelkezési jog változásai is folyvást a vágyon egyes kezekbeni összetorlódásának kedveztek, a mint azon jog terjedett a magánosokra nézve, úgy fogyván az a közönség fiscusát illetőleg. — Vespasianus és Titus alatt a közföldek, jelesen a közlegelők egy része elfoglaltatott; s hol ez megtörténhetett, azon vidéket köz elszegényedés szállta meg. Sok birtokos elvesztvén nélkülözhetlen segédforrását, kényszerült vagyonát, melly már most nem táplálhatta, eladni; és a dús romaiaknak itt is alkalmuk nyílt, különben is szertelen nagy jószágokat tovább terjesztgetni; az úgynevezett latifundiumok roppant részét foglalák el a birodalomnak, kivált Olaszországnak; és Plinius azt írhatta (Hist. Nat. l. 18, c. 6.): hogy fél Afrika hat személy birtokában van; míg a birtok-vesztett szabadok halkkal a rabszolgasághoz hasonló állapotra sülyedtek, kényszerülvén idegen birtokon keresni menhelyet, s vagy napszám- vagy részbérlésből élösködni, melly viszonyból idővel a romai colonatus fejlett ki. Ekép megfogyaokozván a szabad birtokosok osztálya, a föld, főleg Olaszthonban, vagy marhatenyésztésre fordított, vagy pedig rabszolgák s jobbágyok által műveltetett, kik, nehogy a városi iparra adhassák magokat, természetesen a földhöz köttettek.

Mindazáltal a status közföldei egész Iustinianusig megtarták fen leirt jogi természetüket, miszerint azok a magánosoknak csak birtokuk s nem tulajdonuk valának; hanem ezen uralkodó egészen véget vetett e régi viszonynak, s megszüntette a közönség öröködési jogát is. Midőn tehát e szerint a birodalom népességének roppant többsége nem csak birtokától, hanem minden jogaitól is megfosztatott; midőn az állodalom többé nem az összeség érdekeire s akarátára, hanem néhányak korlátlan önkényére támaszkodott: szükségkép igen természetes vala s önként következett a gyászos esemény

hogy, midőn a vándor csapatok megjelentek, nem volt a ki védelmezze a hont. Mind ennél fogva bizvást állíthatjuk: hogy a romai nagy birodalom nagy birtokok által veszett el. Vagy a pályakérdést tevő báróval *) szólva: „Sem a győzni szokott hadfiak, sem a meghódítások folytán a világnak majdnem minden részeiből Roma felé áradó javak nem valának képesek tartós szilárdságot szerezni olly állodalomnak, melly a népgazdaságot igen hiányosan vitte, midőn nem engedé, hogy az alsóbb néposztályok az ország jólétében *méltányosan* részesüljenek.“

A vador népek által alapított katonai hierarchia a lakosokról a földbirtokra vitetvén át, szülte azon rendszert, melly „*hűbér-rendszer*“ név alatt hosszú századokig nyomta, s nagy részben még jelenleg is nyomja a civilisált világot. Örökké csodálatra méltó teremtménye maradandez az emberiség szellemének. Ezen rendszer a nemzetnek hasonlíthatlan nagyobb részét egy kis töredéknek korlátlan kénye alá vetette, s olly kötelességekkel terhelte meg, mellyek egyrészt mint szolgáltatások és adózások azt testestől lelkestől tönkre silányíták; másrészt pedig tiszteletet s alázatos félelmet parancsolának elnyomói iránt. Ezen rendszer hozta napfényre azon találmányt, miszerint a teljes sajátjogot megszoríthatni úgy, hogy az még akkor is birtokosánál maradjon, midőn ő azt másnak adta; ezen rendszer növesztette a jogegyenetlenség eszméjét anynyira, hogy türhetőnek, sőt méltányosnak látszanék, miszerint nem a személyeknek, hanem a *családnak* tulajdonított birtokjog ezen család kebelében is egyetlen egyedhez köttethetőség többi tagjai kizárásával. Mert ha a hajdankor némely népeinél szinte akadunk a család egyik tagjának többi feletti kitüntetésére: a szoros értelemben vett ingatlan hitbizományok mégis csak a hűbériség virágai.

A hűbéri jószág eloszthatlansága főleg az angoloknál fejlett ki. Itt mindjárt jóval a Magna Charta előtt két részre oszlott a hűbérbirtok: katonai *feudumra*, mellyért birtokosa

*) Tanulmányok a communismusnak egy humanus ellenszeréről Pesten 1846. 10. 1.

hadi szolgálattal; és *socagiumra*, melytől az más adózással tartozott a hűbérúrnak. „A hadhűbér-jószágban az öregebb fiu, és míg fiu volt, mindig ez, nem különben ha egy leány volt, az; ha pedig leányok többen voltak, mindnyájan egyaránt öröködtek — Ha pedig a hűbérjószág adózás kötelessége alatti volt: akkor különbözék a szokás; mert vagy egyaránt osztottak a fiak, vagy a legöregebb, vagy pedig a legfiatalabb maga öröködött. Az egyetlen leány az egész örökséget kapta, többen pedig egyaránt osztottak ¹⁾.” Blakstone után azt is állítja Krajner, hogy nem a család virágzása végett hozatott be ezen első-szülöttség, hanem a hűbérúr érdeke szülte azt, hogy tudniillik a birtokos a hűbéri kötelesség teljesítésére annál inkább képes legyen ²⁾. Mindegy ránk nézve, akármi végett hozattak be ezen elvek, ha látjuk, hogy azok az angol alkotmányt úgy áthatották, s az egész nemzeti életnek olly aristocratiai színezetet adtak, mintha épen csak az volt volna céljuk, hogy a földbirtokot, s főbb jogokat a fő családok markaiba szorítsák, hogy a legtulságosb gazdaságot a legtulságosb szegénységgel összeházassák.

Saját viszonyainkat mi illeti, úgy látszik, kétséget nem szenved ugyancsak Krajner állítása: „Hogy a magyar nemesjószág magánjogi tekintetben mindenkor hűbértermészetű volt.” Ámde nálunk a hűbérrel, s ősiséggel nem hozatott be a javak osztathatlansága, s az előfiségi öröködés. „Meg nem engedték ezt — úgymond Pulszky Ferencz ³⁾ — a magyarok fogalmai a személyes szabadságról s nemi egyenlőségről, azon fogalmak, mellyek magok tették lehetővé, hogy Lajos halála után leányára szálljon a korona. S így mind a két nem közt felosztathatván az adománylevél értelmében, sőt ennek ellenére is, az első szerzeményesnek végintézete szerint az adományok, az ősiség csak a király ellenében tevő

¹⁾ Krajner Imre: A magyar nemes-jószág természete Verbőczy koráig tekintettel a külföldi jogokra. Pesten 1843. 97, 98. l.

²⁾ U. o. 238. lap.

³⁾ Athenaeum. 1839. Második félév. 15. szám.

a javakat hűberré.“ Valóban ha tekintjük a pusztaszeri gyűléstől kezdve a magyar törvényhozásokat, mikben még Hunyadi János alatt is Kovachichban s egyebütt fellelhető oklevelek tanúsága szerint *nem csak a nemesek* mindnyájan, hanem a *birtokos nem-nemesek is* egyenlőn s közvetlenül vettek részt: kétségkívül inkább sokallani, mint kicsinyleni fogjuk azon egyenlőség szeretetét, melyet az eredeti magyar szellem, ha nem is a meghódított népek irányában, hanem csak önkeblében daczára a kornak s a bevett hűbérnek, oly sokáig tanusítani bírt, hogy a hitbizományokat csak I. Leopold s illetőleg III. Károly alatt fogadá be.

Igaz, fenálló törvényeinknél fogva kétséget nem szenved a mult országgyűlés kerületi választmányának az ösiség tárgyában irt javaslatára tett észrevételeiben egy híres táblai ügyvédnek (Kubinyi Miklósnak) olvasható azon állítása, miszerint: „A coronationalis, fundationalis, és egyházi jószágok szintén csak olyan fidei commissumok, mint a senioratus vagy majoratus“; melyek, mint tudjuk, sokkal régiebb, az egyházi hitbizományok pedig legrégibb eredetűek; mindazáltal ezen értekezésben feladatunkhoz képest csupán az 1687. évi törvényhozás óta keletkezett családi hitbizományokról, az országban fennálló előfiségek- s időbsfiségekről, tehát a legszorosb értelemben vett hitbizományokról szólandunk.

3. §. A hitbizomány értelmezése.

A szorosb értelembeli hitbizomány, Kövy szerint: „Oly ingó s ingatlan vagyon, melyet az első szerző úgy szabályozta, hogy osztály, elidegenítés és terhelés nélkül hagyassék a fimaradékokra, tehát mintegy jó hitökre bízta azt“. A törvény szavaiból *)), mely ezen intézetet megengedte, világos hogy :

*) Ez így hangzik: 1687: 9. „Ad avertendam Magnatum et Procerum regni ruinam refrenandamque *licentiosam* attentari solitam bonorum abalienationem et prodigalitatem, *justo* statutum est: Quod si quispiam a modo inposterum eorumdem Magnatum seu Procerum, de *bonis suis* sive per servitia, aut proprio Marte, sive ex

1) Hazánkban a javak oszthatlansága koránsem a hűbér-úr, vagy az ország iránti kötelességek bővebb teljesíthetése tekintetéből, hanem egyenesen csak némelly családok fényének erőltetett fentartása végett hozatott be, miszerint a nagy úrnak, legalább egy maradéka akarva, nem akarva örökké nagy úr legyen, ha a többi bármilly keservesen tengene is. Ebből következik, hogy a magyar hitbizományoknak nagyoknak kell lenniök, mert kis birtok családra fényt terjeszteni nem képes, ha tudniillik különben semmi fénye nincsen. Ennél fogva, s mivel a törvény a „bonum“ szó alatt, fekvő birtokot lát-szik érteni, és a pályakérdés is hitbizományi jószágok pénztökékre átváltoztatásáról szól: jelen értekezésben hitbizomány alatt folyvást fekvő, oszthatatlan, és nagy jószágot fogunk érteni, és ezt annál inkább tehetendjük, mivel a magyar hitbizományok tapasztalás szerint nem csak nagy jószágok, hanem többnyire szertelen terjedelmes és roppant urodalmak.

2) A hitbizományos nem tulajdonosa, hanem csak használója a hitbizománynak, épen mint az egyháziak az egyház javainak az 1559: 51. cz. szerint. Kérdéscsk kérdése már most: ki hát a hitbizomány tulajdonosa? Nem más, mint alapítója, akár él, akár meghalt legyen az, mert ennek akarata uralkodik rajta; és míg a törvény fennáll, sem összes családjá, sem rajta kívül senki más meg nem változtathatja azt. Innen

fructibus aviticorum bonorum *acquisitis*, per d'spositionem testamentariam, praevis in Comitibus publicandam Fidei-Commis-sum, et Majoratum a Sacra Caesarea Regiaque Majestate confirmatum, fecerit constitueritque: haeredes et successores ejusdem, de ejusmodi bonis testamentariae dispositioni paternae subjectis, contra tenorem ejusdem, nullam habeant quoad *Capitalem acquisitionis* illorum summam, impignorandi et abalienandi facultatem: 1. §. Verum duntaxat de iisdem bonis *usum* et fructum capere possint; *sub poena amissionis majoratus*. 2. §. Hoc tamen articulo ad nobiles se nullo modo extendente.“ Ezen törvény rendeletét az 1723: 50. t. cz. oda terjeszté ki: hogy nem csak végrendelet által, hanem adományban, s örök vallomással is teheti a szerző ezen szabályozást, és teheti azt nem csak mágnás, hanem akármelly nemes is.

van, hogy az akárhányadik hitbizományosnak örököse tulajdonképen nem az övé, hanem az első szerzőé. . . És így nálunk nem áll a romai jogelv, miszerint a megholtaknak s a még nem születetteknek semmi jogaik nincsenek (defunctorum, et nondum natorum nulla sunt iura). Ennél fogvást itt méltán kérdehetni: például, ha valamely hitbizománybeli község az 1840: 7. czikk értelmében földesúri tartozásait meg akarná váltani: kivel szerződjk az; hol és mikép biztosíttassék a megváltási summa, miután ezen esetről a törvény különösen nem rendelkezik?

3) Figyelmet érdemel az, hogy a törvényhozás büntetést szabott azon hitbizományosra, ki a hitbizománynyal a törvény rendelete ellen bánnék. Miután a hitbizomány jelentéséhez csatolók a nagy birtokok fogalmát: további sikeres tárgyalhatás végett meg kell határoznunk: mit értünk nagy, mit középszerű, s mit kis birtoknak?

A birtok nagyságának fogalma nagyon viszonylagos az ország éghajlatához, népességéhez, iparához s egyébhez képest. A mi Francia-, Poroszország- és Würtembergben nagy birtok: az nálunk, Angol- és Oroszországban kicsiny lehet. Meg nem határozhatni hát azt bizonyos holdszám által miként sokan tevék; hanem legczélszerűbbnek tartjuk, azon czélt venni a megkülönböztetés alapjául, melly miatt a javak osztályoztatnak. Nekünk pedig célunk levén mindenekfölött magán és status gazdasági tekintetben vizsgálni a hitbizományokat, a jószágoknak termő erejét, mellynél fogva az egy családot bőségesen, vagy csak szegényül képes táplálni, kell megkülönböztetési sinormértékül vennünk; ehez képest, *szerfölött nagy jószág* az lesz, melly egy családot fölösleg bőséggel lát el: *nagy* pedig az, mellyből egy család igen gazdagon él; továbbá *kicsiny*, melly azt csupán a szükségessel látja el; *igen kicsiny*, mellyen az csak nyomoruságosan tenghet; végre *középszerű* az, melly a nagy és kis jószágok közé esik. Ezen osztályozás tehát a családot, a nemzeti vagyion alapjának, az ország földének egyes birtokosát tekintí, s belőle annyit minden esetre megítélhetünk, miszerint bármelley családra, csupán

a szerfölött nagy vagy legalább nagy jószág fog fényt árasztani; mindazáltal takargatni nem lehet ez osztályozás azon gyenge oldalát, hogy az a gazdagság és szegénység fogalmaira támaszkodik, mellyek ismét viszonylagos fogalmak. Erre nézve megjegyezhetjük ugyan, hogy mi a gazdagság és szegénység fogalmait mívelt emberhez illő tisztességes élethez mérjük; mindazáltal a nagy és kis birtokokat mathematicailag holdszámokkal különben sem határozhatván meg, azoknak körülbelüli értelmezését jó lesz, még Rau által tett osztályozás előterjesztésével felvilágosítani, annyival inkább, mivel ez a gazdasági viszonyok fokait, a földet, tőkét s munkát veszi tekintetbe.

Rau *) *egészen kicsinynek* nevezi a földbirtokot, ha annak művelésére eke nem szükséges; *kis* birtok szerinte az, melly legfőlebb csak egy fogatot s egy szolgát vagy egy szolgálót szükségel; *középszerű* birtok, melly két vagy több fogatot kíván, hanem még egy olly gazda által elláttathatik, ki a művelésben legalább mint intéző részt vesz, a nélkül azonban hogy az igazgatás minden idejét elfoglalhatná; itt hát már több szolgára s napszámosra van szükség; végre *nagy* birtok az, melly egy felügyelőt nélkülözhetetlenné tesz, kinek a kormányzás maga elég dolgot ad, vagy hozzá még különös számtartók is kívántatnak.

A birtok mekkoraságának osztályozása körül azért is kelle kissé késnünk, mivel az indulási pontúl szolgálhat a maximum megállapítására nézve is.

4. §. A hitbizományok hatása anyagi tekintetben.

Lássuk immár: mit nyer az ország a hitbizományok felállításával? Nézzük különösen: mi hatása van ezen intézetnek a mezőgazdaság-, ipar- és kereskedelemre, a népesség előhaladására, s a vagyon eloszlására. Látni fogjuk, hogy ezen befo-

*) Dr. Carl. H. Rau: Ansichten der Volkswirtschaft mit besonderer Beziehung auf Deutschland. Leipzig, 1821. S. 182.

lyás roppant nagy, s a statustest minden rétegeit átható. És mégis úgy tapasztaljuk, hogy Europa legmíveltebb országai, mintha ezen nagy befolyás minősége nem volna eléggé, vagy különbözőleg volna előttök földerítve, igen különböző elveket követnek a földesaját kezelésére nézve. Anglia például és Ausztria a nagy urodalmak rendszerét követi; Francia- és Poroszország ellenben szabad folyást enged a föld szétdarabolásának. Azonban ezen politica, mellynek indokai fölött koránsem lehet könnyedén pálcát törni, cseppet se akadályozzon minket vizsgálatunkban; ne induljunk tekintélyek után, hanem fordítsuk hasznunkra a tanulságokat, miket az élet példáiból elvonhatunk.

I. *Mezőgazdasági szempontból* látnunk kell: vajjon nagy vagy kis földbirtokok jövedelmeznek-e többet, azaz úgy jövedelmez-e többet bizonyos nagy földterület, ha az egy tagban egy birtokos által kezeltetik; vagy pedig ha ugyan az több birtokra osztatik.

Azt mondják: minden dolognak van jó, van rossz oldala is; van tehát a nagy birtoknak is. Mi ezek jövedelmeztetésére rendszerint jótékonyan szokott hatni, azt e tárgyról értekezők következőkben adják elő:

1) A nagy birtokosnak aránylag kisebb beruházási tökére van szüksége, mint a kis birtokosnak. Amaz tán nyolcz lóval, kevés szerszám-, szolga- s napszámossal műveltetheti egész birtokát; ellenben sokkal több fogat, szerszám s napszám kívánatnék hozzá, ha azon jószág 10 kisebb birtokra volna osztva. Hasonlag a szükséges gazdasági épületekkel például egy 1000 holdnyi jószágot 10,000 ftért bőven elláthatni; de egy 100 holdnyi birtokon már nem építhetni fel a fönnebbi összeg tized részéért, s még kevésbbé 26 holdnyin 250 ftért a szükséges épületeket. És ebből azt következtetik, hogy a nagy birtokos olcsóbban termeszthetvén, terményeit olcsóbban is adhatja, mint az apró tulajdonosok.

Ezen állításra bizvást megjegyezhetjük: miszerint az, hogy a nagy birtokok kevesebb tőkével, s munkával műveltethetnek, csak annyit jelent, hogy itt a föld önként termő erejének nagyobb tér engedtetik, s tőle több igényeltetik, mint

a kis birtokoknál, hol ismét nem fogadott, vagy szolgál, hanem a sajátnak szeretetéből folyó munkávali kikényszerítéstől várhatni többet, miként azt alantabb bővebben látandjuk. A gazdasági épületeket illetőleg nem kell feledni, hogy a nagyobb birtokosok kényelemre, s fényűzésre is költenek, míg az apróbb földeken csupán a szükséges hajlékok építtetnek fel. Végre nem kell hinni, hogy a terményárt a természetményi költség szabná meg; sőt azt tapasztaljuk, hogy a nagy birtokosok terményeiket eladni nem kényszerülván, azokat drágább időkre halogathatják, sőt az árt gyakran egyetértőleg erővel felebb rugtathatják, sőt még gabonatörvényeket is alkothatnak mint Angliában.

2) Nagybirtok, például 1000 hold után természetesen nagyobb a tiszta jövedelem, mint 10, vagy 5 hold után, vagyis a nagy jószág tiszta jövedelme egy kézben marad, ha tudniillik egy a tulajdonosa; ellenben több család közt oszlik el, ha ugyanazon földet többen bírják: ennél fogvást a nagy birtokos sokkal nagyobb tőkét fordíthat a gazdaság felvirágoztatására, mint az apró tulajdonosok. Ő nagy mennyiségben szerezhethet czélszerűbb de drágább, vagy éppen munkakímélő gépeket; nagyobbserű vállalatokat vehet czélba a föld termővé tételére, vizek lecsapolására, rétöntözésekre, hidak s utak csinálására stb. És itt Rumohr *) Lombardiára mutat, mondván, hogy ott a roppant terjedelmű mesterséges rétöntözés, melly a hét nyíresű réteket, s a százszorosan jutalmazó rizstermesztést eredményezett, nagy birtokosok vállalkozásának művelete; és azt állítja: hogy éppen azon országok, melyekben a földmivelés általában legnagyobb előhaladást tőn, mint Felső-Olaszhon, Flandria, Anglia, mezőgazdaságuk magas fejlettségét azon körülménynek köszönik, hogy a föld már régóta kevés gazdag, s vállalkozó birtokosok kezénél van.

És tagadni nem lehet, hogy a nagyobb szerű gazdálkodást, nemelly tekintetekben csak a nagy birtok teszi lehetővé; ámde ebből csak annyi következik, miszerint legyenek a hon-

*) Ursprung der Besitzlosigkeit der Colonen in Toscana. 1830. 156. l.

ban nagy birtokok is, mint ékei s példányai a honi gazdaszatnak, s koránsem az, hogy ezen birtokok olly szertelenek, s a mellett felosztathatlanok legyenek, millyenek a hazánkban is létező több □ mérföldekre terjedő majoratusok. Az ilyen urodalmak hasonlítanak ahhoz, mintha a status maga kezelné a földművelést, főleg ha hozzátudjuk, mikép ez urodalmak nálunk még vérbiróság s úriszékek tartásával is foglalkodnak. Egyébiránt ha a nagy urodalmakra nézve áll is, a hitbizományokat illetőleg aligha áll az, hogy nagyobb tőke fordíttatnék a gazdaság nagyobb szerű felvirágoztatására, mint a kicsinyben üzőtt földművelésnél; mert a hitbizományos nem tulajdonosa, hanem csak használója levén a birtoknak, s neki rendszerint többi gyermekeinek hagyandó örökségről is kellvén gondoskodnia, a tiszta jövedelmet a dolog természeténél fogva inkább hajlandó félre tenni, semhogy azt egyetlenegy fiának különben is elég nagy és bizonyos örökségébe fektetné, hanemha csupán egyetlen fia van. Sőt hazánkat illetőleg úgy tapasztaljuk, hogy a tiszta jövedelmet, ha tudniillik van, többnyire egészen elkölti az absentismus vagy felemészti a kamatfizetés; a hidakat s utakat pedig készíti, a mint készíti, az adózó nép. Mi pedig a Lombardiára s Angliára való hivatkozást illető bizvást kételkedhetünk: ha vajjon az ottani magasb földművelés kizárólag vagy épen a nagy birtok-rendszer eredménye-e? Sőt azt tapasztaljuk, miszerint ugy Lombardiában mint Angol- és Irhonban a nagy birtokok káros hatásának apróbb tagokbani haszonbérlet által kellett elejét venni. És mi ezen mezőgazdaság haladására legnagyobb befolyással volt, azt az elkerletési törvényekben (inclosure bill, miről lejjebb bővebben), a népesség szaporodásában, a gyáripár és kereskedés virágzásában és ugy különösen a gazdaszati, mint általában az összes nemzeti civilisatio előhaladtában fogjuk nagyobbbrészt találni.

3) Az erdőszet egyedül nagy jószágokban kezelhetik czélszerűleg magánosok által. — Mire megjegyezzük, hogy bizony nagy urodalmak is kipusztíthatják az erdőket, mihelyt jó nyereség kecsegtet, vagy szükség kényszerít, miként az

hazánkban, fájdalom! sok helyütt történt; aztán az apró birtokok mellett is megállhatnak a nagyobb erdők, akár mint közönségek, akár mint több birtokos tulajdonai, főleg ha czélszerű országos törvények nem hiányzanak. A nagy Bakkony például hány ember tulajdona, s némely városok milyen erdők birtokában vannak hazánkban?

4. A nemesb s jövedelmezőbb marhatenyésztést csak nagyobb terjedelmű gazdaságnál űzhetni; mert csak a nagy birtokosnak szokott elegendő tőkéje lenni, nemesb fajú ménesek, gulyák, juhnyájak összevásárolására, és nagy birtokok foglalnak magokban ezek tenyésztésére szükséges legelőt. Ez állítás alapossága kétségsbe vonhatlan; s azért csak azt jegyezzük meg, hogy a nemzet nagyobb részének nem annyira szép mint hasznos fajokra van szüksége, s hogy a nagyobb legelők népgazdaságilag nem helyeselhettek.

5) Végre azt állítják a nagy birtokok előnyének, hogy itt a a jószág apáról fiúra szállván, ez attól a helyhez alkalmazott gazdálkodási ügyességet örököl s tanul el, és különben is elég módja van, hogy magát a gazdaság fentebb foku üzésében gyakorlatilag s elméletileg kiképezze. — És ezen állítás is igaz, csak az kár, hogy hasznát nem vehetjük; mert nálunk legalább a nagyobb birtokosok nem igen bajlódnak a gazdálkodással, hanem fogadott embereikre bízzák azt, miben aztán van köszönet néha, de rendszerint nem nagy. Különösen pedig a hitbizományokra vonatkozólag nem hagyhatjuk érintetlenül, mikép ezek épen nem azon magzat kezelése alá kerülnek, kinek legnagyobb hajlama s ügyessége volna a gazdálkodásra, hanem kit a sors szélsője kivágott. Egyébiránt a kisebb szerű földművelés sem lehetetleníti az okszerű gazdaságbani oktatást, s helyesen jegyzé meg már Chaptal a franczia börtermesztésről irt híres munkájában, miszerint: „Az angol mezőgazdaság tökélyének valódi forrását azok gondos neveltetésében találjuk, kik mezei foglalkodásokra szentelik magokat.” — Az angol gazda mindjárt a legfogékonyabb korában oktatja földművelőnek szánt gyermekét, s mintegy vérébe csepegteti azon

gazdászati elveket, melyek legújabb fölfedezések s tapasztalatok nyomán legsikerdusabbaknak bizonyultak. És így Angliában is nem a nagybirtokosok, hanem a haszonbérlők értelmisége hat a földmívelés emelésére olly jótékonyan.

Miután ezek szerint, igénytelen észrevételeinkkel kísérve, megtekintők a nagy birtokok lehető jó oldalát, nézük immár a másikat, melyből tán károsan ható források csörgedeznek a mezőgazdaságra, látandók: hogy melyik részen s mekkora arányban van túlsúly.

1) Mindenekelőtt azon tény jelentkezik szemeink előtt, hogy a nagy birtokos aránylag szegényebb a kis birtokosoknál. Igen természetes s mindig bebizonyuló tény az, hogy a nagy jószágoknak egy tagban nem adják meg azon arát, mely okvetlenül bekerülne, ha az felosztathatván, több kisebb részben adatnék el. A kis és nagy birtokoknak ezen árkülönbsége pedig rendszerint igen tetemes szokott lenni azon egyszerű oknál fogva, mivel az apró birtoknak hasonlíthatlanul több vevője akad, mint a csak néhány dúsgazdagtól elérhető nagy jószágoknak. És ha a tőke csekélyebb: nem lesz-e kamatja is kisebb? Bizonyosan kisebb lesz ez, ha nincsenek körülmények, melyek azt aránylag felebb rugtatnák. És vannak-e a nagy birtokoknak ilyen körülményeik? Ám lássuk.

2) A nagy birtoknak az a legtermészetesb s legkitünőbb sajátága, hogy az terjedelme miatt tulajdonosától közvetlenül nem műveltethetik, hanem több idegen kézre kell bízni. És épen ez az, mi a nagy javak jóvedelmére legnagyobb mértékben csökkentőleg hat. Bármikép erőltessenek is minden eszközök a jószág jóvedelmének fölcsigázására, mindig alant maradand az, ha azon szorgalom lelke hiányzik, mely úgy az urnak, mint a földnek soha nyugtot nem hagy; mely nem vet meg, s nem szalaszt el semmit, mint gondjára érdemetlent! Nem harácsol s nem veszt el semmit, mit megtakaríthat; nem néz olly nagyra semmit, mitől visszariadna; mely egy szóval életet lehel a föld termőerejébe: mert mindennek egyetlen nagy célja — az

önhaszon. Igenis, az önszeretetből fakadó önhaszon, mely legyőzhetetlen lélektani törvények szerint működven az emberi kebelben, ama szorgalom lelkét csak oda engedi férkezni, hol a birtokos vagy háznépe maga ölelkezik a föld göröngyével. — Hogy ezen öngazdálkodás illy áldásteli eredményű, s annál könnyebben és nagyobb mértékben eshetik meg, minél kisebb a jószág: azt jól tapasztalák már a romaiak is; különösen nevezetessé lőn egy romainak példája, ki földeinek két harmad részét két leányának hozományul ajándékozván el, a megmaradt egy harmadból annyi jövedelmet húzott, mint azelőtt az egészből. No de hazánkban is elég sűrűek az esetek hogy, midőn a testvérek megosztóznak, kinek-kinek része annyi hasznot hajt egyenként, mint a mennyit atyjoknak az egész jószág összesen jövedelmezett.

Az öngazdálkodás ezen roppant haszna az, mi a nagyobb s javaikat lehető legczélszerűbben műveltetni kívánó birtokosokat a haszonbérlethez folyamodni kényszeríti; mert a bérlésben találjuk fel azon rendszert, mely a nem-gazdálkodó tulajdonos és a földművelő haszonbérelő érdekeit összefűzi, kettőjük közt osztván meg a jövedelmet. Ámde ezen rendszer koránsem pótolja ki egészen a tulajdonos általi művelést; sőt inkább, miként azt Bujánovics Eduárd igen nyomosan kifejtette *), reá nézve vezérelvül: „Azon igazságot kell felvenni, mely már az emberi természetbe oltott tulajdonvágyból mint szintén sokszoros tapasztalásokból következik: hogy t. i. annál gyümölcsözőbb lesz valamely bérlet, mind a két félre nézve, minél inkább közeledik a bérelő állása a tulajdonoséhoz, s minél szorosabban és válhatlanabban egybe van szöve mindkettejük haszna.“ Tehát ebből is világos, hogy az önkezelés a legjutalmazóbb gazdálkodási mód, úgy hogy némelyek állítása szerint a bérbe adott föld alig jövedelmez 3 száztólit, míg a saját föld tíz — húsz száztólival is megjutalmazza öngazdájának fáradságát. Egyébiránt a hitbizományra a haszonbér-

*) Gazdasági Pályamunkák. I. k. A haszonbér-rendszerről. Budán 1843. 68. l.

lés sem igen alkalmazható, mivel az csak az élő birtokos haláláig adathatván ki, a haszonbéri évek kellőképen meg nem szabhatók.

Ha ezekhez képest tekintjük, hogy a hitbizományos maga sem tulajdonosa, hanem csak használója levén a jószágnak, ő kinek fényben s bőségben élni kell, kivált ha több gyermeke van, természetesen minden igyekezetét csak mennél nagyobb tiszta jövedelem behajtására irányozza, a nélkül hogy a jövődönnek is biztosb alapot készíteni jónak látná; ha tekintjük továbbá, hogy a hitbizományost, ki a munkának sem szükségét sem szeretetét nem érzi, és a szántóvetőket rendszerint hosszú tisztségi fokozat messze választja el egymástól, s különben is alig lehet a sok embert s roppant terjedelmű uradalmat mindig kellőn szemmel tartani: okvetlenül meg kell arról győződnünk, miszerint a kicsinyben üzőtt gazdaság hasonlíthatlanul nagyobb, pedig nemcsak nyers, hanem tiszta jövedelemmel is tetézi a tulajdonos iparát, mint a menny hasznót aránylag hajt, nem mondom a nagy urodalom, hanem a nagy sőt középszerű birtok is.

3) De még többet számba kell vennünk, hogy a hitbizományok gyászos hatását a mezőgazdaságra voltaképen megbecsülhessük. Azonban nehogy a figyelmet, melyre még olly nagy szükségünk van, előadásunkkal ellankasztjuk, ha úgy tetszik, ránduljunk kicsit a szabadba, kövessük Tocquevillei Amerikába, és Ohio hullámai közepére szállva, evezzünk velet Mississippi torkolatja felé, s hallgassuk őt. „Jobbra balra — ugymond *) — hullámzó térségek nyúlnak el, hol a föld a munkást minden nap kimeríthetlen kincsekkel kínálja; a lég mind két parton egyaránt egészséges, az éghajlat mérsékelt; mindenik part véghatárát teszi egy roppant statusnak; az, mely balra az Ohio folytának ezer meg ezer kanyargásait követi, Kentuckynak hivatik; másik magától a folyamtól kölcsönözte nevét. A két status egy pontban különbözik egymástól;

*) L. A democratia Amerikában. Ford. Fábián Gábor. II. köt. 289. s köv. II.

Kentucky bevette a rabszolgákat, Ohio statusa mind kitiltotta azokat kebléből. Itt hát ugyszólván a szabadság és szolgaság közt hajókázunk; s csak széljel kell tekintenünk, hogy azonnal megítélhessük: melyik kedvezőbb az emberiségnek. A balparton a népesség ritkás; néha néha egy csoport rabszolgára találunk, kik is gondatlan arcczal járnak kelnek a félig puszta telkeken; az öserdő minduntalan megújul; majd azt mondhatnók, hogy a társaság elaludt; az ember henyének látszik: egyedül a természet mutatja a munkásság és élet képét. Jobb partról ellenben zavart lárma emelkedik, mely már távolról hirdeti a szorgalom jelenlétét; a mezőket buja kalászkok lepik el, ékes hajlékok a földműves izlésére s gondosságára mutatnak; mindenfelé jólétet látni; az ember gazdagnak és megelégedettnak látszik s dolgozik. — Ohio bal partján a munka a rabszolgaság eszméjével jár együtt; jobb parton pedig a jólétével s előhaladásával; amott megvetik, itt becsülik azt; a folyó bal partján a fehér fajból munkásokat nem kaphatni, ezek félnének a rabszolgákkal egy dolgot tenni, hanem a szerencsénekhez szükség folyamodni; jobb parton pedig hiában keresnénk dologtalan embert, itt a fehér minden munkára kiterjeszti esztét és iparkodását. Ennél fogva tehát Kentuckyban azon emberek, kikre a föld természeti kincseinek fölkeresése bízva van, ahoz sem buzgósággal, sem ésszel nem bírnak; azok pedig, kik a kettővel bírhatnának, vagy semmit nem tesznek, vagy Ohioba mennek át, hogy szorgalmukat haszonra fordítsák, és szégyen nélkül gyakorolhassák. Igaz, hogy Kentuckyban a gazdák fizetés nélkül dolgoztatják rabszolgáikat: de munkájoknak kevés gyümölcsöt is vesznek; midőn ellenben a pénz, melyet szabad napszámásoknak adnának, uzsorával fordulna meg ezek munkájának értékében. A szabad napszámós fizetést kap, de szaporább munkát tesz, mint a rabszolga; a gazdaságnak pedig egyik fő eleme a végrehajtás gyorsasága. A fehér ember pénzen adja segítségét: de azt csak akkor vesszük meg, mikor hasznunkra válik; a fekete semmi jutalmat nem várhat szolgálatjáért: de táplálnunk kell őt mindig; ápolgatnunk vénsé-

gében úgy, mint java korában, rideg gyermekségében úgy, mint ifjusága termékeny éveiben, betegségében úgy, valamint egészséges állapotjában. — A rabszolgaság befolyása behat a gazda lelkére is, s különös irányt ad eszméinek s izleteinek. Az Ohio két partján a természet az embernek vállalkozó és lelkes jellemet adott: de a folyó mindegyik oldalán különbözően foglalkodtatja e közös tulajdonságot. A jobb parti fehér ember kénytelen levén saját erejével élni el, az anyagi jólétet léte fő céljául tüzte ki; kínzatva a gazdagságra törekvéstől, merészen látjuk őt megkísérteni minden utat, melyet előtte a szerencse nyit; neki hajóssá, fairtóvá, kézművessé, földmivelővé lenni mindegy, s egyforma állhatatossággal viseli az e különböző életmódokkal együttjárt szokott fáradságot s veszélyeket; lángeszének segédforrásaiban valami csudálatra méltót s nyereség-vadászásában némi bajnokságot veszünk észre. A bal parton lakó amerikai nemcsak a munkát veti meg, hanem mind azon vállalatokat is, melyek munka által sikerülnek; henye kényelemben élve, a dologtalan ember kedvtöltéseit űzi; a pénz elvesztette becsének egy részét szemei előtt; ő nem annyira a szerencsét, mint a nyugtalan életet és örömet hajhászsa, s itt szokta mutatni lelkületét, melyet szomszédja másfelé fejt ki; szenvedélyesen kedveli a vadászatot és háborút; a test legerőszakosb gyakorlatait szereti; a fegyverviselés neki szokása, s gyermekkorától fogva megtanulja kockáztatni életét különös bajvívásokban. És így a rabszolgaság a fehéreket nemcsak a gazdagság-szerzésben gátolja, hanem az arra törekvéstől is megfosztja. — Ugyanazon okok két század alatt csudálatra méltó különbséget állítottak fel a déli és éjszaki emberkereskedői ügyessége közt. Már ma csak éjszagnak vannak hajói, kézművei, vasútai és csatornái. Sőt majd mind azon emberek, kik a déli statusokban magokat kereskedői vállalatokra adják s a rabszolgaságot haszonhajtóvá tenni akarják, éjszokról jöttek.“

Igy Tocqueville. De kérdeni hallom: mit akarok én itt a rabszolgasággal, holott nálunk nincsenek rabszolgák? — Igen! nálunk nincsenek rabszolgák; hanem nálunk rabszolga

a föld maga; s rabszolgája nemcsak az élőknek, hanem a holtaknak is, rablánczai végét sok helyütt nem az élők, hanem a koporsók tartják; és ezen lenyügzött föld még jobbágyságot kénytelen hordozni hátán, azon jobbágyságot, mellynek állapotját a genialis Nagy Károly, az ki olly sok igazságot sugott a magyarnak fülébe, az éjszak-amerikai szerezcsen rabszolgákénál rozszabbnak találja. És ha egyikét sem veszjtük szem elől azon szolgálatoknak s tartozásoknak, mellyekkel ezen jobbágyság mind a földesurak, mind ezek hozzájárulása nélkül a megyék s az ország irányában terheltek, s hozzá tudjuk azt, hogy ez sem egészségében, sem betegségében, sem nevelést sem ápolást, sem urától sem senki mástól soha nem kap, hanem arra van utasítva, hogy a kis földéből, a mije van, ha van, s minek megmivélésére alig jut ideje, éljen is fizesen is: valóban aligha nagyon sokkal jobbnak találándjuk sorsát az amerikai rabszolgákénál.

Isten ugy akará, hogy az élők a holtakkal semmi összekötésben ne legyenek; és ime a történet ökle kisütötte a módot, melly lehetővé teszi, hogy a holtaknak is jogaik legyenek az élők között, s akaratuk uralkodjék az országnak terjedelmes részein. Isten így szóla a *földre* teremtetten emberhez: „Nöjete, szaporodjatok s lepjétek el a földet;“ és ime a történet ökle elvette a földtől a földet, s földön futóvá vagy robotolóvá tette őt. És a természet nem tudna-e boszút állani a történetről rajta ejtett sebekért? Látjuk és tapasztaljuk, hogy tud. Nálunk már régen közmondássá vált, hogy a magyar nemesen nincsen isten áldása. — Midőn én így a természet rendét felforgatva látom: önként eszembe jutnak Jefferson ezen, rabszolgaságot ölelő saját hazájához Virginiához intézett, szavai: „Mikép találhat a szabadság helyet ezen országban, ha az egyetlen szilárd alap, melylyen alapulnia kell, szétdúlatik, tudniillik a közös erős meggyőződés, hogy a szabadság isten ajándéka, mellyet senki sem ragadhat el a nélkül, hogy magát boszúálló haragjának kitegye. Én remegek az én hazámért.“

Itt találjuk fő kútforrását nemzeti létünk s mezei gazdaságunk jelen állapotjának. És itt találjuk egyik fő okát annak, hogy egy 47 □ mérföldnyi, tehát 626,651 holdnyi hitbizomány tiszta évi jövedelme csak 40,000 pft, mennyinél több tudnillik tíz év előtt legalább még nem vala. Bármily hasznos és nagyszerű, szép és aristocratiai bélyeget viselő vállalatokat csudálhatunk is sok helyen; mégis minden lépten azon gyászos tanulságra bukkanunk, miszerint ipar, és művészet, szorgalom és jólét, alusznak azon tájékon, melyet a szolgaság fuvallata átlengedez. — A jeles List Fridrik felszámította, hogy a szabad szellemű gazdasági törvényekkel ellátott Angliában tíz annyi jövedelmez a föld, mint az urbéres békóktól terhelt Lengyelhonban. És Poroszhonnak két rendbeli: szabad és urbéres földjei egymás mellett mutogatják a szabadság és szolgaság következményeit, mert bár az elsőket haszonbérlek művelik is, ezek mégis iparkodók, s gazdagok: míg a jobbágyok lusták és szegények.

A multnak évlappjai s a jelennek példái egyaránt bizonyítják hogy: hol a családok egyegy gazdag embertől képviseltetnek, ki sem a munkának sem a takarékoságnak becsét nem érzi, ott a családok azon tagjai is, kiket őseik a közös örökségből kizártak, szintolly dologtalanok és fényűzők, mint az idősbek, a nélkül hogy ezeknek gazdagságával bírnának; sőt ilyenek az ősiség párnáin nyugvó kiváltságosok általában; és a kiknek őseikről tisztán csak köteleességeik maradtak, azok dolgoznak, s robotolnak immel ámmal, ha hajtatnak, s pedig hajtatnak, nehogy a földesúrnak ezen már eléggé károsnak bizonyult szolgálat veszendőbe menjen. És megértvén a pór az úri tartozások megválthatóságát, s valahonnan (de honnan?) pénzt szerezvén, jelenti magát a nagy földesúrnál, hogy pénzt hozott és szerződni akarna; azonban a jó földesúr sajnálva bár, de csak illy szavakkal fogadhatja őt: „Jó emberem! Én örömet ráállnék; de ám nem tudhatjuk, meg fognak-e benne nyugonni utódaim; mert lásd: én őket nem kötelezhetem, ők

nem is az én örökseim, hanem azé, no hiszen tudod már, a ki ott fekszik! Csak ezzel lehetne eddigi törvény szerint biztosan végezni. Tehát csak tedd el pénzedet, és robotolj! — Majd ismét egy vállalkozó földműves érkezik a nagy úrhoz, egy darab földet akarván jó áron megvenni, melly amott olly parlagon hever; azonban az úr, bár érzi hogy a pénzre nagy szüksége van, s bár tudja hogy azon föld tiz év alatt sem hozza be az ajánlott összegnek évi kamatját, azzal kénytelen elutasítani a törvényben járatlan vállalkozót, hogy a föld nem eladó, s legfőlebb saját élte fogytaig haszonbérbe adhatná azt. — De jö a jószág kormányzója is azon szomorú hírt hozva, hogy a nyáját, gulyát a dögvész elpusztította, mást kellene venni helyébe, itt építeni, ott vizet csapolni, a műveletlen földet termővé tenni kiáltó szükség; hanem a nagy jószág birtokosa nem válaszol semmit, csak fájlalja, hogy ezen kiáltó szükségnek sem fölőslég földé eladásával, sem elzálogításával, sem kölcsönvétellel eleget nem tehet. — És a történet ökle által megsértett Ceres nem tünteti fel dús kalászeit. Tehát hazánkon is bebizonyult, mit a felvilágosult nemzetek régen átláttak, hogy a jövedelmező földművelésnek ezen két főtenyezője van: 1) szabad és sajátföld; 2) elég észszel és erővel, igaz kedvvel s alkalmas időben véghez vitt munka. Hogy a hitbizományoknál az első egészen hiányzik; a másik pedig, a munka — no csak ollyan a millyen, azt már, ugy hiszem, olly bőven láttuk, hogy ezen intézet mezőgazdaságra való gyászos hatásának további mutogatásával bizvást felhagyhatnánk.

4) Azonban még sok mindenféle káros forrás csörgedez a nagy birtokok oszthatatlanságából a mezőgazdaságra, azért lehetetlen itt legalább még egy-kettőt nem érintenünk. Mellőzve azt, miszerint sok gazdasági növény, mellyeknek ápolása apró s igen figyelmes és türelmes gondot kíván, nagy urodalmakban, hol a munkát jobbágyok vagy szűken kapható napszámosok végezhetik csak, sikerrel és haszonnal nem termesztethő; itt egyedül azt említjük, hogy a

nagy birtokok mellett a magánérdek a népgazdasági érdekekkel gyakran ellentétben állhat. A nagybirtokos s mindezekfölött a hitbizományos érdeke ugyanis nem mindig a lehető legnagyobb nyers jövedelemtől függ. Olly vidéken például, hol a termékek ára nagyon csekély, a népesség ritkás, és a napszám igen drága, azt hozza magával a birtokos érdeke, hogy jószágát lehető legcsekélyebb munkával jövedelmeztesse s a természet önként termő erejére bízódjék. Ő hát földeinek nagy részét ugarban és legelőnek fogja hagyni, mivel így nagyobb tiszta jövedelmet nyerend mint, ha az ugart mellőzné s legelőit szántóföldekké változtatván, marháit aklokban tartatná, s ez által nyers jövedelmének jókora részeit szolgálk- s napszamosoknak kellene adnia. Ez oda mutat, hogy a nagy urodalmak néptelen helyeken s időkben természetes és türehető jelenetek: ellenben a népesség szaporodtával nő ártalmas és vészhozó voltak is.

5) Figyelmet érdemel végre azon hatás, melyet a nagy jószágok oszthatatlansága a többi szabad földre gyakorol. Ha az országnak tetemes része hitbizományokul van lekötve: a földet kereső országnépe a kevés szabad földre levén utasítva, ennek árát mértéken túl felemeli, s ez által a szegényebb lakosokat a földmiveléstől elzárja. Innen hazánkban a királyi városi földek jóval drágábbak a nemesi birtoknál; és tapasztaljuk, hogy a szabad község földje lassan lassan a tehetősbeek kezére kerül, s kivált azon lakosok által, kik a váltsági tartozásokat fizetni nem bírják, folyvást szaporodik a napszamosok osztálya sőt a proletari-usok száma is.

Miféle földbirtok jövedelmez hát legtöbbet? Ezen kérdésre Schütz így válaszol: „A nagy birtokok rendszerint csekélyebb nyers jövedelmet adnak, mint a középszerűek; a középszerűek csekélyebbet mint a kicsinyek; kis birtokok adják szabály szerint a legnagyobb nyers jövedelmet. A tisztajövedelem rendszerint szintén nagyobb a kis, mint a nagy birtokok után, ámbár nem lehetetlen, hogy kedvező külső körülmények közt a nagy javak tiszta jövedelme nagyobb legyen;

ellenben a középszerű birtokok nagyobb tiszta jövedelmének lehetősége nemcsak hanem valószínűsége is kétségtelen, tudnivaló: egyenlőn kedvező külső körülmények közt.”

II. Érdekes lesz most már a birtokok nagyságának hatását az *ipar* kifejtésére látnunk.

Minthogy a nagy birtokos családja, szolgálai s a napszámosok csak kis részét fogyasztják el a nagy jószágon termelt élelemszereknek, különösen a gabonának: ezeknek eladó nagyobb része tehát önként egy iparüző osztály táplására ajánlkozik. És ezen osztályba annál több nép csödülend, minél több záratik ki a nagy birtokok által a földművelésből; ezen csödülés idővel a gyári napszámosok bérét csökkenteni, s ez által a gyártmányok olcsóságát előmozdítani fogja. A gyártmányok pedig természetes vevőkre találandnak, úgy a földbirtokosokban, mint ezek szolgálai s napszámosaiban; amazok nagy jövedelmeikből nemcsak szükséges, hanem rangjokhoz képest kényelmet előmozdító s fényűzési czikkeket is rendelendnek meg, s ez által kétségkívül jótékonyan hatnak az *ipar* emelésére. — És mindenki látja, hogy az a legtermészetesb munkafelosztási elv, miszerint a földművelésből kizártak iparművekért igyekezzenek a földművesektől élelmi szereket cserélni; azonban ezen egyszerű elvet az élet vajmi gyakran kineveti, főleg kezdetben, midőn az *ipart* még csak kelesztteni s úgy szólván teremteni kell! Először ugyanis a nagy birtokosok sőt aránylag szolgálai s napszámosaik száma is rendszerint sokkal csekélyebb, semhogy a földbirtokok elvétele által az *ipar* mezejére utasított népességnek elégséges foglalatosságot adni bírának, úgy hogy az akkép előidézett iparüző nép például mint Angliában, csakhamar külföldi piacokra szorúl, minek csak az a jelentése, hogy a nagy birtokrendszer a czélszerű munkafelosztásnak egy ország népessége közt nem jó eszköze. Aztán pedig ha az iparüző népesség áruai számára külföldön piacokat találhat, szintugy viszont az a külföldtől élelmi szerekkel láttathatik el s a honi földművesekkel viszonyát nagyobbbrészt sőt egészen is meg-

szüntetheti: és ekkor érkezik ideje a gabonatörvények születésének, ott tudniillik, hol a törvényhozás hatalma a nagy földbirtokosok kezében van; minek végre az az eredménye, mit jelenleg Angliában olly kíváncsi szemmel kísér az emberiség. Fő dolog egyébiránt az, hogy a földmivesek s különösen a birtokosok szintén nincsenek a honi iparüzökhöz kötve, hanem ezek kényelemre s fényüzésre is sokat áldozhatván, természetesen inkább a ritkább külföldi fénynyel fognak ékeskedni vágyni, kivált pedig ha a honi gyáripár még csak zsenge vagy fejledező korában van. Sőt mi több, a birtokosok fölösleg gabonájokat is külföldre szállíthatják, s mennyire a közlekedési eszközök engedik, szállítják is; mert hol az ipar virágzik, s a népesség nagy: ott az élelmi szerek ára is meghaladja az ipar- és néptelen hazábani árt. No de ha ekkor a birtokos behozná a szép pénzt s jószágain gyárat emeltetne, de sőt azt csak mezőgazdaságába ruházná is be, akkor még csak jó lenne; azonban megeshetik, hogy az ilyen birtokos sem a munkának, sem a takarékoságnak sem szükségét sem szeretetét nem érezvén s a haza érdekeit nem értvén, maga is oda hagyja a hazát, melly neki annyi jószágot adott, s külföldön üzi kéjvadászatait, s a hazai pénzt ott lövődözi el, sőt kéjvágyai természetesen nagyobb arányban növekedvén, mint a kellő gond nélkül hagyott jószágainak jövedelme, ott az örömekben és pénzben dús külföldön gyönyörű kölcsönöket ölelget fel; és így a nagy birtokok vajmi könnyen szülik azon lidércz-rendszert, melly szivattyuként örökké csak húz és szí, a nélkül hogy adna is valamit, s melly az ipart hogy csak ollyaténképen ápolhatja mint víz tüzet, azt elég szomorún tanúsítja szegény magyar hazánk! És ha itt valaki egy vagy más hitbizományi jószágon létező vas- vagy egyéb gyárrakra hivatkoznék, megvallanók, hogy ez bizony szép kivétel, mennyiben tudniillik illyesmi sincs nálunk mindenütt; de igen természetes is, mert az már csakugyan természet elleni műtét volna, ha a mai időben ilyen önként ajánlkozó kincsek sem fogadtatnának el, vagy pedig ezen ásvány-

kincsek külföldre hurczoltatnának megolvasztás végett; és ha ezt megvallanók: hozzá tennők azon szerény megjegyzésünket hogy, valamint a föld, úgy a gyárak is jobban szoktak jövedelmezni, ha a tulajdonos maga értvén a munkához, személyesen intézi azt; és azon ohajtásunkat is: vajha ezen gyárak tiszta jövedelmei is csak itt miköztünk költetnének el!

Az imént érintett rendszertől cseppet sem kell tartani felosztható és szabad földbirtoki viszonyok mellett. Ezek szabad versenyt nyitván a földművelésnek, nagy és hatalmas földművelő osztályt állítanak elő, melly munkához s takarékosághoz szokván, s haszontalan fényűzésre sem főlöleg pénzzel sem kedvvel nem igen bírván, a külföld finomabb áruit önként nélkülözi; ellenben az élet első szükségzeit fedező czikkeket nagy mértékben szükségelvén, ezeknek gyártására széles és szilárd alapúl ajánlkozik, sőt ezen iparművekért cserébe élelmi szereket bőven nyújthat az iparüző osztálynak, úgy hogy szabad föld mellett lehetetlen iparnak nem keletkezni, hanemha a már fejlettebb iparú külföld áruinak korlátlan beözönlés engedtetik, vagy a hazai iparszellemet egyéb viszonyok békókban tartják. A szabad föld azzal is kedvez az iparnak, hogy azon könnyű a vállalkozóknak gyárak építésére alkalmas helyeket felkeresni s megvásárlani: míg az ösiség által lelánczolt vagy épen oszthatatlan földön illyesmi bajosan vagy épen nem eshetik meg. A föld szabadsága tehát az egész országban elterjeszti az ipart épen úgy, a mint azt a természet kívánja, s chez képest sok várost keletkeztett, mi ismét minden tekintetben jobb, mintha a városok szertelen nagyok és ritkák. Mindazáltal annak lehetőségét sem tagadhatjuk, hogy bizonyos körülmények közt a föld oszthatlansága vagy kopársága az ipar emelésére jótékonyan hathat, s a szabad és termékeny föld a munkás kezeket a gyárak és műhelyektől elvonhatja. Azonban az mindenha igaz marad, miszerint nagy földművelő népesség széles és szilárd alapúl szolgál az iparüző osztálynak.

III. A *kereskedést* illetőleg, miután az iparművekről már szólánk, itt egyedül a gazdasági czikkekre szorítkozunk. Az, hogy az űsiség s a javak oszthatatlansága a földbirtokkali kereskedést egészen kizárja, magában értetik; s hogy ez által a föld becse csökken, azt már érintők. Hanem épen mivel a szabad s kisebb föld drágább, ennek terményei is drágábbak lesznek a nagy birtokokéinál; és mivel minden kis birtokosnak keveseb eladó terméke leend, mint a nagy birtokosnak: önként következik, hogy a nagy birtokok a gabonakivitelnél s ezzel kereskedésnek jobban kedveznek, mint a kicsinyek. Azonban hasznos-e az országnak a gabonakivitel? Vajjon népgazdaságilag helyes-selhető-e az, hogy azon népnek, melly a nagy birtokok által a földtől jobbadán kizáratott, az élelmi szerek vásárlása is súlyosíttassék? Kétséget nem szenved, hogy nemcsak általában, hanem különösen a természetökre nézve is biztosabb s nyereségesb a termékeket egyenesen a közellevő honi iparüző osztálynak adni el, mivel a külföldre való szállítást nemcsak a vámok változásai, hanem egyéb politikai coniunkturák s uti veszélyek fenyegetik, s ezen szállítás rendszerint egy harmadik kéz, a kereskedőké, közbenjárása által történik. Fő baj egyébiránt az marad, hogy így az ország népességének nagy része vagy igen drágán vásárolja meg a szükséges gabonát, vagy épen, miként hazánkban is több helyütt, csak kolompérral és zabbal kénytelen táplálkozni, sőt még országos segedelmzésre is szorúl.

Egyébiránt a kereskedés élénkségének fő tényezői: a közlekedési eszközök s a hitel. Hogy a hitbizományok hitelnek nem szolgálhatnak alapúl, azt tudjuk; ellenben hogy a nagy birtokosok tőkékkel a vasutak s csatornák építését jótékonyan előmozdíthatják, megengedjük ugyan, hanem hozzá is tesszük, miszerint csak úgy mozdíthatják elő, ha vannak tőkék, s kebleiket vállalkozó szellem lelkesíti. Hogy tehát a hitbizományok a kereskedésnek kedveznének, arról szó sem lehet.

IV. Tekintsük végül a hitbizományok hatását *a vagyon eloszlására és a népesség szaporodására*. — Látjuk az emberi élet alapját, a földbirtokot roppant tömegenként egyes kevés kezekben alkotmányilag összehalmozva, s a többi népességet abból kizárva; sőt ugyanazon atyának utóbb szülötteit is az ingatlan örökségtől elütve; látjuk a földbirtokos szertelen bősége mellett a szolgák, napszámosok, vagy jobbágyok seregének szegénységét s nyomorát; és látjuk ezen birtokosoknál a hatalmat, miszerint az isten-adta földtermékeit kényők, kedvök szerinti áron és időben bocsáthatják a közönség piaczára vagy azt másfelé szállíttathatják. Ez a hitbizományi elv szerinti vagyoneelosztás; tehát a túlságos gazdagságnak a túlságos szegénységgeli összeházasítása. Ezen már magában is egyenetlen házasság életét mi keseríti s idővel valóban tűrhetetlenné teszi, az hogy ez Ceres oltáránál köttetett. Itt azonban egyedül népszaporítási tehetségét akarjuk ezen házasságnak vizsgálni.

A népességnek, valamint minden élő lényeknek természetes ösztöne van a szaporodásra. Ezen ösztön nélkül nemzetek nem is keletkeznének, nem is virulhatnának. Azonban úgy tapasztaljuk, hogy az alsóbb osztályok aránylag sokkal jobban szaporodnak, mint a felsőbbek; a régi családok felül kihalnak, s helyeiket alulról újak foglalják el. Csak tekintsünk vissza, milly kevés család volt később korban Romában az előkelő ős nemzetségekből? Hol vannak azon hatalmas családok, mellyeknek várai jelenleg romokban hevernek? Hány felsőházi tag tudja családjának lordságát, csak az 1688. híres év előtti időig felvinni? És hol vannak Magyarország régi gyökeres nemzetségeinek ivadékai, sőt csak a vegyes házakból tett királyok alatti fő családok magzatjai? Azt mondják: a felsőbb civilisatio gyengíti a fajokat. De annyi bizonyos, hogy a hitbizományi intézet inkább segíti, mint akadályozza a család kihalását; mert minden hitbizományos érzi, hogy tulajdonképen csak egy fiörökösre van szüksége, s ezen egyetlen s többi gyermekei közt annál nagyobb leendő a contrast, minél több

gyermeket hagyand maga után, és családjának főrangu fén-
nye is azon arányban csökken, melyben tagjai szaporodnak.
Ha például 12 Wellington herczeg volna: mindegyiket nem
illette né azon fény s tisztelet, mely jelenleg az egyetlen
veszi körül. A család elszaporodása tehát ellenkezik a hitbi-
zomány fogalmával. Innen az angolok, kiknek szelleméhez,
mint german fajéhoz, nagyon illik a hitbizomány, úgy intéz-
kedtek, miszerint nem csak a birtokban, hanem a törvény-
hozó hatalomban sőt még a névben is egyetlenegy legyen az
örökös, az utóbb szülöttek pedig más név alatt az alsóbb osz-
tályok közé vegyüljenek. De a magyar szellem illyesmit nem
tehet.

Az alsóbb osztályok szaporodását illetőleg szintén azt
kell tapasztalnunk, hogy ennek a nagy birtokok oszthatatlan-
sága inkább gátló akadálya mint előmozdító gyámola. Mert
azon földtérén, mellyen nagy birtok mellett csak egy család
él önállólag, 10 vagy aránylag 50 sőt több család is élőköd-
hetik, ha az tudnillik ennyi közt felosztatik; no és 10 vagy
50 házasságból ugyancsak több gyermek származik, mint
egyből. Azonban Thaer azt állítja, hogy a népesség nagyobb
szerű gazdaságok mellett jobban szaporodik mint az aprókon;
mivel a napszámosok nem aggódván ugy a jövődön, mint az
önálló parasztok, ezeknél több gyermeket nemzenek azon re-
ményben, hogy urok jószágán ezek is megkereshetendik é-
lelmöket. Ezen állítás valóságát Schütz tagadja: mert először,
ugymond, azon birtokos, kinek jószágá tíz kisebbre osztható,
nem tart tíz házas napszámost, sőt inkább lehetőségig kevés
és rendszerint nőtelen embere van. És ezen állítás valóságát
pusztáink néptelensége nagy mértékben tanúsítja. De továbbá
a napszámosok életmódja sokkal nyomorúságosb az önálló
földművesekénél, minek főleg a halandóságra nagy befolyása
van.

Annyi bizonyos, hogy a nagy jószágokon, mellyek tud-
niillik kisebb részletekben haszonbérbe sem bocsáttatnak, a
földművelő népesség mindig csekélyebb leend, mint a szétda-
rabolható kisebb földeken. Hanemhogy általában kis vagy

nagy birtokrendszer mellett élhet-e nagyobb népesség az országban? Ezen kérdés megoldása, miután a népesség lehetősége az élelmi szerek elégségétől függ, összeesik azon kérdéssel: vajjon a kis vagy nagy birtokok nyújtanak-e nagyobb nyers sőt tiszta jövedelmet is? Melly kérdést fönnebb ugy oldók meg, miszerint a kicsinyben űzött gazdaság mindig sokkal nagyobb nyers, sőt tiszta jövedelmet is rendszerint többet ad a nagybirtokoknál. Ennél fogva világos, hogy az emberi nem a természettől a kis birtok-rendszerhez van utasítva. A javak oszthatatlansága gátolja, feloszthatósága ellenben előmozdítja a népszaporodás természetes ösztönét, és ezen előmozdításnak eredményéről is jótékonyan gondoskodik, a népszámmal együtt növesztvén a föld termékenységét is.

A dolog még nem eddig van. Az hogy a nagybirtokok gátolják a népesség szaporodását, még nem annyit jelent, hogy azok hát a túlnépesedésnek ellenszerei. Mert nemcsak hogy a földművesi szolgálatból élösködők az idővel csakugyan szaporodnak, hanem van még ezen kívül több népe is az országnak, melly a földművelésből kiszorítottván, másutt keresi élelmét. Ha az ország alkalmas arra, hogy benne gyáripár keletkezzék, s ez keletkezik is, ugy a munkások a gyárakba s műhelyekbe tódulnak, s napról napra tengetik fáradságos éltöket. És úgy tapasztaljuk, hogy az ilyen munkások csak a legközelebbi napot szokván tekinteni, gyermekeik sőt magok jövődjével sem sokat törődnek, hanem rendszerint igen korán házasodnak s aztán mód nélkül szaporodnak. Innen Angliában az iparűző népesség a földművelőnél kétszer számosabb, sőt a leginkább földművelő megye földműves népessége is ugyanazon megye iparűző népességét alig 5 vagy 6 száztólival haladja meg; és az 1831—1841-diki összeírásokból kitetszik, miszerint ezen idő alatt Nagybritannia földművelő népessége helytálló maradt: ellenben iparűző népe 30 száztólival növekedett. Az így szaporodó nép mind személyes szolgálatra levén a sorstól utasítva, mindinkább özőnlík a munka felé s versenyével annyira lenyomja a munkabért, hogy alig é

meg mellette, sokan pedig munkát sem kapván, naplopókká, koldusokká s tolvajokká lesznek. Sőt figyelmet érdemel, hogy ezen egész napszámos nép sorsa minden pillanatban nagy változásoknak s veszélyeknek van kitéve főleg a kereskedelmi összeköttetések bonyodalmai miatt. Így például nem rég a szileziai takácsok a legsíralmasb sorsra jutának csupán azért, mivel övéikhez hasonló szöveteiket Amerikában is kezdték készíteni. Manchesterben 1844-ki martiusban 116 gyár megszűnt dolgozni, 681 bolt bezáratott, s e miatt 5992 ember azonnal kenyerét veszíté. Fő dolog itt egyébiránt az, hogy az iparüző népesség szaporodásával lépést nem tart a föld termékenységeinek növekedése, hanem a nagy birtokrendszer folyvást nagyobbbrészt bedugva tartja a táplálék forrásait. És itt fakad a milliók nyomorának és éhségének és kétségbeesésének kiapadhatlan kútforrása. Mert, miként igen jól jegyzé meg a maga nemében egyetlen Malthus: „Örökké igaz marad az oeconomisták (physiocraták) állítása, hogy a földműves nép el látása után maradandó fölöslege a földtermékeknek azon töke, mellyel végre mind azok fizettetnek, kik földmívelést magok nem üznek. Ennél fogva azok számának, kik a termékek nemesítésével foglalkodnak, valamint azokénak, kik polgári s katonai szolgálatban vannak, az egész világon szoros viszonyban kell lennie ezen fölösleggel, s ezt lehetetlen túllépnie.“ Miután tehát a nagy birtokrendszer egyrészt a mezei népesség természetes szaporodását akadályozza, de másrészt mégis tetemes népességet enged terjedezni, a nélkül hogy egyszersmind a föld termékenysége is fölebb emelkednék: könnyű átlátni, hogy ezen rendszer a népesség gyarapodására nézve veszélyes és természetellenes. Ez egyébként is csak satnya nyomorvázakat; a földek eloszthatósága ellenben egészséges és izmos embereket hoz létre. Azért igen bölcsen mondá már Rousseau: „Ha a föld háladatlan, s terméketlen vagy szűk területű: akkor a műiparhoz s mesterségekhez forduljatok; ezek készítményeiért a nektek hiányzó élelemszereket becserélélhenditek. Ellenben ha dús síkokat és termékeny szőlőhegyeket laktok; ha egy

áldott országban lakosok hijával vagytok: akkor egész gondotokat a földmívelésre fordítsátok, mely az embereket szaporítja.“ *)

Az ezen cikkben mondottak értelmé szerint tehát osztatlan nagy birtokok mellett az ország népgazdászata ekkép alakul: a társadalom alapját igen csekély földmívelő népesség képi, mely két részre oszlik: egy csekély túlságos gazdagra, s egy sokkal nagyobb túlságos szegényre; ezen alpból valamirevaló műiparos népesség nem fejlődik ki, mert a nagyobb rész szegény s birtoktalan, a gazdag rész pedig külfölddel földzveti szükségét, s külföldre szállíttatja a földtermékek fölöslegét is; vagy pedig a csekély földmívelő alpból kedvező, de csak kedvező körülmények közt iparüző népesség keletkezik, mely leginkább külföld számára dolgozik, s az eddig külföldre szállított gabonafölsleggel táplálkózik. Mellyik eset van nálunk? mondani nem szükség; s miért van az, hogy hazánk nagy részben olly néptelen? kiki átláthatja.

5. §. Szellemi szempont.

A szellemre nagy befolyással van az anyag. Tehát a főnebb mondottakból sokat következtethetni az osztatlan nagy javak s a nép szellemi élete közti viszonyra nézve. Mindazáltal czélszerű leend némellyeket közelebről kiemelni. Mindenekelőtt pedig, miután a népnevelés legsürgetőbb teendőink közé van a szükség által sorozva, a nagy birtokoknak erre vonatkozó hatását kell tekinteni.

Hogy a nagybirtokosok saját gyermekeiknek magas s tetszés szerint választható műveltséget adhatnak, az kétséget nem szenved; hanem a hitbizományos családjára nézve épen az igen károsan hat, hogy egy nevelés által az utóbb szülöttekbe is ollyan szokások s erkölcsök oltatnak, mint az örökségileg megkülönböztetett első szülöttebe.

És figyelmet érdemel Walpole Horáciz ismeretes állítása, miszerint az angol aristocratiánál az első szülöttek rendszerint

*) Contrat social. L. 2, ch. . 11

csekély elmetehetiséggel bírnak. Mi ha áll: úgy ebből is kitetszik természetellenes iránya azon törvényeknek, melyek épen annak kedveznek, kinek a természet nem kedvez. Annyi minden esetre bizonyos, hogy akár a majoratus, akár minoratus vagy senioratus nem mindig annak kedvez, kinek a természet szellemileg legjobban kedvezett.

De a munkás népet illetőleg egészen ellenkezőleg áll a nevelés dolga. Nemcsak hogy az általános szegénység sűrűsödött sulyosítja, sőt elviselhetlenné teszi a nevelés költségeit, hanem a gyermekek zsenge erőit is művelődés helyett korán a kereset forrásaihoz hajtja. Még pedig ha a földmivelők száma csekély: az iskola s tanító tartása is kevés szegényre sulyosodik; ha ellenben számuk nagy s folyvást növekszik: akkor a napszám és munkabér csekély, folyvást alább száll, s az élet tengetésére is alig elégséges. És ez áll a műiparos népességre nézve is. A földmivelők a nagy birtokokon gyakran kényszerülnek gyermekeikkel tanulásra fordítandó idejüket a legelőkön vagy némelly munkák mellett töltetni; s az iparúzó napszamosok kisdedei szinte arra hajttnak a szükséglettől, hogy élelmöket mielőbb magok érdemeljék meg. És így a tulságos gazdagság mellé fektetett tulságos szegénység a nevelés másasztaát magának meg nem szerezheti, sőt ezeket meg sem ize-
líthetvén, azt sem kívánja sem nem ismeri. Hogy ez így van, meg lehet róla győződni akár a Hortobágyon vagy Verhóvinán, akár Manchester és Liverpool nyomortanyáin.

De serdültebb korában sem fejlődhetik ezen dolgozóosztály szelleme. Már maga a mindennapi inség, rossz eledel, ártalmas italok folyvást nyomasztólag sőt butítólag hatnak a lélekre. S aztán az egész életmód, melly csupán abból áll, hogy a test a gazdatiszt vagy művezető intései szerint mozogjon, legkevesebbé sem engedí a lelket föllengeni, sőt hogy a szellem, a gondolkodó értelem fölemelkedjék, arra neki szüksége sincs. Hajdanában a nagy birtokos alattvalóját márhanak nézte; mostanság a gyártulajdonos napszamosát gépnék tekinti. Mindkét állapotban a lélek fojtva van. — És végre ha az emberi kebelből annak

még csak reménye is száműzetik, hogy okszerű szorgalom s takarékoság által némi kis földcsajátot szerezhessen magának: hol van itt, mi a lelket jóra, hasznosra, nemesre buzdítsa? Ha ezen állapottal a szabad földet művelő önálló gazdák élete állítatik szembe: önként az Ohio bal partján láttott rabszolga-csoportok lelketlensége s a jobb parton csudált szorgalom és szellem föllengzése közti ellentét áll előnkbe. Önálló gazdának magának kell intézni gazdaságát, és szüntelen azon törödni és másoktól is okulni: mikép tehesse azt mennél jövedelmezőbbé? És úgy a takarékoságnak és szorgalomnak gyümölcse, mint a föld eloszthatósága következtében keletkezni szokott nagyobb helységek s városok kinek-kinek lehetővé teszik a gyermekek iskoláztatását, és az egész élet öntudatos szabad szellemet táplál a keblekben.

Ellenben a lebilincselte földön a földművesek szegénysége, tunyasága, a napszámosok versenyzése, ez által csökkent munkadíj csekélyisége, a földcsaját szerzésének lehetetlensége, minden nevelésnek s oktatásnak hiánya, annyira a földbirtokoshoz kötik a munkások lelkeit, hogy bennök csak a szolgaságnak s örökös függésnek érzetét vehetjük észre. Csak egy lengyel parasztot lássunk, mint közelít csuszva, s köszöntés helyett csizmáját csókdossa az embernek: s azonnal teljes képzetünk lehetend ezen munkások lelkülete felől. És a természet úgy akará, hogy a szegénység ezen szolgai lelkülete a gazdagok kebleit negédes felfuvalkodással, kegyetlen uralkodásvágygyal s a dologtalan élet kéjeinek szeretetével töltse el.

Azonban a hitbizományi intézetnek még két nevezetes hatását kell érintenünk, mellyek erkölcsi tekintetben különösen figyelemre méltók: egyik az első szülöttre, másik az utószülöttekre vonatkozik.

Az első szülött ugyanis jó-korán megértvén, hogy az egész majoratus atyja akarata ellenére is minden esetre reá szálaland, s hogy attól őt csak az foszthatná meg, s azt csak annak köszönendi, a ki már nem él: ez által rendszerint

fel van dűlva keblében a szűlői iránt tartozó tisztelet, lekötelezettség, minden kegyelet sőt a testvéri szeretet érzete is. Életmódja, magaviselete, sőt minden tette mutatja, hogy túlságos függetlenségének érzete is túlságos. Tehát ezen természetellenes intézmény szétszakgatja a családi élet természeti viszonyait s legszentebb kötelékeit is.

Továbbá ha az atyai örökség a magzatok közt egyenlően elosztatván, valamelyik saját esze, szorgalma, ügyessége következtében a többit vagyonra s fényre nézve túlhaladja: ekkor a többiek koránsem leendnek hátramaradt sorukkal annyira elégedetlenek, mint midőn az észtehetséget, szorgalmat, és ügyességet a törvény veti meg, egynek adva mindent s a többieknek semmit vagy csekélységet. Ha valaki korlátolt tehetségei vagy természeti hajlandósága következtében nem emelkedik fel a polgári társaságban: annak vágyai is alant maradnak, s állapotja miatt nem okozhat magán kívül senki mást. Milliók boldogoknak érzik magokat szegénységben, szolgaságban, vadságában: mert a gazdagság, szabadság, műveltség bájait soha meg nem izlelék; ámde a ki atyja birtokain testvéreivel egyetemleg bőségben, fényben, és kényelemben növekedett, s aztán egyszerre szegénységre vettetik, földönfutóvá tétetik, mialatt a birtokokat, melyeken növekedék, egyetlen bátyjától elfoglaltatni látja: annak szíve lehetetlen, hogy olykor olykor elégületlenség, gyűlölet, irigység, elkeseredés és utálat érzetével ne forduljon el nemcsak szerencsésb önvérétől sőt a hazától is, melly keblében ilyen természetellenes jogegyenlenséget táplál.

6. §. *A hitbizományok befolyása az állodalomra.*

Mi haszna, azaz hogy mi kára van a polgári társaságnak a hitbizományokból: azt már az eddig mondottakból is bőven megítélhetni; mindazáltal az állodalom is megkívánja a magáét, ennek érdekeiről is közelebből kell szólnunk, még pedig leginkább azok kedvéért, kik a nagy

roszban némi üdvességet s minden áron több jót mint roszt vélnek lappangani, kik sajátságos helyzetökből úgyszólván a fák miatt nem látják az erdőt.

I. A *nyilvános jogviszonyok* főleg azon pontban sértetnek meg a lebilincselte föld által, hogy sem a birtokos nem adhatja el tetszése vagy szüksége szerint birtokát, sem pedig mások nem szerezhetnek magoknak földet, holott a földszerzési jog az ember legtermészetesb jogainak egyike. Azt nem állítjuk, hogy az állodalom minden polgárának földbirtokot adni köteles; hanem azt hiszszük, miszerint a társadalom minden tagjának isten- adta joga az, hogy magának természetes föltételek mellett némi földet szerezhessen. Mert hiszen mi végett szövetkezzék hát az ember polgári társaságba, ha ennek földéhez jutnia nem szabad? Emlékezzünk a föntebbiekre: latifundia perdidere Italiam! Tekintsünk Spanyol- és Franciaország multjára, jelenére; pillantsunk Írlandra, Angliára; nézzünk szét magunk körül, és eszmélkedjünk!

Mi más színe van a földnek és az embernek, ha az szabad, és ezek szabadok! Nyugalom, szorgalom, vitor élet, megelégedettség ütékel rajta mindenütt tanyáikat, s a boldog szabadságnak szent szelleme koronázza bérceit, völgyeit, síkjait. Nemcsak dús termést, hanem a törvényes rendnek szeretetét s köz érdekek iránti lelkesedést is terem az öngazdájá által művelt szabad föld. És, úgy látszik, szabad föld mellett a népszaporodás is a földhöz méregeti lépteit, s nem rohan meggondolatlanul a világba, miként azt a semmivel nem bíró, és semmivel nem gondoló napszámosok osztályánál láttuk. És kétség kívül jó helyen tapogatódzik Zachariae, midőn Franciaországban a büntettek kevesedésének okát a föld saját szabadságában keresi; és bizony igaza van Burgernek is, midőn az Olaszokban előforduló büntettek sokaságának okát nagyrészt az ottani telektörvényekre hárítja. Hasonlót mondhatni Angolhonról is.

De lássuk egyenként azon ösvényeket, melyeken a nagybirtokokban lebilincselte föld a fennálló rendnek végképi szétbomlásához vezetheti az állodalmat.

Midőn a föld nélküli föld népe, tudnillik az urbéres vagy alku szerint fogadott földmivelő népesség aránylag még csekély: akkor az rendszerint még inség nélkül tengődhetik, sőt megbarátkozik sorsával s nyugottan tűri az elnyomatást. Ámde a nép folyvást szaporodik, a napszámosok száma mezőn és városokban szüntelen növekedik, és ha az országban az ipar is virágzásnak indul: lassan lassan beállnak az alsó néposztály fájdalmai s megerednek az ország bajai. A szigorú rendőrség feállítása nélkülözhetlen lesz, s lassanként a legszigorúbb kormányzás eszközei is szükségessé válnak. Érzékenyen festi ez állapotot Malthus a népszaporodásról irt classicus munkájában*), úgy hogy céloamat téveszteném, ha belőle legalább ezeket ide nem írnám: „Az alsó néposztályok insége látszik nekem a zsarnokság sánczának, várának lenni. Ez az oka, miért hogy minden szabad kormány folyvást romlása felé hajlik, miért hogy a szabadság törvényes őrei (a parlament) napról napra közönyösebben nézik a királyi hatalom merészleteit s terjedését. — Minden szörnycteg közt, mellyek a szabadságot vésszel fenyegetik, legveszélyesb a földönfutó alnép, ezen fattyusarjadéka a tulságos népességnek, megdühesztett, felbőszített nem csekély fájdalmak által, ezek okát azonban általában át nem látó. Hol zsarnokság uralkodik, az ott az alnép által hatalmas; a melly ország még szabad, azt annak az alnép öle szüli meg! — Fájdalom! mi magunk is alkalmasint tapasztalni fogjuk, mikép búvik ki az alnép szemétdombjából a zsarnokság mérges növénye. A millyen nagyon szeretem a szabadságot, s a nagy álló seregeknek ellensége vagyok: olly nagyon kedvetlenül kénytelennek érzem magamat megvallani miszerint, ha sok rendes katonaság nem akadályoztatna volna, az utolsó mostoha években az alsó néposztályok insége a vastag tudatlanság, s némelly előkelők örültsége mellett könnyen a legborzasztóbb rendetlenségeket fogta vala elő-

*) Essay on the principles of population. London 1789. Német ford. Altona 1807.

idézhetni. Ha ilyen korszakok gyakrabban fordulnak elő, a mint ettől az ország jelen viszonyai búsan rettegteknek: akkor a kilátás, melly előttünk nyílik, legnagyobb mértékben szomorú. Ugy a britt alkotmány hirtelen léptekkel fogna a Hume által jóslott euthanasia (boldog halál) felé sietni, hanemha tán néplázadás ezen utat elzárná; és ezen alternatíva a képzetnek még irtózatossá képet nyújt. Ha a kormány nyal elégedetlenek a kenyeret kiabálókhoz csatlakoznának, s az éhes csöcselék nép a forradalom eszközévé válnék: úgy a vérengző jelenetnek egyedül a legtökélyesb despotismus fogna véget vethetni.“ — Ezen, még a múlt század végén irt, szavak fontossága ma még sulyosabb, mint valaha. Anglia, a tengereken s a világ minden részében hatalmas Anglia a szegénységben kimerítette magát; és legközelebb, idei sept. 26-kán közönséges könyörgést rendelt a köz inség miatt, a könyörgés szerkesztését a cantenburyi érsekre bízván. A cantenburyi érsek szerkeszthet könyörgéseket a köz inség miatt ropant jövedelmei mellett; ámde emlékezzék s emlékeztessen lord Byron azon szavaira is, mellyeket ő a siralomra méltó XVI. Lajos szerencsétlen leányához, a bordeauxi hg nagynénjéhez intézett: „Sirj, te királyi nemzetség leánya! — O vajha minden könyved őseidnek egyegy hibáját moshatná el.“ *) A sok századon át készített bajok kifejlését csak átható hősi tettek ideje-korán alkalmazása háríthatja el; de a haszonbérbeadás, úgy tapasztaljuk legalább, csak késlelteti a természetellenes állapot természetes kifejlését.

Azonban szabad legyen Franciaországra annak érintése-ül példaképen mutatni, miszerint a népinség s nyomatás fájdalmai nem mindig a despotismus születésének előjelei, hanem azok eltűnését a szabadság hajnalcsillaga is válthatja fel.

De nemcsak az elnyomottak, az elnyomók is veszedelmek lehetnek a fennálló rendnek. A testben is nemcsak ott

*) „Weep daughter of a royal line! —
Oh, would that every tear of thine
Could wash a father's fault away!“

abnormis az állapot, hol a vér hiányzik; hanem ott is, hol az összetódul s gyuladásokat okoz. A szertelen nagybirtokosok mindig nagy hatalmat gyakorlának az ország kormányára s az egész állodalmi élet megalakulására. És e pont igen sok oldalú vizsgálatoknak szolgálhatna tárgyaúl. Legyen elég azonban annyit megjegyeznünk, miszerint a rabszolgaság, jobbagyság, a hűbéri elvek, s a nemesség kiváltságai mind a nagy birtokokból vették eredetöket, és e nagy birtokok koronája: a hitbizományi intézet! A hűbérkori szabadság nem vala egyéb, mint a királyok s vasalljaik közti örökös tusakodás, melly ha amazok részére dőlt el szerencsésen, kényurasággal; ha pedig a hatalmas alattvalók diadalmaskodtak: anarchiával végződött. Nemzetünk is vajmi sokszor vérzett az efféle harcok alatt; és mi csak azon csudálkozhatunk, hogy a szertelen nagy birtokok hatalmát, mit hajdanta törvényeink csak türtek, az 1687-ki törvényhozás ótalomba vette. Jelenleg ugyan a political világ roppantul megváltozván, a szertelen földek hatalma kevesbbé félelmes; mindazáltal mégis gátolja a népszabadság kifejlését, gátolja a községrendszer kellő megalakulását, s mindig alkalmas arra, hogy a megyei életben is sanyarún éreztesse magát.

És nem csak a földeknek urai, hanem ezeknek föld nélküli gyermekei is rendszerint türhető, de ollykor ollykor elviselhetlen bajokba bonyolítják az állodalmat. Az utószülöttek ugyanis az apai jószágokból kizáratván, s mégis vérökhöz illelőleg díszleni vágyván, a korona köré sereglenek, s annak kegyére s hivatalaira úgyszólván követelőleg számot tartanak, melly magokviseletével aztán a többi néposztályok irigységét s gyűlöletét vonják magokra, s gyakran nagy veszélyeknek hintik el magvait. Így vannak, kik a francia forradalmat nagyrészt a nemesség sokgyermekűségéből s az utószülöttek nagyravágásából származtatják. Érdekesen adja ezt elő Baltisch *) mondván: „Hogy a francia forradalom okait s kicsa-

*) Baltisch: Eigenthum und Vielkinderei, Hauptquellen des Glücks und des Unglücks der Völker. Kiel 1846. 145, s köv. II.

pongásait megfoghassuk, tudnunk kell: mikép fogadtattak a nemesség proletariusai Versailles-ben, mikép képeztek védfalat a király és nép közt, mint lőn ez által a király a kisebbség királyává, s népe többségétől igazságtalan és ellenségesnek tekintetett. Nagyon természetes, hogy a király nem a birtoktalanok, hanem a birtokosok királya akar lenni. Kell is hogy a korona conservatív legyen, s tehát igen természetesen, a ki Versaillesbe jött s magát marquisság birtokosának mondta, szívesen fogadtaték. — De a marquis nemcsak maga s legidősb fia számára kért hivatalokat s méltóságokat, mikre a maiores terrae, a trón támaszai feljogosítvák; hanem második s harmadik fiának is, kik nem válának örökösök, nem maiores terrae. Ez ellenmondásnak látszik, igazságba ütközik, s fő okává lőn az 1789, 1815, és 1830-ki forradalmaknak. A családok ifjabbjai (cadets de famille) rangukhoz képest kívántak élni, hanem csak Bretagneban is több nemesség volt, mint mennyit ma az egész dús Anglia felmutathat. Mi lett következése? Franciaország királyai hivatalokat és milliákat adtak a családok ifjabbjainak, míg végre a király legeladósultabbá lőn az országban. Lehetetlen volt már ezen ifjabbak seregét hivatalok, tisztségek- s praebendákkal ellátni. Cadet-iskola egyik a másik után alapították, ezer meg ezer hivatal állították a kenyér nélküli ifjabbak kedvéért, hanem folyvást többen özönlöttek s követelték, hogy nekik joguk van rangjokhoz illően elláttatni. Egy vagyontalan család Corsicából szinte cadetet küldött a pattantyús-iskolába, s köszönetből mind azon áldozatokért, mellyeket a Bourbonok a családok ifjabbjainak tettek vala, Bonaparte Napoleon, tagja a nemességnek, melly örökké támasza volt a Bourbonok trónjának, maga foglalja el ezen trónt! 1815, és 1830-ban azon gyűlölség, melly a Bourbonok idősb ágát megszalasztá, ismét főleg a családok ifjabbjainak követelései által gerjesztetett. — Nincs olly hatalmas és gazdag fejdelem a világon, ki a családok ifjabbjainak s ismét ezek szaporodó fiainak minden követeléseit kielégíthetné! Csak az angolok tudták e bajt kikerülni.

II. Azt is kérdezni szokták : vajjon a nagy vagy kis birtokok szolgálnak-e a köz adónak bővebb alapjául? De ezen kérdésre nekünk nincs mit mondani; mert hiszen nálunk a hitbizományok, a nagybirtokok nem adóznak. És különben is tudnivaló, miszerint azon kérdés megoldása csak attól függ: vajjon a nagy vagy kis birtokok nyújtanak-e aránylag nagyobb tiszta jövedelmet? És ezt fönnebb úgy találók, miszerint a kis birtokok rendszerint több tiszta hasznot hajtanak s ennél fogva az adónak is bővebb forrásaúl szolgálhatnak, mint a nagy urodalmak. Bizonyítja ezt a történet is, melyből tanuljuk, hogy a kormányok gyakran megengedték a nagy javak felosztását a végett, miszerint a köz adót megszoríthassák; és czélt értek, s pedig leginkább azért, mivel a föld szétosztásával növekedék a népesség, s a földmivelés virágzásnak indult. Így például Benzenberg ezt írja a porosz pénzügyről *): „A rajnamelléki Poroszhon roppant adóereje leginkább annak eredménye, hogy minálunk már ugyyszólván semmi földbirtok nincs holt kezekben, mióta azon nagy örökség, mit a papság egy évezredig gyűjtögetett, a forradalomtól nemzeti vagyongyanánt elfoglaltatott s eladatott. Ámbár a francziák jószágainkat mind eladták, s a pénzt Párizsba küldték, a tartomány mégsem lett szegényebbé, épen csak azért, mivel ez által a föld szabad adásvevés alá került s jövedelmezőbbé tétetett. Az eldarabolt s tökéletesen szabad földbirtokban rejlik a Rajnamellék elapadhatlan forrása s gazdagsága.“ És ez nem üres declamatio, hanem mindenki által igaznak tapasztalható tény.

Mindazáltal meg kell itt vallanunk, miszerint a kis birtokok mellett a köz igazgatás költségei is nagyobbak, s maga az adóbehajtás is nehezebb s költségesebb. Mi könnyű például Árva megye számvevőjének a nemesi adóösszeg $\frac{19}{20}$ -ad részét vetni ki az árvai urodalomra, s felvenni annak pénztárából; vagy Beregben $\frac{2}{3}$ -ad részt a munkácsi urodalomtól? Legfőbb itt egyébiránt az, hogy a nagy birtok tiszta jövedelme

*) Ueber Preussens Geldhaushalt und Steuersystem. Leipzig 1820.

csak egy kézben marad, s belőle csak egy család szükségei födöztetnek: holott ha ugyanazon birtok 10 kisebbre osztatnék, a tiszta jövedelem is 10 család közt fogna eloszlan; természetes hát, hogy a nagy birtokosnak elkerülhetlen szükségai födözése után még kényelem- s fényűzésre is tetemes összeg maradand, míg a kis birtokosok alig örvendhetendnek szükségükön túl némi fölöslegnek: ennél fogvást a nagy birtokosra aránylag nagyobb adót lehet és kell jogszerűleg kivetni, mint a kicsinyekre. Mindazáltal a történet évrázsaiból arról kell meggyőződünk, miszerint a pénzügy is csakugyan szilárdabb lábon áll a birtokegyenlőségen, mint a gazdagság és szegénység szélsőségei közt, mire nézve elég legyen saját hazánkra s Franciaországra mutatni. Az angol aristocrata legujabb időkben roppant áldozatokat tett ugyan, hanem csak a szükségűtl kényszerítve; mindazáltal a hatalmas Albion pénzügyei mégsem irigylésre méltók ám. Ellenben az amerikai jeles diplomata, Everett, az európai főhatalmasságok állapotjáról 1821-ben irt nevezetes munkájában, terjedelmesen bebizonyította, miszerint Franciaország virágzó pénzügye kiváltképen a földbirtok szabadságán s ingóságán alapszik. E szerint az együttmaradó nagy jószágok inkább ártalmasan mint kedvezően hatnak a pénzügyre is. A nemzeti hitelre nézve pedig mennyire károsak azok: kiki tudja s tapasztalja.

III. Eddig saját kebelében vizsgáltuk a statust, végre tekintsük annak külviszonyát, hogy tudnillik a nagy birtokok, vagy a szabad s felosztottabb föld teszi-e azt a külföld irányában erősebbé, hatalmasabbá? Láttuk ugyan, mikép s miáltal bukkott meg a világhódító Roma; mindazáltal kétséget nem szenved, hogy hajdanában, a váraknak fénykorában, a banderialis rendszer mellett, honvédelmi tekintetből czélszerűek lehettek a nagy birtokok; ámde ekkor is csak úgy, ha a nagy úrhoz emberei testben, lélekben, és vagyonban lekötve valának. Melly állapottól azonban mind a honvédelmi rendszer mind az emberek szívei régen örökre elfordultak.

Midőn 1790-ben a nemzeti javak eladásáról folytak a constituante tanácskozásai: akkor Volney gróf — a híres

Romoknak (les Ruines) és Syria azon leírásának szerzője, melly a francziáknak a kelet ostromlásakor nélkülözhetlen kalauzál szolgált — egy röpiratot bocsátott közre, mellyben azt fejtegette: miszerint az országok hatalma népességtől függ, a népesség a jólétől, a jólét a földmivelés virágzásától, és ez azon szellemtől, mellyet a sajátjog érzete a földmivelőben szül. Ha tehát csak napszámos vagy szolgálai bérencz a földműves: úgy műipar, szorgalom s buzgóság, alusznak nála; hanem minél közelebb áll ő a szabad és független birtokos állapotjához: annál serényebben fejti ki tehetségeit, annál magasbra emeli a föld termékenységet, s általában szaporítja azzal az ország gazdagságát. Mind ebből Volney azt következteti, miszerint az ország annál hatalmasabb, minél több földbirtokosa van, azaz: minél jobban van a földsaját elosztva.

És Franciaország földje szabadon szétosztatot, és Franciaország hatalmának súlyát egész Europa ugyancsak megérezte. De nem is képzelhetni azt, hogy a földönfutó napszámos sereg lelkesedéssel s elszántsággal védje a hazát, mellyben neki semmije sincs; a néhány nagy birtokos pedig önkarával bizony meg nem védi azt, valamint Romát sem mentették meg a latifundiumok elkényszeredett birtokosai. Hiába! Az ingatlan birtok az, mi az országgal együttjár, mi a szívet ünfeláldozásra kész hazaszeretettel tölti el. A romaiak jól tudták, mit cselekesznek, midőn a meghódított földben a katonákat részesítették. A föld felszabadításával haladásnak, ki-fejlésnek, s minden tekintetben folytonos szilárdulásnak van indítva a nemzet minden ereje.

7. §. *Résumé.*

Gróf Dessewffy Aurél X. Y. Z. könyve végén azt olvastam: „Hogy Magyarországbán jelenleg még csak a művelt osztályok egyesítése által valósíthatni a haladás eszméit, és így nem kell ezeknek egyikére jó formán ráriasztani.“ És ezen bölcs figyelmeztetés fontosságát főleg a jelen értekezés tárgyánál különben is eléggé érezvén, lehetőségig ovakodtam

olylan előadástól, mely csupán a jó alkalmtól lecsépelés végett előmbé dobott koncz erőltetett korholásának s dögönyözésének látszhatnék. Ez okból igyekeztem példákkal és más tapasztalt férfiak s tekintélyek nem alkalmi szavaival élni; és még itt is a helyett, hogy még egyszer röviden mondanám el azt, mit bár bővebben elmondék, czélszerűbbnek látom, mások véleményét felhordani a hitbizományok becse iránt.

Élesen s mélyen a részletekbe bocsátkozva fejtegette a tulságos s főleg a szerfölött egyenetlen vagyonviszonyok vészhozó következéseit már Smith Ádám a Nemzeti Gazdagságról irt világhírű munkájában, s utána hasonlóan Craig az ő szelleműs politikájában. Smith nagyon rosszallta az angoloknál divatozó substitutiók rendszerét. És mégis például Skótszágban a helyettesítések, hol ezek ellenkezőleg mint Angol- s Irhonban, örökös természetűek, Smith munkájának megjelente óta ezen ország egy ötödéről 1811-ig egy harmadára terjeszkedtek ki, ma pedig már felénél is többet foglalnak el, sőt maholnap alig lesz eladható föld Skótszágban; mely körülmény annál nagyobb fontosságu, mivel a helyettesítéssel nem terhelt földre nézve a skót törvény előfiser öröködést rendel, s abban a legidősb fiú követi a végrendelet nélkül elhunyt atyját; ellenben ha csak leányok maradtak, ezek azt egyenlőn osztják fel. Nálunk csak a XVII. század végén engedtetett meg a hitbizomány, és ha körütekintünk hazánk térein, nem lehet nem csudálunk, mennyi földet emésztett az már fel! — Hetényi a Robot- és Dézmáról irt munkájában a nagy urodalmakat úgy tekinti: „mint éktelen kinövéseket és mérges daganatokat a haza testén.” És valóban daganatokként folyvást és önként terjednek azok a haza testén, ha emésztő lángjoknak semmi korlát nem vettetik, mint épen nálunk is.

A nagytudományu Welcker következő szavaiban majd egészen öszpontosítva találjuk a hitbizományok jellemzését: „Egy pillantás az europai országok állapotjaira, például Angol-, Franczia- s Németországra és kivált Spanyolhonra és Portugalliára forradalmaik előtt és közepett, megmutatja ártal-

masságát azon igazságtalan, a család nevek hiu fényeül s az aristocratiai despotismus tényleges támaszaül és castszerű jogegyenetlenségül szolgáló első szülöttségi jogoknak s családi hitbizományoknak. Megmutatja ártalmasságát az élők alárendeltségének a holtak zsarnoki akarata alá, a személyekének a dolgok alá, ártalmasságát a rémítő birtoktömegek összehozódásának az első szülöttek egyes kezei közt, valamint az utószülöttek követeléseinek a statusjavak-, kiváltságok- és sinecurákra vagy herehivatalokra nézve. Így az áldozatkész közszellem helyét önzés és vesztegetés foglalá el. Így az ország és család java s igaz kötelekei, sőt az atyai akarattól egészen független első szülötteknek szülők és testvérek iránti kegyelete is, mindenütt aláásattak. A gazdagság tulsága mellé a szegénység tulsága állították. Egész népek elszegényülése, elnéptelenedése, a műveltség és szabadság és hatalom feldulása, végre a legvérengzőbb forradalmak és polgári háborúk itt találák fő kútforrásaikat“. *)

II. SZAKASZ.

Az újabb kor intései.

8. §. *Le monde marche.*

A csillagász a térnek, a geolog az időnek végtelenségében él. A csillagász szemeiben száz ezer mérföld csak egy lépés; a geolog szemében évezredek egy perczenetté törpülnek. A csillagász a messzeségben megpillantott bármi kis pályatöredékből kiveti a világtest bolygásának örökre marandandó útját s meghatározza visszakerülendésének idejét: a geolog a földben észre vett néhány kövesült csigából biztos következtetéseket von a tájék évezredek előtti állapotjára, és a

*) Rottecks Staatslexicon. 5. Bd. Art. Erbrecht.

multnak fel-felmerülő romjain mintegy tükörben egyszerre látja a mulandóság végtelenségébe hullott alakokat. O vajha mi is, kik az emberi élet nyüzsgéseit vizsgáljuk, az előttünk feltűnedező élettörődékekből ki tudnók számítani az emberiség rendeltetésének láthatatlan útjait! Vajha a történet megmaradt emlékeiről mintegy magasból biztos tekintettel át bírnök pillantani az emberi nem végtelen pályáját! Oh ha így mintegy fölemelkedve e porhon határin és szemeink elé ölelve a multnak s jövendőnek végeit, nyugott tekintettel vizsgálhatnók az emberek, nemzetek, és nemzedékek feltűnéseit, tetteit, küzdelmeit, elenyészéseit, meg újabbak feltűnését: akkor, oh akkor tisztán fognók látni a történet titokteljes menetét; akkor vajmi sokat máskép fognának megítélni mint most! Ámde mi az isten képeire meg a földre teremtetett parányi emberek fel-emelkedhetünk bár lelkeinkben; de mégis be kell töltenünk a helyet, melyet a végzet itt a földön reánk mért, és csak ezen helyről nézhetjük mások, s intézhetjük magunk tetteit. Innen vajmi gyakran bosszuságot érzünk magunkban az ős kor egyes intézményeinek gyalázattal illetésére, s utálattal fordulunk el némelly, hosszú századokon át közönségesen uralkodott elvektől, feledve hogy egészben véve azok magok idején jók s czélszerűek lehettek, feledve hogy a nekünk legcsunyábbnak látszó gyökérből is maga helyén a legszebb virág fakadhat s nyílhatik ki. Valóban szépen mondá Kölcsey: „Az emberi nem, egészen tekintve, örökre virágzó növény, minek egyfelül hervadó virágai mellett, másfelül szünet nélkül újak és újabbak fakadnak s nyílnak ki. Végtelenül tenyésző élet ez; hol mult és jelen csak a jövendőnek szolgálnak magúl, s a bölcs örvendve néz e jövendő elé; mert tudja, hogy az bizonyosan felvirúl s felvirúltá után enyészetre sem hajlik, míg magából a következő időnek alapot nem készít.“ Tehát ne korholjuk azért a multat könnyelműleg, hogy a jelent dicsőbbre emelte; hanem azon göröngyön is, melyhez életünk tapadt, vizsgáljuk és tiszteljük a történet mélyeséges menetét, s figyelmezzünk intéseire! —

Kortársaink leginkább a hűbér-rendszert szokták utálat-

tal illeltni; és ez nagyon természetes, mert az a történetnek azon íze, mellyel a jelennek küzdenie kell, hogy belőle kifejlődhessék.

Volt idő, mikor a király halálával birodalmát fiai magok közt felosztották, mintegy a birtok függelékének tekintve a népeket. És ezen időben a hitbizományoknak természetesen híre sem volt. Hanem midőn az országok oszthatatlanokká lőnek: a hatalmas alattvalók utánzák urokat, s a hitbizományt behozák a társaságba, a nélkül hogy e társaságot látták volna. Olly sötét kor vala ez, mellyben csupán egyesek elszigetelt érdekeik, vagy legfőlebb az elnyomók s elnyomottak osztályait lehete látni. Sőt még azon két törvényünköl is, mellyek a magyar földet egyes családnevek fényének áldozatjává tévők, kitetszik, miszerint még a mult század elején, valamint az előtte valónak végén a mi törvényhozóink sem bírták látni a nemzetet, hanem legfőlebb arról gondoskodtak, nehogy hitbizományok alapításával a hitelezők kijátszassanak; ők kinek-kinek jogáról beszéltek, a nélkül hogy a mindnyájok jogát, a nemzetét észre vehették volna. Egészen a francia forradalomig csak papságot, nemességet és népet szemlélt a világ, nemzetet nem. Illyen időkben avagy nem önként következett-e: hogy egyes családok fentartása tekintessék a polgári társaság czéljának; hogy nem az egyedek, hanem a családok tétessenek a birtokok tulajdonosivá; hogy hitbizományok necsak felemeljék fejeiket, hanem még tiszteletre és szeretetre is találjanak az emberi szívben?

Nem lehet s nem kell itt azt vizsgálnunk: hasznosak vagy ártalmasak valának-e a hitbizományok azon sötét korban; elég annyit tudnunk, miszerint azokat az időnek hosszú érlelése mai nap olyan színben tünteti fel az emberek és nemzetek előtt, a mint őket az előbbi szakaszban jellemezni törekvénk. És bizonyos, hogy ezen annyira ártalmasnak tapasztalt intézethez való ragaszkodás ma már helyet nem talál az emberi kebelben. A legrögzöttebb aristocrata is, ha nem makacs, nem elfogúlt, örvend ha a hűbéri tartozásokat megváltandóknak, s nem egyszerűen eltörlendőeknek hallja nyilat-

koztatni. Sőt még az angolok is, kiknek az aristocrazia szeretete véröklé vált, meggyőződtek arról, hogy a helyettesítések mind a birtokosra mind a közönségre nézve szerfölött ártalmasak, s azért mielőbb eltörölendők vagy módosítandók, miként ez azon hivatalos vizsgálatok- s okiratokból is megtetszik, mellyeket a parlament 1823-tól 1840-ig három királyság földmivelésének állapotjáról közre bocsátott, s mellyek németül is megjelentek. *)

A magyar jog mindig nagy különbséget tett a szerzeményekről s az ősiekről való rendelkezhetés közt úgy hogy, míg ezeket illetőleg halál esetére semmi végrendelkezés szabadságot nem engedett: az első szerző korlátlan kényének egyes egyedül a beállhatandó királyi jogot vetette határköül, mintha ekkép épen a magyarnál nem igen mutatkozó szerzés-vágyat akarta volna serkenteni. Ennélfogva az első szerző szerzett javait családján kívül is akárkinek elajándékozhatja, testálthatá, sőt azokat és azoknak maradékait, kikre javait át-bocsátá, a szerzeményt illetőleg egész azon időre, melyben a királyi jog megnyílnék, tetszése szerint kötelezhette, melly kötelezési szabadságból önként folyt ki a hitrebizási tehetség, s ennek csak az idegenekre, a közönségre nézve kellett különös törvény által érvényesíttetnie. Magyar jogunk tehát a szerzés cselekvénye által úgyszólván a nemzet kebléből kiragadtatni, s a szerző által elvitetni, s még némileg a sírba is elvitetni, engedi a nemzeti vagyon egyes részeit.

Romában, mint láttuk, eleinte a curiára szállt a magzat nélkül elhunytak birtoka; de idővel a közönség öröklési joga mindinkább háttérbe szorították a végrendelkezési tehetség folytonos terjeszkedése által úgyhogy, midőn a népből felemelkedett új gazdagok az előkelők társaságát hagyományok iránti remények gerjesztésével keresék; midőn a kényuraság áldozatai a császárok s nagyok haragját gyermekeik

*) Vom Ackerbaue und von dem Zustande der den Ackerbau treibenden Klassen in Irland und in Grossbritannien. Wien, 1840. II. Bd. 99—109. II.

további üldöztetésétől örökös tételek által elhárítani kényszerülének; midőn kiki nagy tiszteletnek tartá, ha végrendeletében híres férfiak nevei állhattak: akkor majd senki sem örökösé többé a természetes örököségi rendben. És ezen féktelen végrendelezési jognak természetesen fölülte gyászos hatása lett, mert az hatalmasan emelé a vagyonnak s kincseknek kevés kézbeni összetorlasztását. Cicero maga az ilyen, csupa tiszteletből tett, hagyományokból egy millió tallérnál többet kapott (Plin. V. ep. I.). Augustus ezen hagyományokra adót vetett, figyelmeztetvén hogy az állodalomnak is lehet efféle röpkülő vagyonhoz némi joga.

De a mi korunk többet tapasztalt, következőleg tovább is ment. Korunk az egyesek szabadsága fölül a társadalom s nemzetiség eszméit ülteté. Voltak ugyan az ős hajdankorban is, különösen a görögöknél, még pedig tulságos mértékben voltak jogai az állodalomnak is; a sötét kor ezeket többé kevesebbé megszüntette, de a polgárisodás világa ismét magával hozta az emberek közé. És miután a társadalmi szövetkezés eszméje diadalát mindenütt kivitta, jelenleg senki sem tagadja az állodalom jogait; de meg kell ismerni a magánosokéit is. És az, mi napjainkban véleménykülönbséget okoz s folytonos vitáknak anyagot nyújt, nem egyéb, mint az állodalom s a magánosok joga közti határvonal megállapítása.

Ha igazat rejtenek magokban Napoleon ezen, 1810-ben ejtett, szavai: „Tíz lázadást láttam, melyek ki nem ütöttek volna, ha a népnek ennivalója volt volna;“ már ebből is kiki át fogja látni, hogy az állodalomnak is van joga a nemzet kezei közt levő vagyonhoz; sőt fő kötelessége ezen vagyonnak nemcsak gyarapulását, hanem olyan elosztását is lehetőségig elősegélni, miszerint általa az összes, de főleg az alsó néposztályok jóléte, mint záloga s alapja a fennálló rendnek, biztosíttassék s szilárdíttassék. Ehez képest a magyar jognak végrendelezést s örökölést illető és főleg a fekvő birtokra vonatkozó törvényei, melyek csak az első szerzöt, ennek maradékait meg a kir. jogot ismerik, korunk igényeivel annyira ellenkeznek, hogy lehetetlen mielőbbi gyökeres meg-

változtatásukat a haza és saját javát szíven hordó honfinak nem ohajtania. Még pedig annyival sürgetősb mindenekelőtt telektörvényeinket, az összes néposztályok jóllétének jelenleg enyves akadályait a köz jólét emeltyűivé korszerűleg átváltoztatni, mivel az újabb civilisatio fejlődése még sok egyéb tényezőt s körülményt tüntet fel, mellyek a birtok s jövedelem egyenetlen eloszlásának kedveznek, s a dologbeli vagyon becsét folyvást emelik, a személybeliét pedig csökkentik, szüntelen szaporítván azok számát, kik sorsukkal meg nem elégedhetvén, valódi mételyként rágódnak az állodalom egészségén. Illyen tényező különösen a népesség folytonos szaporodása, melly emelvén a versenyt, mindinkább csökkenti a személybeli erők becsét s keletét; továbbá azon körülmény, miszerint a kézi munka a gyárak s gépek által mindinkább kiszoríttatik. Ezen két körülmény magában is elég érthetően halaltja a történet komoly figyelmeztetését, miszerint törvényhozásunk siessen pangó földmivelésünket korszerű telektörvényekkel lehetőségig virágzásba hozni, s ez és egyéb által a nemzeti gazdagság gyarapodását a népelet nehézségeinek emelkedésével súlygyenben tartani.

Azonban még több olyan rugója van haladásunknak, mellyek a népesség többségének elszegényülését előmozdítják. Illyenek különösen korunk legnagyobb szerű vállalatai is, mint: a vasutak, csatornák, mellyek az idő méhében fogantatván, minden országnak szükségessékké s elkerülhetlenekké lettek a külföld irányában; de az ország keblében, miként némelylek észrevevék, nem épen a legnagyobb boldogságnak s megelégteltségnek hintegetik magvait. Ám tessék ezen szavakat figyelemmel kísérni: „Mellözve azon befolyást, mellyet a vasutak a népesség egy, bár csekély, osztályára, a fuvarosokéra, gyakorolnak, két káros fő hatása van azoknak. Először ugyanis tetemes tőkét, sok milliót húznak el más vállalatoktól, és másodszor — a vasutak legebesz emeltyűi a pauperismusnak. Csak a kereskedő meg a gyárnok, de legtöbbet az első, nyer általok, tehát a speculatio; ellenben nemcsak a termesztők, hanem a fogyasztók is veszítenek. E két

utóbbiak semmit vagy csak szörnyű keveset nyernek a vasutak következtében csökkenő vitelbér által; sőt ez kizárólag a kereskedelem javára esik; ez huzza abból a legnagyobb, majd egyetlen nyereséget; a pénz ekkép a szó legszorosb értelmében leggyorsabb úton a vasutak és gőz, sínek és mozdonyok segédelmével a kereskedő osztály markába rohan, s ugyanezen röpillő uton szökik az a többi néposztály erszényeiből ki. A pauperismus gyorsabb terjeszkedése bizonyos következménye ezen új találmánynak. E mellett sokat nyernek a vasút-résztvényekkel nyereszkesdők, és így a népesség tömegének semmi haszna belőle: csak *egyesekek* az összeség rovására gazdagodnak általa“ *). Koránsem a vasútvállalatok rémjéül idézem ezen szavakat, sőt inkább miután mi ezen földről és korból, mellyben élnünk kell, magunkat ki nem szakaszthatjuk; miután azon célokat, mellyek után egyik ország a másik irányában törekszik, fel nem áldozhatjuk; miután ha elsodoratni nem akarunk, nekünk is futnunk kell a futókkal s haladnunk a haladókkal; és minden haladásnak jó és rossz oldala is van, megismerve a vasutak nélkülözhetlen voltát csak az iránt kívánok figyelmet gerjeszteni: nem volna-e célszerűbb az ezen vállalatokból habár csak kevesek részére folyó hasznokat is minmagunknál megtartva nemzeti gazdagságunk gyarapításába ruházni, mint külföldi nyerkémkedők martalékaül bocsátani? És ezen figyelmeztetés annál nagyobb fontosságu, mivel idézett röpiratban (57. l.) a pauperismus okaül ez is fel van hozva: „Az országok rend kívüli pénzszükségei tözsér-házaktól vett kölcsönökkel födöztetnek. Ez által a magános ember, az állodalom alattvalója, kinek pénze van, az ilyen statuskölcsönökből csörgedező nyerevényekből kizáratik, s a dús tözsér-ház maga húzza az egész hasznót. Csupán ez által jutott a Rothschild-ház óriási vagyonához; és az ország embere kénytelen volt a kamatokat s késöbben a tőkét is kikeríteni, a nélkül hogy a jövedelemben csak egy fillérig is részesült volna.“

*) F. Steinmann: Pauperismus und Communismus, ihre Ursachen und die Mittel zur Abhilfe. Solingen, 1846. S. 62, 63.

Nem szándékom itt a pauperismus minden okát elszámolni; de mivel a mi édes hazánkba minden oldalról annyi zsidó tódul, üres erszénnyel s teli nyervágakkal, s a keresztények közt is folyvást nagyobb az uzsorások száma: ki kell még ezeket emelnem: „Az uzsorás is akadálytalanul s a legborzasztóbb módon szíja a nép velejét és véré, úgy a polgári mint a pórosztályban, de leginkább ezen utóbbiban. A földműves közelében olyan körülmélet és metéletlen leselkedők laknak, kik a pór megrontását vevék czélba. Nem egyedül a status osztá fel az országot tartományokra s kerületekre; az uzsorás szinte megtevé ezt maga kezére. Itt az uzsorás gazdagsága a járásában levő parasztok száma szerint becsültetik, mondván: ez meg amaz uzsorásnak ennyi meg ennyi parasztja van. — Napról napra erősebben izmosul az ipar és pénz hűbériségének hatalma, s olly állapotot idéz elő, melyben a pauperismus és proletariatus az iparral, s pénznyeréskedéssel valamint a vagyonnak mindig kevesebb kézbeni összehalmozásával s a népesedéssel lépést tartva emelkedik s terjeszkedik.“

Midőn a pauperismusnak ezen okfőit érintem, nem akarom azzal állítani, hogy hazánkban a népesség sokasága már fölötté csökkenti a munkabért, vagy a gyárak és gépek kiszorítják az emberkezeket, vagy a vasutak és gőzösök megrontják a földnépét, koránsem; én egész figyelmemet a külföldre fordítom, a külföldre hol ezen társasági mirigyek már valóban óriásiak. A külföld óriási mirigyei hogy ne érdekelnének minket,— kik egy kis epemirigy hírétől legott megrémülünk, kik bármi csatépaté zaját mindig figyelemmel kísérünk, kik a külföld műhelyeiből alig kiröpült divatárukat olly hirtelen felkapdossuk, kik egy párizsi úr tollából kimászó Örök Zsidó bolygásain annyira szeretünk gyönyörködni—, a külföld óriási mirigyei hogy ne érdekelnének minket, kik hozzá testben lélekben olly közel, olly rokonok vagyunk? Mint apró cseppek úszunk mi is a történet nagy folyamában. Hasonló okok nálunk is hasonló okozatokat szülnek. És mi elmaradtak szerencsések vagyunk a külföld példáiból, tetteiből s tanításaiból

szívben élő tudományt szívhatni, s némelly rémséges okozatoknak eszélyes és serény igyekezettel még az okokban elejét vehetni. — Ha láttuk a pauperismus okait, ám lássuk, mennyire lehet, ennek szívszakgató eredményeit is.

9. § *Socialismus, communismus.*

Avagy nem természetes dolog-e, hogy az inség sanyarta emberben, kinek esze, szive, mindene gyomrába szállt, s mégis üres, és csikorog ez, egy bőségben s fényüzésben kéjelgő felebarátja látásán önként e gondolat támadjon: nekem azért nincs semmim, mert neked sok van?! — No ha ez természetes: olvasóm ítélje meg maga, ezen egy könyvben olvasható sorokat: „A communismus koránsem valami újdonság, hanem alapelvei legalább is olly régiek, mint a történet. Csak kifejezései változának az idővel. Emberemlékezet óta voltak már férfiak, kik a magántulajdon eszméjét minden rossz forrásának nézték, s fenhangon vagyonközösséget hirdettek; hanem még soha senkinek sem jutott eszébe, a rabszolgaságot egyenes orgyilkosságnak s a tulajdont erkölcsi lopásnak nyilvánítani. Ezen merész philosophi felfödözés az újabb kornak látszék fentartva lenni. Innen a zaj a hírlapokban, innen a tömérdek könyv a communismus mellett és ellene.“

De kérem, ne iszonyodjunk, ne hunyjuk be szemeinket nagy bajok látásán; hanem saját javunkért tekintsük meg azokat kissé közelebbről. Nekünk, kikre korunk az átalakulás bajait mérte, nem lehet nem ismernünk a vészterhes szellemet, és nem lehet közönyösen néznünk e létünk alapjában turkáló vakondakat.

Voltaképen a XV. század közepére, de leginkább a reformatio idejére teszik a társadalmi mozgalmak kezdetét, melyeknek igényeit kiváltképen a thüringiai parasztok izgatója, Münzer Tamás, fogta fel. Ez elválván barátjától, Luther-től, ki csak egyházi reformot akart, az egyetlen egész szabadság hőseül emelkedék fel, és szándéka szerint, miután a

nemességet és papságot láb alól elseprendette, tökéletes egyenlőség országát vala megalapítan dó. Azonban századok multak el, míg a francia forradalom viharai közepett egyszerre állni láttuk a *proletariust*, őt, a szabad munka emberét, kinck semmije sincs, csak két karja s gyermekei, ki nem kér alamizsnát, nem szegényadót, hanem munkát, s munkáért jutalmat! Ezen, a történettől a világba kitaszított, gézengúz elhagyván csendes rejtekét, megjelent a paloták ablakai alatt, meg a bölcsek ajtai előtt, a szabadságnak kenyérbeni megtestesítését követelni, és hallani: mikép lehetne a munka rendszerezésében a teljes társadalmi szabadság eszméjét valósítani. Az új igények új eszméket szültek, és ez eszmék gyakorlatilag s elméletileg fejlődésnek indultak, s különféle rendszerekben ingadozván, végre mint socialismus, és communismus alakultak meg.

Saját véleményünket mi illeti, tétova nélkül merő agyrémnek, s rossz számítás eredményének kell az újabb communismus elveit, s törekvéseit nyilatkoztatnunk, mellyek egyetlenegy igaz eredeti gondolatot sem foglalnak magokban. Egy higgadt socialista, Oelckers maga helyesen jegyzi meg miszerint: „Az egyenlőség elvégre nem teremheti meg az igaz szabadságot; sőt ezt némileg ismét elfojtja, mennyiben egyenlő birtokról van a szó. E mellett a szabadság mindnyájokat csak megrabolja, midőn mindnyájokról gondoskodni akar.“ És hogy’ is lehetne ott szabad az ember, hol nemcsak hogy semmit sem birhatna, hanem még tetteiről, örömeiről és bajairól is a többség rendelkeznék, s e szerint őt megfosztaná még saját akaratának használatától is? Sőt maga a felkarolt egyenlőség sem lenne igaz egyenlőség, ha a legtehetlenebb, tunyább, s ostobább is olly nevelésben, javakban, és hatalomban részesülne mint a legjelesb, szorgalmatosb és eszesebb. Ámde nemcsak a kitüzött lobogó legragyagóbb kecseiben, a hirdetett szabadság- és egyenlőségben, hanem a communistai tan alapelvében is merő csalódás rejlik. Mert nem áll az általában, hogy a proletariusok azért éheznek, mivel a gazdagok bőségben élnek. Peldául az amerikai leveleiről is híres Chevalier

Mihálynak, ki ezelőtt 13 évvel saint-simonista volt, s hitsorsosival egy évi fogságra ítéltetett, politicalai-gazdasági leczkéi szerint Franciaország egy évi jövedelme 8 milliárd, mi 35 millió lakos közt felosztván, egy főre naponként 63 centime esik minden szükség födözésére. Ha tehát e jövedelem egyenlően felosztatnék: csak a gazdagság szünnék meg, s a szegénység általánossá válnék; miből az következik hogy, habár egyes gazdagok vagyonuk megosztásával segíthetnek is egyes szűkölködőkön: valamennyi gazdag még sem képes valamennyi nyomorgónak bajait enyhíteni. Tehát a természetést, a productiót kell szaporítani. És a communisták ellenben azon édes reményben is ringatják magokat, hogy rendszerök a természetést háromszorozni sőt tízszerezni is fogná; ez-azonban merő képtelenség. Mert képzelni sem lehet, hogy a saját-vágytól megfosztott, önhaszontól nem serkentett, egymásra bizakodó, felsőbbbségtől hajtattott emberek a föld termékenységet magasbra zaklatni általában képesek volnának. Ha megengedjük is, hogy az emberek alakíthatnak néha rövid időre némi szorosb családi viszonyú társulatokat, mint a rappisták Amerikában; mindazonáltal, mostani fogalmaink szerint legalább, képzelni sem bírjuk, hogy nemzeteket azon ötezer éven át nyilvánult emberi vágyakra és szenvedélyekre való tekintet nélkül költőileg összetákolt communistai rámára nem mondjuk kívánt sikerrel, hanem csak tartós időre is húzni lehetne. Mert tegyük fel: ma romboltatnak a paloták, éjjel a rombolók tobzódni, s dulakodni fognak, s más nap? — Harcz és háború a tulajdonjogot tagadók közt, a tulajdonért! A tulajdont kétségkívül csak azért vették üzőbe az azt nélkülözők, hogy magok lépjenek birtokába.

És ámbár ez őszinte meggyőződésünk, még sem tagadhatjuk a socialistai s communistai mozgalmak roppant jelentőségét, s félre nem ismerhetjük bennök a történet bús intéset. Minden esetre bajnak kell ott lenni, hol efféle kórjelek mutatkoznak. És ha a népkivánságok tulságosak, szerte csapongók, vagy épen ábrándosak is: mégsem állíthatni általában, hogy azokat illő korlátok közé vezetve észszerűleg mel-

tányolni ne kellene. Tagadni nem lehet, hogy némely fogalmak és eszmék megváltoztak vagy nagyobb jelentőséget kaptak a szóban levő népmozgalmak által. Ilyen különösen a gazdagság és szegénység túlságaiból fakadó veszélyek volta-kepeni megismerése; ilyen mindenekfölött a földbirtok fogalma, melyre nézve ha nem hiszszük is a communistákkal, hogy az olyan közös, mint a lég, világ, és melegség, mivel ezek kimeríthetlenek, az pedig kimeríthető, s elfoglalható; mégis lehetetlen át nem látnunk, miszerint a föld csakugyan nem lehet magános embernek annyira szabad kénye alá vetett s a közönségtől úgy elzárható birtoka, mint valamely ingó vagyóna. Hogy a földbirtok különösen érdekli az állodalmat, jól érzé ezt már az ősz hajdankor; hanem a korunkbeli népmozgalmak újabb s nagyobb szerű életre keltették a nagy eszmét, melyet a középkori sötétség elhomályosított. Némellyek azt hiszik, hogy a jövőendő nemzedékek jobb bölcseségének marad fentartva, a vagyonnak egyenlőbb eloszlása végett az öröködési törvényeket is akkép változtatni, miszerint a végrendeleti, és szerződési öröklés megszüntetésével s a végrendelet nélkülinek kizárólag az egyenes ágra szorításával a nemzet összeségének öröklési joga lehető legtágabbra terjesztessék ki.

Miután tehát a népek nem maradhatnak jelen állapotban, s visszalépniük sem lehet, a socialismustól s communismustól azonban jó helyett az emberi nemre nézve csak a legnagyobb veszélyeket várhatni: fürkészszük és lássuk, miben kellene korunk tátongó sebének gyógyszerét keresni, s különösen mi biztosíthatná saját hazánkat a fenyegető anyagi szenvedések ellen legczélyszerűbben?

10. §. *Simplex sigillum veri.*

Ha arról volna szó, mikép lehetne bizonyos számú embereket, kik soha sem nem fogynának, sem nem szaporodnának, bizonyos földterületen boldogokká tenni: úgy mindnyáján csak egyet érthetnénk; úgy, miként láttuk, még a

communisták sem kelnének ki a tulajdon ellen; úgy vajmi könnyű volna itt a nyugalomnak s édes megelégedésnek egyetlen állapotját conserválni; vajmi könnyű volna parancsolni: mindenki maradjon ott, s tartsa meg azt, hol a miye van; az egyetlen fiú atyja helyét, az egyetlen leány egy nő helyét foglalja el; így maradjon ez napról napra, s a föld színéről tűnjék el minden változás. Azonban a jó istennek tett szélvészti és záporokat, folyókat és árvizeket is teremteni. És az emberek nemzedékről nemzedékre sűrűbb csoportokban hullámanak a nem nagyobbodó földterületen, s zaltatják, üldözik, és kínozzák egymást — az egyetlen életért; a viszálykodás, nyomor, és inség burjánja önként sarjadzik mindenfelé. De az isten olly jötevőkkel is megáldá az emberiséget, kik a túlnépesedésből származó bajok enyhítésének módjait fürkészni kedves tisztöknek tartanak. És itt célunkhoz tartozik illyen eddig tett fürkészetek eredményeit átpillantatlanunk.

A hajdankor bölcsei azon elvből indulván ki, miszerint az emberi népességet természeti törvényei tulságos szaporodásra ösztönzik, nagyon hathatós szereket ajánltak a túlnépesedés bajai ellen. Így Platon az ő eszményi köztársaságában a szabad polgárok és házak számát 5040-re szabván s a földbirtokot is ennyi egyenlő részre osztandónak vélvén, a polgárok ezen számát azáltal kívánta állandósíttatni, hogy minden atya, kinek több fia van, egyiket leendő örökösévé jelelje ki, a többit gyermektelen polgároknak örökbe adja, a főlöselet pedig tegye ki (de legib. II.). Aristoteles, ki úgy látszik, leginkább azért irt politikát, hogy Platon ellen irhasson, csupán azért gáncsolja ezt, hogy a népességet még szigorubban nem határozta meg. Mert ha, ugymond, szokás szerint mindenkinek szabad lesz gyermekeket nemzeni: a szegénység elkerülhetlen leendő; a szegénység pedig a bünöknek, s lázadásoknak szülője (de republ. II. 6.). Tagadni nem lehet, hogy ezen indítványok szerint, a birtokegyenlőségnek, s a népesség és élelemszerek öszhangzó arányba hozatalának következtében, kétségkívül boldog és erős fogna lenni a sta-

tus, mellynek polgárai sem nem fogynának, sem nem szaporodnának; ámde ezen fölötté szívtelen indítványok nem oldják meg, hanem irgalmatlanul ketté vágják azon kérdés csomóját: hogy mikép lehetne az emberi társaságok jólétét eszközölni? És valóban, ha már csakugyan arra van az emberi nem kárhozatva, hogy csak bizonyos része lehet boldog és szabad: akkor a boldogságtól elzárt rész jobb ha a boldogok közt a mint lehet, tengődik, mintha gyermekkorában kiöletnék. Csak is olyan kor nem irtózhatott efféle embertelen javaslatoktól, melly egészen üres volt az emberi méltóság, rendeltetés, és szabadság fenséges eszméitől.

Midőn a középkor barbárságának elmúltával a status-tudományok újra éledni kezdtek: a népesedés iránti nézetek egészen ellenkező irányt vőnek. Tapasztalván ugyanis, hogy a legnépeseb országok egyszersmind leggazdagabbak s míveltebbek: az üdvet, hasznot és hatalmat egyedül a népesség tulhajtásában kezdték keresni. Innen az elmélet is, kevés kivétellel, egyedül a nagy népességet magasztalá, annak minden lehető módoni emelését tanácsolá, a korlátozásra emelkedett szöveget pedig gúnynyal illeté. Ilyen irányban működék még a mult század végén is a bécsi Sonnenfels. Kevés figyelmet ébresztett még Filangieri, Young, és Ortes azon tanácsa is, miszerint előbb a jólétet kell megalapítani, s aztán ebből a népességet önként fejlődni hagyni.

Hanem annál nagyobb dicsőséggel lépett fel *Malthus* terjedelmes történeti tudományával a tulnépesedés veszélyeire fordítván a közfigyelmet, s ekkép az elméletnek új, egészen ellenkező, irányt adván. Mert, ha az emberek boldogsága leginkább a vagyonnak azok közti eloszlásától függ, kiknek arra szükségök van: világos miszerint mindenekelőtt azt kell tekinteni, hogy hány ember közt kell a meglevő vagyonnak eloszlani; vajjon ezek száma állandó-e vagy változó, vagy tán mindinkább szaporodó? Nem tesz itt semmit a meglevő eleség abszolút mennyisége, hanem minden annak viszonylagos sokaságától vagy csekélységétől, a táp-

lálkozók száma s a meglevő vagyon, és élelem mennyisége közti viszonytól függ. Ez Malthus tanának veleje. Tehát ő, midőn arra figyelmeztet, miszerint az emberi társaság jóléte, sőt fennállhatása végett előbb kell tekinteni az embereknek természetéhez, mint egymás közti viszonyát, valóban nem emberellenes, hanem igazán legemberszeretőbb lelkületet bizonyít. És mégis voltak, kik csupa emberszeretetből kötelességöknek tarták, Malthust megtámadni, őt a communisták legnagyobb ellenét, ki kézzelfoghatólag bebizonyítja, hogy a népesség annyira szaporodhatik, hogy eltartására elvégre nemcsak a meglevő, hanem a meg lehetőségedség sem lehet elegendő, bár mikép osztassék is ez egyébiránt el.

Sokan főleg azon állításának ostromlására fordíták fegyvereiket, hogy természeti törvényeknél fogva, azért mindig túlnépesedéstől kell tartani, mivel a népesség minden 25 évben geometriai, az élelem termesztése ellenben legfőlebb arithmetikai haladásban szaporodhatik; holott ezen mathematicai tétel nem alapelvét, hanem csak azon állításának világosb magyarázatát fejezi ki, miszerint az emberek végtelenül s hirtelenebben szaporodhatnak: a földtermékenysége ellenben lassabban s csak bizonyos fokig emelhető. Igaz ugyan, hogy némely mellékes tétéleket s állításait ellenei diadalmasan megczáfolák; hanem a tan alapelvét a túlnépesedésnek természetes lehetőségét, bár hányan valának is, csak gyengíteni sem bírták. Mert például ha a legelkeseredtebb ellenei, tudniillik Godwin és Ravenstone, tagadják, hogy valamely népesség minden 25 évben magát megkettőztetheti, s ezt csak 75 vagy 100 év alatt állítják megeshetőnek: már ezzel ők magok is elfogadták a tőlök olly keményen megtámadott elméletet; mert csak arról van a kérdés: vajjon a népesség magát időszakonként folyvást megkettőztetheti-e vagy nem? Mert ha ezen kettőztetés csak évszázadonként történik is, végre csakugyan aránytalanságnak kellend az emberek s élelemszerek közt beállani, mivel a föld termékenysége a népesedés arányában nem kettőztethető.

Figyelmeztetett Malthus, mikép fönnebb is érintők, azon veszélyekre is, melyek a földmivelés erejét túlhaladt kézműiparból báramlanak a nemzetre, mutogatván miszerint a kézműipar gyarapodását koránsem követi a legnagyobb néposztály jólétének gyarapodása is. Mert ámbár emelkedik amott a munkabér; ezen emelkedés mégis csak színleg, névszerinti, hahogy az iparerő terjedésével lépést tartva nem terjed a földmivelés ereje is. Ha nem terjed: úgy az ipar vagy nagyobb tőkék által felebb rugtatott munkabér nem *valósítható*, azaz nem lehet azon egy úttal több eleséget is venni, mivel ennek ára is azzal együtt fölebb szökken, a gabonának külföldről behozatalára pedig bízakodni nem lehet. „A világtörténetben — ugymond ő — azon népek, melyeknek gazdagsága s hatalma főleg a kézműiparon s kereskedésen alapult, mindig mulékony éltűek valának azokhoz képest, melyeknek alapja földmivelés volt. A tőkék túlsulya, a gyárak emelkedése, melyek rövid ideig tetemes hasznokat hajthatnak, más népek versenye által végre eléretnek s elnyomatnak. — Nálunk jelenleg a földmivelés elnyomatott, a kereskedés túlsulya nyilván való; hanem elég okunk is van attól félni, hogy kereskedésünk és iparunk végre ezen aránytalanság rosz következtéseit majd meg fogja sínyleni.” Ezekhez képest Malthus egész tanának iránya oda megy ki, miszerint a melly nemzet boldog, egészséges és hatalmas akar lenni, az népesedését szorosan saját földmivelésének állapotjához mérje; a mellyik pedig népeségét szaporítani kívánja, az mindenekelőtt földmivelését hozzá virágzásba, miszerint ezt a kívánt szaporodás önként követhesse.

Malthus az angol nemzet egyik legnagyobb jötevőinek tartatik; tanát, mellyet eleinte olly sokan félre értettek, hazájában az élet maga magyarázta meg, s napról napra el-elűnnek ellenei. Csak a németek, a féktelenül germinálni vágyó german bölcsek nem bírnak azon elvvel megbarátkozni, miszerint a szaporodási ösztönt az élet viszonyai szerint korlátozni szükséges. Mikép gondolkoznak hát ők? Egy nézetet

emelek ki, mely a németeket általában jellemzi. Eisenhart*) azt hiszi: a tulságos népesség s proletariatus ugyanazon túlnemény a statusban, mi a terhesség az egyedi testben. Tehát isteni nemzötől fogantatott a proletariatus a népgazdaszat ágyában! Valóban eredeti német gondolat, mely már Luther agyában is megvillant midőn mondá: „Az isten szava: nőjetelek és szaporodjatok, nem parancs, hanem több annál, tudniillik isteni mű. Azért ő nem parancsolja, hogy szaporodjatok, hanem eszközli, hogy szaporodnotok kell. És ha ez ellen magatokat óvni akarjátok, mégsem vagytok megóva; utat tör ez magának, mert ebben természet s nem önkény van.“ Tehát a németeknek hiába beszélí akár Malthus, akár ki, hogy a szaporodást mérsékelni kell; ők ezt isteni műnek tartják, és szaporodnak, és a proletarius csoportokat isteni rajokként küldik a nagy világba, elfoglalni a földet, mely azonban nem egyedül a németek számára teremtetett. A gyarmatosítás nem lehet általános szer a túlnépésedés ellen mert, ha minden nemzet ezen elv szerint cselekszik, majd tán a holdat kellend haszonbérbe venniök a föld lakóinak. Megesik, hogy a kivándorlók vissza is vándorolnak, miként ez idén Erdélyből; és például csak China ereszténé meg rajait a németekként, bizony vissza fognának ők vánszorogni a világ más tájairól is. Egyébiránt kétséget nem szenved, hogy a túlnépésedett országnak épen olly jótékony, és szükséges népének fölöslegét kiszállítani, mint a köpűnek annak idején rajt eresztetni, mint némelly betegen eret vágni; ámde az ilyen rajok által aztán leginkább a szomszéd országok fenyegettetnek, melyek szinte ki vannak ám az isteni parancsnak vagyis műnek téve, melyek szintén nemcsak szaporodni, sőt önerejökben szilárdulni, nemzetiségökben gyarapodni vágnak. És a túlnépésedés fájdalmi koronként megújulnak, és az inség helyévé változott nem édes, de mostoha hazájoknak hátat fordító seregek koronként útnak erednek búsan, aggodalom-

*) Positives System der Volkswirtschaft. Leipzig, 1844. S. 108.

teljesen és mindig víve magokkal egyetmást, az elhagyott hazát ekkép is vagyonában kisebbítvén.

Azonban vannak a németek közt is őszinte hívei Malthusnak. Így Baltisch nem győzi annak elveit eléggé ajánlani nemzetének. És én szükségesnek tartom, fennidézett munkájából célunkra vonatkozó tételeit kissé bővebben kiemelni. „Minden országban — úgymond — hol ezren meg ezren az első kötelességet, aszülők kötelességét nem teljesítik, vagy tökéletlenül teljesítik: sok nyomornak kell lenni. Így van ez, így volt, s így lesz ez a földön kétségkívül mindig. A gondatlan, mondhatnók, embertelen házassulás sokgyermeküséget szül, proletariusokat állít elő, inséget, elégtelenséget, tehetlenséget a kísérteteknek ellenállni, vétkeket, és bűnöket. — Sokgyermekűség — ez azon baj, miben a vén Europa, daczára a hosszú békének, sőt épen a hosszú béke miatt szenved, s forrása a legtöbb gonosznak, annak mi nekünk a népek történetéből igaztalanságként tűnik fel. Csak az újon népesített tartományokban, mellyek hasonló helyzetben vannak, mint az Egyesült-Statusok nyugati részei, vagy egy szerencsésen hódító népre, vagy olly városra, kerületre nézve, hol a gyáraknak, a kereskedésnek új szállítási utak nyíltak meg, lehet a sokgyermekűség bizonyos ideig hasznos és örövendetes. — A madár fészket rak tojásai, fiai számára. Az embernek saját gyermekeiről kell gondoskodnia, őt az ég számítás tehetségével ajándékozá meg; kötelessége tehát, ezen tehetségét legfontosb ügyében használni. A ki számítás, azaz eleve megtakargatott vagyon nélkül lép a házasságba; ki az atya kötelességét elvállalja, a nélkül hogy ezen kötelességet teljesíteni képes is volna; ki gyermekeit az első évekre sem látja biztosítva: az mindjárt kezdetben nem jó házastárs, nem jó atya, s következőleg jó polgár sem lehet, s valószínűleg nem az; mert a rossz polgárok sokasága szükségessé teszi az erős és szigorú kormányt, általa a birtokosok féltvén birtokukat, hajlandókká lesznek zsarnoki kormány eltűrésére, a vagyontalan, éhes csöcselék nép elleni védelem áraért. — Ki minden

gyűjteléek nélkül csak amúgy vak szerencsére házasodik: az árulást követ el a hölgyön, kit magához köt, ki szerelmében s bizodalomban hozzá csatlakozik, hogy gyámola, s családjának táplálója legyen; az mindjárt kezdetben hazug, mert kötelességének teljesítését igéri, mellyek teljesítésére még nincs ereje; az méltatlan arra, hogy atya legyen, annak házasságát épen úgy nem kellene megengedni, mint a kiskoruét. Legkisebb betegség beálltával a család el van veszve; sőt betegség nélkül is, mihelyt a nőnek két gyermeke van, ez a házon kívül semmit nem kereshet, és a férfi napszáma, épen mivel a munkások sok kezét hoztak a piacra, aligha elég leend az otthoni kosztosok éhségének csillapítására, és nyomor és kétségbeesés legvalószínűbb sorsa leend örökké a családnak.“

Ha elfogulatlan pillantást vetünk a földkerekségre: szinte látni fogjuk, mikép a népek jóléte általában nem a föld termékenységétől függ. Siciliában nyomor és inség honol, több mint a skót felföldön. A Nil legtermékenyebb iszappartjain, ott hol egykor Romának gabonátára volt, a legszegényebb népesség rongyokban s föld alatti kunyhókban durva étkekkel táplálkozik. De legroszabbul van azon tájakon, hol a természet pazarabb vala mint bárhol. A hindu munkás minden eledele egy maroknyi rizsből áll. Roszul üt ki az aratás: és az éhség száz ezreket és milliőkat sepper el. Ez megesett az angolok uralma alatt szinte mint azelőtt. Chinában, a leggazdagabb s tehát a legnépeseb tartományokban száz meg száz gyermekeket tesznek ki vagy folyókba vetnek a szegény szülők, mivel a sok gyermeket táplálni nem bírják, habár ott már olly undokságra is szorultak, miket Európában a koldus is megvet. Kétséget nem szenved, hogy Norvégia háladatlan földét keveseb inség dúlja, mint a természettől megáldott sok országot. Nyilván való tanúsága ez annak, miszerint a baj okát nem a külső természetben, hanem az ember szellemi természetében kell keresni. És jól mondja a jeles M'Culloch: „A nép boldogsága koránsem függ annyira a kedvező fekvés-, egészséges

lég- vagy a föld termékenységétől, mint a nyilvános intézetektől, melyek arra hatnak, hogy a lángész találékony ereje s az iparos népesség karjai munkásságba hozassanak. A nemzetgazdaság bölcs rendszere minden más hiányt, mit a haza természete magával hoz, kipótolhat. Ez által lehet oly tartományokat, melyek a természettől zordonak, terméketlenek s háladatlanok: mívelt, tömött és gazdag népesség kényelmes lakhelyeivé változtatni. Hanem ott, hol a nemzetgazdaság okszerű rendszere nem alkalmaztatatik: ott a természet legjobb ajándokai is az emberre nézve értéktelenek; és látjuk hogy országok, melyekben a civilisált élet minden javításai könnyen valósíthatók volnának, melyekben a nemzeti jólét anyaga láb előtt fekszik: alig nyújtanak elég tápszert a csordák fentartására, melyek csak tudatlanságban, vadságban és nyomorúságban tüntetik ki magokat.“

Ennyit reméll és követel az angol, tudományának mindenhatóságától. De Baltischnak ez nem elég, ő egy léppéssel még tovább akar menni. Az ő meggyőződése szerint: „Az alsó nagy néposztályokra nézve nem lehet valósítani, mit kívánunk, jólétöket, ha egyszersmind azok erkölcsi állapotára figyelem nem fordítatik; ha bennök magokban az erkölcsi erők munkássága nem igényeltetik; ha mindenekelőtt a szülői kötelesség, mint a legszentebb kötelesség, meg nem ismertetik. Ki egyedül az anyagi javakat teszi figyelme tárgyává, czélt nem ér, ha csakugyan a nagy néptömeg jóléte a czélja; legyen bár ismeretdús angol nemzeti oecónomista, vagy párizsi szenvedélyes communista.“

Tehát minden oda van, ha az elszaporodásnak sem mértéke, sem határa; ha a nép magában nem nyomja el bajainak kútforrását, mert öbelöle magából fakad az. A hivatal jelöltje, a tiszt, polgár, szóval minden, ki nem örökös, évekről évekre várakozni, s előre vergődni kénytelen, míg a házasságról komolyan gondolkozhatnak; de menjetek a kunyhókba, a padkamarákba, ott száz eset közt, hol nő és gyermekek éhen nyomorognak, legalább kilenczven az,

hogy a munkás igen korán házasodék, mielőtt valamit gyűjtött volna. Ki oka hát bajának? Kitől van joga segílyt kérni, több mint a jelöltnek, orvosnak, tisztnek, ki vigyázatból tíz évvel később házasodék? Kitől van joga segílyt kérni most, midőn a hűbéri tartozások is, nagyobb részt mint alaptalanok, az idő rostáján áthullottak? „A württembergiek, az írek magok okai nyomorúságuknak, maguk okai, hogy az utolsó burgonyaérti concurrentiáig elszaporodtak.“ De fájdalom! az emberek olyanok. Alig nyílik valahol némi jobb keresetforrás: a munkások jól érzik magokat, és házasodnak és sok kezét hoznak a piacra s lenyomják a munkabért. És jelenkorban elég egy helyen is túlszaporodni, hogy a vasutak s gőzösök segedelmével a legtávolabb helyeken is mutatkozó magasb munkabér azonnal csökkentésék, s minden jólétnek s reménynek vége vetessék. És, fájdalom! a reménnyel a vigyázat szükségének érzete is elröpül és az inség-sanyarta ember a házasság karjaiba rohan meggondolatlanul, és csak néhány esztendő, s már a gyermekek az inségen, mint férgek a dügön, úgy csüngenek. Oh igen, nemcsak a jólét, hanem még inkább a szenvedés hozza e világ bajai közé a halandót! Abban kuttog a sokgyermekűség fő gonosza, hogy az folyvást tovább harapózik mint a bűn, melynek legnagyobb átka az, hogy a büntetteknek hosszú lánczolatát húzza maga után. Ennél fogvást Baltisch azt tartja hogy a lelkészek sokkal szigorúbb és szentebb kötelességüknek tekinthetnék a kora házasságok, a sokgyermekűség mint a szeszes italokkali visszaélések elleni oktatást és buzdítást.

De tulajdonképen mihez tartsuk magunkat? Ám mulassunk még cseppet Baltisch érdekes előadásánál. „A sokgyermekűség, ugymond, anyja a concurrentiának, a versenynak, s következőleg feltalálója minden művészetnek, mesterségnek, és civilisációnak, hanem egyszersmind anyja minden gonosznak, mit a civilisatio, a mozgás, a haladás magával hoz. — A földet meg kellett népesíteni, és ez csak a sokgyermekűség által volt lehetséges. Miután az első mun-

kások fáradságuk díjaül tulajdont, ingatlan tulajdont, földbirtokot kaptak s foglaltak el, s ekkép ez oldalon a munka vég határa eléretett: az utóbb szülötteknek, ha úgy tetszik, proletariusoknak, s ezek gyermekeinek nem marad egyéb érdemelni való, mint a *munkabér* a szó legtágasb értelmében.“

„Azon sarkponthoz értünk itt, melytől a társaság legnépeseb osztályának jóléte és szenvedései függnek a vénhedt Európában úgy, mint bármely világrészben. A munkások milliói a városokban úgy, mint a falukon — jól érzik magokat, ha a munkabér nagy; de többé kevesbbé nyomorognak, ha a munkabér csekély. Hanem az úgy mint emez a kisebb vagy nagyobb concurrentiának következménye.“

„Tagadni nem lehet, hogy a munkabér gyakran elégtelen az emberi élet tengetésére; hogy a munkás, ki örömet iparkodnék, gyakran nem érdemelhet annyit, mivel éhségét lecsitítsa, mivel testét befödje. — Itt lappang az európai társadalmak bajának gyökere. A baj itt van, a veszély jelen van, tagadni nem lehet, tőle elfordulni nem lehet. Itt a Möser Justus híres, és sokat magasztalt állítása: hogy egyedül a földbirtokosok tagjai a statusnak, hogy a csöcselék nép — miként ő a proletariusokat, a munkásokat, a földet nem bírókat egyre-másra nevezi — egészen az állodalmon kívül vagy alatta van, — cseppet sem segít a feladat megoldásán. Sőt ezen feladat épen a tényleg létező emberek összeütközéséből támad, s azon sürgetős szükségben áll, hogy az összeütköző érdekek kiegyenlítsessenek. Ki ezt meg akarja kísértetni, előbb a baj forrását kell ismernie, és ez a concurrentia.“

„Ki a munkások, s családjaik javát igazán szíven hordja, annak kívánnia kell, hogy a munkabér nagy legyen. Ez jobb a leves vagy fa osztogatásánál, jobb mindennemű alalmazmánál, jobb minden gyermek- vagy öregápoló intézetnél, minden nőegyletnél, minden kényszerített szegényadónál. Drága munkabér! Ah akkor megelégedés, s öröm ül minden homlokon; akkor a pékboltokban és serházakban derült

képek heizmeknek, a halvány pofák pirosodnak, a lábak gyorsabban mozognak, és a kéz buzgalommal fog a nehéz munkához. Ámde a napszám, a munkabér nagysága viszonylagos, az a legszükségesebb életszerekkel lépést tart, s ezen kikerülhetlen kérdésekhez utasít: mikép állapotnak meg az életszerek árai? Kinek van hatalma az életszerek árát megszabni? Ki az oka, ha ez felszökken, vagy — mi egyre megy — ha a munka bére csökken?“ És itt vagyunk a talány megoldásánál; könnyű ez, szemünk előtt volt, csak látni kellett; simplex sigillum veri.

Tehát a jó munkabér, melly az élelemszerek olcsóságától függ, határozza meg a polgári társaság vitor és egészséges jólétét

A tétel egyszerű; de látnivaló mikép az emberi életben semminek nincs olly szövvényes alapja, mint épen ezen tételnek. Tekintsünk vissza az eddig mondottakra, vessük össze a főbb állításokat, s kétségkívül át fogjuk látni, mikép bizony Luther állításában is van igazság; de van Malthus és Baltischéiban is. Öszhangzásba kell hoznunk mind, mielőtt valakit az elszaporodás bajainak okával terhelnénk; öszhangzásba kell hoznunk, mielőtt valamelly népesség jólétének megalapítását kísérgetni mernők. —

Kortársaink közt számosan mutatkoztak, s még folyvást jelentkeznek, hazánk iránt olly gyöngédséggel viselkedők, hogy azt emberektől üresnek, néphíányban sínylőnek, s azért külföldi népekkel, főleg pedig németekkel mielőbb, s minél tömöttebben megtöltendőnek kiáltják ki világszerte, nem gondolván azzal hogy a becsődülendő népség után előbb-utóbb bekövetkezhető túlnépesség kinjai ez országnak sem fognának kedvesek lenni, nem keresvén az állítólagos néphíány okait, nem akarván látni hogy ez országban is elég proletarius és a jövőendő népességnek elég tág és termékeny alapja van, s irtózáván annak még csak meggondolásától is, hogy e föld nem holmi jött-ment népek bitang tanyája többé, hanem az a végzettől reá ültetett magyarok hazája akar lenni. Efféle ferde vagy álnok nézetek s törekvések zajlása vitt arra, hogy a túlnépésedet

külföld szenvedéseit több oldalról s kissé bővebben igyekezném kiemelni.

Mi hazánkat illeti, igaz, annak belterjedelmű népessége középszerű; mert Magyarországon Erdély nélkül egy □ mérföldre Fényes ¹⁾ szerint 2245, Becker ²⁾ szerint 2580 lakos esik; már pedig szakértők által a közép, s délszaki Európában csekélynek vétetik a népesség, ha belőle 2000; ellenben túlságosnak, ha 4000 ember esik egy német □ mföldre ³⁾. Vannak, kik ez aránylag középszerű népességünknek hajlandók hátramaradásunkat s földünk csekély jövedelmezését tulajdonítani; holott látnivaló hogy nem a néphíány oka hátramaradásunknak, hanem hátramaradásunk oka a néphíálynak meg a silány jövedelmezésnek.

Multunk gyászos eseményeiben, s jelenünk gyászos telektörvényeiben keresse a csekély népesség okait az, kinek csekély ez. Jól mondá azt már Rousseau, hogy a legjobb alkotmány az, mellyben a lakosok, minden naturalisatio s idegenek bevándorlása nélkül, önként szaporodnak; és legroszabb az, mellyben a lakosok fogynak s tönkre jutnak. — Mi engem illet, megvallom, én hazánk népességét, tekintve fejlettségi állapotunkat, inkább jókorának, mint csekélynek, s minden esetre olyannak látom, melly még akkor is, ha jelen törvényeink, a honosításiakat is ide értve, cseppet sem változtatnának meg, képes leendne e hazát nem igen sok idő alatt bárkinek megelégedésére is betölteni. Mert Becker (295. l.) szerint Magyarország népessége 1819-től 1843-ig 3,018,495 fővel, vagyis 24,1 száztólival szaporodván, könnyű állítani, hogy a népesedés tekintetében ugyancsak haladunk; hátha még telektörvényeink kor- és okszerű lábra állíthatnának!

De többet és sokat jelent itt azon körülmény, misze-

¹⁾ Magyarország Statisticája. I. K. Pesten, 1842. 53. l.

²⁾ Die Bevölkerungs-Verhältnisse der Öst. Monarchie. Wien, 1846. S. 93.

³⁾ Rottecks Staats-Lexicon. 2. Bd. Art. Bevölkerung.

rint hazánkban a népesség nagyon egyenetlenül van szétosztva, s a lakhelyek, a faluk s városok fölötté ritkásak, s azért többnyire szertelen nagyok, kiváltképen a termékeny alföldön; mi világos tanújele annak, hogy nálunk a földbirtokot szertelen nagy jószágok foglalják el, mezőgazdaságunk nyilván való kárára. Ugyanis Becker (74. l.) szerint Magyarországon 3,1, katonai végvidéken 3,03, Erdélyben 2,5 lakhely esik egy n. mfdre; ellenben Felső-Austriában 20,5, Alsóban 13,3, Karinthiában 16,9, Csehországban 14,2 lakhely találhatik ugyancsak egy n. mfdön. És ezen nagy határrendszerünk káros következéseit csak akkor fogjuk voltaképen megítélhetni, ha figyelembe vesszük, mikép a fen kitett csekély szám is szerfölött egyenetlenül oszlik el hazánkban, mikép épen a legmostohább vidékeken sűrű falukat találunk: ellenben a sík alföldön, melly tömött és gazdag népesség s virágzó mezőgazdaság számára látszik teremtni, több napi utban is csak néptelen pusztákat lát az utas. Így például a 37 n. mfdü kopár Árvában 132, s a 170 n. mfdü termékeny Bácsországban szinte csak 137 lakhely van; a 87 n. mfdü Trencsénben 443; ellenben a 85 mfdnyi jász és kun kerületekben csak 25; Sárosban 65 mfdön 401, Békésben szinte 65 mfdön csak 20; a Kárpátborította Szepesben 66 mfdön 264, a sík Csongrádban pedig 62 mfdön csak 26 lakhely találhatik a pusztákat is beszámítva. Hogy az ország népességének illy aránytalansága mellett kor- és okszerű mezőgazdaságról álmodni sem lehet, kiki átláthatja. Van alkalmunk tapasztalni: mennyi erő- és időpazarlásba kerül az alföldi síkok termékeinek a felföldi tótók általi betakarítása; mennyi veszteséget okoz a birtokosnak saját földétől távol lakása; mily ártalmas ugy gazdasági mint erkölcsi tekintetben rendetlen tanyacsoportok keletkezése a várostól távol eső földeken! Ehez képest törvényhozásunknak legszebb s legnagyobb feladata lehetne oda munkálni, miszerint az ország néptelen vidékein apró szabad faluk keletkezzenek, az aránylag kevés és nagy helységek lakóiból sok és kis szabad helyek alakuljanak.

Részemről legalább úgy látom, miszerint valamint az angol törvényhozás elkerülési törvényekkel bámulandó magasságra emelte a sziget mezőgazdaságát: úgy a mi törvényhozásunk országunk közjólétét s nemzetiségünk megszilárdítását leginkább fogná a nem eléggé népes helyeken apró, szabad s lehetőségig magyar helységek keletkeztetése által eszközölni. — Azonban nézzük tovább jelen állapotunkat.

Hogy telektörvényeink ferdesége, s népességünknek a föld termékenységéhez aránytalan viszonya miatt nem igen nagy jólétnek örvendhetünk: az igen természetes. Egy német Demokritos, ki különben sem rosszul jellemzi a magyarokat, azt jegyzé meg, miszerint Magyarországon minden 25-dik ember nemesember, s minden háromszázadik ember koldus. És ezen számok tetteleg bizony nem nagyobbak, hanem inkább kisebbek; s csakugyan Fényes szerint minden 20-dik ember nemes, mi azonban koránsem annyit jelent, hogy minden 20-dik jól bírja magát, mert a szegénység nemesek közt is nagyon elterjedt, sőt a nagy urodalmak, s még hitbizományok birtokosai is többnyire nagyon eladósulvák. Hogy a dús Magyarország, melyet isten teremte jó kedvében, csak meglehetősen jólétnek sem örvend: azt tudjuk, érezzük, azt tagadni, takargatni nem lehet. Nálunk a munkának, körülbelül mint amott Ohio bal partján, becse nincs; a föld művelését nagyobb részt a jobbágyság végzi, s legbecsültebb életmódnak az örökségi henyelés vagy címmeres hivatal tartatik. A munkabér csekély, nem épen a népesség sűrűsége, mint inkább munkahiány miatt. A mezőgazdaság többnyire nagyban üzetik, iparunk nincs: és így a szabad munkásra nézve a kereset forrásai jobbadán bedugvák. Másodszor pedig az élelemszerek aránylag drágák; drágák azért, mert a lehetőséghez képest igen kevés termesztetik, és mert ez is leginkább nagy jószágokon termesztetvén, nagyban adatik el; s vagy külföldre szállítatik, vagy csak uzsorások kezein át jő a fogyasztókhoz.

És hát mi az oka: hogy Magyarország népessége olly középserű; hogy olly aránytalanul van elosztva, és olly

szegény állapottal küzködik? Mac Culloch fennidézett sorai-
ban meg van a felelet: hogy tudniillik statusgazdasági ildom-
os rendszer hijával vagyunk. Nálunk a lángész találékony
ereje s az iparos népesség karjai munkásságra nem serken-
telnek.

Tehát mit tegyünk, hogy hazánk egy virágzó, szám-
ban és jólétben folytonosan növekedő, népességnek örvend-
hessen?

Hála istennek! A túlnépesedés veszélye még nem fe-
nyegget; sőt inkább hazánk nagyobb részén a népesség
szaporodása kíváncsnak látszik. Azért a fentebbi kérdésre
Malthus fenrajzolt tanában meg van a felelet: hogy tudni-
illik a természet áldásait mindenütt felkeressük, földünk
termékenységet minden ágazatában kifejtjük s használjuk,
miszerint az élet eszközeinek szaporodtával az élet is ter-
jedtebb s vitorább virágzásnak induljon. Ha ugyanis mez-
őgazdaságunk kor- és okszerűleg, tehát kis birtokosok
avatott szorgalma által kifejtetik: úgy a számos földművelő
népesség, melly magát jól bírandja ugyan, de verítéke díját
külföld fényűzési czikkeire még sem fogja pazarolhatni,
folytonos saját gyarapodása mellett a belföld számára dol-
gozó ipart is varázsoland elő. Ez pedig nálunk annál ok-
vetlenebbül bekövetkeznék, mivel hazánkat a természet
földművelő országnak rendelte; és nálunk az ipar legbuz-
góbb pártolói sem kívánnak többet a belföldet ellátandó ipar
keletkezésénél. És ekkép egy uttal azt fognók nyerni, hogy
a szükségesnek vélt nagyobb népességet hazánk nem a kül-
föld idegenszerű s ellenséges elemeiből, hanem saját keblé-
ben a magyar vérből látná felsarjadzani. Tehát köz jólé-
tünk emelése végett mezőgazdaságunkat kell minden ágaza-
tában tökélyre vinni. Ez ránk nézve a Columbus tojása,
simplex sigillum veri.

Ámde eléggé láttuk, mikép mezőgazdaságunk felvi-
rágzásának s a föld termékenysége kifejtésének nincs vásot-
tabb, s enyvesb akadálya a hitbizományoknál, mellyek
nemcsak hogy minden versenyt kizárnak, birtokosaik igye-

kezetét lankasztják, vállalkozó szellemöknek szárnyát szegik, a takarékoságot izetlenné teszik; de sőt a földet úgyszólván kiszakasztják a polgári társaság kebeléből. Ha tehát a külföldről egész rémségükben felmutatott anyagi szenvedések ellen biztosítani kívánjuk hazánkat; ha jólétben, erőben, nagyságban és szabadságban szilárdulást s gyarapodást ohajtunk alapítani nemzetünk számára: e magasztos célhoz vezető útunkban mindenekelőtt a hitbizományokkal találkozunk; s meggyőződünk róla, miszerint tovább nem haladhatunk, míg ezen, sötét korból kinőtt, akadályköveket a mezőgazdaság teréről együl együl nem gördítgetjük el.

III. SZAKASZ.

Módja a hitbizományok átváltoztatásának.

11. §. *Adversus hostem aeterna auctoritas esto!*

Még eleven emlékezetünkben van azon zaj, mely Borsodnak az egyházi javak iránt hozott végzését 1841-ben országszerte kísért. És a holt betű jelenleg is előnkbe tárja, mikép ezen végzés ostromlása közben azon tündöklő észtehetség, mellynek kora hunytát bánatos áldással kísérek még ellenfelei is, ezen szavakat ejté: „Valahányszor megfordulnak a nézetek, és új eszmék fejlenek ki, mindannyiszor új veszély fenyegeti a sajátsági jogot. Vége így minden biztosságnak.“ Ellenben egy más jeles észtehetség legközelebb azon elvét terjeszté elő: „Hogy a statuspolgárok mindennemű magánjoga csak a közjog kifolyása, — hogy a statusjognak fensőbbisége van minden magánjog fölött“.*) Olly ellenkező két elv fejeztetik itt ki, mellyek iránt tiszta nem jöni, valóban legnagyobb veszély átalakulás idején.

*) Robot és Dézma Pesten, 1845. 121. l.

Ugy látszik, az első nézet, Haller egyoldalú tana szerint, minden nyilvános jogot megszüntet: a második ellenben Rousseau elve szerint, melly azt tartja, hogy az ember társalomba lépés által minden jogát az állodalomra ruházza, szinte egyoldalulag minden magánjogot megsemmisít. Ez utóbbi nézetet Welcker jacobinusinak is nevezi, s olyan-nak, melly communistai elvek alapjául szolgálhat. Hogy tehát ezen két ellenkező nézet iránt tisztába jöjünk s a társalmi szabadságot ellenmondás nélkül észszerűleg megállapíthassuk: az embert kétféle tekintetben kell vennünk. Meg kell ismernünk őt először mint külön, önálló szabad egyedet, földi létére vonatkozó különös céljai-, elvei- s jogaival, mellyekről kizárólag saját akarata határoz; másodsor pedig úgy kell őt tekintenünk, mint a halhatatlan társalomnak, mellyben él, s ennek osztályai: a község-, egyház- s családnak lekötöztetett s független tagját, minél fogva ezen társaságok iránti kötelességeinek teljesítésére vonatkozó s azok közjava által határozott s nyilvános törvényeiktől függő céljai s jogai vannak. Az emberi élet ezen két lényeges oldalán alapszik a jognak két faja: a magán- és közjog. És ezen elmélet szerint a fentebbi egyoldalú s ellenkező két nézet szépen és észszerűleg összhangzásba hozható, úgy hogy lesznek a szabad polgárnak jogai s céljai, mellyekről az állodalom nem rendelkezhetik; s lesznek ismét, mellyek rendelkezésétől függnék. Itéljük meg ezek szerint: van-e a statusnak joga a hitbizományokról rendelkezni?

Kinek-kinek mint önálló egyednek szüksége van magán tulajdonra, és az állodalom főleg ennek biztosítása s megőrzése végett alakult. Tehát célját tévesztené s rendeltetése ellen cselekednék az állodalom, ha bárkinek is alapos sajátjogát megsértené, bárkinek is tulajdonát nyilvános célokra elfoglalná. Különösen a physiocraták sérthetetlen emberjognak vitatják a vagyoni és személyes tulajdon használatának szabadságát, mellyre nézve a statusnak minden joga és hatalma abban határozódik, hogy azt örízni s kényszerítés nélkül előmozdítani tartozik. És még a nagy

Smith Ádám is mutogatván a gátló s kényszerítő rendszer czélszerűtlenségét s ártalmasságát, ekkép kiált fel: „Egyedül a természet s kereskedés szabadsága hozza a nemzetet virágzásba s biztosítja lehető legnagyobb jólétét.“ Mindazáltal ezek is bármelly természeti szabadság korlátozásának címéül megengedik s elismerik az *összeség javát*. Mert ám a statusnak is vannak saját céljai s jogai, és még azok is, ki a status céljának tisztán a jogeszme uralkodását ismerik meg, közvetve azt is megvallják, miszerint az állodalom hivatva van figyelmét a köz jólétre is kiterjeszteni; mennyiben tudnillik minden jólét nélkül a jogeszme uralkodása emberek közt merő képtelenség. Különösen Soden gróf Nemzetgazdaságról irt roppant munkájában, a status célját erkölcsi elvek szerinti élvőkélyben helyezvén, részletesen kifejté, miszerint az állodalom feladata nem csak az, hogy a rendet és bátorságot fentartsa, hanem hogy a közjólétet is lehetőségig eszközölje és ápolja; s ennél fogvást fő gondját a *földre*, a termékek s életszerek ezen ős kútfejére fordítsa s annak okszerű műveltetését telhetőleg eszközölje. Egészen ezen elvekből folyónak látszik lenni ezen, ránk nézve igen érdekes nézet: „A statusnak azonkívül, hogy alattvalóinak testi védelmet szolgáltatson, feladata, egyszersmind szellemi műveltségekről is gondoskodni, s a proletariusból is polgárt, azaz ollyast képezni, ki a status tudalmát magában hordja. Nem hadi ereje, sem pénzügye által áll a status magasán, hanem: 1) iskolái, 2) a proletariuskoknak földművelésbeni részzelzése, 3) a pálinkafőzés korlátozása által.“*)

Ős hajdankorban a status céljai s jogai tulnyomósággal birtak a magánjogok fölött; de a jogtudomány jelenkori fejlettsége akkép egyenlíti ki a kétféle czélok s jogok közt támadó összeütközéseket, hogy az állodalomnak hatalmat tulajdonít, a magánjogokat saját céljaira fordítani, hanem csak az illető magánosok lehetőségig kielégítő kártalanítása

*) Illustrierte Zeitung. I. Bd. S. 167.

mellett. Ennél fogva az állodalom elfoglalhatja a mostani hitbizományokat saját céljaira, hanem azok birtokosait alapos jogaikra nézve lehetőségig kármentesíteni is tartozik. Az állodalomnak ezen kiváló jogát (ius eminens) számos európai állodalom, alkotmány-okiratában világosan kijelenté, sőt magáévá tevő azt magyar törvényhozásunk is, midőn az 1836: 25. tczikk által a kisajátítási jogot hazánkban meghonosítja.

Ez világos, mindenki előtt nyilván áll; és mégis igen valószínű, hogy, ha a tárgyalás alatti eszme szönyegre kerülend: nem hiányzandnak olyanok, kik az eszme által a sajátjogot megtámadva fogják látni. És ha lesznek ilyenek, kiknek aggodalmait az imént előadott jogelmélet sem osztatná el: azokat bátrak vagyunk a magyar nemesjóság természetének leírására utasítani; hol látni fogják, mikép az adományok önkényes visszahúzása hűbérjogi elvnek állítatik, és adományokat a magyar királyok is szoktak visszahúzni, sőt e vést még a papság sem kerülé el, s csupán az ország elfoglalásakor nyert földek valának illy kereset alól kivéve. *)

Különösen a majoratusokat illetőleg senki sem tagadandja, hogy a törvényhozás azon törvényt, mellynek erejével azok fennállnak, bármikor eltörölheti, s bármikor kijelentheti, mikép ez országban csak élőknek vannak jogaik, s ezt annál inkább tehetendi, mivel ezen rendeleteivel polgárainak saját jogát nem is érintené, miután a hitbizományok birtokosainak csupán csak használati joguk van. A hitbizományok közelebből állnak az állodalom hatalma alatt, mint a többi jóságok; mert ez azokat különösebb gondja alá vette, a velök visszaélő birtokosokra büntetést is szabott, s azokat a magánosok üldözésein felülemelte. — Minden esetre van, s kell is hogy legyen az állodalomnak joga mindenre, mi céljainak elérésére s fennállására szükséges, és legyen örökké győzelmes hatalma ugy bel- mint küllellenei-

*) Krajner, i. m. 256. 1

nek elűzésére, mételyeinek kiirtására! — „Higyék el önök és fontolják meg, hogy egy nemzet egyesült szavában néha az egek mennyköve dörög!” — mondá egykor Brougham lord.

12. §. Reform.

„Igazi javítást nem mindig lehet a fennállónak csupán csak módosításával eszközölni, mert a fennálló néha olyas, mi tökéletes ellentétben áll azzal, mi elérteni czéloztatik, s ehez képest illy esetben a réginek gyökerestül megsemmisítése, és az újnak gyökeres felállítása szükséges.“ Gr. Széchenyi István ezen sorai czímerül díszlenek a minap Lipcséből érkezett „Reform“ homlokán. Reformot czélozunk mi is; ámde mi nem akarjuk a régít gyökerestül megsemmisíteni; mi a hitbizományokkal mindössze is azt a jót tesszük, hogy őket azon helyről, a hol jelenleg mindenkinek alkalmatlankodnak, olly viszonyok közé segítjük juttatni, hol mindenkinek kedvesek kellemesek és hasznosak fognának lenni.

Láttuk, mennyire károsak, s milly gyászos következményűek, mind birtokosaikra, mind az ország lakosaira, mind végre az állodalomra magára a mezőgazdaság térén a hitbizományok; de láttuk azt is, hogy korunk haladása némely tényezőket rejt magában, mellyek a népesség legnagyobb részének vagy károsak, vagy csak igen csekély hasznot hajtók: ellenben néhány kevés nyereszkesedőnek gyakran szertelenül jövedelmezők; hogy a banquier-házaktól vett országos kölcsönök azok pénztáraiba tetemes nyereségeket hajtanak az ország lakosaitól. Ennél fogva miután haladásunk vállalatai tetemes tőkéket kívánnak, s a vállalkozók számára roppant nyereseményeket öszpontosítanak: a dolog természete maga sugja, miszerint az előhaladt kor itt ezen nagyszerű vállalatokban jelölé ki azok számára a legczélszerűbb, s minden tekintetben kielégítő biztosítékot, kik magok s maradékaik fényes jövődjét gazdagság által hitbizományilag felépítve látni kívánják. Való igaz: minden kor fel-feltüntet bizonyos lombozatot, melly a hatalomnak úgyszólván sasfészkeül szol-

gál. A hódítások korában bátorság s vitézség fényt, dicsőséget és gazdagságot árasztott az emberre s maradékaira: a hűbéri világban lebilincselte földbirtokokhoz volt a hatalom és dicsőség csatolva; korunkban a pénztözsérek országok sorsa fölött határoznak, mert náluk a hatalom, s uralkodik a pénz-aristocratia. Igen, korunkban pénzen vehetni mindent, s gözzel megindíthatni mindent. És ne higye senki, hogy ma a földbirtok, kivált a sötétkori elvek szerint szolgasággal bilincselte földbirtok szilárdabb biztosítékot nyújthat mint egy önálló nemzet kezessége. Semmi sincs a sokaság irígy és kapzsi szemeinek annyira kitéve, mint a földbirtok. Így van örökké, de kivált igaz ez bizonyos korszakokban. És napjainkban gyakran olvashatjuk ezen állítást: „Minden nép és ember bizonyos sejtelemtől van áthatva, és minden, kinek érzékei épek, reszketve néz a legközelebbi jövőnek elébe.“ S csudálatra méltó, hogy nem annyira némelly bujtogatók, vagy írók fáradozmaival következtében terjed el az idő által megérlelt szellem, mint inkább végetlen ködként önmagától borít az elnépeket s országokat. Meg kell vallanom, mikép nekem hazánk több s egymástól messze eső vidékein alkalmam vala olly pórtól s asszonytól, ki saját papjának nevét sem tudta megmondani, ezen kérdésre: kié ez a föld? feleletül álmélkodással ezt hallanom: „Lássa, uram! azé meg azé az úré mind, csaknem az egész határ, s nekünk parasztnak, pedig sok százan vagyunk, alig van min megfordulnunk.“ Az ilyen tapasztalatok után kezdém a földsjárt jelentőségét közelebről érteni s figyelmemet annak történetére különös szeretettel fordítani.

Való igaz: idő érlelé meg azt, hogy Romában a tulságos birtokok Licinius Stolo törvénye által devalváltassanak; idő érlelé meg azt, hogy a híres aug. 4-kei éjszakán 1789-ben a nemesség maga siete lemondani azon földbirtoki jogairól, melyekre nézve a király maga épen csak jun. 23-án úgy nyilatkozott, miszerint azokat mint sérthetlen tulajdont fentartani akarja; idő érlelé meg azt, hogy — mi miatt a whig kormánynak meg kellett bukni — a gabonatörvények módosítását

a kérlelhetlen toryk magok indítványozák s. vivék keresztül, sőt még 3 percent jövedelemadót is viselni készek valának. És a mindenható idő derítette magyar hazánkra a napot, melly a főrendek, sőt a hitbizomány-birtokosok soraiból haladásunkkal e szózatot hallatá: „Europaszerte folyvást veszedelmesb állásba lépni látjuk az alsóbb néposztályokat, sanyarú sorsukkal meg nem elégedhetősök miatt; és ezen, az országalkotmányt gyökeres felforgatással fenyegető, veszély ellen szent kötelessége minden polgárosított országnak a leg-helyesb orvoslatmódokat felkeresni; legczélszerűbb leend pedig azon törekednie, hogy azon lakosok számát, kik sorsukkal megelégedvők, minden lehetséges és becsületes módon szaporítsa; hogy magának vagyonos parasztrendet, mint a melly az országalkotmány legszilárdabb, s bajos időkben nélkülözhetlen alapját képezi, szerezzen s állandósítson; hogy a parasztrendet azon karba helyezze s abban megtartsa, mellyben annyi tulajdonföldet bírjon, a mennyi mérsékelt-ség és szorgalom mellett, úgy a családfő mint hozzátartozói számára, ha nem is az ember mind a négy fő kívánatának, de legalább a három elsőnek teljesítését eszközölhesse. És a végett, hogy a parasztrend a földek birtokában a népesség szaporodása arányához képest folyvást részesüljön s a felsőbb néposztályok közt a földbirtokra nézve élénkebb adás-vevés eszközöltessék: fölöttébb kívánatos, hogy a közép s felsőbb néposztályok kezeiben létező földbirtok sem hitbizományok által, sem egyébként a birtokoshoz kötve ne legyen, hanem hogy azt mindenki szabadon megvehesse. Továbbá nehogy hitbizományok nélkül is a földbirtok kevés kezekben szerfölötti központosítása, mellynek ártalmas voltát Angolhon példájából látjuk, netalán azáltal történjék, hogy a gyári s kereskedelmi vállalatok naponként emelkedő nagyszerűségénél fogva, az egyes személyek pénzbeli vagyonosságáig igen növekedik: erre nézve azon kívül, hogy az olyan birtokok s jószágok, mellyeken hitbizományi feltételek feküsznek, meg ne engedtesse, még az is kívánatos, hogy valamint a parasztrendre nézve, úgy minden ország sajátos viszonya-

inak különbözéséhez képest, a közép s felsőbb néposztályokra nézve is valami legmagasb holdak száma állapíttatnék meg, mellyen felül a földbirtoknak egyesek kezeiben összehalmozása meg ne engedessék. — Már pedig a magyarországi számos hitbizományok a hazai földnek roppant részét kötik le egyes holt kezekhez, s vonják el a szükséges népgazdászati teréről; és az 1843. és 1844-dik évben a Széchenyi István gróf általi felszámolások szerint egy, százmillió pengő forintból álló, töke kívántatnék arra, hogy hazánkban az utakra, csatornákra s más közhasznú tárgyakra nézve azon előhaladás eszközöltethetnék, mellyre itt a közjónak olly igen nagy szüksége van; nem volna tehát semmi kívánatosabb, sőt szükségesebb és hasznosabb, mint a nemesség eddigi hitbizományi jószágait, a szükséghez mérendő mennyiségben s időszakokban eszköz-lendő kótya-vetye újtáni eladások által olyan pénztökékre átváltoztatni, mellyek az átváltoztatás idejeki törvényes kamatláb szerint az illető birtokosoknak kamatozandó s felmondhatatlan minőségben az állodalomnak a haza anyagi szükségére szolgálendő országos pénztárba úgy adatnának át, hogy a hitbizomány tulajdonosa mindenkor, ha az esedékes jövedelem maga idején s azon teljes érték szerint, mellyben a töke adatott, ki nem fizettetnék, jogosítva legyen, az állodalmat sommás törvénykezés útján megidéztetni, és a foglalást, a lejárt jövedelem kétszeres értékeig s a pörköltségek erejéig tetszése szerint szabadon választandó állodalmi birtok ellen intéztetni, mi által az ország bármelly rendű lakosai számára is alakítható olly neme hozatnék be a hitbizományoknak, melly egy részről a hitbizomány időszerinti birtokosának a jövedelmet tökéletesen biztosítaná és a hitbizományi örökösök magvaszakadása esetében a tőkét az országos pénztárnak tulajdonaúl engedné át, más részről pedig a közjólétet s a népgazdászati érdekeket lényegesen előmozdítaná.“

Midőn illyen indítvány harsan meg aristocratiánk sorából: lehetetlen hogy minden honfi keblében mély tisztelet ne gerjedjen iránta; lehetetlen hogy mindenki ne csudálja, mikép aristocratiánk „nagyobb dicsőséget nem ismer mint a kor

kivánatainak, haladásnak, nemzetérdeknek zászlóját a végett ragadni ki a testvértábor kezeiből, hogy önmaga menjen előre vele;“ lehetetlen hogy mindenki ne lássa, mikép aristocratiánk úgy saját mint a nemzet érdekeit bölcsen érteni s korszerűleg felfogni képes, és a kornak isten-támasztotta követeléseihez önként simulni hajlandó: és azért a jogban, szabadságban, és jólétben egyedáruságot nem követel; és azért annak az idők hosszú során keresztül tiszteletre méltó, dicső, és szilárd jövődjé van; és azért átalakulásunk alkotmányos felvirágzását vész nem fenyegetheti.

Az eszme maga dicséri magát. És én nem győzöm eléggé csudálni: mikép lehetett azt észszel fölérni, vagy inkább, mikép nem tudtunk reá már régen bukkanni; holott az szememcink előtt álla leges legelül úgy szólván alphajaként anyagi haladásunknak.

Kielégít s kiegyenlít ez mindent; ki még azon nagy nehézséget is, melly a hitbizományokat elfoglaló status részéről adandó kármentesítés módjára nézve különben előfordulna. Mert ha a hitbizományoknak a törvény következtében s ótalma alatt csak idő szerinti használóik vannak e világon: nagy a kérdés, hogy kit illethe a statustól fizetendő kármentesítési összeg, ha tudniillik a status egyszerre akarná kifizetni a hitbizomány értékét? És ime a fentebbi eszme ezen nehézséget is milly szépen oszlatja el, sőt az első szerző s alapító akaratát sem változtatja lényegileg meg! De lássuk azon hasznokat, mellyek ezen eszme valósításából eredni fognának, egyenként.

1) Első s legterjedelmesb haszon lenne az, hogy az eddigi hitbizományi jószágok ártalmai mind megszűnnének, és az ország roppant területén okszerű mezőgazdaságnak s közvetve iparnak s általában nemzetszilárdításnak is alapja vetetnék.

2) Önámítás volna azt hinni, hogy az indítványozott operatio a hitbizományok birtokosait kizárná a földbirtok malasztiból; sőt inkább így minden majoresco- vagy senioresconak alkalom és ösztön adatnék szabad és sajátjogu jószágok

szerzésére. Jelenleg némelly hitbizományos semmi szükségét sem látja a földszerzésnek; ámde ha a majoresco évenként bizonyos roppant összeg készpénzt fog kapni minden fáradság és gond nélkül: akkor ő, már csak a földbirtokra minden kebelben élő vágyódásnál fogva is, serkentve érzendi magát, önnön s maradékai, de főleg utószülöttei számára elégséges jószágokat szerezni, és ezt, ha szabad adás-vevésű leend a föld, minden majoresco tehetni is fogja.

3) Az ország nem szorúlna pénztözséreknél teendő kölcsönökre, s ennél fogvást a haladásunk vállalataiból öszpontosuló roppant nyeremények nem folynának ki többnyire külföldre, a népgazdászattól nem vonatnának el, s általok a pauperismus nem mozdíttatnék elő. Mert az országos pénztár olly karba tétetnék, miszerint az a felveendő tőkék kamatait olly honfiaknak fizetné, kik azokat a honban beruházni ösztönöztetnének s minden esetre jobbadán honn költenék el; másodsor pedig a felvett tőkékkel a legjutalmasb s áldásdusabb vállalatokat gyámolíthatná majd vaspályák, utak, csatornák építtetése, vizek szabályoztatása, majd az urbéri terhek megváltásának segítése, majd végre olly puszták szerzése által, mellyeken az állodalom a hazai proletariusokból magokat jól bíró, s azért a fennállóhoz ragaszkodó derék földműveseket s hasznos honpolgárokat képezhetne, s ekkép szabad és virágzó apró helységeket lehetkeztethetne, szóval: hazánkat gyönyörű kertországgá, vagy, ha úgy tetszik, paradicsommá varázsolhatná át; kivált ha ehez tudjuk még azt, hogy az eddigi hitbizományi jószágok is számtalan kezekre kerülnének, s a rajtok levő jobbagság is urbéri békóiból kibontakoznék. Így rohanólag szaporodni látnók a sorsukkal megelégtülő szorgalmas honpolgárok számát, s minden tekintetben gyarapodni éreznök a nemzet gazdagságát. És így szép csendesesen elkerülnök azon anyagi szenvedések seregeit, mellyek az alsó néposztályok érdekeire nem ügyelő vagy túlnépesedett külföldet annyira gyötrik. Így távol esnének minden forradalom rémjeitől; mert mi okozott eddigelé

minden népforradalmat? kérdi a Tiszavölgy nagy rendezője *) s azt mondja: „Összevonva, bármi alakban egyébiránt, bizony soha nem egyéb, mint az, hogy megnőtt a nép, és ruhájában nem férvén többé, biz' kitört abból és elszakítá azt; mi = forradalom. Mellyet ehhez képest csak úgy kerülhetni el, s a nemzetek átalakulási működését okszerinti reformatiók által csak úgy mentetni vérfoltoktól sőt vérpatakoktól meg, ha előbb tágíttatik a népek ruhája, mielőtt kinőnének abból.“ És valólag növekednék nemzetgazdaságunk minden ágazatja, mert örökké igaz marad az, mit Simonde de Sismondi tanít: miszerint tudniillik nem a kincsek halmaza maga, melly a termesztés szaporításából s a fogyasztás kiméléséből torlódik fel, hanem csak a nemzet tagjainak ez által szaporodó élvezetei teszik a valódi nemzetgazdaságot, s ennél fogva ha kincsek rakásra gyűlésével nem szaporodnak egyszersmind az összes népesség vagy legalább többségének életszerei s élvezetei is, vagy ha ezek tán épen csökkennek, míg néhányan egyedül bírják a felhalmozott kincsek bőségét: így a nemzet összessége nem gazdagabbá, hanem szegényebbé lőn, s az állapotom nem céljához, hanem céljától haladott elfelé.—

13. §. *Lehető ellenvetés.*

Nincs semmi a világon, mit a jó és rossz szándék többé kevesbbé meg nem támadhatna. Még a jó isten sem ment a kételkedő ember gáncsaitól. Hanem hogy épen illy roppant anyagi érdekeket illető indítvány, millyen a tárgyalás alatti, nem maradand ellenvetések s ostromok nélkül, az igen természetes. Ám lássuk: mik lehetnének ezen ellenvetések?

1) Az ellenzők élén valószínűleg azok állandnak, kik az indítványban a függetlenség és stabilitás elvét megtámadva fogják látni. Igen is; mindig voltak olyanok, kik a stabilitás talpkövét a hullámoktól ostromlott sziklaszálacon

*) Eszmetöredékek különösen a Tiszavölgy rendezését illetőleg. 34. l.

szokták keresni. De szabadjon itt az együtt maradó nagy birtokoknak állodalomrai befolyásáról fentebb mondottakra, különösen Malthus szavaira emlékeztetni, és szabadjon kérdeni: vajjon a francia majoratusok szilárdabb alapjai valának-e a stabilitásnak 1789. év elején, vagy éppen jelenleg is az irhoni birtokok nagyobb biztosságot nyújtanak-e, mint nyujtana például Norvégia vagy Poroszhon vagy a londoni bank, vagy adósságment hazánk kezessége valamely tőkére nézve? És 1687 előtt nem volt-e hazánkban elég stabilitas; nem voltak-e a Zápolyák és Garák elég függetlenek? Igaz; a hitbizományok nagy ellene, Welcker, is megengedi, hogy azokat a pairek függetlenségének kedvéért az állodalom eltűrhetné; ámde reánk ezen indok sem alkalmazható, mert alkotmányunkban az utószülöttek is általában a felső tábla tagjai; mindnyájan éppen olly politicalai jogokkal élnek, mint a hitbizományok birtokosai. De meg elmúlt már azon idő, mellyben csak fekvő birtok nyujthattott teljes biztosítékot; korunkban a fekvő birtoknak is csak azon pénz ad értéket, mellyet évenként jövedelmez; következöleg az állodalomtól esendő évi jövedelem a függetlenségnek és stabilitásnak ollyan sőt még szilárdabb alapja lehet, mint a bizonytalanabb jövedelmű fekvő jószág.

2) Némelylek alkalmasint emlékezni fognak a francia törvényhozás által a tulajdonon ejtett sérelmekre, különösen pedig az 1813. mart. 20-kai törvény következményeire. Ezen törvény tudniillik a törlesztő pénztár (caisse d'amortissement) részére elfoglalt községi birtokokért a községeknek tiszta jövedelem szerint számított 5 procentes inscriptiókat biztosított, hanem aztán a végrehajtásnál különféle czímek s levonások által annyira csökkentették ezen kártalanítási összeg, hogy a községek úgyszólván egészen meglopva látták magokat. Ámde az efféle forradalmi tényekből merített aggodalmaink kétségkívül el fognak oszlani, ha meggondoljuk: mik valának a községek Napoleon centralizációja ellenében, s mik a magyarországi hitbizományok birtokosai a törvényhozó hatalomban?

3) Mások ismét talán a pénz értékének lehető változásaitól fognak tartani és emlékezendnek nemcsak az —scalára hanem azon változásokra is, melyeket Angliában az arany-pénznek 1798-ban bankjegyekkel történt felváltása, s ezek-től ismét az aranypénz használására 1819-ben esett visszatérés okozott. Már itt meg kell vallani, igaz az, mit Ashburton lord a földmivelés állapotjának vizsgálására kiküldve volt parlamenti választmány előtt állított, miszerint tudniillik a dolgok ára két okból változik: 1) mivel az eladó tárgy többé vagy kevesbbé kerestetik, s nagyobb vagy csekélyebb mennyiségben van a piacon; és 2) mivel ércz vagy azon czikk, a mellyel fizetnek, nagyobb vagy csekélyebb fölösleggel van forgásban. Tehát minden árkülönbség: 1) a keresett tárgy, 2) a törvény által ármértékül rendelt czikk mennyiségének változásaitól határozottatik. Ámde ezen állításban foglalt igazság a mint támaszthatja úgy el is oszlathatja a pénzérték változásai miatti aggodalmakat; mert belőle kitetszik, miszerint az értékkülönbség a hitbizományok birtokosaira nézve kedvezőleg is csak úgy változhatik mint károsítólag, úgy hogy ezen változások, melyeknek egyébiránt minden vagyoneérték ki van téve, egymást kiegyenlítik. Sőt tudva van, mikép a föld jövedelme sokkal nagyobb bizonytalanságnak, változásoknak, sőt veszélyeknek van kitéve, mint a határozott pénzösszeg, úgy hogy a melly földbirtokosok jövedelmeiket biztosítani kívánják, jószágaikat haszonbérbe szokták adni, még pedig hogy ezt is legczélszerűbben tegyék, mennél hosszabb időre, Angliában szokás szerint 99 évre.

Ennél fogva bizvást állíthatjuk, hogy a pénztőkéből álló hitbizományok jövedelmei állandóbbak lesznek eddigiekénél; sőt hogy nemcsak állandóbbak hanem nagyobbak is lesznek, arról meg fogunk győződni, ha meggondoljuk, mikép a jelen hitbizományi jószágok eddigi jövedelmeik tőkéjénél sokkal nagyobb áron fognak elkelní részint azért, mivel kisebb részletekben adatván el, több árverő csődülend össze, s felebb verendik fel az árt; részint pedig azért, mivel a venni szándékozók nem az eddigi, hanem a

szorgalmuk után remélhető, leendő jövedelemhez mérendik igéreteiket.

Mi pedig a devaluationalis scálát illeti, ennek veszedelmétől nem lehet félni, mihelyt az ország a pénztökére nézve elégséges biztosítást s hypothecát nyújt; de sőt egyébként is könnyű lesz a tőkéket teljes értékű aranyokban kifejezni s meghatározni. — Hogy a biztos helyen levő pénztőke állandóbb s nagyobb jövedelmet biztosít a hitbizományos részére, mint a mezőgazdaság, ennek bebizonyítására fentebb elmondottakat szabadjon még példával is támogatni. Nem rég ugyan is nehai báró M. ezredtulajdonos, családi nevének fényt biztosítani ohajtván, néhány száz ezer flot akkép rendelt kamatoztatni miszerint, ha a tőke a kamatok által meg lesz kettőztetve: az egész összegben majoratus vétessék. Miért rendelte hát b. M. kölcsönadás és nem azonnal jószágvétel útján kettőztetni a tőkét? Felelet: azért, mert a jószág jövedelmét nem hitte olly bizonyos és állandónak, mint az előre meghatározott kamatokat.

4) Végre némellyek tán sokallni fogják az ország részéről a törvényes kamatlábot, midőn egy adósságment ország, millyen hazánk, olcsóbb kölcsönt is kaphatna, miként Széchenyi István gróf maga $3\frac{1}{2}$ száztólira reméllé a tervezett 100 milliót kaphatni; sőt némellyek tán abban is felakadandnak, hogy a kamatláb illő lehetett ugyan a hitbizomány felállításakor, utóbb azonban a kamatláb általános csökkentével aránytalanná s túlságossá válhatik. És ezen ellenvetés nem egészen alaptalan; s minden esetre arra figyelmezteti a statust, miszerint vigyázzon, nehogy a jelen középszámu tiszta jövedelemnél sokkal nagyobb kamatösszeget biztosítson a hitbizományosnak; s annál fogva részemről azt tartom, elég lehetne talán 5% kamatláb is, ha tudniillik a jószág olly áron adatnék el, mellynek 5 pcentes kamatja az eddigi jövedelmet bőven s kielégítőleg fődözné. Egyébiránt ez a calculus dolga; efféle csekélyiségeken a nagyszerű tervnek fenakadni nem szabad. Csekélyiségeken, mondom; mert minden csak attól függ: nyer-e a vállalattal törvényes kamatláb mellett az ál-

lodalom vagy nem? Ezen kérdés az, mellyen az eszme létesülése hajótörést szenvedhet. És minden esetre jól kell azt meghányi; mert itt arról van szó, hogy az ország némelly családoknak végtelen időre adósává tétessék. Az ember örömet vesz kölcsönt 12, sőt tán 40 pcentre is, hahogy így is hasznát reméli; innen Görögországban a törvényes kamat 10 pcent. És a jelen tervre nézve könnyű volna bebizonyítani, miszerint vele az állodalom nemcsak a törvényes, hanem magasb kamatláb mellett is sokat és roppantot nyerne. Csak azt vegyük fontolóra, hogy ezen terv ösiségi törvényeink mellett, telekkönyvek s cataster nélkül is valósítható, sőt miatta még külön adót sem kellend fizetni, mi az országos kölcsönnél elkerülhetlen. Minden tehát csak attól függ, hogy az állodalom a kezelése alá vett tőkét úgy használja s investálja, miszerint a hitbizományosoknak fizetendő kamatokat mindig tisztán kikerítse. Ha ezt elérte: bizonyosok lehetünk róla, hogy ezen kamatoknál sokszorta nagyobb hasznót hajtott az országnak s az egyes honpolgároknak. Közlekedési eszközök építtetésével, vizek szabályozásának előmozdításával, hitelintézetek felállításával, örökváltság segítésével, vagyonos parasztrend alakítására fordítandó földek megszerzésével, hitbizományok alatt nyögő vidékek felszabadításával s a mezőgazdaság felvirágoztatásával, a fizetendő kamatösszezen felül milly roppant hasznokat s áldást árasztana haladásunk egész útjára! Egyébiránt mikép kezelje az országos pénztár a hitbizományokból álló pénzeket, arról én itt nem értekezhetem; mert a pályatétel maga mondja, hogy ez „nem lehet feladata jelen törvényjavaslatnak.“

Lesznek kétségkívül, miként minden nagyszerű vállalatnál, ezen terv létesítése körül némelly nehézségek, mellyekről hogy szólhassunk: miután a terv hasznos és szükséges voltát — gyenge átlátásunk szerint — eléggé bebizonyítottak hiszszük: bocsátkozunk immár a létesítés s végrehajtás gyakorlati mezejére.

MÁSODIK RÉSZ.

I. SZAKASZ

Nemzetiség szempont.

14. §. *Este precor memores qua sitis stirpe creati.*

Századunk haladásának jelszava : nemzetiség! És e kor angyalának szárnycsattogása százados álmából felrázta az örökös viszontagságok közt is csudálatosan megtartott, vezérelt és megáldott régi tisztos magyar nemzetet is. S a felriadt nemzet lángoló lelkesedéssel indula meg az előtte megnyílt dicső pályán; hanem úgy látszik, mintha tán jól ki nem aludta volna még magát, szemeit dörzsölgeti, s néha kissé tántorog mentében. Ugy látszik, mondom; mert ha vannak nemzetiségének pályáján nagy előmenetelre mutató léptei, a figyelmes észlelő kétségkívül észre veend olyakat is, melyek az egyenes útról vagy oldalvást vagy éppen hátrafelé esnek.

Bajos hinni, hogy lehetne olyan, ki észre ne venné, miszerint haladásunknak egynél több tényezője van, mellyek nemzetiségünk fejlődésének inkább ártalmára mint hasznára vannak. Hogy a hiteltörvények rögtön behozatala fájdalmas csorbát ütött nemzetiségi ügyünkön, az közönségesen elismertetett. És hogy a gőz meg a vaspályák inkább kedveznek

a világpolgári mint a nemzeti haladásnak, azt mindenki meg fogja engedni, mihelyt szemügyre veszi, mikép az emberész ezen nagyszerű találmányai ugyszólván egy családdá fűzik össze az egész emberiséget, s ennél fogvást hazánkat is sokkal több idegen utazza keresztül, kedveli meg s válaszlja lakhelyeül, mint hajdanában a sarkantyús világ fénykorában; és meggondolja, mikép ezen nagyszerű vállalatok többnyire idegen pénzen készülván, hazánkat nagyobbrészt a külföldnek teszik jövedelmezővé. — Törvényhozásunk férfiasan küzdött, nemzeti nyelvünket azon polczra emelendő, melly azt jog és igazság szerint isten és ember előtt illeti; ámde meg nem állhatta, hogy egy uttal a külföldieknek s különösen a zsidóknak is a magyarság közé vegyülésre ösztönt ne adjon.

Becker bizonyága szerint az austriai tartományokba, Magyarország kivételével, 25 év alatt csak 186,111 idegen vándorolt be; ámde ha valaki meg tudná mondani, hogy hazánkba hány külföldi szivárgott be ezen 25 év alatt: a ropant számtól lehetetlen volna el nem rémülnünk. Ha akadna statisticusunk, ki pontosan fel tudná számítani, hány zsidó költözött épen csak emancipatioi lamentatiók következtében hazánkba? kétség kívül többséget fognánk képezni, kik felsohajtanánk: inkább maradtak volna el! Már csak néhány nap volt hátra a mult országgyűlésből, a végeznivaló tömén-telen; de a nemzeti nyelvért s a horvátok mulékony beszédei miatt folytatott küzdelmekben elfáradt hazafiak nem akartak haza menni a nélkül, hogy a külföldi zsidóknak egy nagyot intsenek a magyar haza elárasztására. Ha a kormány 1840-ben illő korlátokba nem szorítja vala az elébe terjesztett zsidóköveteléseket: aligha a polgárok nyugalma meg nem zavartott volna. Semmi sem érezteti a zsidóügynél jobban azon tény sulyát, miszerint törvényhozásunkban az érdekek nagyon hiányosan sőt egyoldalúlag képviselvék, miszerint abban kizárólag a földesurak akarata határoz. A szegénység, a köznemességet sem véve ki, meg a polgárság országszerte hasztalan erőlködik a zsidók ellen; azon urak, kiket vagy a cosmopolitai liberalismus ragad el, vagy azon körülmény, hogy

vannak korcsmaik s elmecsevészni való jobbagyaik, meg lán a zsidóknál aláírásaik, a közvéleménytől s haza érdekétől eltérő ösvényre tántorít, jónak látják fel nem hagyni azzal, a mi már egyszer elkezdett, meg nem gondolván, és szívökre nem vevén: mennyit ártanak ezen dolog élire állításával nem csak a nemzetiség ügyének, hanem a közjólétnek s különösen a nép életének s erkölcsiségének. Az ember csak Marmarosból vagy Vereczkétől Kubinig kerülje meg az országot, és oly helyeken, hol 8 év előtt alig lakék egy-két izraelita, jelenleg népes zsidógyarmatokat, synagogákat, a hány házat annyi korcsmát, s majd minden korcsmában néhány parasztróvást láthatand. Nem lehet el nem mondanom, mikép egy határszéli kir. városban annyira meggyült nem rég ezen faja az indigenáknak, hogy már a hatalmasok is szükségesnek látták, őket a határszélre szállíttatni ki, s már a szekerek készek valának: s a lakosság örült, hogy megszabaduland a nem kedves vendégektől; azonban a jövevények maradtak, s most is nőnek, szaporodnak, ellepik a földet s magyarosítják az országot. Többek állítását ismétlem, ha mondom, hogy újabb törvényhozásunk alkalmasint nem sokkal kevesebbet ártott pórságunk állapotának a zsidók becsődítésével s a pálinkafőzési jog tágitásával mint a mennyit használt az urbéri viszonyok enyhítésével. Annyi bizonyos, hogy a zsidók nagyon előmozdítják a pauperismust, s fölöttte drágítják a városi életet, s különösen a lakbért. — Vannak íróink s tudósaink, kik midőn írnak, mindig Seine partján képzelik magokat, s feledik, hogy Duna partján élnek, és azért fenhangon emlegetik a francia zsidóállapotokat, s hirdetik, hogy Cremieux oly városban választatott meg követnek, hol egy zsidó sincs. Ámde hol van nekünk városunk, a még eddig kivett helyeken kívül, mellyben egy zsidó sem volna; és hol vannak nekünk zsidóink, kiket csupán a vallás különböztetne meg a nemzet egyéb tagjaitól? Ha a mi nemzetiségünk oly szilárd, kifejlett s elterjedt volna, mint a francia; s ha köztünk és körülünk aránylag oly kevés zsidó volna, mint Franciaországban: magam is, mint bárki, első teendőink közt látnám lenni a

zsidók s keresztények közti jogkülönbség megszüntetését. Azért hát bocsánat a kitérésért, mely mindössze is csak annyit akart mondani miszerint, ha magyarok akarunk lenni, nem lehetünk egy uttal zsidók is. Ne kívánjunk mindent eldönteni, hagyjunk valamit utódinknak is. Különösen pedig igyekezzünk saját vérünket s hitsorsosinkat emancipálni s a törvényhozásban részesíteni, miszerint aztán az egész nemzet határozhasson a zsidók befogadásáról. De kivált míg honosítási törvényünk nincs, ovakodjunk olyasmit tenni, minek természetes következése hazánkban a különben is tulságos idegenszerű elemek szaporodása. Ha a nemzetiség ösvényére lépünk: ovakodjunk a cosmopolitismus pályájára ugrálni, nehogy kitörjenek lábaink.

Távol vagyok attól, hogy a birtokolhatlansági czím eltörlését nyereségnek ne tartanám haladásunk nehéz pályáján; de fájdalom! ezen kis törvény következtében is roppant darabok kerültek már idegen kezekre azon földből, mellyen kívül nincsen számunkra hely. És vajjon mások számára is való-e ezen hely, vagyis: megengedheti-e nemzeti haladásunk, hogy hazánk földje idegen kezekre kerüljön? Ezen kérdésen át kell esnünk, mielőtt feladatunk céljához közelednénk.

Épen a birtokképeségről hozott törvény indítványozása közben a lelkes hazafi, a Pesti Hírlap akkori érdemtelen szerkesztője (1842. 127. sz.) ezeket ejté: „Meg kell vallanunk, hogy a magyar nemzetiségi törzsökbe egy kis német ipar beléoltását épen nem tartjuk feleslegesnek (mintha bizony sz. István óta nem oltatott volna már elég belé!). Ám nézzünk szét Tolna, Fejér, Somogy vármegyékben; a ki e vidékeket ismeri, nem tudna-e csak emlékezetéből is igen sok derék nemes családot elszámolni, melly a föld kincsét a honosoknál sokkal ügyesebben használni tudó, derék, iparteljes német haszonbérletől ered, s már az első s legfelebb második nemzedékben testtel lélekkel olly tökéletes magyarrá lön, hogy német származására csak apáról öröklött vagyonszáma s egész vidékeket hasonlóra buzdító szorgalma emlékeztethet.“ — Ezen szavak soknak gondolkozásmódját s elveit fejezik ki, s azért

nagyon emlékezetesek. Ámde értelmökben szinte sokan nem fogunk megnyugodni, s épen csak azért nem, a miért egy jó anyát meg nem nyugtat idegen, bár örökbe fogadott, gyermek dicsérete, saját magzatának gyalázása mellett. Az állodalom feladata : nem mívelt és boldog idegeneket befogadni, hanem az azt alkotókat míveltekké s boldogakká tenni.

Sőt az is nagyon kétséges, mintha idegen származásból tökéletes magyar válhatnék, miután minden nép s nemzet testalkata, arczvonásai, lelkülete s kedélye több-kevesbbé jellemzetesek, s a származás ugrást nem ismerő természeti törvények szerint történik. Egyébiránt efféle finomságokat itt nem akarván taglalni, legyen elég a nagy Humboldt Sándor nagyszerű „Kosmos“-ából következőt kiemelni: „Mit idézhetnek még csekély törzskülönbségek is elő. mutatja a szellemi műveltség virágában a hellen világ. Az emberi művelődés történetének fő kérdései a származás, nyelvközösség, a szellem és kedély eredeti irányábani változatlanosság eszméi körül forognak.“ Innen megítélhetjük, mekkora igazsággal szólhatunk minduntalan keleti indolentiáról s kedélyről, ha a nemzetet mindinkább nyugati elemekből látjuk összeállani. Innen egész jelentőségében foghatjuk fel nemzetiségünk legbuzgóbb s eszélyesb gyámolának, gróf Széchenyi Istvánnak nagyszerű szavát: „*vérünk*“. Ha áll az, mit Fessler állít, hogy a magyar kevés különbséggel most is csak az, a ki volt, midőn Ázsiából ide kiköltözött: úgy magyarnak nem magyarnak egyaránt szent kötelessége a történet hullámaiban elsülyedt ős nemzetnek ezen valóban különös tüneményül s rendeltetésül ide vezérlett s megtartott néptörödéket fejlődésében telhetőleg segílni.

Mi tehát hazai földünk eladását Széchenyinek ezen szavaiban kifejezett elve szerint fogjuk intézni: „Sokkal erősebben szomjazom a magyar vér kifejlését, csinosbulását s magában növekedését, mintsem hogy, kivált nagyobb számu, bármilly derék bevándorlók iránt különös vonzódással viseltetném.“*)

*) Eszmetörödékek kül. a Tiszavölgy rend. 24. l.

S ismét: „Én honunk magyar és alkotmányos felvirágzása után sovárgok; s ha teljeséggel nem tudnám megőrizni mindkettőt, inkább az alkotmányon mint nemzetiségemen engednék ejtetni csorbát, mert nemzetiség isteni mű, alkotmány pedig emberi készítmény; úgy hogy ha el van törve, megsemmisítve az első, hamvaiból többé nem éleszti azt fel halandó: midőn magához hű, egészséges nemzet, könnyen szerez alkotmányt. — Bizony nem igen törődöm: több vagy kevesebb ipar és szorgalom fejlődik-e Magyarországon ki, vagy egyáltalában mi történik Magyarországgal, ha az megszűnik egyszer a magyaroknak szabad hazája lenni.“*)

Ehez képest minden igyekezetünket s törekvéseinket abban kell központosítunk, miszerint a magyar földet magyarok kezében tartsuk meg, miszerint az eladandó hitbizományi jószágokat magyarok kezeire juttassuk. Részemről nem is hiszem, hogy az ország rendei a magyar földet az egész külföld előtt dobra üttetni engednék; mert ha engednék, ám volna akkor a magyarnak pénze elég, de földet nem; idegen lenne ő saját hazájában. És itt önként merül fel a kérdés: hogy hát kik a magyarok? A honosítási törvény tehát mindennek előtt meghozandó. És erre nézve részemről itt csak azon kíváncsiságot vélelmelem szükségesnek feljegyezni, miszerint ezen törvény szigorú legyen. Azért szabassék meg benne, miszerint azok, kik a honosítási feltételeknek meg nem felelven, mégis alattomban vagy nyíltan e hazában jogokat igényelnek vagy birtokot is szerzének, ezt vesszítsék el, fele részben a feladó, felében az országos pénztár részére. Különös figyelem és szigor fordíttassék továbbá a minden érték nélkül bevándorló sohouaiakra (armer Reisender), mert ha a magyar vándorló külföldön visszaküldetés büntetése alatt még pénzét is tartozik kimutatni, hogy lesz-e miből élnie, s lopásra nem szoruland-e: ezt mi is hasonló joggal megkivánhatjuk. A honosításnak minden esetre illő díja is szabassék, miszerint a jövevény érezze, hogy nem

*) Jelenkor 1845. 38 és 40. sz.

haszontalan ingyen portéka ám a magyar jog és szabadság! —

És ámbár ez igénytelen véleményem s kíváнатom, mégis két kérdést vetek fel: 1) Ne bocsáttassanak-e a törvény szerint nem honosított külföldiek, 2) a belföldi zsidók a hitbizományi jószágok árverésére?

1) A külföldiekre nézve a honosítási törvény szabja meg ugyan az útát s nyitja meg az ajtót jogaink osztályára, s e törvény szigorúsága alól kivételeket tenni nem tanácsos; mindazáltal a jelen hitbizományok célba veendő átváltoztatása olly rendkívüli s olly nehéz vállalat, hogy ennek sikereshítése s könnyítése végett az érintett törvény némelly pontjainak enyhítése elnézhetőnek s megengedhetőnek látszik lenni. Ha például a törvény többek közt az országban tíz évi benlakástól feltételezné azt, hogy külföldi ember magyarrá naturalisáltatnék: ezen tíz évi benlakást el lehetne ollyannak nézni, ki külföldről épen csak az árverés előtt, egyébiránt azonban akkép felkészülve érkeznek be, hogy nem csak a többi honosítási feltételeknek s különösen az országban lakás köteletségének eleget teend, hanem magát egyszersmind a földbirtok törvényes maximumának legalább egy negyed részeig menendő vásárlásokra, szabandó büntetés terhe alatt, kötelezendí. Ezt azért vélem szükségesnek: a) hogy efféle külföldi vásárlók kevesen legyenek; b) hogy a neki adott kedvezésért meglehetősen tőkét hozzon az országba; c) hogy az apróbb vásárlások inkább a sokat nem bíró magyarok javára essenek. Külföldi zsidók azonban semmi szín alatt se bocsáttassanak az árverésre.

2) Hát hazai zsidóinknak megengedte-sék-e saját nevékre az árverés? „Ha tőlem függne: én megadnám a zsidóknak mind azon jogokat, mellyeket most nem bírnak s kívánnak, hogyha mostani jogaik kettőjéről: a kereskedés- s korcsmároskodás jogáról lemondanának. De én nem hiszem, hogy ők ezen két jogukat valamennyi általok eddig nélkülözött jogért cserébe adnák“. Így nyilatkozott nem rég előtttem egy vállalkozó értelmes polgár. És valószínűleg igaz-

sága volt, mert főleg a kereskedési szenvedély annyira vérben van a zsidóknak, hogy azon országokban, hol földet birtokolhatnak, még a földbirtokkal is inkább kereskednek, semhogy azt mívelnék. Figyelmet érdemel e tekintetben Schüz bizonyossága: „Némelly vidékeken, hol a földbirtok eloszthatósága megengedett, bebizonyult, hogy a nyerésszedők, névszerint zsidók, a parasztnak csengő pénz utáni szomját arra használák, miszerint őket jószágaik eladására bírják. Ezen olcsón vett jószágokat aztán kisebb részletekben jó drágán eladták, s pedig rendszerint hitelbe, hogy annál drágábban tukmálhassák a vevőkre. Ha most ezen vevők, mi gyakran megesett, adósságaikat nem fizethették: a hitelezők eladták, s ismét olcsó áron összevásárlák, s meg-meg eladták a javaikat. Ezen földdeli nyerésszedés természetesen nagyon ártékonyan hatott a föld népének vagyoni állapotjára. — Efféle jelenetek, miket a föld korlátlan szabadsága idézett elő, némelly országokban szükségessé tévék a zsidóknak a földkereskedést megtiltani, például Württemberg- és Bajorhonban.“*) Tehát ezen bizonyosság is erősíti azon hiedelmet miszerint, ha a zsidóknak a birtokolhatási jog megadatnék: azzal ők tulajdonképpen nem nyernének új jogot, hanem csak eddigi kereskedési s nyerekedési joguknak újabb tér nyitlatnék; következőleg ők a mezei jószágok rendeltetését nem igen fognák előmozdítani.

Bocsáttassanak-e hát a zsidók árverésekre? Mi engem illet, megvallom, én szeretem a szabadságot, s azért resteltem, ha hazámnak mindenütt egyaránt szabad polgáraival nem találkozhatom. És ha mind e mellett mégis egy vagy más népfajt illetőleg jogegyenetlenségre szavazok, teszem azt, mert kényszerülve érzem magamat, jogérzelmemet a politikai eszélynek s indokoknak vinni áldozatul. Már fennebb előadám abbéli meggyőződésemet, miszerint a zsidók állapotjának javítását, nemzetiségünk tekintetéből tapasztaltabb s remélhetőleg biztosb körülményü utódink bölcseségére hagyandónak vélem.

*) Ueber den Einfluss der Vertheil. des Grundeigenthums. 1836.S. 125

De mind e mellett azt tartom, mennyire haladásunk ártalma nélkül tehetjük, nyújtunk nekik alkalmat, miszerint lassanként szokjanak az eddig nem élvezett jogok gyakorlásához; szokjanak ne csak kereskedők, hanem földmívelők is lenni. Ezen tekintetből célszerűnek vélném, nem ugyan minden, hanem csak kivételképp néhány érdemesb izraelitának, egy-egy megyében legfeljebb kettőnek vagy háromnak, olly kötelesség mellett engedni meg a jószágvétele, miszerint azt a vevőtulajdonos egyedül csak zsidókkal tartozzék műveltetni, úgy hogy zsidó földtulajdonos az egész gazdaság üzésére súlyos büntetés alatt merőben csak zsidó kezeket használhatna. Ha első ízben rajta kapatnék, hogy keresztény embert foglalkodtatott jószágán: bizonyos, mintegy 100 pfnyi bírságban marasztaltatnék el; második ízben ezen bírság ötszörös összegében; ha pedig konokul még harmadszor is keresztény munkást vagy cselédet fogadna fel: jószágát veszítené el, az országos pénztár s csekély részecskében a feladó javára. Legcélszerűbb lenne pedig egy-egy pusztát vétetni meg ezen izraelitákkal, hol ők mindenképen bebizonyíthatnák, hogy az izraeliták nemcsak parasit, hanem önálló élők is tudnak lenni. Ezen birtokolhatási jog ezek szerint hasonlítna a jelen katonáskodási kötelességökhöz. Valóban kísérletül legalább nem ártana efféle zsidógazdaságot felállítani. Ámde aligha hihető, hogy a zsidók mohón fognának rajta kapni, midőn ők jelenleg is zálogban s haszonbérben bírhatnak s parasztokkal műveltethetnek akár mennyi földet. —

És ezek volnának csekély véleményem szerint azon elvek, mellyek szerint meg kellene az árverésre bocsátandók személyeit választani. És ezen elvek, úgy látom legalább, egészen megegyeznek a pályatevő báró humanus rendszerével is, melly (mikép becses munkájának 17. l. olvashatni) azt hozza magával hogy nem csak a communismusból eredő veszély, hanem a külföldnek soha egészen el nem hamvadó megtámadási ingere ellenében is az állodelom életének valódi s fölöttebb sürgető szükségeihez tartozik, miszerint a népnek egyáltalában, főképp pedig az alsó néposztályoknak

jóléte és elégtételle a lehetőségig előmozdítottassék. Ugyde nem mozdíttatnék az hazánkban lehetőségig elő, ha a termékek ős kútforrása, a föld, oly nagy részben, millyenben azt a hitbizományok foglalják el, a külföldiek martalékaúl bocsáttatnék, s mennyiben ők csak a jövedelmeket húznák ki az országból, az a külföldnek úgy szólván fejős tehenévé tétetnék. Köz jólétünket úgy mozdítandjuk csak lehetőségig elő, ha földünk jövedelme nemcsak lehetőségig mind a hazában marad s belé beruháztatik, hanem az telkeiken lakó hazai birtokosok szorgalma által mennél magasbra is emeltetik. Sőt a nemeskeblü báró annyira merőben a kitűzött czélt tartja szem előtt, hogy a népesség szükséges szaporodását illetleg is rá nézve egészen közönyös: „akár az a tulajdon honfiak czélszerű felosztása, akár idegen gyarmatosok befogadása által lehetőleg siettessék.“ (39. l.)

Mielőtt ezen tárgytól eltérnénk, szükségesnek látom még egyszer felhíni a köz figyelmet azon veszélyre, melly a bármiféle s bármennyi népnek hazánkba korlátlan beözönlése miatt nem csak nemzetiségünket hanem köz jólétünket is mindinkább fenyegeti. Mennyi, nem tudom megmondani, hanem azt tapasztalhatja mindenki, hogy minden oldalról rémitő népesség özönlik be közénk naponként. A zsidó, kereskedés vagy rokonság örve alatt, a lengyel mint napszámos, a cseh mint csapláros, a német mint kolduló vagy vándorló, az olasz mint olasz bejő az az országba s azt útlevél nélkül is bejárva, látja hogy: dicső világ magyar világ! s nem is kullint visszafelé. Az ilyen nép aztán vagy szükség által megtanítva jólétre vergődik, s jólétével meghódítja a kevesbbé sürgős magyart; vagy pedig szegény s földönfutó marad, és szaporítja az ország proletariusait, az alnépet. A külföldi-féle szigorú rendőrség, mellyel aztán mindenütt találkozik az ember szabadsága, mindinkább szükségesebbé kezd válni hazánkban! — Csudálatos tünemény, hogy a magyar annyira nem gondol hazájával s önmagával! Külföldön tán mindenütt visszavezetik honába a pénzetlen csavargót; de a magyar híres vendégszeretettel fogadja őt,

mintha belőle különb magyart várna önmagánál, mintha magát alábbvalónak tartaná önánál. De Amerikára történik hivatkozás. O ha már erőnek erejével Amerikához hasonlítják kis hazánkat: úgy, ha szemeitek fénye ép, a magyarságot nem az angol-amerikaiakhoz, nem a fehérekhez, hanem az ott kiszorított indusokhoz fogjátok mérni; ott a fehérek nem gondolnak a nyelvvel, a nemzetiséggel, valamint itt sem fognának a bevándorlók gondolni, ha sikerülne a magyarságot láb alól eltenniük. — Nem rég egy sokat utazott oláh bojár, német földmívelőket akart szállíttatni terjedelmes jószágaira; de a bukaresti diván szigorún megtiltá ezt. Oláhországban nem engedik megtelepülni a míveltebb külföldieket; mert tapasztalák, hogy ezek csak saját hasznukra zsákmányolják ki a honi tudatlanságot. És a magyar sz. István óta azt hiszi, hogy ipara, tudománya csak úgy leend, ha külföldről sok mester és tudós érkezik hozzá. *Expectat dum defluat amnis.*

Szigorú honosítási törvényt, uraim! szigorút, melynek ereje fennálljon útlevelek motozása nélkül is, melynek erejénél fogva húsz év múlva is veszítse el minden vagyonát az, ki ezen törvény rendeletei mellőzésével szerezte azt; szigorút, hahogy igazán magyarok és szabad és boldog magyarok akarunk lenni, s nemzetiségi küzdelmeink nem mulandó színjáték!! —

15. §. Nemzetiség miatti nehézség!

Bizony nagyba vágtam a fejszét azon elvnek szabályul állításával, miszerint az árverés alá kerülendő földet honfiak kezére igyekezzünk juttatni. Mert hiszen el kelne köztünk száz meg száz majoratus is — ha ingyen adnák; ámde biz' azt pénzen adják, s nekünk pénzünk nincs. Ez a dolognak kis és nagy bibéje.

Ha egész világ hallatára akarnók a dobot verni: úgy pénz lenne az országban kétségkívül elég. Ámde ezt nem tehetjük; mind politikai mind statusgazdasági indokaink

lehetetlenné teszik annak megengedtetését, miszerint semmivel vagy csak csekélységgel bíró idegenek vagy éppen olyanok, kik hazánkban csak bírni s nem egyszersmind lakni is vágnak, bocsáttassanak hazai földünk vásárlására. Sőt minjavunk s a politikai eszély azt parancsolja, miszerint vagyonnosságra kapaszkodó honosinkat segítsük földünk birtokához s bennök ezen birtokhoz vergődésre kedvet, ösztönt gerjesztünk és szorgalmat, kitartást ápolunk. És ez mind nem lehetetlen, csak pénzünk legyen. Tehát csak pénz s harmadszor is csak pénz! Ám ettől ne rettenjünk el; mert a pénzt az emberek csinálják, s csak a földet nem; és ha földünk van, pénzünk is lesz, — úgy reméllem legalább. Reméllem, mert azt kétféle úton is megszerezhetjük. Ám lássuk e két út s módot egyenként.

I. Elsőnek teszem azt, melly ha sikerülne, nemzetgazdaságunkra nézve hasznosabb leendene. És itt számokkal van dolgunk, a számok pedig egy nemzetnél olly csalhatlanak, mint a másiknál; kövessük hát itt azon elvet, miszerint elmaradt nemzetnek utánzás a rendeltetése. —

„Minden földbirtok a királyé;“ ezen hűbéri elv uralkodott Angliában is. És ezen ártalmas elvet a későbbi kor eszélyesen hasznára tudta fordítani. Minden földbirtokos ugyanis köteles lön, földét kizsákmányolni, vagy maga képes nem levén, mások által kizsákmányoltatni, még pedig közrehatás vagy együttmunkálás elve szerint, melly egy egész vidéket, sokszor több községet vagy folyamvölgyet foglalt együvé. A csatornák, utak, ösvények, hidak s különösen az elkerítések — melly utóbbi pontra nézve a törvény olly szigorú, hogy a parlag földek műveltetését elrendelő törvény elkerítési törvénynek (inclosure bill) neveztetik — annyiba kerültek, hogy a felkészítés költségéből egy holdra legalább 140 de néha 570 pft is esék. 1785—1788 években hivatalosan kiszámíttaték, hogy Nagybritannia földszíneinek három ötöde akkor még műveletlen volt. Midőn ez időtájban az aristocrácia europaszerte megtámadtatott s Franciaországban egészen eltöröltetett: néhány statusférfit gondolata és szándéka abban

központosúlt, miszerint minden erejüket az aristocratia védelmére határoznák el. Az elkertelési törvények s ezekkel járó roppant költségek legczélszerűbb eszköznek látszának e végre. Hanem ezen költségek fedezésére a nagy földbirtokosoknak sem volt ám heverő kész pénzök. Mit tőnek hát; tán külföldre folyamodtak kölcsönért? Koránsem; az angol nem igen szeret külföldnek adósa lenni. Miután a pénznek csak képzelt vagy képviselő értéke van: bankjegyeket teremtettek. Anglia bankjának, kizárólagos kiváltsága Londontól 6 $\frac{1}{3}$ mfdnyi távolságu kerületre szoríttatott, s az ország többi részében privát bankok állítására bizonyos törvényes feltételek mellett, de nem több mint hat-hat személyből, társulatok alakulhattak. Ezen privát bankok jogot nyertek papírpénz kiadására, és számuk öt év alatt már a 700-at haladta meg. Ez időtől fogva az aristocratia bőven élvezhette a gazdasági vállalataihoz megkívántató tőkéket. S csak is ő örvendhetett ezen tőkéeknek, mivel neki valának nagy jószágai, gazdag haszonbérloi s munkás napszámosai. Ellenben az őt, hat holdas apró birtokosok sem kölcsönt sem más segílyt nem kaptak: holott az elkertelési törvények rájuk is aránylagos munkát s költségeket vetettek s oly szigorún hajtattak végre a bennök kinevezett biztosok által, hogy ezek kivetései s rendeletei ellen akár a törvényszékekre akár a felházra felebbhivatkozni is tilos volt; ezen kisebb birtokosok tehát kénytelenek valának régi birtokocskáikat természetesen a nagy birtokosoknak eladni s ezek haszonbérloikké vagy napszámosaikká válni. És így a jól számított hatalmas aristocratia, a nélkül hogy eleinte pénze volt volna, nemcsak hogy birtokait roppant költségekkel javítá, hanem újabb szerzeményekkel is nagyítá, hatalmát az előbb vele szemközt állott sok apró birtokos fölött megszilárdítván.

Pitt 1797-ben kénytelennek látta magát, vagy papírpénzzel fizetni vagy Franciaországgal békét kötni, és a parlament átlátván a nemes ércz elégtelenségét, oly törvényt bocsátá ki, mellynél fogva a londoni bank jegyei, mellyek eddig csak kinek-kinek tetszése szerint fogadtattak el pénz gyanánt, törvényes pénzzé váltak, és senkinek sem volt joga azok elfogadását megta-

gadni vagy beváltásukat követelni. A törvény egy uttal a magán bankokat feljogosítja 50 pfton aluli jegyek kiadására. Fél évvel a béke megkötése után a pénzügy az 1797 előtti állapotra vala visszazaviendő. Ennek következtében a londoni bank 1797—1814-ig 289,768,760 pforint értéknyi bankjegyeket hozott forgásba s ezen kívül a kormányt 358,145,390 pft értékű pénztár-kötelezvények elfogadása által segítette. Mind e mellett a magán bankok is temérdek bankjegyeket bocsátának ki. És a kormány, daczára minden háborúnak, 1799—1816-ig csak 50 millió pft értékű pénzt veretett: ellenben 1817—1835-ig 630 millió értékűt.

Minthogya a béke óta az 1825-ki nagy crisisig 450 magán bank közül 230 megbukott: 1826-ban a törvény több mint hat részvényesből álló magán bankok alakítását Londonon kívül megengedte, s ezek száma 1836-ig 89-re nőtt, 453 fiókbankkal, mintegy 24,000 részvényessel s összesen 50 millió pfrint tőkével. Ezen részvényes bankok nagyon célszerűek: mert kiki saját bankárja lehet azáltal, hogy valamely bank részvényesévé lesz; és szinte lehetetlen, hogy a közönség ezen bankok miatt veszteséget szenvedjen, részint mivel a részvényesek összes vagyonukkal egymásért jót állva kezkeskednek, részint mivel elve ezen intézeteknek az aláírt részvényeknek csak egy negyed részét fizettetni be a részvényesekkel, s a többi három negyed részét veszélyek idejére tartani fen. Sőt például az éjszak-angliai bank, melly 1265 részvényesből áll, jónak látta a részvényesek vagyonát is olly alapszabály által biztosítani, miszerint a társaság feloszoljék, mihelyt a betett tőkének egy negyedénél többet veszít el. Ezen bankok akárkinek kölcsönöznek biztos hypothecára; de némelyek jobban szeretik, ha a haszonbérllők bérleti szerződéseiket nálok leteszik, vagy értök egy-két barátjuk kezkeskedik. Következő példa közelebbről világosítja fel ezen bankok mibenlétét. A manchester-liverpooli bank 1829-ben alakult 1000 frintos 50,000 részvénynyel, mellyekből 50 millió pft névszerinti tőkét nyert; ezen 50,000 részvényt 1054 részvényesnek adván el, minden részvénytől

150 forintot fizettetett be, s 1836-ban 7,496,000 tényleges tőkét bírt; a részvényeseknek évenként $7\frac{1}{2}$ százalékot fizetett, és 23 fiókbankja van.

1836-ban június 25-kén végződött évnegyedben következő, pfrintokra számított, pénzösszeg hozatott forgásba: a magán bankoktól 86,141,320, a részvényes bankoktól 35,880,640, összesen 122,021,960; ezen kívül a londoni banktól 171,840,000 pft. Ebből láthatni, mikép az angolok tudnak magoknak pénzt csinálni, mihelyt szükségük van rá, a nélkül hogy a külföldre folyamodnának.

Korunkban efféle nyilvános bankok nélkülözhetlen intézetek. Míg a spanyolok békével üritgethették a délamerikai aranybányákat, Európának elég nemes ércze volt mind pénzre mind a különféle ékességekre. Jelenleg azonban a fényűzés, melly inkább növekedett mint csökkent, nemcsak felemészti a mostani csekély aranytermesztést, sőt felolvasztatja nagyobb részt a pénzzé vert érczet is. Így lőnek a bankok nélkülözhetlen intézetekké minden országban. Az európai szárazföldön a kormányok kizárólag kereskedelmi testületeket ruháztak fel papírpénz-készítés jogával, és ezek csak a műipart s kereskedőket, tehát az ingó vagyont segítették; ellenben Anglia kiterjeszté a bankok által nyújtott jókat a mezőgazdaságra, tehát az ingatlan vagyonra úgy, mint minden ingóra, a mint azt láttuk, s a parlament által közzé tett okiratokból egész terjedelemben láthatni.

A váltók szinte a valódi pénz helyét pótolják; és ezekkel hazánk s alkotmányunk már ellátott, sőt ő felsége a mult országgyűlést arról biztosítani méltóztatott, hogy a tervezett hitelintézet jegyeinek külpiaczkon elfogadtatásáról gondoskodni fog; ha ehhez tekintetbe vesszük a hazánkban sűrűn keletkezett takarékpénztárak jótékony hatását és szép nyereségeit: nem lehet eléggé ohajtanunk, miszerint már egy-két lépéssel tovább menjünk. Részemről igen czélszerűnek és szerfölött jótékony hatásúnak vélem az angolféle részvényes bankok törvény általi megengedtetését. Ha ezek felállítása a hitbizományoknak tárgyalás alatti eladásával ho-

zatnék kapcsolatba, azáltal azt fognók nyerni hogy: 1) akármely rendü vagyonos honfiak, akár a külföldiek hozzájárulásával is, bankokat állítván, kölcsönadással segítenék a hitbizományi javak vevőit, s biztosítékot találnának ugy a pénzőkön vett birtokban, mint a vevők egyéb javaiban, sőt kezeseikben is; 2) a hazai föld honfiak kezeinél maradna; 3) ezen honfiak iparra, szorgalomra ösztönöztetnének, miszerint tartozásaikat minél előbb leróják; 4) külföldnek nem adóznánk.

Bátorkodom az angol bankállapotokat az olvasónak különös figyelmébe ajánlani, miszerint meggyőződjék, hogy efféle intézeteket, természetesen a bankok szabályai szerint, akarattal mellett nálunk sem lenne nehéz létesíteni; s hogy létesüljenek, részemről igen ohajtom, mert nem hiszem, hogy anyagi tekintetben valamire mehetnének, míg nálunk a pénz olcsóbbá nem tétetik; pedig ha magunk nem teszszük, más bizony nem fogja azt olcsóbbá tenni. Nagy igaza van Fényes Eleknek, hogy azon okok közt, melyek miatt a magyar gyáraknak vagy meg kell bukniok vagy csak sínylevő állapotban tenghetnek, első a pénz szűke s ennek Magyarországon aránytalan nagy értéke. ¹⁾ Akár lesz egyébiránt indítványozott terveinkből valami, akár nem: legalább afféle *nemzeti bank* felállítása, millyet Erdélyi János ajánl ²⁾, minden esetre szükségesnek s elkerülhetlennek látszik. Ezen nemzeti bank ugyanis akkép ajánltaik, miszerint épületre s alaptőkére 7 millió pft vétetnék, s ez alaphoz képest a bank még két vagy három annyi bankjegy kiadására felhatalmaztatnék; minthogy pedig ebből a köz haszon előmozdításán kívül a vállalkozókra nézve még szép nyereség lenne remélhető: azért ez, mint az országgyűlésen elhatározandó és a kormány pártfogása alatt munkálkodó privilegiált nemzeti intézet magános részvényesek által lenne létrehozandó, s létesülhetne 7000, ezer pftos részvényt; rész-

¹⁾ Nemzeti Iparunk, írta Erdélyi János, kiadta Fényes E. 401. l.

²⁾ U. o. 415. l.

vényesek pedig külföldiek is lehetnének. E szerint ez is részvényes bank lenne, s részemről csak az a megjegyzésem van ezen tervre miszerint, ha nemzeti bank akar lenni: legyen annak nagyobb, a nemzet szükségéhez illőbb alapja s kiterjedése; vagy pedig ha illy csekélynek kell lennie: akkor legyen több részvényes bank az országban.

Hogy efféle bankok által segítsünk pénzeten állapotonkon, mindenekfölött azért kívánatos, mivel így fáradságunk s intézkedéseink minden jutalma és nyeresége közöttünk az országban maradna; és hazánkat azon adózás mellőzésével investálhatnók, melly nélkül országos kölcsön nem eszközölhető.

II. Ha bármi oknál fogva hazánkban pénzt semmiképen sem, vagy csak nem elegendő mennyiségben teremthetnénk; ha bankokhoz épen nem, vagy csak egy csekélyhez juthatnánk, és mégis vállalkozni akarunk: akkor természetesen a külföldhöz kell folyamodnunk. Már ha külföldre kell szorúlnunk, úgy én legalább mindig azt mondó vagyok: akár mindenünket adjuk oda a külföldieknek, csak a földet ne, azaz: ne adjuk oda hazai földünket a külföldieknek, hogy pénzt nyerjünk; hanem igyekezzünk pénzt nyerni tőlök, hogy megtarthassuk hazai földünket. De lehet-e és mikép? Ám lássuk.

Gróf Széchenyi István nagyszerű telekdíjas terve friss emlékezetben van még. Szerinte a végett, hogy 5 milliónál többet évenként ne adózzunk, s mégis annyi pénz álljon készen az ország rendelkezésére, mennyi ezen 5 milliónak tőkéje: legczélszerűbb lenne, 100 millió pftot kölcsön venni, s az évenként fizetendő 5 millióból, a remélhető kamattal, talán $3\frac{1}{2}$ pcent szerint, negyedfél milliót kamatfizetésre, másfél milliót pedig a tőkeadósság törlesztésére kellene fordítani. Minek pontos teljesítése által azt nyerjük, hogy 35 év múlva adósságunk, fizetési köteletségünk megszűnik, rendelkezésünkre egyszerre száz millió pft készen áll, s a 35 év alatt nemcsak 100 milliót, hanem a kezelési nyereség segítségével még körülbelül 60—70 milliót ruházhatunk az országba, ha hogy

tudniuk azon összeget, mely az egyszerre kapott 100 millióból azonnal felhasználható nem lenne, magánosoknak biztos hypothecára s legalább ötös kamatra kölcsön adnók; mihez képest országos pénztárunk nem papiros utalványokat, melyek cursust szoktak kapni, hanem teljes értékű valószínű pénzt kölcsönözne. Ezen szigorún számított tervnek czélszerűsége közönségesen el van ismerve; de miután az sajátos viszonyaink miatt nem fogadtatott el, s elfogadtatása aligha remélhető: mikép szerezzünk hát külföldről pénzt? Ha valamely dolog vastagabb végével nem fér be: meg kell azt fordítani; vékonyabb végével tán mégis be- megy. Ha a szükséges 100 milliót kölcsönképen nem kaphatta meg országunk, hogy magánosoknak is adhasson: kísértjük meg; tán a magánosok fognak kaphatni, hogy az országnak is adhassanak.

Ollyan az az európai pénz, mint a tenger vize; csak jó gödröt kell neki ásni, s azonnal oda özönlik. Bárhol mutatkozzék valami nyereséges vállalat, valami bátorságot s jó kamatokat ígérő hely: a tőkék azonnal ajánlkoznak; valamint ismét onnan elvonulnak, hol sem bátorság sem jövedelem nem kecsegtet. Igen természetes tehát miszerint, ha azon hazánkiaihoz külföldi pénzt akarunk folytatni, kik a hitbizományi jószágokból bizonyos részeket szándékoznának venni: olly állapotba kell őket helyeznünk, melyben a külföldi hitelezőknek a kialakodott kamatra s felvett tőkére nézve teljes bátorságot nemcsak nyujtanának, hanem hogy nyujtanak, arról a külföldiek meg is győzetnének.

Sikerülhetne ez először socialis úton bizonyos társulatokra nézve. Tapasztalásból tudom, hogy némely községeink igen olcsó és nagy kölcsönöket kaphattak volna, ha kezeskedésök módja törvényesen megszabva s biztosítva lenne. Határozottassék meg annak útja törvényileg, miszerint a kölcsönvenni szándékozó község tagjai mintegy biztosító társasággá (Assecuranz-Gesellschaft) alakulhassanak. Hogy ennek útja czélszerűen s igazságosan szabathassék meg; tekintetbe kellend, a községi vagyonnak különbözését venni.

A község ugyanis — mint *status en miniature* — némelly vagyonokat *magánjogilag* mint egy erkölcsi személy bír, melyek a status koronai urodalmaihoz hasonlítanak; ilyenek a község földjei, rétjei, erdeje sőt tőkéi is. Ezekről tehát a község rendes elöljárósága is rendelkezhetnék. Vannak azonban némelly vegyes, magán- és közjogi természetű javadalmak, millyenek a nálunk ugynevezett kir. kisebb haszonvételek, a malom és boltnyítás joga, némelly bírságok s polgárságért fizetett szokott díjak; és vannak végre a községre nézve a lakosokkal szemközt majdnem kizárólag a *közzjogra* tartozó birtokok, tudniillik a lakosok magán tulajdona. És erről a község rendes elöljárósága nem rendelkezhetik; mert ámbár a községnek erre vonatkozó határjogát az ország territorialis jogához szokták hasonlítani, már csak azért is, mivel a statust illeti a magánosok vagyonával kárpótlás melletti rendelkezés: kisebb hatalmat tulajdonít az mint emez az egyesek saját joga felett, és mégis ezen sajátjog iránt a status sem szerződhetik egy harmadikkal, annál kevésbbé tehát a községi elöljáróság. Hogy tehát a lakosok magán birtoka hypothecaúl érvényesen költethessék le: elkerülhetlen lesz a lakosoknak személyesen közvetlenül szerződniek. — Ennél fogvást a törvénynek meg kellend azon módot szabnia, melly szerint a felveendő kölcsön iránt a birtokos lakosok személyesen tanácskozzanak, sőt a tanácskozás eldöntésére tán birtokaránylag hassanak, a végzés minden birtokos lakost kötelező s az idegenek és külföldiek előtt is hitelt s bizodalmat érdemlő törvényes alakban felmutattassék, és ezen végzés a végrehajtásra, a szerződés megkötésére meghatalmazottak kinevezését is magában foglalja; az ország pedig az ekkép keletkezett szerződések pontos teljesítésére különös gondját necsak a törvényben ígérje, hanem gyakorlatilag fordítsa is.

Ha sajátságos helyzetünket tekintetbe vesszük, s körülményeinket méltányolni tudjuk: csekély véleményem szerint a szóban levő nagy tervre nézve a községek hitelétől függ legtöbb. Ha ez meg van alapítva számukra: úgy ők

mint kihalhatlan erkölcsi személyek alkalmasint még könnyebben kaphatnak kölcsönöket mint az ország maga; mert hiszen az országos nagy kölcsönökét is a vállalkozó bankárok különféle piacokon apróbb részletekből gyűjtik össze. Czélszerű lenne tehát ezen apróbb részleteket, miután országos kölcsönt nem tehetünk, egyenesen az azt kívánó községekhez folytatni. Jelenleg is vannak rá példák, hogy némelly községek igen olcsó kölcsönöket vettek, sőt némellyek annyira ostromoltatnak a pénzzel, hogy azt hatos kamatra rendszerint fel sem veszik; hátha még a fennérített elvek szerint alapíttatnék meg hitelök: kétséget nem szenved, hogy azok kölcsönpénzt bőven és olcsón fognának kapni. És így nem az ország kapna olcsó pénzt, hogy a lakosoknak némi nyereséggel adhasson belőle; hanem a lakosok kapnának olcsó pénzt, hogy azt az országnak nagy nyereséggel adhassák át. Igenis; a község a 4 vagy 5 száz-tólira kapott pénzen megváltaná urbéri tartozásait s megvenné egész határát az országos pénztártól, ez meg a hitbizomány birtokosának ötös vagy hatos kamatot fizetne, a tőkét pedig vagy országos vállalatokra fordítná, vagy más, nem hitbizomány alatti, községeknek segítne vele. Igenis; fő irány a legyen vállalatunknak: a hitbizomány alatti községeknek olly karba állítani, miszerint azok ne csak urbéri tartozásaikat megválthassák; hanem, a mennyire lehet, határaikban levő minden földeket s jogokat is megvehessenek, a majorsági földeket aztán a lakosok közt felosztandók. Ennél fogva legczélszerűbb lenne, a hitbizományokat helységenként, határonként árverelni, a sentebbieken felül még azon okon is, mivel így a kisebb eladásokra több vevő gyűlne össze.

Azonban nemcsak a községeknek, hanem az ország bármely részeiből összejövő egyes magánosokat is lehetne társulati uton a pénzszerzésére nézve segíteni. Ha például négyen ohajtának valamelly falut megvenni: ők vagy az illető megyénél vagy váltótörvényszéknél személyesen megjelenvén, magokat árverő társulatba — természetesen minde-

nőkkel egymásért jót állva — alakultaknak bevallanak, s megneveznék a nevökben s rovásukra kötések teendő meghatalmazottjokat, az erre rendelt s megkeresett hatóságtól mindenről, mi mindnyájoknak a szándékolt jószágvételre nézve egy jogi személylyé forrasztására szükséges, hiteles bizonyáglevelet kapnának. Ezen levelöket aztán ott, hol kölcsönözni akarnak, támogatnák részint eddigi vagyonaik hiteles össze- és leírásával; részint pedig a venni szándékolt jószág hiteles becsűjével, mellyet tudniillik az eladó bizottmány készítettett. Az ilyen ugyszólván közkereseti társaság a hitelező irányában mindig egy jogi személyként állana; tagjai azonban egymás közt különfélekép szerződhetnének arra nézve: hogy ki hányad részben és hol birandja a megvett birtokot s mikép rovandják le a reá vett tartozásukat.

Ekkép lehetne az országilag nem sikerült kölcsönt socialis úton megszerezni. És hogy ezen felül egyes tehetősök önállólag tehetnének kölcsönöket s őket is lehetne a kölcsönvételre nézve segíteni: az magától értetik. E szerint már csak a kölcsönzésre nézve nyújtandó segély miképen eszközzéséről kellene gondoskodni.

Nehogy ezen hitel megállapítása végett tett intézkedéseit a törvényhozásnak az uzsorások és pénzhajhászok meg-hiusítsák, azaz nehogy a kölcsönvevő és hitelező közé még egy harmadik enyves kezeinek kelljen férkezniök: igen hasznos és szükséges lenne vagy egy ideiglenes országos hivatalt felállítani a végett, vagy valamelyik már fennállót bízni meg azzal, hogy a külföldi piacokon, ott hol a pénz legolcsóbban kapható, részint a hitbizományi jószágok bevőire nézve hozott kedvező s ugyszólván kiváltságos hitel-törvényeknek, részint az egyes kölcsönkérők által nyújtandó hypothecának előterjesztésével, az e végre tartott ügyvivői által igyekezzék a szükséges kölcsönöket kieszközleni. A ki tudja, milly sok bajjal s veszteséggel jár főleg a községek részére teendő kölcsönök szerzése, az önként át fogja az ilyen közbenjáró országos hivatal szükségét látni. Ezen-

kivül a végett, hogy a még csak megveendő jószág is hypothecaúl szolgálhasson, úgy kellene a törvényben intézkedni, miszerint a jószágra még az új birtokos kezére jutása előtt jegyeztethessék fel az adósság. E végett a kölcsönt kereső, midőn az árverést intéző bizottmánytól az árverendő jószág becslésének hiteles mását kérendi, tartozék ezen bizottmánynál feljegyeztetni azon összeget, melyet bárhol is ezen jószágra felvenni szándékozik; ezen szándékát a bizottmány a kiadott becslevélre is feljegyezteti; a hitelező pedig érdekében fogja látni, hogy szintén ott aláírja, hogy a kitett összegre vagy bizonyos részére nézve szerződött, s azt már vagy megadta vagy a jószágvétel esetére azonnal lefizetni köteles; sőt érdekében álland a hitelezőnek, hogy az árverésnél vagy azon közbenjáró által, ki a kölcsönt eszközli, vagy pedig más megbízottja által képviseltessék. Ekkép lehetséges leend a jószág átadásakor az adósságot is azonnal akkép hozzá kötni, hogy azt ezen jószágra nézve soha semmi követelés se előzhesse meg. Ugy hiszem, elég világosan adám elő, hogy ezen kölcsönök egészen magán kölcsönök leunének, s értők az ország egyáltalában nem kezkeskednék.

Ha efféle intézkedések tétetnének: nem lenne semmi ok attól félni, hogy az árverendő jószágok pénz szűke miatt úgy a hitbizományosok mint az országos pénztár érdekeit ki nem elégítőleg fognának kelni — kivált ha hozzá tudjuk még, hogy az országos pénztár maga is hitelezhetend, annyiival inkább, mivel módja leend követelése letisztázásáig csak bérletképen adni át a vevőnek a jószágot; és ha hozzá tudjuk azt, hogy az eladások nem egyszerre, hanem csak olly időszakokban s mennyiségekben fognak véghezvitetni, a mint azt az országos pénztár érdeke kívánandja. És ennek ismét jó oldala van, mert a szükséges külföldi pénz nem hozatnék egyszerre az országba be, hanem csak a valódi szükséghez képest koronként alig észrevehető mennyiségben; e szerint mellőzve lenne azon árváltozások káros hatása, mellyeket 100 milliónak egyszerre behoza-

tala kétségkívül elő fogna idézni. És az országnak ez útoni investitíójához batkával sem tartoznék járulni az, ki a hozzájárulásból hasznát nem látná. De a hitbizományi birtokok mégis és egyes egyedül köteleztetnének a hozzájárulásra?! Igen; ámde hogy éppen nekik legkedvezőbb s leghasznosabb lenne jószágaik eladatása: azt, úgy hiszszük, eléggé behbizonyítottuk, eléggé bizonyítja maga azon körülmény, miszerint nekik is jó alkalom nyílnék, földesajátot szerezni; holott jelenleg csak használói a földnek, és ezen szerzés alkalmát rájuk nézve fölötte könnyűvé tehetnék az országos pénztártól részökre pontosan és folyvást és magas kamattal szerint kijáró kamatok. — Tehát a nem-akarók elvonhatnák magokat a vállalat terheitől; de a belőle folyó hasznokat ezek sem fogják magoktól elháríthatni: mert a belőle emelkedő köz jólét eláradna a legelrejtettebb hajlékokba is. Azonban minden haszon fölött állna az, hogy azon teméntelen erőnek, melly jelenleg olly tétlenül hever, kimeríthetlen munkával s áldással kínálkozó tér nyílnék országsszerite.

II. SZAKASZ.

Az eladás főbb szabályai.

16. §. Telektörvényhozás.

Legfontosabb, a kereskedésinél is fontosabb a telektörvényhozás. Lykurgusnak könnyű volt telektörvényeket szabni, mert azon időben nem sokat gondolának ám a fennállott magán érdekekkel; hanem könnyedén, mint a fennálló káposztafőket, szabdalák azokat. De azóta a magántulajdon a status ellennében annyira megszilárdult, hogy szinte lehetetlenné vált, a fennálló földbirtoki viszonyokat béke idején egyszerre megváltoztatni. És mégis annyira minden

a földbirtoki viszonyoktól függ, hogy míveltség s jólét haladásáról szó sem lehet, ha azok ezek igényeihez nem simíttatnak. És ime, azon nagyszerű terv, mely értekezésünk tárgya, még azt sem tagadja meg tőlünk: hogy nekünk a földbirtoki viszonyok szabályzásának különben olly nehéz és fájdalmas munkáját az ország roppant részére nézve ugyszólván gyönyörű játékká varázsolná.

Tervünk együlegyig leszedi a földről bilincseit, le az ősiség, le a hitbizomány sőt még a királyi jog kötelékeit is, mind ezeket a tőkésített pénzre vivén át. Ennél fogva azon föld, mely jelenleg a hitbizományokat képezi, egészen szabaddá válik, egészen az ország kezébe esik, úgy hogy azt az ország tetszése szerint hintheti ismét szét; és a legjobb alkalmat halasztaná az el, ha gondját főleg nem arra fordítná, miszerint azt mennél czélszerűbben hintse szét. Hazánkban a földbirtoki viszonyok csak lassanként fognak átalakulni; ámde itt az első lépésnél kell tisztába jönnünk az elvek iránt, mik szerint ezen átalakulást megindítsuk. Láttuk: mi különféle elvek szerint osztá fel a földet polgárai közt a hajdankor, és láttuk: mennyire gyászos hatásuak a nagy birtokok, a túlságos gazdagságnak túlságos szegénységgel együttléte; jelenleg körül kell tekintennünk: ha vajjon, midőn a nagy birtokok túlságától futva a kis birtokok rendszerét keressük, nem rohanunk-e ujabb hinárba?

Hol egy túlság van, vele szemközt másiknak is kell lenni. A földbirtoknak túlságig vitt eldarabolása szerencsétlenül szaporítja a családokat, tulnépességet, közönséges inséget idéz elő, a munkások könyeivel s veritékeivel öntözteti a földet, s mégsem terem annyi, hogy a sutban kuncsorgó gyermekek, a leendő földbirtokosok étvágyának elég tétethessék. Hol a föld szertelen apró részecskékre szakgattatott: szívepesztő látvány ott a becsületes pór nyomora, és az emberi ész és erő hasztalan szegül a köz kétségbe-esésnek ellene. A természet minden kecséivel megáldott országokban, mint Siciliában, a legatiókban, Lom-

bardiában, a zöld Irhonban a földműves sorsa nyomorúlt a rideg Norvegia, Holstein, Schleswig parasztjainak állapotjához képest. És ezen nagy ellentét oka nem egyéb mint az, hogy ez utóbbi országokban a pórtelkek bizonyos mértéken túl oszthatlanok. Nagyon szükséges tehát, hogy a sokaság ítéletének gyengeségét az ország institutiói támogassák, hogy a házassági könnyelműségnek szárnyai szegessenek; ezt pedig a telkek oszthatatlansága nélkül elérni nem lehet.

Minimum kell hát minden hazának, azon minimum, melyet Széchenyi István gróf már 1838-ban a pestmegyei gyűlésben s hírlapilag is ajánlott a magyar hazának, illy okokkal állván elő: „Szegényebb nemeseink jelen állapota aggasztó a szegénység s ebből eredő míveletlenség miatt. Anyagilag és szellemileg alábbvaló ő a pórságnál s pedig csupán csak fekvő birtokának korlátlan eldarabolása miatt; mert ő makacsul ragaszkodva egy negyedholdnyi földéhez, tehetségeit nem műveli ki annyira, hogy szorgalma után becsületesen megélhetne. Ez állapot tehát aljasító, és a tisztujítások alkalmikor tapasztaljuk, hogy a magyar alnemes személyében egyesíti a spanyol grandot, a francia gascogneit s a henye hottentottát stb. Ötven hold legyen tehát a minimum, mellynél kevesebb földet nemes ember ne bírasson, úgy azonban, hogy ez a szűkhatáru megyékben húsz hold is lehessen.“ — Ezen értelemben nyilatkoztak: báró Jósika Miklós, Fogarasi János, Fényes Elek. Ámde felzúdult ezen szózatokra az alnemesség, mellynek szószólói főleg azt pengették, miszerint az állodalomnak fő kötelessége mindenki örömét s jólétét, nem pedig csak néhányét előmozdítani; feledvén, hogy épen e végett szükséges a minimum; továbbá azt, hogy a két testvér hazában a földbirtokhoz, bármily kicsiny legyen az, politikai jogok kötvek, miktől a minimum sokakat elütne, s ezen felül korlátolná a birtok- szerzésbeli szabadságot s a fő és alnemesség közti válaszfalat erősítné. — Ez utóbbi állítások alaposságát tagadni nem lehet; ánde hogy azok alaposak,

annak nem a minimum, hanem törvényeink az oka; a birtok-szerzésbeli szabadságot pedig mint bármely magán jogot korlátozni kell az állodalomnak a közjó érdekében.

Hogy a minimum meghatározása szükséges és jó, az semmi kétséget nem szenved; elfogadta azt már saját törvényhozásunk is, s megszabta a jobbágytelkekre nézve; már pedig mi a jobbágyoknak jó, üdvös leend az a nemességnek is. Kérdés itt már csak arról lehet: hogy mikép határozassék meg ezen minimum? Vannak viszonyok, melyek különböző vidékeken a földnek különböző eloszlását teszik szükségessé. Így a nagy városok közelében rendszerint apró birtokok alakúlnak; másutt ismét a termények, költségek és szállítás olcsósága nagyobb jószágokat kíván. Ennél fogva némelyek, például Schüz, legczélszerűbbnek látják, hogy a minimum meghatározása, melyre nézve a vidék viszonyait s természetét tökéletesen kell ismerni, a községekre bízassék. Némelyek ismét elvetik a minimum szigorúságát, s csupán nehezítettetni kívánják a föld eldarabolását. De bármint vizsgáljuk; elvégre is át fogjuk látni, miszerint a természet maga is parancsolja, hogy a minimum meghatározásának joga s kötelessége a helyhatóságokra bízassék. Nálunk ügyszólván megkívánja ezt helyhatósági rendszerünk, s csupán az egyszer megszabott minimumnak szigorú megtartásának biztosítékáról kellend még gondoskodni. Városink többnyire a szükség által kényszerítve már is megszabák határaikon a legkisebb földbirtoknak netovábbját.

A hitbizományi jószágok eladásánál nehezen fordulandnak olly apró részletek elő, hogy a szükség-parancsolta minimum áthágással fenyegettetnék; ámde szükséges lesz róla gondoskodni a községek által vett s a lakosok közt elosztandó földekre nézve, mert ezeket leginkább fenyegeti az elaprózás veszélye. A parasztrendnek, az ország természetes alapjának olly karba helyezettetéséről, miszerint az biztos és virágzó mezőgazdasággal bírjon, igen jeles s eléggé nem ajánlható elveket közölt b. Dercsényi János ő mlga (munkájának 66—71. l.), melyeknek *elsője* az, hogy az ország

földének roppant része olly természetű legyen, miszerint azt egyedül csak parasztok bírassák, egymásközt megvehessék s eladhassák; *másodika* pedig az, hogy egyrészt mennél több parasztcsalád tulajdonfölddel bírjon, másrészt azonban a térnagyság is elégséges legyen, hogy rajta állandó jó gazdaság folytathassék, mi végett meg kellene alapítani azon holdak számát, mellynél kisebb egy parasztgazdaság se lehessen, sőt még az is meghatározandó, hogy a parasztgazdaság egész tére a háztelekkel mindig együtt maradjon s egy tulajdonosnak birtoka legyen. Ha törvényhozásunk ezen mély tapintattal felfogott s őszinte nemeskeblűleg ajánlott elvek szerint intézkedni nem fog: úgy csak hamar bekövetkezni látandjuk az időt, mellyben az urbéri terhek alól felszabadult föld lassanként a jobbágyoktól s parasztoktól is meg fog szabadulni, s egyes tehetősbekek birtokába gyűjtetendik össze.

A minimumnál közelebből érdekli a hitbizományi jószágok eladását a *maximum*. És hogy ez szükséges, hogy ez elkerülhetlen, hogy nélküle romlásnak indul a nemzet: azt már jelenleg senki sem tagadja. Elismertetett annak szüksége nálunk is már régen; de fájdalom! nálunk az elismerés és cselekvés közt rendszerint nagy időköz szokott helyet foglalni. Az 1827-ki országos választmány 500 teleknyi maximum megállapításával gondolá a nagy birtokokból folyó bajoknak elejét vehetni; mire nézve kiki láthatja, hogy az az 500 telek nagyon határozatlan mennyiség, mert hazánk minden vidékén változik a telek nagysága. Azonban hamindjárt ilyen is, csak legyen már valamiféle maximum; mert ha jelen rendellen állapotunk még sokáig marad: úgy bizonyosan néhány dúsgazdag kezében látandjuk majd az egész országot. És a hitbizományi jószágokat is jobb lesz illetetlenül hagynunk, mint azokat minden maximum felállításával nélkülözni. Mi haszna fejtegettük a nagy birtok ártalmait; hogyan akarhatjuk miattok megszüntetni az ingatlan hitbizományokat: ha a birtokok tömegeit minden korlát nélkül hógörgetegként nagyobbodva ide s tova

hömpölgögni engedjük? Semmi kétség; első lépés az üdvösségre: okszerű maximum megállapítása, mellyen túl senki, ha még százszor olly gazdag volna is, elvesztés büntetése alatt ne növeszthesse jószágát.

És mi kénytelenek vagyunk ezen maximumot teljes szívünköl ohajtani, ámbár jól tudjuk, hogy ezzel némi gátot gördíthetünk árveréseink élénksége elé. És itt vagyunk ismét egy nehézségnél.

Azt nem tehetjük, hogy a fekvő hitbizományokat leginkább azért, mivel nagy birtokokat képeznek, árverésre bocsátva, belőlök még nagyobbakat segítsünk összegyűjteni. Meg kell tehát a mértéket szabni: mellyig nem, és mellyen felül ártalmas a birtok nagysága. És ezt megszabhatjuk bizvást, a nélkül hogy innen árveréseinkre káros befolyástól kellene tartanunk; mert nem kell feledni, miszerint a nem-hitbizományi nagy jószágok nem együtt maradók, hanem eloszlandó nagy birtokok. Ennél fogva tehát rendeljük el, miszerint a jelenleg egészen birtoktalan annyi maximumot szerezhetend az árveréseken, a hány gyermeke van; azon birtokos pedig, kinek mostani birtoka megüti a törvényes maximumot, minden gyermeke számára, egyen kívül, vásárolhasson a törvényes maximumig, úgy hogy halála után minden gyermeke törvényes maximumot birand, kivévén talán azt, kire az ősi tán nagyobb birtok esett, nem ártván az sem, ha ezen ősi egyenlőn elosztatván, minden örökös osztályrésze tulhaladja a maximumot; végre kinek jelen birtoka nem üti meg a maximumot, az azon kívül, hogy annyi maximumot szerezhetend, a hány örököse van, egyen kívül, eddigi birtokát is kipótolhatandja a maximumig. E szerint csak az nem fogna szerezhetni, kinek a maximumot felüli birtoka s csak egy fia van, vagy épen gyermektelen; az illyen úr azonban tán nem is igen érzi a jószágvetel szükségét, s ha pénze van, azzal bizony élénkítheti az árverést, ha azt másnak kölcsön adja. Est modus in rebus.

Ezen elvek szerint olly telektörvényeket nyernénk,

mellyek kinek-kinek szabadságát a közjával s köz érdekekkel legczélszerűbben öszhangzásba fognák hozni. Lenne szabad földünk a szó igaz értelmében, a nélkül hogy azt egyes kezek a közönség elől felkaparhatnák, és ismét a nélkül hogy az az inség lángjának máglyájára apríttathatnék. És ezen telektörvények a hitbizományok alól felszabadulandó földre azonnal minden akadály nélkül alkalmazhatandók.

Ha áll az, hogy a jószágért fizetett pénz arról magára szedné fel az eddigi örökülési és minden magánjogi viszonyokat: önként következik, miszerint az ekkép felszabadult földre nézve a fentebbieken kívül még az örökülés rende s végrendelkezés joga lenne közelebbről megszabandó. A vér szerinti örökösök kihaltával az állodalom a természetes örökös; miután azonban nálunk a kir. fiscus, jövedelmeiről s azok hová fordításáról jelenleg a nemzetnek nem számol, nálunk rendes budget nincs; ellenben a félállítandó országos pénztár számolni fog: e kettőnek igényeit ki kellend egyenlítani.

17. §. *Némelly figyelmeztetések.*

1) Nagyon korszerű eszme az, hogy a haza bármelly polgára alapíthasson maradékai számára hitbizományt az országos pénztárnál. Ezen eszme körül azonban sok kérdés merül fel: jelesen tartozzék-e az országos pénztár mindig s olyankor is elfogadni a hitbizományul ajánlott tőkét, midőn ezt vagy épen nem vagy csak kárával fordíthatja valahová? A kamatokat az alapítás idejekori törvényes vagy szerződésileg kikötött változatlan, vagy tán mindig a fizetés idejekori kamatláb szerint tartozzék-e fizetni? A maradékokat illetőleg csekély véleményem szerint legczélszerűbben intézkednék úgy az alapító, ha mind kétnemű minden maradékát egyenlőn részeltetné a hitbizomány jövedelmében, s bizonyos minimumot szabna meg, mellynél kisebb egy személyre eső jövedelemrész sem lehetne; mire nézve a család némelly tagjai, míg számuk nem csökkene, kizáratnának.

2) Vannak hazánkban kir. jóváhagyást nélkülöző magán

hitbizományok is; kérdés tehát: ezekre is kiterjedjen-e a törvény rendelete? Azt tartom, hogy igen; mert ezek is épen, mint a nyilvánosak, a család magvaszakadásaig együtt tartják a nagy jószágokat, s olly hatásuak mint a többiek.

3) Nehéz igazságosan eldönteni: ki viselje a hitbizományok átváltoztatásának költségeit? Részemről azt tartom, ha valakire némi sérelemnek nehezülni kell, inkább viselje azt a közönség; tehát az országos pénztár, sem mint valamelly magános.

TÖRVÉNYJAVASLAT.

A nemesség eddigi földbirtoki hitbizományainak pénztőkei hitbizományokká átváltoztatásáról.

I. FEJEZET.

A hitbizományok átalakulásáról.

1. §. Az 1687. évi 9, és 1723. évi 50-ik törvény-czikk, mennyiben azok földbirtoki hitbizományok felállításáról rendelkeznek — ezennel megszüntettetnek.

2. §. E helyett ezentul szabadságában álland az ország bármely rendű s törvényes vallásu lakosának akár egyes, akár minden maradékai számára hitbizományokat az országos pénztárnál olly felmondhatatlan pénztőkék által alapítani, melyeknek kamatait az országos pénztár az illető hitbizományosok számára e törvény folytában megszabott feltételek s kötelezettség mellett fizetni tartozandik.

3. §. A nemességnek Magyarországon, s a kapcsolt részekben levő hitbizományi jószágai, az előfiségek, idősfiségek nyilvános árverés útján alább megírt renddel pénzzé fognak tétetni, s a pénz a hitbizományok birtokosainak eddigi örökösödés rende mellett s az eladáskori törvényes kamatláb szerint kamatozandó az országos pénztárnál fog tőkésítettetni.

4. §. Ezen törvény rendelete kiterjed az eloszthatatlanná vált árvai urodalomra is, kivévén, hogy az érte be-

jövendő pénzt az országos pénztárnál tőkésíteni nem kötelesek az illető tulajdonosok.

II. FEJEZET.

Az árverés előkészületeiről.

5. §. Az országos pénztár kormánya felszólítást intézend valamennyi megyéhez, miszerint mindegyik a saját keblében levő hitbizományok jegyzékét küldje fel; és a megyék tartoznak azt a hitbizományi határok egyenkénti kiemelésével s leírásával valamint birtokosaik megnevezésével a felszólítástól fogva legfeljebb három hónap alatt a felszólító kormánynak megküldeni.

6. §. Az árverés elrendelésének s az árverendő javak kijelölésének joga és kötelessége az országos pénztár kormányát illeti; s ez azt mindig akkép teljesítendő, a mint azt az országos pénztár érdeke követelendi.

7. §. Ennél fogva az árverendő jószágok sorát oly vidékeken kezdendi meg, hol a gazdaság s üzlet viszonyai már kifejtettebbek, s innen a kevésbbé kifejlett viszonyú vidékek és jószágok felé fog haladni, úgy mindazáltal, hogy egy vidék hitbizományainak egyszerre vagy egymást érő árúba bocsátásával a versenyzés élénkségének ne ártson. Mihezképest ha bármely vidékbeli árverendő jószágra árverőkül magokat az országos pénztárnál annyian jelentenek, hogy ez nyereséges eladást remélhetne: a kért árverést haladék nélkül, de mégis annak rende szerint elrendelendi.

8. §. Mihelyt az országos pénztár bizonyos uradalomnak, helységeknek vagy részjószágoknak eladatását elhatározza: ebeli határozatát azon megyének, melyben az árverendő javak fekszenek, végrehajtás végett azonnal megküldi. Ha az országos pénztár hivatalos leveleiben ezen

szavak olvashatók: „Haladék nélkül végrehajtandó”: a megye azon elnöke, ki a levelet kezéhez vette, azonnal a legközelebbi nem-ünnepnapon gyűlést hívand össze; ha pedig a levélben azon szavak nem olvashatók: a rendes közgyűlést bevárja; hanem egyszersmind az országos pénztár határozatát valamint azon időt is, melyben a határozat gyűlésileg tárgyalatni fog, mind a két esetben az eladandó javak birtokosával rögtön hitelesen közlendi.

9. §. A bekövetkezett megyei gyűlés feladata leendő az országos pénztár határozatának végrehajtására egy „árverő bizottmányt” alakítani. Álland pedig ezen bizottmány bármely rendű s bevett vallásu hazafiak közül szabadon kiszemelt öt tagból. Egy tagot az országos pénztár kormányja, és egyet az árverendő javak birtokosa nevezend ki; ha azonban akár az országos pénztár az eladást elrendelő határozatában vagy más úton, akár a javak birtokosa írásban vagy szóval személyesen vagy megbízottja által a gyűlés színe előtt nem nevezné ki, vagy a kinevezés bármi okból haszonvehetlen volna: a gyűlés nemcsak a kinevezése alá tartozó hármat, hanem a még hiányzó egy vagy két tagot is azonnal megválasztandja.

10. §. A gyűlés hitelesen értesítettván arról, hogy a megválasztottak, a rájuk esett bizodalmat elfogadták: az árverő bizottmány megalakultáról s tisztéről oklevelet adatand ki, melynek eredetijét a bizottmány tartandja meg; azonban minden tag által aláírt mását a megye levéltárába megküldeni tartozik.

11. §. Míhelyt az árverő bizottmány a megyei levéltárnok arról szóló bizonyosságával, hogy a megalakultáról kelt megyei oklevelet tagjai által aláírt párban a levéltárba letévé, el van látva: tagjai közül elnököt választand magának, ki is a többi tagok s a törvényes bizonyosság jelenlétében ezen esküt mondandja el: „Én N. N. esküszöm az egy élő istenre stb, hogy én a reám bízott s még tán bízandó eladásoknál, magamat sem magam sem senkimás érdekei által az igazság ösvényéről elcsábíttatni nem enge-

dendem, sőt minden tehetségemet s igyekezetemet az ország és N. N. hitbizományi család érdekeinek, különösen az eladási összeg lehető legnagyobbra rugtatása általi emelésére fordítandom.“ Ezen esküt aztán az elnök a többi tagokkal is külön elmondattatja.

12. §. Az ekkép megalakult árverő bizottmány teljes hatalommal bír a reá bízott törvényes eladások körül minden szükséges cselekvényre nézve. Megkereséseit teljesíteni tartoznak a megyei tisztviselők, sőt a rendes katonaság is; tanuskodásra felszólítása vallató parancs erejével bír; a hitbizományos család okleveleinek előmutatását kérheti de nem követelheti.

13. §. Az árverő bizottmány mind azon károkért, melyek a törvényes formaságok általa lett meg nem tartásából netalán származnának, egyetemleg (in solidum) felelős, és ez iránt megkárosított fél által az illető váltótörvényszék előtt megpörölhető.

14. §. Semmi okon egy tag sem léphet ki a bizottmányból; hanem ha valamelyik időközben meghalna: a bizottmány maga egészítendi ki magát.

15. §. A hitbizomány birtokosa saját érdekeiből is inkább elősegélni mint akadályozni fogja a bizottmány munkálkodását. De ha annak ellenszegülne: a bizottmány nem ügyelend semmi kifogására, az ellenállásnak semmi czímére, hanem a konokul ellenszegülő ellen azonnal tetszése szerint megyei vagy katonai hatalomkart használhatand.

16. §. Első gondja leend a bizottmánynak: műértőkkel minden határt külön megbecsültetni, minden határnak közép tiszta jövedelmét tanuvallomásokból s a birtokostól kikérendő öt-hat évi számvételeiből pontosan kitudni, s ettől az urbéri tartozásokból folyó hasznokat külön választani. Mind ezekből határozza meg az árverendő birtokok összes és részletes becsárát, valamint azt is, hogy egészben vagy határonként vagy még kisebb részletekben bocsátandja-e árverés alá a jószágot?

17. §. Mind a becslést mind az eladás iránt hozott

ítéletét másolatban a hitbizomány birtokosával közlendi; ha ez 8 nap alatt ellenészrevételeket terjesztend elő: ezeket figyelemre véve a bizottmány ujlag tanácskozni s határozni fog, új határozatát a birtokossal ismét közlendő, ki ha ismét 8 nap alatt kifogásokat terjesztene elő: a bizottmány magához kéri a szakasz- vagy járásbeli törvényes bizonytságot, s az így összeülő bíróság 7 szavazatának többsége eldöntendi a kifogás alatti pontokat s megállapítandja az egész becslést s mikép történendő árverést. Ha pedig a birtokos az első közlésre 8 nap alatt semmi választ nem ad vagy megnyugvását jelenti be: a bizottmány határozata megállapítottnak tekintetik.

18. §. A bizottmány egy úttal kitűzi az árverés napjait, mellyek azonban a becsár megállapítása után két hónapnál előbb nem eshetendnek. És az elnök ugy a hazai hírlapokban mint a nagyméltóságú helytartó-tanács útján haladék nélkül kihirdeteti az árverendő jószágok mennyiségét, becsárát, az árverés határidejét s a leteendő bánatpénz összegét.

19. §. A bizottmánynál minden tudakozó megtekintheti a becslési okleveleket, azokat tőle hiteles másban is megkaphatandja, sőt kívánságára azt is hiteles alakban feljegyezhetendi mind saját jegyzőkönyvébe mind a kiadott másolatra, hogy a tudakozó bejelenté abbéli szándékát, miszerint az árverendő jószágra NN. összeg-kölcsönt akar felvenni.

20. §. A hitbizomány birtokosának szabadságában álland azon egész részt, mellyben a hitbizományi család rendes lakása van, valamint azt is, mellybe elhúnyt rokonait temetni szokta, a megszabott becsárnak országos pénztárba lefizetése mellett sajátjává téve az árverés alól ki-venni.

III. FEJEZET.

Az árverői képességről.

21. §. Az árverésre hivatalosak a magyar korona tartományainak bármely rendű, bevett vallású s a törvény által honosoknak ismert lakosai.

22. §. Külföldiek csak úgy bocsáttatnak árverésre, ha magokat nemcsak a honosítás törvényes feltételeinek alávetik, hanem ezen felül legalább 25,000 ftnyi értékűeknek új hazájokba azonnali befektetésére kötelezik.

23. §. Kivételképen a honi izraeliták közül is bocsáttathatnak árverésre olyanok, kiket erre a megyei közönség méltóknak s érdemeseknek ítél; olly feltétel alatt azonban, miszerint veendő birtokukat kizárólag hitsorsosai-ikkal műveltetni tartozzanak, mihez képest urbéres földeket s jobbágyokat nélkülözniök kellend. Ha az izraelita birtokos mégis keresztény munkásokat használna: első ízben 100, másodszor 300 pft birságban, harmadszor a jószágnek elvesztésében marasztaltassék el, a birságok valamint a jószág is mindig az országos pénztár részére esvén; melly azonban a feladónak első két ízben 10, harmadikban pedig 2 száztólit kiadni tartoznék.

24. §. Azon községek, mellyek lakosai egy, általok megkért, megyei táblabíró elnökleite alatt tanácskozáván, az árverés feltételeit a szavazatok $\frac{3}{4}$ -ével megállapíták, s ezek szerinti működésre 3 tagu küldöttséget neveztek.

25. §. A szoros értelembeni közkereseti társaságok, mellyek a közösen felvett adósság biztosítása s letisztázása s jószágvétel végett kötött szerződéseket valamelly váltótörvényszéknél bevallák s ügyeik intézésére meghatalmazottat neveztek.

IV. FEJEZET.

Az árverésről s az eladás befejezéséről.

26. §. Minden árverő, mielőtt árverésre bocsáttatnék, tartozik az árverő-bizottmánynál akár az országos akár más biztos köz pénztár nyugtatványát a lefizetett bánatpénzről előmutatni, melly bánatpénz azon esetre, ha valamelyik vállalkozóra veretvén a jószág, ő attól visszalépne vagy fizetni képes nem volna: az új árverés költségeért kárpótlásúl szolgáland; különben a jószág árába tudatandik az be.

27. §. Ha valamely árverőkről bebizonyúlna, hogy egymás közt alattomosan kötött szerződéssel vagy egyetértéssel a versenyzés élénkségét csökkenteni törekcszenek: azok bánatpénzeiket szintén elvesztendik.

28. §. Ha egy versenyző sem ajánlaná meg a kikiáltási összeget, melly mindig a becsár leend: a jószág eladása későbbi árverésre fog halasztatni; és ez mindannyiszor a hánnyszor, mert a hitbizományi család érdeke sértenék meg, ha a jószág becsen alúl adatnék el.

29. §. A legtöbbet ígérő, kire a jószág veretett, az országos pénztártól az egész vételárról nyugtatványt mutatván be a bizottmány elnökének, ez meg fogja nézni: ha vajjon nincs-e ő a bizottmánynál kölcsönzőnek feljegyezve; ha igen: a vevő köteles azon bizonyosságlevelet előmutatni, mellyet ezen feljegyzéskor a bizottmánytól kapott, s az ezen bizonyosságlevelen valamely hitelező által feljegyzett kölcsön a jószágra, mielőtt az átadatnék, a bizottmány által feljegyeztetik, s ezen feljegyzés ideiglenes betáblázás terejével birand. Az ekkép készen levő vevőnek a bizottmány elnöke azon napon ünnepélyesen adandja át a jószágot, melly napon ő a hitbizomány-birtokosnak az országos pénztártól a pénztökére vonatkozó ideiglenes oklevelet nyújthatand át.

30. §. Ha pedig a vevő az országos pénztártól nem az egész vételár, hanem csak bizonyos részének lefizetéséről hoz nyugtátványt oly hozzáadással, miszerint az országos pénztár a fizetetlen tartozásnak több szakaszonkénti letisztázásában megnyugvék: neki a jószág nem fog tulajdonauil átadatni, hanem tartozásának teljes letisztázásáig csak hasonbérölje leend az országos pénztárnak.

31. §. Az árverő-bizottmány teljesítvén megbizalását, eljárásáról a megyének jelentést teend; melly alkalommal ha az eladott jószágra a bizottmány ideiglenesen adósságot táblázott be: ezen betáblázás itt megújittatik s oly erejüvé emeltetik, hogy azt semmi követelés meg nem előzhetendi.

32. §. Az országos pénztár a hitbizományos birtokosának addig, míg minden hitbizományi jószágai el nem adatnak, az egyes vevőktől bejött összegekről külön ideiglenes nyugtátványokat szolgáltatand ki, mellyek nélkül ő egyik részjószágát sem tartozik valamelly vevőnek átbocsátani. Azonban az egész hitbizományi jószág elkeltével egy ünnepélyes s ő felsége által is aláírott oklevelet, mellyben a hitbizományi család minden jogai s az országos pénztár minden kötelelességei elszámálvák, fog az országos pénztár a hitbizományosnak, az ideiglenes nyugtátványok visszaszolgáltatása mellett, átnyujtatni.

33. §. A hitbizományosnak semmi részvétjoga nem leend a hitbizományi tőke kezelésében; hanem épen e miatt az állodalom maga kezeskedik az egész tőkeért s járulékiért, és biztosítja iránta a család minden jogát.

34. §. Minél fogva az országos pénztár köteles leend a hitbizomány birtokosának évnegyedenként pontosan kiszolgáltatni az őt illető jövedelmet; és ha ezt a hitbizomány birtokosa pontosan és azon teljes érték szerint, mellyben a tőke adatott, bármi okon ki nem kapná: ő jogosítva leend az országos pénztárt az 1836: 20, és 1840: 11. tcz. által rendelt sommás perüton megperelni s a foglalást a lejárt

jövedelem kétszeres értékeig s a perköltségek erejeig szabadon választandó állodalmi birtok ellen vezetni.

35. §. A hitbizományi család magvaszakadtával a hitbizományi tőke az országos pénztár tulajdonává leend.

III.

A HAZAI

HITBIZOMÁNYOK

ÁTALAKÍTÁSÁRÓL.

HARMAD RANGU PÁLYAMUNKA.

IRTA

VARGA SOMA.

JELSZÓ.

Erős lesz országunk, nagy a király,
Hol ennyi ember boldog hont talál.

Vörösmarty Mihály.

VEZÉRSZÓ.

Mind köz- mind magánjogi institutiókat a korszellem- s népeletből kell merítenünk. Hol ezeket szem elől tévesztik : ott támogathatja ugyan félelem intézkedéseinket, de rokon-szenv nem szilárdítja azokat ; s kijátszatások- vagy meghíúsításokra az ember furfangos esze, a különféle osztályok ellenkező érdeke tervre tervet kohol ; mik ha sikerülnek — s ez eset nem ritka — meggyengíttetik a legszentebb tekintély s tá-gas út nyílik erkölcsromlásra, elégtelenségre s zavarra.

Czélszerűtlenek az illy intézkedések, mert a nemzet fejlődését gátolják annál inkább s annál veszélyesben, minél több irányban kezd az üdvösen mutatkozni.

Minden nemzetnek mint embernek megvan saját kora s hivatása.

A csecsemő-, gyermek-, serdülő- stb korok más-más nevelés- vagy bánásmódot igényelnek. Csalatkoznék s meghíúsított fáradsága mellett kipótolhatlan veszteséget idézne az elő, ki ezeket mind egy rá-mába erőlködnék foglalni.

Ugyanez sorsa nemzeteknek is.

Magasztos feladatát legszerencsésben oldja meg azon törvényhozó, ki a nemzet életét s rendeltetését tűzi ki intézkedése zsinormértékeül ; ki nem felelji : hogy harczias, földmíves, kéz- vagy gyáripáros nemzetnek különfélek érdekei, s különféle rendszabályokat igényelnek azok ; ki nem felelji,

hogy öneszméletre vergődő vagy törvényes szabadságra meg-
ért nemzetnél a hűbéri rendszer kötelekeit tágitni vagy fel-
oldani kell ; ki magán vagy osztályosi érdekét a köz jólétnek
alárendelni tudja is , akarja is.

ELSŐ RÉSZ.

1. §. A hitbizományok eredete s célja.

A pályakérdés első részének szabatosb megfejtésére nem lesz fölösleg, sőt érdektelen sem a hitbizományok eredetét s célját rövid vázlatban elősorolni.

Mellőzve annak megvitatását: vajjon általán véve goth vagy romai eredetű-e a hitbizomány, honunkban 1687-ben I. Leopold alatt alapított az meg a főrendekre nézve. ¹⁾

Célja a családok fentartása volt; vagy, hogy a törvény szavaival éljünk: „A főrendek s országnagyok tönkrementjének meggátlása s a merényleni szokott korlátlan jószágeladás és feccsérlés megzabolázása ²⁾“ azaz: főaristocrátia-szilárdítás.

Hogy ezen intézkedés szellemét felfoghassuk: szükséges futó pillanatot vetnünk az I. Leopold alatti eseményekre.

Vallás- és polgárháború, bel- s küllelenség, a nemesség önkényes és gyakori adóztatása, gyanakodása s bizalmatlansága valának az akkori korszak dióhéjba szorított fő jellemei.

Amazok, hozzájuk járulván a másfél százados törökjárom, majd vég vesztélyt s elszegényülést idéztek elő; imezek egy rész-

¹⁾ 1687: IV. decret 9. tcz.

²⁾ Ad avertendam Magnatum et Procerum Regni ruinam, refrenandamque licentiosam attentari solitam bonorum abalienationem et prodigalitatem stb. u. ott.

nél „egészen elfojtották ugyan az erkölcsi erő elevenebb fellobogását“, de másoknál „a nemzet szabadságérzetét kétségbeesésig ingerlék fel.“

A nemzeti jólét s függetlenség halálos ágyán egyik életbalsamul gondolta az akkori statuspolitica I. Leopold német tanácsosainak gyarmatosító szelleme ellenmérgeül is a főaristocratiá szilárdítását; mit I. József koronáztatása, az illy ünnepélyekkor kölcsönösen engedélyző politica nyomán, más hason intézkedésekkel — mint az általános megkegyelmezés¹⁾, eperjesi vértörvényszék eltörlesztése²⁾, jószágvisszanyerésekről tett ígéret³⁾, az udvari cancellariához két magyar tanácsos alkalmazása⁴⁾ — nem kevésbé segíthetett elő a különben jószívű s nagy, de főemberei megválasztásában nem eléggé ovatos fejedelem alatt.

Ne törjük el azért a pálczát az akkori kiváltságos osztály felett, mert a törvény szomorú szavai annak árnyoldalát tüntetik fel; hanem zavart körülményei sajnálandó eredményül tekintsük azt.

Oknyomozó történetünk hű segítségével így elemezve már a dolgot, azon tiszta eredményre jutunk: hogy a hitbizományok nemzeti jólét s függetlenség hatalmas emeltyűje, villámhárító veszély és önkény ellen, jöjön az bármely oldalról annyiival is inkább, mivel honvédelmi rendszerünk nyomán is nagy nyomatékkal bírtak a főrendek, a mennyiben a XVII. század utolsó felében már egyedül nekik engedteték meg szabad zsoldosaikat s telekkatonáikat saját zászlóik alatt kivezetni.⁵⁾

Ne ütközzék azon meg senki, hogy a kiváltságos osztályt, különösen pedig a főrendeket a nemzettel ugyanazonítók; hisz' alkotmányunkat a hűbérrendszer penészeiből alig

¹⁾ 1687: IV. decr. 5. tcz.

²⁾ „ „ 6.

³⁾ u. o. „ 7.

⁴⁾ „ „ 8.

⁵⁾ M. t. t. Évk. VI. k. Horváth M. értekezése a Honvédelemről.

pár évtizede hogy tisztogatjuk, s a megszokás emberei nemzet nevezet alatt ma sem igen szeretnek egyebet érteni, mint a kiváltságos osztályt.

A nemesekre III. Károly alatt terjesztetett ki a hitbizomány-alapítás joga.¹⁾

Nem támadjuk meg a törvény egyoldalú s korlátlan intézkedését²⁾, mely a család egy sarjadékának szerfölött kedvez a nagyobb rész kárával; fecsérlés bélyegét sem ütünk az alapító utódaira³⁾, mint takarékosság s jól rendezett gazdálkodását nem, egyenlő osztályos örökösökre; nem is feladata ezen soroknak kimutatni, hogy ősünk jószándékú intézkedése hol s mennyiben szenvedett hajótörést s mennyiben felelt

¹⁾ 1723 : 50. §. 4.

²⁾ Külf. törvények e tekintetben ovatosabbak. A Code Napoleon (Code Civil art. 913.) a javaknak fele részéről enged szabad rendelkezést, ha egy gyermek van; csak harmad részéről, ha kettő; s csak negyed részről, ha kettőnél több gyermek van. A Louisiana Codex egy gyermeknél a javak $\frac{2}{3}$ részére, kettőnél felére, többnél egy harmadára enged szabad rendelkezést. A porosz Codex $\frac{1}{3}$ -ra szabja az utódok (descendentes) legitimáját, ha egy vagy két gyermek van; felére, ha három vagy négy van; $\frac{2}{3}$ -ra, ha többen vannak. Egyébiránt csaknem minden törvény hasonló határoz a Code Napoleon 732. cikkelyéhez, mely így szól: „La loi ne considère ni la nature, ni l'origine de biens pour en régler la succession.“ Pesti Hírlap. 24. sz. 197. l.

³⁾ „Es bezeichnet ein glückliches Familien-Verhältniss und ein edles Vertrauen auf die Frucht einer weisen Erziehung, wenn der scheidende Vater dem begabtesten seiner Kinder das Stammgut unzertrennt übergibt, um dessen Ertrag durch freie selbständige Bewirthschaftung ebenso nutzbar für die Familie zu erhalten, als dasselbe in seinen eigenen Händen war. Sowie das Einkommen daraus ihm die Mittel gewährte, seine Kinder zur kräftigen und glücklichen Selbstständigkeit aufzuziehen und auszustatten; und so wie das Ansehen, welches ihm dieses Einkommen gab, vielfältig diente, Schwierigkeiten zu besiegen, welche sich dem fröhlichen Gedeihen der Zweige seines Stammes entgegenstellten: so soll auch in der Hand seines Nachfolgers dieses Stammgut die Grundlage der Wohlfahrt aller Familienglieder, und ihr Nothanker in Bedrängnissen bleiben. Sol-

meg, vagy nem céljának. Feladata e soroknak kimutatni azt: hogy mostani viszonyaink közt mennyire czélszerűtlen a hitbizományok jelen alakbani fennállása, s milly kívánatos azoknak pénzre változtatása; mi, hogy egyebet mellőzzünk, az austriai örökös tartományokban ¹⁾ s Poroszországban ²⁾ már a mult században divatozott.

2. §. A hitbizományok pénzre változtatását igényli:

I. A hitbizományosok haszna;

II. A status érdeke.

I. A hitbizományosok haszna; mert nem huznak javaikból annyi jövedelmet, mennyit czélszerű s javított gazdálkodási rendszer után kaphatnának. Nem tagadhatni ugyanis, hogy

ches Vertrauen wird in einem edlen Gemüthe seines Lohnes nicht verfehlen, und solange dasselbe sich fortpflanzt in der Familie: wird auch in ihr das Stammgut sich unzertrennt erhalten, ohne den Zwang einer fideicommissarischen Stiftung. Wer eine solche Stiftung errichtet, *erklärt hiedurch feierlich, dass er dies hier bezeichnete schöne Vertrauen zu keinem seiner Kinder hegen könne, oder doch wenigstens besorgen müsste, dass sie dasselbe nicht auf ihre Nachkommenschaft fortpflanzen würden. Von dieser Ansicht aus ist eine Fideicommiss-Stiftung eine Prodigalitäts-erklärung für den ganzen, zur Nachfolge berufenen Stamm auf ewige Zeiten.*“ Hoffmann: Über das Verhältniss der Staatsgewalt stb L. Abhand. der k. Acad. d. Wiss. zu Berlin aus dem Jahre 1842.

¹⁾ „Den Länderstellen wird die Macht eingeräumt stbstb, wie auch alle Permutationen der Fideicommiss und Majoraten Immobile in ein Pecuniarium mittelst der Anlegung in Fundis publicis als erspriesslich allemal eingestehen stb können., 1781. mart. 25-én kelt udv. rendelet. Handbuch der Gesetze. V. 273. I. És ismét: „Jedem Besitzer einer von schuldenfreien Fideicommissrealität wird das Befugniss ertheilet dieselbe in ein Kapital, welches in öffentlichen Fonden anzulegen ist, zu verwandeln.“ U. o. IX. 818. I. §. 1.

²⁾ Gesetzbuch für die Preussischen-Staaten. II. Theil. IV. Titel, 3-ter Abschnitt. §. 48.

annak becsét, mihez fáradság nélkül s kéjelmesen jutunk, könnyen kimagyarázható lélektani okoknál fogva, nem méltányoljuk voltaképp, s iránta nem viseltetünk kellő érdekléssel. Olly körülmények ezek, mik a tökéletesedés, s jobblét utáni ösztönt és ingert ha nem egészen fojtják is el, de meglehetősen lehangolják; kivált ha az illy könnyedén öröklött javak nagyok s terjedelmesek; annál inkább, mivel mint b. Eötvös igen alaposan mondja: „Nagy birtokok kevés kezek közé szorulása — mit a hitbizományok nem kis mértékben eszközlenek — kizárja a nem ritkán üdvös következményű versenyt is.“*)

Nem magyarázhatni ki eléggé azon édes érzést, melly önszerzemény látásakor — legyen az bármely csekélység — bennünket olly boldogítólag keresztüljár; azon nemes ösztönt, melly annak gyarapítására készlet; azon ovakodó szorgalmat, mellyel azt megtakarítani törekszünk. Tán azért, mivel nem egyszer éreztük roskadni vállainkat teher alatt, gyöngyözni redőinken a rögös ösvény-sajtolta verítéket, mi csontjaink velejét izzasztá ki; s az erő- s időpótlékul nyert vagyon leélt éveink kedves emlékét is borúival s derűivel részletesen varázsolja most vissza; vagy a munkásságra vergődött férfierő érzete s a függetlenség utáni természetes vágy némi sikerítése ad valódi s kénybecset a tulajdon szerzeménynek.

3. §. Folytatás.

Föltéve azonban, hogy a hitbizományosok a ragaszkodás minden hajlandóságával viseltetnek birtokaik iránt; hogy voltaképp érzik azok becsét, s a nemes ingerrel párosult verseny önhasznukért is cselekvésre buzdítja őket: kénytelenek vagyunk megvallani, miképp legjobb akaratú szándékok magán birtokuk természetén szenved hajótörést, mert czélszerű beruházásokat s javításokat nem tehetnek.

*) Budapesti Szemle. I. k. Szegénység Irlandban.

Ne feledjük ugyanis: mikép a hitbizományi javak nem tulajdon, csak haszonbirtoklási jogon birhatók.

Milly hatalmas ösztön már embernek tevékeny cselekvésre a tulajdon érzete, épen úgy hangolja le s teszi közönyössé a legbuzgóbb jóakaratot is a bizonytalanság.

Vessünk egy pillantást a jobbagyság állapotára, s kérdjük: nem ezen indok vezérlette-e az 1832/6, s 1840. törvényhozást az örökválság magasztos eszméjének üdvárasztó sikerítésére?

Itt azon ellenvetést tehetni: hogy a beruházások s javítások — mennyiben a status quo kiegészítésén tülterjednek — tulajdona lévén a beruházónak, eszközölésüket a nemtulajdon birtoklás annál kevésbbé zárhatja ki, mert sikeresítésökkel a hitbizományos saját hasznát is mozdíthatja elő.

Azonban ha fontolóra vesszük, hogy terjedelmes birtokok javítása s beruházása sok költségeket igényelnek; mikép a befektetett tőke gyakran csak évtizedek mulva gyümölcsözik; s azt, miszerint végrendelkezés esetére soha sem fizetik azokat úgy ki, mennyibe azok kerültek: valóban a saját haszon reménylése nem nagy inger efféle kísérletekre; s annál inkább mert, ha a hitbizomány előfiségre szabályoztatott, az elsőszülött különben is eléggé lévén biztosítva: inkább többi gyermekei boldogításán s az ezekre szállandó birtok beruházása- s javításán igyekszik a gyermekei boldogságára törekvő gondos atya; mire még nagyobb oka van akkor, ha a hitbizományi javak öregbiség utján öröklendők.

4. §. Gazdaságkezelés.

Hol jószágjövedelem s ennek mennyisége forog szóban: ott ne felejtjük ki számításból a *gazdaságkezelést* sem. Ez a jövedelemszaporaság vagy csökkenés csallhatlan hévmérője.

Nem tagadhatni, hogy saját kezelés mellett éri s leggyorsabban éri el a gazdaság kifejlődésének magas fokát; mert a munkás maga szedi fáradságának egész gyümölcsét. Ám ez csak ott lehetséges, hol, mint Németalföldön s álta-

lában Németország nagy részén, Francia- s Olaszthonban, a birtokok nem terjedelmesek annyira, hogy kezelteésökre egy egyednél több kívántatnék.

Szükségtelen hosszasan s okadatolva fejtegetnem, hogy magának már a hitbizománynak természete — mennyiben birtoknagyságot feltételez — kizárja a tulajdon kezelés lehetőségét azért is, mert többrendbeli s nagyszerű munkálatok tervezése- s felügyelésére egy embernek sem. anyagi sem szellemi ereje nem elegendő. Lehetetleníti azt a jószág fekvése, egymástóli távolsága, a tulajdonos egyéb elfoglaltatása, ki hivatala- vagy állásánál fogva a hon ügyeiben vagy igazgatásában részt venni köteles.

Illy körülmények közt nem marad egyéb hátra, mint a gazdálkodást másra bízni; mi kétfélekép történhetik: a) *tiszti kezelés*, vagy b) *haszonbér útján*.

Első esetben, hol ügyetlenség hivatelséggel nem ritkán párosul, s a munka — ezen országtőke — urbéri fecsérzése a czélszerűt gazdálkodás legsajátságosb torzképét állítja elénk, egy tapasztalt gazda*) szerint alig van nagy birtok, mely annyit jövedelmez, hogy felérje a mivélésre fordított tőke 6% közönséges kamatját, s azonkívül ugyanazon tőke 4%-ét veszélyeztetése fejében.

A haszonbér-rendszerben sem találunk sokkal több vigaszt, mert nálunk az is el van hanyagolva; pedig csak ellenkező esetre lenne az már tagadhatlanul jövedelmezőbb s emelné említett tekintély szerint 10—40 száztólival a közönséges tisztii kezelés melletti jövedelmet. Itt azonban fő nehézség: hogy ritkaság hazánkban olly haszonbérliőt találni, ki elegendő erkölcsi s anyagi biztosítékot nyújtana.

Tegyük fel azonban, mikép haszonbér-rendszerünk okszerűleg kifejtve, megállapítva s módosítva van; hogy biztosítékteljes és jövedelmező haszonbérre tehetni szert; miután ezen kezelés eszméje, nagyon természetesen, a haszonbérliő

*) Gazdas. Tudósítások. 1841. I. Füzet. Rohonczii Közlemények. 34. I. Klauzál.

részére tiszta nyereséget is föltétez: épen ezen körülmény czáfolhatlan bizonyossága azon fönnebbi állításunknak, hogy hitbizományosaink, s tegyük most már hozzá, általában nagybirtokosaink nem húznak jószágaikból annyi hasznot, mennyit azok különben jövedelmeznének.

És nem csatlakozunk, ha nyíltan kimondjuk, miszerint a gazdaságkezelés czélszerűtlen s terhes volta, s a jövedelem e miatti bizonytalansága a statuspolitica s nemzetgazdászati más fordulatot vett iránya mellett hatalmas ösztön arra, hogy az örökváltság nagy munkáját magok földbirtokosaink siettessék; minek eddig is már nem egy utánzandó példájával dicsekedhetünk.

II. A status haszna és érdeke.

5. §. a) Népeség.

A statuserő egyik fő tényezője a népeség. Mosolyogjon béke angyala, vagy duljon harczvihar; legyen a status kézmű- vagy gyáripáros, de kivált földműves, melly esetben munka a tőke: vég elemzés útján népeség, ismét csak népeség alapja a statuserőnek, hatalomnak. A statusnak kötelessége tehát ott, hol terjedelméhez s a munkaigénylő anyagokhoz képest a lakosok száma nem elegendő, népesedést, még pedig virágzó népesedést idézni elő.

Vessünk most egy hasonlító pillantást hazánk népeségi állapotára; vizsgáljuk: elérte-e már az a szükséges maximumot; — ha nem, mi annak egyik fő akadálya?

Magyarország népeségét, Erdélyt ide nem értve, kerek számmal 12 millióra tehetjük; miből egy ☐ mérföldre 2500 lélek esik. E népeség magában véve elég nagy; de a kiterjedéshez képest közepeszerű. Belgiumban egy ☐ mérföldön 7508 —, a poroszrajnai tartományokban 6400, Morvában 4500, Csehországban pedig 4722 lakos találja élelmét.*) —

*) Fényes Stat. 1. k. 53. l. tizenegy millióra teszi ugyan statisticájában a népeséget; de azonkívül hogy ezen mennyiség 840-ről

Pedig tagadhatlan igazság, hogy közepszerű termékeny országban virágzó műipar*) nélkül is élélhet egy \square mérföldön 3000 ember; miszerint honunk még vagy négy millióval népesebb lehetne.

Nem szükséges hosszasan okoskodnunk, hogy kitalálhassuk, mikép a népesedés lassu haladásának egyik fő oka a birtok tömegítésében s kevés kezek közti forgásában, vagy más szóval, főrészt a hitbizományi jószágok természetében rejlik. Ki ezen állítást tulzottnak véli, vessen egy tekintetet a B táblázatra, s látni fogja hogy, míg Beregmegyében az ottani hitbizományi jószágtömeg miatt a használható földnek $\frac{1}{19}$ része van pór kezek közt, s egy \square mérföldre csak 1780 lélek esik, Somogyban pedig a nagy birtokok mellett használható földjének $\frac{1}{7}$ -ét bírja az adózó s egy \square mérföld 1953 lelket számít: addig Sárosban 3035, Abaujban pedig, hol igen kevés a hitbizományi jószág, 3170 lelket tehetünk egy \square mérföldre.

„Tulajdon szüli a polgárt, s földje egyesíti őt honával“ így szól Filangieri. — „Azon ember, ki napról napra csak tengődik, megveti a házasságot; mert fél, hogy gyermekei lesznek. A birtokos mindkettő után sovárog; mindegyik gyermekében a gondviselés jótékonyágát üdvözli; s azon édes remény, hogy öreg napjaiban gyámola, vagyonának örököse legyen, élénk ohajtást keleszt benne erőteljes utódokat hagyni maga után.“

Ezen eszme adott már lételt a rómaiak földészeti törvényeinek; ez okból rendelte Móses a földbirtok ötven évi változását; ezért tiltá meg az atheni törvény a végrendelkezést, s intézkedék úgy, hogy a gyermekek egyenlően osztozzanak; ezért parancsolá Lykurg, hogy a magszakadt vagyona gyermekes atyák közt osztassék el; mert azt akarták: mikép a

szól, s így 6 év is mutathat fel valami szaporaságot, könnyebb számítás végett kerek számmal vevénk fel 12 milliót, közép utat tartván Fényes és Becher közt; mert emez csupán tulajdonképi Magyarország népességét a kapcsolt részek nélkül teszi 12 millióra.

*) Nemzeti Ipar Erdélyi Jánostól. 90. l.

földbirtok minél több kezezen s lehetőségig¹⁾ egyenlő arányban forogván népszaporaságot idézzon elő.¹⁾

Hazánk törvényhozói s hatóságai sem vetették szem elől ezen fontos tárgyat.

Az 1791: 67. tcz.-rendelte országos küldöttség²⁾, ha nem csalódunk, a hitel- s iparemelés tekintete mellett a fönnbbi okokból is javasla, hogy a hitbizományi javak, elvesztvén egyéb kiváltságaikat, csupán mint ösiek tekintessenek; míg ugyanazon küldöttség kisebbségben maradt része ezer jobbágyi telekben állította meg a maximumot a majorsági földek, legelő s erdő betudásával; mit az 1827: 8. tczikki országos küldöttség 500-ra huzott le.

A fönnbbi vezérelv indítá már egyebek közt Nógrád³⁾, Bihar⁴⁾, Komárom⁵⁾ megyéket, hogy az 1827: 8. tczikki országos küldöttség munkálatát véleményező javaslatukban a hitbizományok ellen nyilatkozzanak, míg Temes⁶⁾ gavallérosan fogván a tárggyal kezét — mint Orosz egy magyar szerkesztőről Wildner irányában mondá — az arrólí tanakodást országgyűlésnek hagyja fen.

Jól mondja B. Eötvös: „Valahol a földbirtokot intelligens kezek között felosztva, valahol a birtok művelését virágzásban látjuk: ott boldog s gyarapodó népességet fogunk találni mindig.⁷⁾

¹⁾ Filangieri, System d. Gesetzgebung. II. Thl.

²⁾ Repraesentatio regnicolaris juridicae deputationis per art. 67: 1791 ordinatae elaborata. Pestini, anno 1795. Posonii, 1802. — Pro jectum legum civilium stb. art. XII. de senioratu et jure primo geniturae.

³⁾ Az 1827: 8. tcz. következtében készült orsz. rendszeres munkák megvizsgálására Nógrád megye által az igazság kiszolgáltatása tárgyaiban rendelt biztosság észrevételei. Pest, 1832.

⁴⁾ Hasonló Biharé.

⁵⁾ Ugyanollyan Komáromé.

⁶⁾ „ Temesé.

⁷⁾ Budapesti Szemle. I. k. Szegénység Irlandban.

6. §. b) *Földmivelés..*

Ne feledjük, hogy honunk földmivelő ország; s így bátran mondhatjuk, hogy a statuserő másik fő tényezője a földmivelés. Minél jobban ki van ez fejlődve, minél jobban virágzik: annál becsesb a földbirtok, s annál nagyobb és szilárdabb alkatrésze a statuserőnek. Hogy földmivelésünk még bölcsőjében van, ehhez — úgy hiszem — nem kell commentár.

Tekintsünk bár azon homokbuczkákra, miket szőkevénykatonákból kényszerült tolvajbandán kívül a madár sem jár; vagy azon tengerrónaságra, mit ekevas századok óta nem hasított, s hol ember s barom vadul növekedik, hol Berzsenyiként¹⁾ egész tartományokat látunk tatár nomadsággal bítangoltatni, s hol számtalan falu és város virágozhatnak: az egész nemzeti szorgalom miben áll? helyenként egy-két zsiros betyár hurczolja a subát és lopott marhát. Ismét azon 1204 pusztát, melly nagyobbbrészt népesítetlen, s áll ma s leng rajta fű, mint állott s lengett a teremtés első napjaiban; és szomorogva kénytelenítettünk megismerni, hogy a hozzánk nem mostoha természet azon kincsét, mellyel földben áldott meg bennünket, nem tudjuk úgy méltánylani, mint annak becsé megérdemlé.

„Melly nagy a különbség—mond Erdélyi — a nálunk divatozó heverő ugar és egyéb sok használatlan pusztá térek, és Lombardiának gyümölcsfákkal s közte szőlőlugasokkal körülprémzett, kerti módra művelt, többnyire áztatott termőföldjei közt. Mennyivel vagyunk szinte hátrább e részben Belgiumnál is, hol annak sokkal soványabb földje, többnyire ásó s kapa által a szorgalmas trágyázás és rendes váltógazdaságbeli rendszer mellett olly termékenységre emeltetik, minőt nálunk épen nem láthatni.“²⁾ Igaz ugyan, hogy Magyarország 1825, 1826, s 1827. esztendőkbeli kivitelből huzva következtetést, majd annyi gabonát vihet ki, mennyit a vi-

¹⁾ Berzsenyi összes művei. Döbrentei kiadásában, fol. 209. I.

²⁾ Nemzeti Ipar Erdélyi Jánostól, 89—90. II.

rágzó-földmives s valamivel nagyobb Poroszország; de azt sem kell felednünk, hogy ez épen nem a földmivelés virágzásának, hanem a természeti termékenység eredménye.*)

Tagadhatlan igazság ugyan, hogy e tekintetben kereskedésünk még most pangó léte, közlekedési eszközeink hiányai s a nép míveltségi hátramaradása, mely a gondviselésben föltétlenül bizakodva isten áldása- vagy büntetéseül tartja a bő vagy sovány termést, s hódolván e vakbuzgó hitének, a mívelt gazdálkodástól ázsiai kényelme épen úgy remeg, mint ősei szokásához rögzött következetességgel turkálja földjét apja s nagyapja modoraként; tagadhatlan igazság, mondom, hogy ezen körülmények megannyi káros hatással működő akadályai a földmivelés felvirágzásának: de az is kétségtől való tény, hogy itt ismét birtoklási rendszerünk s a hitbizományok rémképeivel találkozunk.

Ne feledjük: a) *a földbirtokkai egyeduraskodást*, b) *nagy birtokok kevés kezek közti forgását*.

Valljuk meg hogy, bármennyire vagyunk is fogékonyak a szép és jó iránt (??), hajlandók annak méltánylására s követésére: a „Video meliora proboque; deteriora sequor“ gyakorlati életjellemző mondat nem egyszer vezetne tévutra vagy közönyösítné vágyainkat, ha a nemes ösztön azon ingere nem készítetne bennünket, mi a czélszerű s nem szemfényvesztő versenyzés áldott szüleménye; mi, haszon mellett — legyünk őszinték — az emberi hiúságnak is tömjénez.

Jegyezzük meg itt, hogy a versenyzés eszméje vetélkedőket föltételez; s hogy minél tágasb körben forog, minél szabadabb tér engedtetik működésének: annál czélszerűbb és hasznosabb az.

Magától érthető már itt, hogy a monopolium, gyakoroltassék bármily alakban, kizárja a versenyzést s azzal együtt a tökéletesedhetést; miből természetlő következik, hogy a birtokmonopolium, mit a hitbizományok eszközölnek, nehezíti ha nem lehetetleníti a földmivelés előmenetelét s felvirágzását.

*) Fényes Statis. I. k. 121. l.

A földmivelés felvirágzása akadályául említők még b) *a nagy birtokok kevés kezek közti forgását is.*

Hogy ismétlés vétkébe ne essünk s olvasóink becses figyelmét ne untassuk, ezen tárgyban csak azokra hivatkozunk, miket a 2, 3, 4. §§-ban különösebben a gazdaság-kezelésről mondtunk; s miután különben is igaz, hogy a nagy birtok aránylag soha sem jövedelmez annyit, mint kisebb részletbirtokok: nem lesz helyén kívül Smith Ádám azon szavaira hivatkoznunk: „Misperint a középrendű földbirtokos, ki nem nagy terjedelmű birtokának minden részét ismeri, a hajlandóságnak azon erős nemével tekinti azt, melyet minden de kivált földbirtoki kisebb tulajdon, ember keblében természetesen fel szokott ébreszteni; ki annál fogva gyönyörűségét találja kisded birtokának nemcsak mivélésében, hanem csinosításában is; s így közönségesen véve minden javító között ő az, ki egyszersmind legtöbb sikerrel javít.“¹⁾

Ne higyük azonban, hogy hanyag s czélszerűtlen földmivelésnél a status csak az előállítási mennyiség csekélysége s a földbirtok becsének csökkenése által károsodik; károsodik még a roszul alkalmazott munkaerő fecsérzése által is.

„Ha semmit nem teszünk, mond Deák a nagy hazafi, a nemesi javak értékének nevelésére, midőn a polgári s jobbagyi birtoknak becse mindinkább növekszik: a nemesség hátra marad, s javainak valóságos értéke aránylag csökkenni fog.“²⁾

7. §. Érzekegység.

Nincs erősebb kapocs a statusszerkezet összetartására s egyenesb út annak felvirágoztatására, mint az érdekegység. A különböző érdekek más-más irányt igényelnek; s míg a megosztott erő maga magát fölemészti: sajtó sebeivel az állodalom azon bús anya képét állítja elénk, kit osztálykapzsi fiak gyászruhájában hagynak rongyosodni.

¹⁾ Pesti Hírlap. 127. sz.

²⁾ Ugyanott.

Míg más nemzetek életfáján csak a politikai tusák leginkább választások alkalmakor nyugtalankodó férgrei rágódnak: addig ötven és néhány kis királyság-alkotta honunk a helyhatósági különféle érdek, annyi nyelv- és szokásra különböző népfaj igényei, a születés- meg birtokvarázsolt különbség ezerfelé ágazó utain rongált hajó szomorú rajzát mutatja fel, mely a tornyosult hullámokkal ölelkező ellenséges szelek közt legtapasztaltabb kormányos előrelátása mellett is csak tétováz, de biztosan nem haladhat.

A szertesztás és békétlenség érdekegység-veszélyeztető tényéztésére nem legutolsó táplálékot nyújt azon viszony, mely a vagyontalan osztályt birtokosok elleni idegenséggel tölti el; mi lassan emészto tűzként a szív reddit irigység maszlagával epesíti.

Másfelől minél nagyobb öneszméletre vergődött vala-melly nép; minél jobban erejezik abban a törvényes szabadság magasztos érzete; minél inkább fejlődik a tulajdon iránti természetes vágy, s az ezzel ugyanazonos munka s iparszorgalom: annál több érdek izgatja azt, hogy a hűbériség érzésalacsonyító kötelékiből kibontakozva olly állást foglaljon el a polgári társaságban, minőt ennek rendeltetésével megfelelőleg az emberi méltóság büszke érzete követel.

Illy körülmények közt már az ovatos statuspoliticának nem szabad végletekre bocsátani a dolgot; nem szabad kitörni; hagyni a kedélyeket: hanem józan engedélyek balsamával szükségés azokat enyhíteni.

Van az engedélyezésnek, kivált ha nem büszkén s lealacsonyítva nyújtatik az, valami varázshatalma, mely mint korány az éj borúit, oszlatja az indulatok fergetegét. Azért-e mert vágyainknak bár részletes teljesítése kölcsönöz méltánylást s kimélelet ébreszt bennünk? vagy a remény boldogító érzete nyújt kedvező kilátást jövőre?

Nem csalatkozunk, ha állítjuk, hogy törvényhozásunk bölcs gondoskodásának nemes indoka épen az érdekegység előmozdítása volt akkor, midőn az örökváltsági s birtokképeségi törvényekkel halhatlanítá magát.

Tagadhatlan igazság, hogy ezen intézkedések méhében dús jövőnek foganszik gyümölcse; meg kell ismernünk, mikép azok a birtokbecs, ipar és szorgalom szökkenésére már eddig is szép hatást gyakoroltak, mire legyen elég csak azt megemlítenünk, mikép azon telkek, melyeknek ára urbéri kezelés alatt 5—700 pft volt, váltság után 1600—2000 pfton kelnek; mindazáltal ha nem állítjuk is, hogy a tiltótörvény mint villámhárító megszüntével a birtokosok személyére háramlanék teljes mértékben az ellenőki gyűlölet: kénytelenek vagyunk megvallani, hogy törvényhozásunk feledte a hitbizományi javakat.

Pedig mind azon ellenszenv és izgatás, miket a birtokos osztály ellen nem kis mértékben nyilvánítanak, több okok miatt a hitbizományosok mint célpont ellen irányozvák.

Miért ne tárnók hát karjainkat olly intézkedés elé, melly hitbizományosainknak tulajdonait változtatott alakban ugyan, meghagyva, százezereknek nyújt jólétre biztos utat; s kiirtván kebleinkből a viszálykodás és egyenellenség magvait, karöltve vezet bennünket az érdekegység honboldogító ösvényén.

8. §. *Közvagyonosság.*

Érdekegységgel karöltve jár a közvagyonosság, épen olly alapja a statusszilárdságnak, mint fő tényezője amaz a felvirágzásnak.

Nem vagyunk apostolai sem az úgy mondott velünk született jogoknak; mert tudjuk, mikép azok nagy részét a polgári társaság szerkezete s célja igénylik; sem a korlátlan egyformaság- és szabadságnak, mi épen olly lehetetlen mint neveltséges ábrándja a gyakorlat-ismeretlen képzeletnek: de azon erős hitben élünk, hogy a status köteles, tagjai jólétét sorsuk- s hivatásukhoz aránylag biztosítani; ez pedig: a) *birtok*, b) *munka* által eszközölhető.

a) A *birtok* a honhoz szoros kapcsolatokkal köt, s varázs-szer, melly annak borús napjaiban munkás részvétre buzdít; míg az, kinek példaszó szerint hátán háza, keblében kenyere,

hátat fordít, mert a nyomor és éhség nem nagy inger, hogy érettek küzdjön; vagy mire a világtörténetben számos példa van, köpenyt cserél, mert mitsem veszthet, de mindent reméll, és szerinte a jólét utáni váagnak határa „nem addig terjed, míg annak kielégítése az ember lelki és testi erejének gyarapodását másnak rövidsége nélkül elősegíti,“ hanem valamivel tovább is.

„Akár belső csend fentartása — így szólt Szatmár megye kövele, a koszorús költő s publicista egyaránt, 836-ki hongyülésünkön — akár küllellenség s védelem forogjon szóban, akár a status szükségci jöjenek kérdésbe: mindenik esetben csak vagyonos nép segíthet. Következőleg vagyonos néptől a monarchiának nem kell félni. Kettő van, mitől ő retteghet: vagyontalan nép s olygarchia. — Amaz csendrontásra hajlandó, mert állapotja kínosan nyugtalanító, veszténivalója pedig nincs; emez hatalmas és büszke, s igazgatni akarván, a monarchia jogait örömetest magára ruházza által. XVI. Lajos királyi székét Párizs vagyontalan népe dönté fel, — Napoleon császári hatalmát a saint-germaini paloták birtokosai ásták alá stb.“¹⁾

Vessünk most egy pillantást a vagyonaránytalanságra, s tüstént meg fogunk győződni, hogy ezen mótely szülőkoka nagyrészt birtoklási rendszerünkben rejlik.

Fényes szerint²⁾ honunk 46,253,696 hold használható földjének körülbelül csak negyedrészt bírja 750 ezer paraszti család; s míg $\frac{3}{4}$ rész százezer nemes család s néhány testület kezei közé szorult, addig 1,217,938 család³⁾ vagy mintegy 5,000,000 lélek nyomorog, kik az élet négy fő kívánatairól⁴⁾ tán csak álmukban ábrándoznak, de valóra ébredve az első nemlétét is kínosan érzik.

¹⁾ Országgyűlési j. k. IX. 185. l.

²⁾ Statistika. I. k. 33. §. — ismét III. k. 23. l.

³⁾ Nemzeti Ipar Erdélyi Jánostól. 87. l.

⁴⁾ Tanulmányok a Communismusnak egy humanus ellenszeréről. Irta B. Dercsényi János. Pest, 1846.

A földmives-osztály ugyan, hozzá véve a bányászokat és szőlőmivéseket — mely esetben 1,100,706 családfőre rug — nem igen aggasztó s Nagybritanniával, hol 1,197,514 földmives család van, könnyen kiállja a versenyt; de míg itt kézművekkel s kereskedéssel másfél millió család foglalkozik, nálunk ezen kétosztály csak 220 ezer háznépet számít*), s teljes épségben hagyja a vagyontalanok fönnebb idézett ropant számát.

Bocsátkozzunk részletekbe! Az A táblázat szerinti számítás után hitbizományi birtokaink 104,701 telekre rugnak, miből azon elv nyomán, hogy használható földjeinknek csak negyedrésze van nemkiváltságos kezek között, ha 30 ezer sessiót s így negyedrésznél többet veszünk is jobbágyi állományul: majorsági föld s a pályaterv szerint eladandó 74 ezer sessio marad.

Ezen magában véve roppant összeg kevésnek tetszhetik ugyan a fönnebbi még nagyobb proletariusszám ellenében; s e mellett nagyon csalatkozniék, ki hinné, hogy honlakosaink csupán ezen osztályánál igazságos érdekek sértése nélkül kelendőséget biztosíthatunk az eladandó birtokoknak. Mi erre munkánk folytán soha sem számítottunk; sőt nyíltan kimondjuk: hogy ezen javaknak igen kis része kerül még most vagyontalan osztály kezei közé. Mi arra számítunk, és számításunk nemzetgazdasági elvek után hiusúlni nem is fog: mikép a birtokosztatás czélszerűbb gazdálkodásra s többszörös versenyre szolgáltatván természetes alkalmat, e körülmény emeli becsét s keresetét a munkás kezeknek; mert mondók fönnebb: hogy vagyonosságra *birtok* s *munka* után tehetni szert. Mit ugyan még sikeresebben érhetnénk el azon egy millió telek aránylagos felosztásával, mi, betudván a hitbizományi javakat is, honunk használható földjéből kiváltságos, s nagyrészt holt kezek közt pang.

b) *Munka*. Munkásság, mond egy nevezetes írónk, az ember erkölcsi becsét neveli; mert a munkás ember a mellett,

*) Nemzeti Ipar Erdélyi Jánostól. Kiadta Fényes Elek. Pest. 1846.

hogy önmaga és embertársai jólétét eszközli, nyugalmas óráit ellankasztott testi s lelki ereje fölélesztésére fordítja, és így mindent, mi őt ellenkező következményei által a munkásságnak további folytathatására alkalmatlanná tehetné, el fog kerülni.

A munka ezen szellemi s anyagi hasznos eredménye miatt már a munkás osztály — melly nevezett alatt itt a napszámos osztályt értem — fő tényező nemzetgazdasági tekintetben, s földmivelő országban inkább mint gyáriparos nemzeteknél; mert amott munka a tőke, emitt pedig a vállalkozó pénze.

Lássuk már most: milyen a népesség-felosztási arány e tekintetben; mennyiben foglalkodtatja honunk ezen osztályt, s mint eszközöl annak sorsához illő jólétet.

Egy tekintet hazánk népességére elegendő, hogy azon szomorú számítást tehessük, miszerint számra nincs gazdagabb rovatunk a napszámos osztálynál.

A foglalkozást s ezzel azonos keresetmódot illetőleg: ha gyár- és iparszorgalmunkat tekintjük, számításunk nem igen kedvező. Iparintézeteink s gyáraink az utóbbi években meglehetősen szaporodnak ugyan; azonban, hogy műiparunk az életszükséget igen sokban nem elégítheti ki, s hogy éppen ezen érezhető iparhiány országunknak legsötétebb oldalát képi, szintolly fájdalommal kell megvallani, mint azt, hogy gyáraink nem elégítik ki még csak egy nemből sem a honi szükségét; mit nemcsak a harminczadi lajstromok bizonyítnak kézfoghatólag, de gyáraink csekély száma is. Ezt ugyanis papirosalmokkal, üveghuták- s hámorokkal együtt alig vihetjük 500-ra, holott magában a kis Lombardiában (403 □ mfd) 1837-ben 6940, Ausztriában 531, a velencei kormány-székhelyen 3074, Alsó-Ausztriában 399, magában Bécsben 172 s sőt összesen az ausztriai német, cseh, olasz tartományokban 11,915 gyár volt folyamatban. *) Ha a számban illy hátra vagyunk: a minőségben sem vagyunk előbb; mert míg a linczi gyapjuszövetgyár hanyatlása korában

*) Nemzeti Ipar Erdélyi Jánostól. Kiadta Fényes Elek. Pest, 1846. 164—5. l.

is 6000 dolgoznak s 110 tisztviselőnek ad kenyeret *), addig gyáraink egymásra 30—40 embert foglalkodtatnak s legjobb esetben is csak 20,000 lényt tengetnek.

Ha földművelésünket vesszük fontolóra: ittágasbb mező nyílik ugyan kézmunkásainknak keresetre, de azért a kellő arányt ez sem üti meg.

Ne feledjük, hogy nagyobb birtokosaink a czélszerű gazdálkodás nem kis gúnyára roppant urbéri napszámokkal rendelkeznek; s az ebből származó veszteséget nem kis mértékben neveli az, mikép a birtoktömegek — mint fönnebb érintők — kizárván a versenyzést, vagy azt nem kellőleg idézvé elő, az egyedáruskodás munkabércsökkenítő hatását állítják elő; mi annál szomorúbb eredményre vezet, mivel mezei munkának nem folytonosan s nem is minden évszakban van ideje; s ha szorgos időben tetemes napszámot igényel is az, a nyári hónapok-adta keresmény tengerszűkség-igényelte kiadások után nem mindig biztosít gondtalan nyugalmat a munkátlan téli évszakra: midőn a bús magyar azzal tartván, hogy üres kamarának bolond a gazdája, gyakran ott is keresgél, hová mitsem tön.

9. §. *Pénz, pénz, és újra csak pénz.*

Tekintsünk szét ez árva hazában, mit nagyító üvegen a tespedés kényelmes barátja vagy az önhitt tapasztalatlanság legalább is kis Eldoradónak szeret képzelni: nemde azon pusztá szomorú rajzát állítja elénk, melynek roskadozó agg épületei, kattankórós parlagai ha tulajdonosa ügyetlenségét nem is, minden esetre annak szegénységét bizonyítják.

Ki tarka képzet himes szárnyain kalandozás helyett a gyakorlati ész józan világa mellett higgadt kebellet combinál, méltó fájdalomában lehetlen azon kiáltásra nem jajdulni fel: hátra vagyunk!

*) Nemzeti Ipar Erdélyi Jánostól. Kiadta Fényes Elek. Pest, 1846. 164—5. l.

Pénz, és ujra csak pénz! — mondá egy nagy férfi minap, midőn — mint mindig — honunk virágzása s vérünk felemelése mellett lelkének ernyedetlen lángjával izgatoit.

E mindent mozgásba hozni hatalmas erő kiteremtése azonban gordiusi csomó.

Roppant terhe alatt az adózónép most is nyög; többre nem képes. Erőltetni pedig szerencsétlen viszonyaink mellett nemcsak politikai kiskorúság, de égbe kiáltó igaztalanság volna.

A nemesség nagy része szegény, másik része a szilvásban hűsölés kényelmeit még csak azon fáradságnak sem áldozza fel, hogy hona javáért két garasért zsebébe nyuljon; azon kis rész tiszteletre méltó nevével, mellynek szíve s erszénye is helyén van, mindenütt találkozunk, hol közhasznu vagy jótékony áldozatról van szó.

A közös teherviselés igazságos eszméjének sikerítésén kívül, annyi teendőink nélkülözhetlenebbjeit eszközölni alig van könnyebb s czélszerűbb eszköz országos tüke-alapításra: mint a hitbizományi javak eladatása s pénzhitbizományok alakítása olly móddal, hogy a bejövendő öszveg felmondhatlan tükekép kezeltetvén, csak kamatja fizettség azonnyilvános kikötés mellett az illetőknek, mikép magszakadás esetére az országos pénztár öröködjék; miután mind az eladott javak ára, mind az újból alakítandó pénzhitbizomány az illetők részéről minden intézkedést és végrendeletet kizár.

Alig van intézkedés, melly közvetlen s közvetve annyi hasznót eredményezne mint ez; előmozdítja egyesek jólétét s ez által a haza közjavát is; jövedelmes közhasznu vállalatokra eszközött, s törvényszerű biztosított kölcsönre alkalmat nyújt; mi által míg hazánk virágzásnak indulva emelkednék, különben is pénztelen hazánkból nem szivárogná sem idegen vállalkozók sem uzsorások zsebébe kevés pénzünk.

Két új eszme fordul itt elő, mi némelyekben tán némi aggodalmat, minden esetre azonban szorosb szemügyre-vételt gerjeszt. U. m. a) a hitbizományi birtokok eltörlesztése politikai tekintetben, b) pénzbeli hitbizomány alapítása.

Az első azon kérdésre vezet bennünket: állanak-e ma azon körülmények, mik a birtokhitbizományokat szükségessé tették?

Nem értvén egyet azokkal, kik a hitbizományokban felsőtáblai függetlenség alapját vélik rejleni már csak azért sem, mert a hitbizományosok igen kis részét teszik a felső-táblának, s mert a hitbizomány-alapítás joga nemeseeknek is megengedteték, kik pedig nem alkatrészei a főrendi táblának: azon őszinte vallomást teszszük, hogy birtokhitbizomány-igénylő ama' körülmények többé nincsenek.

De ha volnának, vagy előfordulnak is, veszély ellen — jőne bármely oldalról — kevesebb biztosítékot nyújt nekünk a kiszámíthatlan közgazdászati károk mellett néhány dus olygarcha, kik közül nem egy honát csak pénzéről ismeri, mint szilárduló nemzetiségünk, hova tovább fejledező erkölcsi erőnk önérzete, helyhatósági jogaink czélszerű gyakorlata, kivált pedig vagyonos nép.

Mi a pénzbeli hitbizományalapítást illeti: itt újra nincs okunk aggodásra. Nem más ez, mint igen humanus alkalom és eszköz a gyermekei jóléteért szorgos szülőknek azok jövőjét biztosítani; semmi egyéb, mint megtakarítása s e hazában kamatoztatása azon nem megvetendő öszvegnek, mi élet- s korbiztosítás czíme alatt külföldre vándorol.

A hitbizomány ezen fajának csak egy rossz oldala lehet: a családgyűlölség. Hogy e rokonirtó metelyt, mennyire lehet, kikerülhesük, szükséges lesz törvény által arról is gondoskodnunk: mikép a szülői hatalom korlátozása nélkül csak olly föltét alatt engedtessek meg a pénzbeli hitbizomány alapítása: ha vagy külön-külön mindegyik gyermekre kiterjed, vagy azok, kik ezen jótéteményben nem részesítettnek, sorsukhoz képest illőleg már elláttatvák.

MÁSODIK RÉSZ.

Törvényezikkelyek a hitbizományról.

1. §. Mind a közjólét, mind az illetők érdeke azt kívánván, hogy a hitbizományi javak pénzre fordíttassanak: az 1687: 9, s 1723: 50. 4. tcz. rendelete akkép másíttatik meg, miszerint a hitbizományi birtokok eladatván, jövőre a hon bármelly polgára alapíthasson ugyan, de csak pénzbeli hitbizományt.

2. §. A pénzbeli hitbizomány minimuma 10 ezer igaz értékű forintban olly módon állapíttatik meg: hogy ezen gondoskodást az alapító, mennyiben a szülői hatalom épségben hagyása mellett eszközölhető, vagy mindegyik gyermekére külön-külön kiterjeszsze, vagy azokra nézve, kiket ezen jótétben nem részesít, kétségbevonhatlan adatokkal bebizonyítsa: mikép azok sorsukhoz képest illőleg elláttatvák. Ugyanazért

3. §. Bejelentvén az alapító illető hatósága utján a helytartó-tanácsnak szükséges okiratokkal támogatott ebeli szándékát: a helytartóság csak akkor engedi meg minden forinttól az országos pénztár részére egy krajczár fizetés mellett a hitbizomány-alapítást, s hatalmazza meg az országos pénztárt a készpénz vagy azzal egyértékű statuskötelezvények elfogadására, ha szigorú vizsgálata után bebizonyult, mikép a 2. §. rendeletének elég tétetett.

4. §. Az eladandó hitbizományi javak árát s más ujonan

alapítandó hitbizományi összevet az országos pénztár felmondhatlan tőkéül kezelvén, mint egy részről az illető hitbizományosoknak s törvényes örököseiknek átalakítás vagy alapítás-kor folyamatban lévő törvényes kamatot biztosítani s fél évi ratákban utólagosan ki is fizetni köteles: ugy magszakadási esetben ugyanazon országos pénztárnak világos és kirekesztő öröködése nyílik; magában is értetvén, hogy a hitbizomány természete minden intézkedést s végrendeletet kizár.

5. §. A hitbizományi javak eladatását s azzal szükséges kapcsolatban levő előmunkálatok sikerítését minden megyében, hol ilyen birtokok fekszenek, három tagból álló hitbizományi küldöttség eszközölné.

6. §. Ezen küldöttségnek egyik tagját a főispán vagy helyettese, másikat a megye, harmadikat végre maga a küldöttség választja; napidíját pedig, mi helyviszonyokhoz képest ingyen fuvarozás mellett 4—5 pfta határoztatik, a házi pénztár viseli. Tagjai megyei tisztviselők nem lehetnek.

7. §. A küldöttség működéséhez tartozik:

a) az előmunkálat, vagyis becsű s felosztás.

b) az eladás; mi körülmények szerint titkos vagy nyilvános árverés útján sikerítendő.

8. §. Becsűalapul középszámitással öt évi tiszta jövedelem veendő; különös tekintettel a függő haszonra (fructus pendens) s gazdasági fölszerelésre.

9. §. Ezen középszámitás-eredményezte összeg száztól hatos tőkéje egy pct hozzáadással teszi az eladó birtok hecsárát.

10. §. Mivel pedig a birtoknagyság, főleg ha tagosítva nincs, szigorú felügyelést lehetlenít; s azon körülmény is hozzájárulván, ha a munkás nem maga szedi fáradsága gyümölcsét, a szorgalmat s jövedelmet csökkenti: nagyobb birtokok felosztása gazdasági s vidéki viszonyok tekintelbe vétele mellett akkép rendeltetik el:

a) hogy az eladó javak $\frac{3}{4}$ része nagyobb, $\frac{1}{4}$ része pedig kisebb fölszerelt gazdaságra osztassék; Fejér, Komárom, Somogy, Győr, Veszprém, Zala dunántuli, — Bács

Bars, Liptó, Nógrád, Pest, Turóc, Zólm dunamelléki, — s ismét Abauj, Bereg, Borsod, Gömör, Heves tiszamelléki megyék kivételével, melyekben jobbágytelki állományoknak a használható föld mennyiségéhez képest csekély száma miatt az eladó birtoknak $\frac{1}{3}$ fordítandó kisebb gazdaságra.

b) A nagyobb gazdaság 40—10, a kisebb pedig 4—1 telkes maximum s illetőleg minimumból fog állani.

c) Hol pedig a birtok kisebb 10 teleknél, vagy mind összevéve nagyobb ugyan, de más más fordulóban vagy a határ külön részein fekvő illetményeiből egyenként nem telnek ki tiz telkes gazdaság: ilyenkor a kisebb szomszéd birtokosok tekintetbe vétele mellett minden rész külön fog eladatni, s ha ez nem sikerülne, kisebb gazdaságra osztatni.

d) Ezen felosztásoknál fő elvül mindig a tagosítás tekintendő.

11. §. Mennyiben pedig a felosztásnál mérnöki munka lenne szükséges, azt az urodalmi mérnök, vagy ilyen nemlétében szokott napidíj mellett, mit a tulajdonos fizetend, a megye rendes mérnöke teljesítendi.

12. §. Kivételnek ezen felosztás alól:

a) a jobbágytelki állományok,

b) az urbéri erőnek — hol a szolgálat természetben divatoz — megfelelő majorsági földek.

13. §. Mind becsü, mind felosztás az illető tulajdonos kihallgatása- s közremunkálásával történik. Ugyanazért

14. §. A hitbizományi küldöttség az illető tulajdonost, vagy körülmények szerint jószágkormányzóját felszólítván, ez: ha megyei lakos, 15-, ha pedig másutt tartózkodnék 30 nap alatt a felszólításnak engedni köteles. Ellenkező esetre

15. §. Ugyanazon küldöttség a helybeli előljárók vagy más alkalmas, törvényszerű kifogás alá nem eső s e végre különösen meghitelt, egyedek hozzájárultával végzi előmunkálatát; — melly foglalkozást bárkinek s így a tulajdonosnak is gátolni vagy akadályoztatni, küldöttségi jelentésre a tiszti ügyész által a házi pénztár számára szóbeli per után annyiszor mennyiszer megveendő 200 pft, vagy körülmények

szerint 6 hónapra terjedő fogság terhe alatt, szabad nem leszen.

16. §. Bevégezvén a küldöttség legfeljebb egy év alatt előmunkálatát, ugyanazt 3 példányban a megye, országos pénztár s helytartóság részére a legközelebb tartandó kis- vagy közgyűlésnek tudomás végett bemutatja.

17. §. Pest s Abauj megyében ezen bemutatás, a többiekben pedig a 18. §-ban említendő tudósítás után legfeljebb egy hónap alatt ugyanazon küldöttség hivatalos lapok útján közhirrre téteti:

a) az eladás helyét s idejét, ez utóbbira nézve is szem előtt tartván a 13. §. rendeletét.

b) az eladó birtok mennyiségét s becsárát, melynek tizes száztólja teszi a bánatpénzt.

18. §. Az eladás a duna- s tiszamelléki kerületben s ezek végeztével a dunán- s tiszántuliban megkezdetvén, annak meghatározásával, hogy a mint egy megyében az befejeztett, a sor szerinti megye küldöttsége alispáni uton a megye utólagos értesítése mellett azonnal tudósítandó — következő renddel fog történni:

1. Dunamelléki

Pest
Pozsony
Nyitra
Bács
Bars
Nógrád
Zólom
Trencsén
Liptó
Esztergom
Hont.

2. Tiszamelléki kerület.

Abauj
Gömör
Heves
Zemplén
Torna
Borsod
Bereg.

3. Dunántuli

Mosony

4. Tiszántuli kerület.

Torontál.

Dunántuli

Tolna
Fejér
Győr
Komárom
Sopron
Zala
Vas
Veszprém
Somogy
Baranya.

Tiszántuli kerület

Bihar
Csanád.

19. Hol azonban több hitbizományi birtok fekszik egy megyében, ennek olly vidékén kezdendő az eladás, melly szinte üzleti s iparszorgalmi tekintetben legjobban kifejelett.

20. §. Vevők az 1844: 4. tcz. értelmében csak azok lehetnek, kik a 17. §. b) alatti bánatpénznek az országos vagy más, köröztetésekor kijelelt, közpénztárba lefizetéséről nyugtatványait a küldöttségnek előmutatják.

21. §. Kirekesztetnek az árverésből

a) az illető tulajdonos; kinek azonban szabadságában álland a jószág azon részét, hol a család rendes lakása és sírhelye van, elsőségi joggal magához becsáron váltani.

b) Hajhászok, nyereszkes társulatok s általában minden testület, bánatpénzök s netán lefizetett összegök elvesztése alatt; ezen büntetés azokra is kiterjesztetvén, kik vétkes egyetértésből csökkentik a versenyzést s birtok becsét. Hanem az urbéri községeknek szabadságukban áll az általános munka bevégeztéig az országos pénztárral törvényeink értelmében örökös haszonbérletre — midőn a haszonbéri somma évnegyedenként előre fizetendő — vagy örökváltságra lépni, melly esetben a fizetés a 25. §. értelmében történik. A 13. §. rendelete ide is kiterjesztetvén.

22. §. Az eladást s illetőleg árverést akadályoztatni a 15. §-ben kiszabott büntetés alatt senkinek szabad nem leszen.

23. §. Ha a kelendőség nem felelne meg viszonylag a környéken folyamatban lévő birtokárnak: illy esetben az eladás folytatása felfüggesztetik; a küldöttségre bizatván körülmények szerint újabb határidőnek a 13, és 17. §§. értelmében kitűzése.

24. Mind részletes, mind bevégzett eladásról a 16. §. rendelete szerint ugyanazon küldöttség a vevők hibátlan névs lakjegyzéke mellékletével jelentést tesz.

25. §. Vétel után legfeljebb egy hónapig köteles minden vevő bánatpénze elvesztése alatt a vétel- s illetőleg becsár (l. 21. §. a.) negyedrészt az országospénztárba készpénzül, a hátralevőséget pedig egyenlő ratában illetékes kamatja előfizetése mellett tíz év alatt letenni.

26. §. Vétel után bármi káros viszonyok érik a sommát, azok az illető hitbizományost nem terhelik. Ha azonban a vevő saját hibája nélkül, joggyengeség vagy más, a birtok természetéből folyó, hiányok miatt fekvő vagyonától elesnék: illy esetben az országos pénztár s illetőleg a hitbizományos szavatossággal tartozik. Miért is az eladandó birtokokat érdeklő okiratok hiteles másolatban ugyan a vevőknek, eredetben pedig az országos pénztárnak átadandók.

27. §. Míg a részletes fizetés tart, mit azonban egyszerűre vagy hamarább is letörleszteni kinekkinék szabadságában álland, mind addig a vevő nem tulajdonosa a vett birtoknak; hanem úgy tekintetik, mint az országos pénztár haszonbérője. Minél fogva:

28. §. A vett birtokot elzálogosítani, az országos pénztár beleegyezése nélkül eladni, adósságokkal terhelni mindenkinek egyiránt tiltatik; magától értetvén, hogy hasonló birtokok birói foglalás tárgyai sem lehetnek.

FÜGGELÉK.

Jegyzetek a törvényjavaslatokra.

2. §. A hitbizomány maximumát meghatározni károsnak tartám az országos pénztár érdekében; lehetlennék a szülői gyöngédség irányában; mert a szülői szeretetnek határát kitűzni bajos. Fokozatokat felállítani az érdekegység elvének törvényszerű veszélyeztetése tiltott. A minimum könnyíti s egyszerűíti a kezelést; míg kevesebb summáknak, szegényebb sorsuak számára, takarékpénztáraink is biztos helyet adnak.

4. §. Mikép kezelje az országos pénztár a hitbizományi pénzeket? a feladott kérdés köréhez nem tartozik, mint az sem: miként biztosítsa a tulajdonosokat. Ezek részint az országos pénztár beloeconomiájához, részint annak rendszeres tervezetéhez tartoznak.

5. §. A hitbizományi javak eladatását és szükséges munkálatok sikerítését magokra hitbizományosainkra bízni, nem véltem tanácsosnak sem bátorságosnak; nem is kirekesztő kelléke az a kérdésnek, sőt annak azon meghatározása, hogy az illető munkálatok a hitbizományosnak kihallgatásával történjenek, ellenkezőt feltétez. A küldöttség-alakítás módját meghatározni megyeink s kormányzóink közt divatos surlódás elkerülése mellett érdekparylásás tekintetéből is szükségesnek láttam. Ingyen munkát kívánni méltánytalanság, ezért határoztam napidíjt. Ezen díjt a házi pénztárra azon elv ro-

vatá velem, miszerint a tervbeli átalakítás közvetve s közvetlen általános jólétet idézend elő, melyben adózó s nemes aránylag részesülend, s nemzetem becsületére jól esik hinnem, hogy a közteherviselés dicsőséges napja nem soká felviruland. Meglehet, hogy ezen részletek, s a többi, mik a törvényjavaslatban előfordulnak, mint ilyenek, nem állják ki a tűzpróbát; csekélységem nem is igényel, sem követel csatlanságot: azok körülírásával világosság s határozottság elvének szándékoztam, hol csak lehetett, hódolni. Nincs veszélyesb, mint határozatlan s homályos törvény. Amaz eze alkalmat nyújt a végrehajtás megghiúsítására vagy halasztására; imez önkényes magyarázatokra s kedvetlen surlódásokra. Tekintsük csak megyei életünket: mennyi idővesztésbe kerülnek az adózó nép nem kis terheltetésével a törvény így vagy amugy magyarázata melletti s elleni le- s feliratok, miknek neve legio.

A küldöttségben nem adtam helyt megyei tisztviselőnek. Több fontos okaim közül csak azt említem: hogy a közgazgatás, kivált igazságszolgáltatás különben is csigahaladását nem akartam még lassabb folyamatúvá tenni.

9. §. Becsár-alapításnál azért tettem a tiszta jövedelemhez még egy pctet, mert az első részben kifejtett gyakorlati nézeteknél fogva az eladandó birtokrészletekből más több hasznot fog huzni, mint jelenleg hitbizományosaink; mit ámbár szorgalmának köszönhet: az alap mégis mindig a birtok leend. Továbbá, mert a hitbizományi, mint különben is erős gyökü birtokok becse a tervbeli eljárás által addig is növekedni fog: míg az ösiség általában véve eltörlesztetnék, vagy módosíttatnék.

17. §. Az eladás hivatalos lapokban s *küldöttség* általi hirdetését a szokott lassú menetű köröztetés kikerülése javasollatá.

18. §. A megyék iparszorgalmi s kereskedési tekintetből osztályoztatvák a *B* táblázat szerint; mit a jutalmazó azon alapos kívánsága tön szükségessé: miszerint az eladás kezdete s folytatása a gazdaság s üzleti viszonyok kifejlődésére kü-

lönös tekintettel történjék. Ezen osztályozásban a köztudomást s Fényes Geographiáját követtem; különösen kombinálva a mezei gazdálkodás, kézi mesterség s kereskedés fejleményeit.

21. §. Nem tettem említést idegenekről. Nézetemet a 20. §-ban, az 1844: 4. czikkre hivatkozás magyarázza. Egyébiránt ezen tárgy elintézése honosítási törvény-tervre tartozik, s azon kellékek teljesítésétől fog függni a birtokszerezhetőség is, mik törvényhozásunk szerint a honosítást föltétezendik. Két egymással összeütköző dologra bukkanunk e tekintetben: birtokbecs és nemzetiség. Ezen kettőt érdekveszélyeztetés nélkül kiegyenlíteni lesz a honosítási törvény nem legkönnyebb feladata.

Végezetre szükséges megjegyeznem: hogy jelen munkáskámban szándékosan kerültem mennyire csak lehetett — a hitbizományok politicalai mélyebb s részletesb taglalását; melly esetben még sok mondánivalóm lett volna.

Kerültem pedig — bár nem volt könnyű — a jutalmazó iránti tiszteletből s méltányosságból, ki azon munkáját*), mellynek szüleménye a pályakérdés, minden pártsugallástól menten bocsátá világ elé.

*) Tanulmányok a Communis-musnak egy humanus ellenszeréről. Irta B. Dercsényi János. Végyszó, 130. l.

Tartalom.

	<i>Lap.</i>
Előszó	III.
I. Pályamunka.	
Szerző előszava	1
ELSŐ RÉSZ.	
Első fejezet.	
A hitbizomány-alapítási jog elve, és közelebbi ok feje. —	
<i>I. szakasz.</i>	
A hitbizomány-alapítási jog elve. —	3
<i>II. szakasz.</i>	
A hitbizomány alapítási jog közelebbi ok feje	12
<i>III. szakasz.</i>	
A hitbizományi intézet okfeje, különösen magára az állodalomra nézve	18
Második fejezet.	
<i>I. szakasz.</i>	
Fennállhatnak-e a hazai hitbizományok még sokáig in statu quo?	25
<i>II. szakasz.</i>	
Eltörölthetnek-e a létező hitbizományok föltétlenül jog és érdekek sérülése nélkül?	41
Harmadik fejezet.	
Minő reform fekszik az idő kellékében a létező hitbizományokra nézve?	
<i>I. szakasz.</i>	
Az átalakítás kellékei. —	47
<i>II. szakasz.</i>	
Kiviteli mód	48
<i>III. szakasz.</i>	
Tájékoztató eszmék a tervezett átalakításhoz	50

	<i>Lap</i>
IV. szakasz.	
Az átalakítási terv összehasonlítása a <i>status quo</i> -val	54
V. szakasz.	
Ellenvetések	64
MÁSODIK RÉSZ.	
Hitbizomány-átalakítási törvényjavaslat	84
Bévezetés	—
I. szakasz.	86
II. szakasz.	87
III. szakasz.	89
IV. szakasz.	92
II. Pályamunka.	
ELSŐ RÉSZ.	
I. szakasz.	
A hitbizományok jellemzése	101
1. §. Beköszöntés	—
2. §. Történeti előjegyzetek	102
3. §. A hitbizomány értelmezése	112
4. §. A hitbizományok hatása anyagi tekintetben	115
5. §. Szellemi szempont	137
6. §. A hitbizományok befolyása az állodalomra	140
7. §. Résumé	148
II. szakasz.	
Az újabb kor intései	150
8. §. Le monde marche	—
9. §. Socialismus és communismus	158
10. §. Simplex sigillum veri	160
III. szakasz.	
Módja a hitbizományok átváltoztatásának	177
11. §. Adversus hostem aeterna auctoritas esto !	—
12. §. Reform	181
13. §. Lehető ellenvetés	187
MÁSODIK RÉSZ.	
I. szakasz.	
Nemzetiségi szempont	192
14. §. Este precor memores qua sitis stirpe creati	—
15. §. Nemzetiség miatti nehézség	202
II. szakasz.	
Az eladás főbb szabályai	214

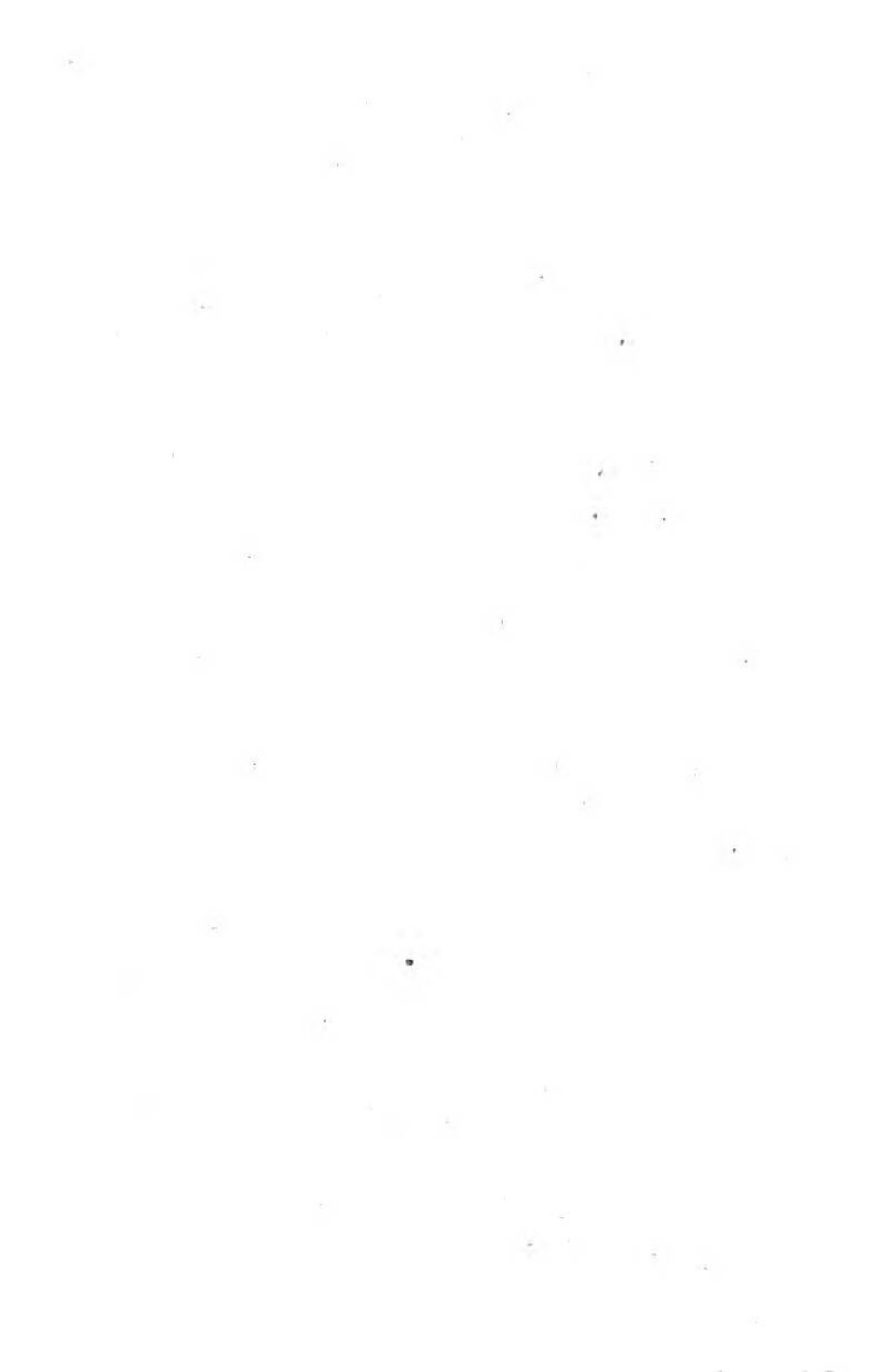
	<i>Lap.</i>
16. §. Telektörvényhozás	214
17. §. Némelly figyelmeztetések	220
Törvényjavaslat.	
A nemesség eddigi földbirtoki hitbizományainak pénztőkei hitbizományokká átalakulásáról	222
I. Fejezet.	
A hitbizományok átalakulásáról	—
II. Fejezet.	
Az árverés előkészületeiről	223
III. Fejezet.	
Az árverő-képességről	227
IV. Fejezet.	
Az árverésről s az eladás befejezéséről	228
III. Pályamunka.	
Vezérszó	233
ELSŐ RÉSZ.	
1. §. A hitbizományok eredete s célja	235
2. §. Mik igénylik a hitbizományok pénzre változtatását?	238
3. §. Folytatás	239
4. §. Gazdagságkezelés	240
5. §. a) Népeség	242
6. §. b) Földmivelés	245
7. §. Érdekegység	247
8. §. Közvagyonosság	249
9. §. Pénz, pénz, és újra csak pénz	253
MÁSODIK RÉSZ.	
Törvénycikkelyek a hitbizományról	256
Függelék.	
Jegyzetek a törvényjavaslatokra	262

Hinweis: An dieser Stelle befindet sich im Dokument eine Ausklappseite. Diese wurde noch nicht digitalisiert.

Megye.	Népesség.	Tulajdonos.
Bács	26,198	Hg. Pálffy
Bars		
Hont		
Nógrád részét	14,618	Gr. Pálffy Ferencz
kapi-		
	13,075	
	3,000	Gr. Esterházy József
Nyitra részét		Gr. Esterházy József
	640	Gr. Esterházy József
Pest	71,119	Hg. Esterházy
	16,426	Hg. Esterházy
Öss		
Baranya	12,000	Hg. Batthyány
Fejér	15,701	Gr. Pálffy Ferencz
Győr	8,498	Hg. Esterházy
	8,060	Gr. Festetics
Komárom	1,800	Gr. Széchenyi Lajos
Mosony de-}		Gr. Esterházy József
szét }		
Somogy	5,429	Gr. Esterházy Miklós
	1,000	Hg. Batthyány
	500	Festetics Antal
		Gr. Széchenyi Lajos telk.
Sopron endi, }	67,756	Gr. Festetics László
szth. }		
lenti, }	28,716	Hg. Esterházy
Tolna kai r. }		
	13,603	Hg. Batthyány
omi }		
Öss		

Hinweis: An dieser Stelle befindet sich im Dokument eine Ausklappseite. Diese wurde noch nicht digitalisiert.

Megye.		Népesség.	Tulajdonos.
Abaúj	} szben	43,708	Hg. Coburg, a derecsényi uradalom másokkal közös részén kívül.
Bereg		842	Hg. Esterházy telkein.
			Hg. Esterházy
Borsod		7,880	„ „
		15,200	Hg. Bretzenheim
		6,000	Gróf Szirmay
Összesen			
Bihar	k		Karácsonyi Lajos és László
Csanád			
Összesen			
J e g y z é k.			68,035 sessiót.
		0,000 lélek lakik, ezen táblázat	
		tt hiányzó népességszámot 250	
			16,666
		cs, vagy azért, mert népességükre	
			20,000
			104,701.

Hinweis: An dieser Stelle befindet sich im Dokument eine Ausklappseite. Diese wurde noch nicht digitalisiert.

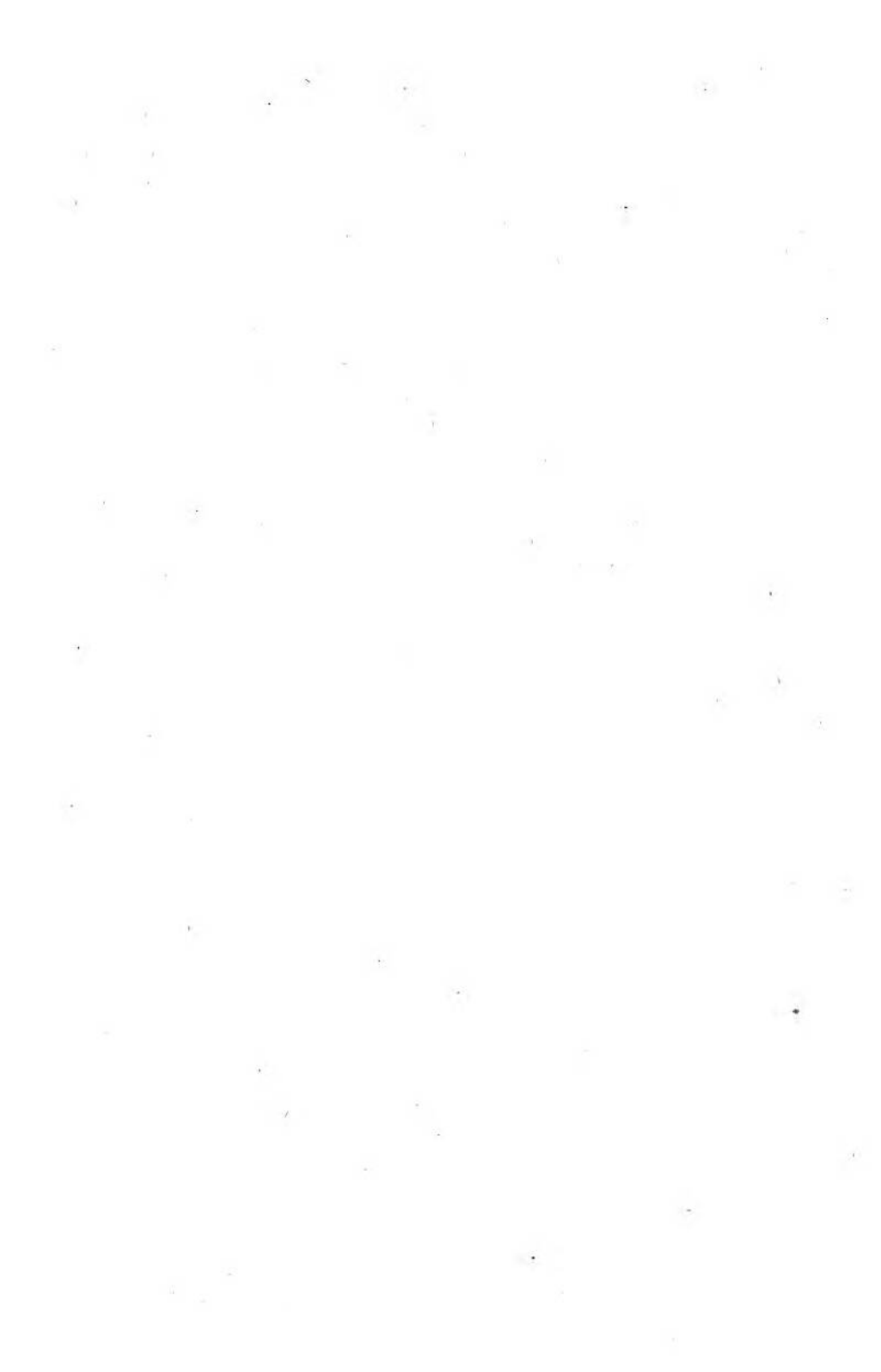

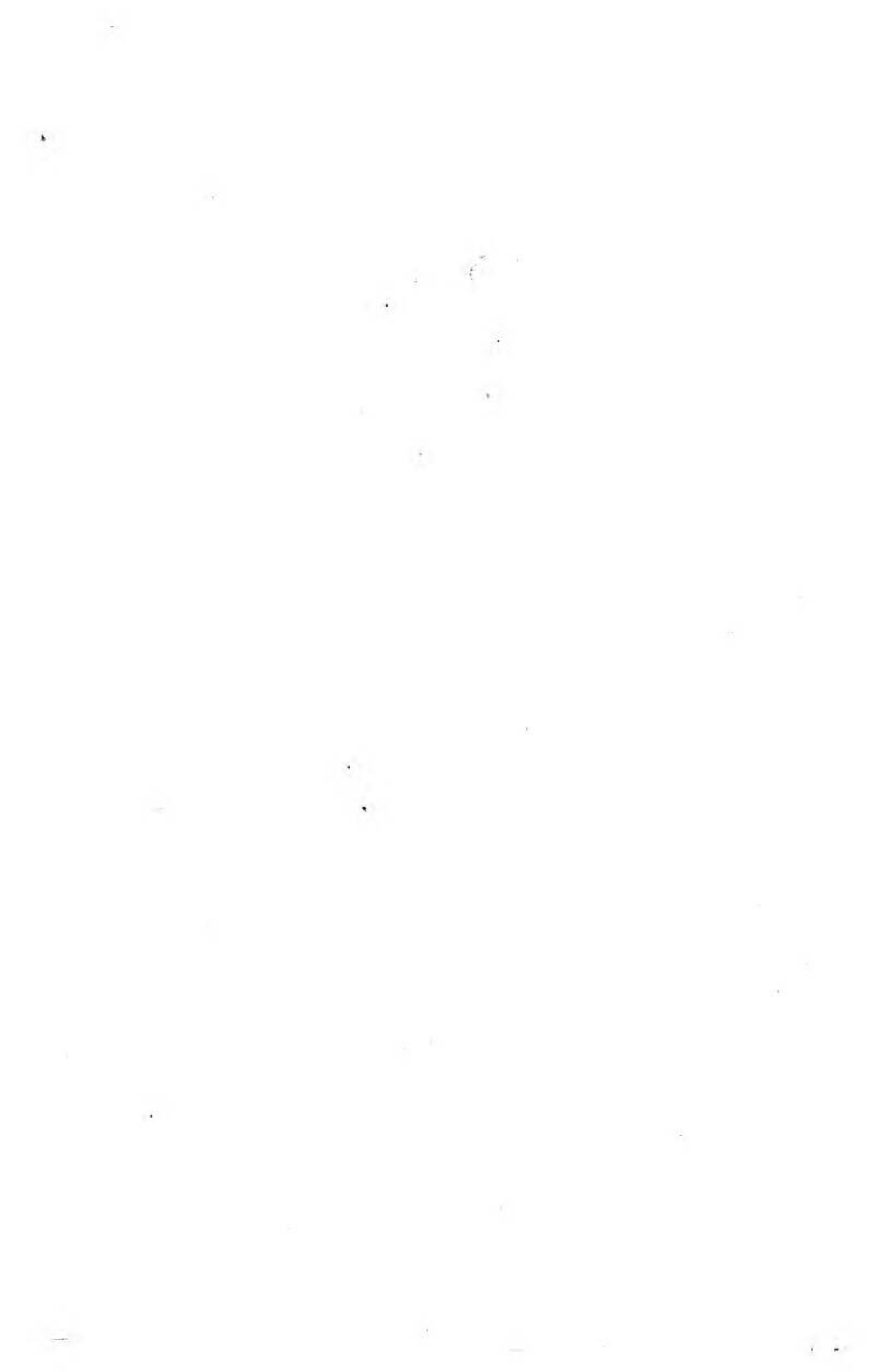
B)

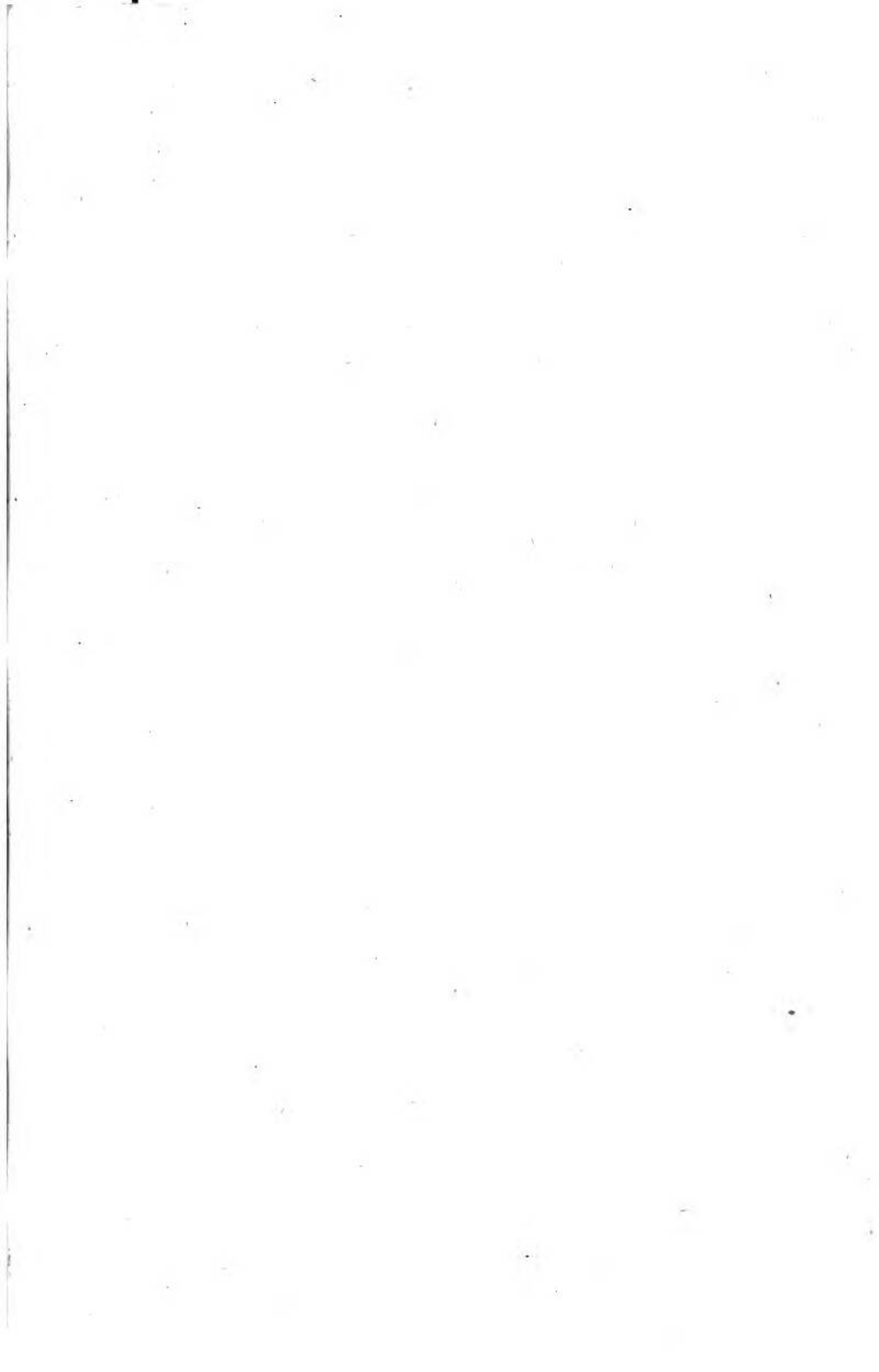
Osztályo feküsznek, népességi, job-
ntetben.

D u i l i k e r ü l e t.				
Népesség 1 □álható föld.		Jobbágytelek.	Ipar, szorgalom, kereskedés.	
Pozson	34	30605 telek	11000	Moson
Eszterg.	34	11142 "	3948	Tolna
Trencsén	34	19835 "	4950	Fejér
Nyitra	24	33315 "	6834	Győr
Bács	24	21946 "	3793	Komárom
Pest	24	9180 "	1305	Sopron
Nógrád	24m	17380 "	2660	Zala
Bars	24	38220 "	5463	Vas
Hont	24	33763 "	4525	Veszprém
Zólm	14m	24985 "	2720	Somogy
Liptó	14	31660 "	2254	Baranya

T i s t u l i k e r ü l e t.				
Népesség 1 □				
Csanád, Torontál megyékben				
Abauj	34	ok: említett vármegyék csu-		
Borsod	24	elmi tekintetben osztályozvák,		
Torna	24			
Zemplén	24			
Heves	24			
Gömör	24			
Bereg	14			
				Torontál
				Bihar
				Csanád.

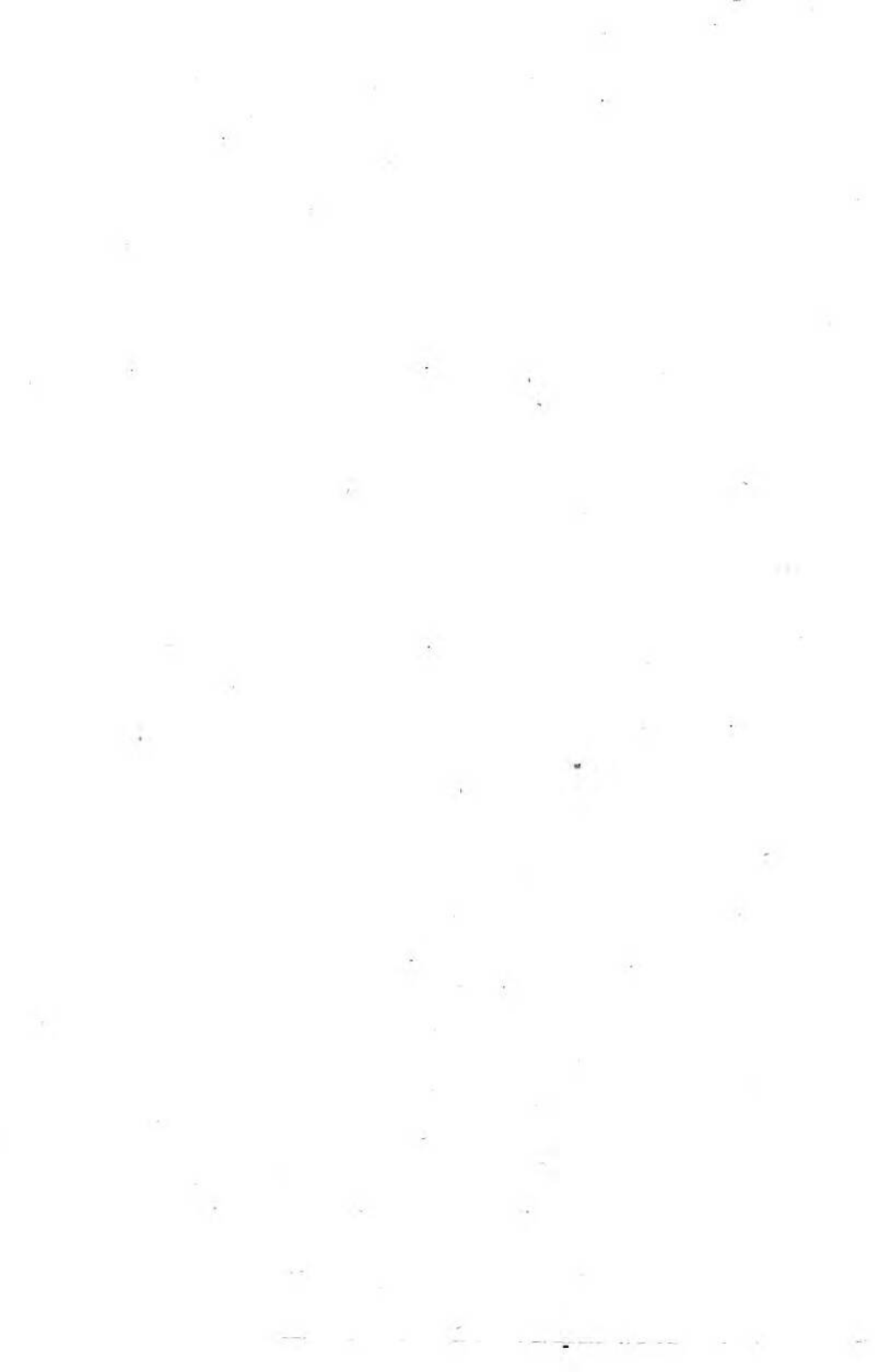

Österreichische Nationalbibliothek

+Z160306901

Österreichische Nationalbibliothek

+Z160306901

